

Ewa Sumelka

**Zarys dziejów Collegium Anatomicum Uniwersytetu Poznańskiego
w latach 1920-1939 – od sztuki do nauki**

Rozprawa na stopień doktora w dziedzinie nauk medycznych i nauk o zdrowiu,
w dyscyplinie nauki o zdrowiu

Promotor: dr hab. n. med. prof. UMP Wiesław Markwitz

Zakład Histologii i Embriologii
Instytutu Biostrukturalnych Podstaw Nauk Medycznych
Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu

Kolegium Nauk o Zdrowiu
Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu

Poznań, 2022

SERDECZNE PODZIĘKOWANIA SKŁADAM

PROMOTOROWI

Panu dr hab. n. med. prof. UMP WIESŁAWOWI MARKWITZOWI
za opiekę promotorską, pomoc merytoryczną, wsparcie i życzliwość

oraz

Panu prof. dr hab. MICHAŁOWI NOWICKIEMU
Kierownikowi Zakładu Histologii i Embriologii UMP

i

Panu prof. dr hab. MACIEJOWI ZABŁOWI
Emerytowanemu Kierownikowi Katedry i Zakładu Histologii i Embriologii UMP
za umożliwienie wykonania badań do przedstawionej pracy oraz życzliwość

Panu prof. dr hab. ANDRZEJOWI ŁUKASZYKOWI
Emerytowanemu Kierownikowi Katedry i Zakładu Histologii i Embriologii UMP
za pomoc merytoryczną oraz życzliwość

Pani prof. MAŁGORZACIE BRUSCE
Kierownikowi Zakładu Anatomii Prawidłowej UMP

i

Panu dr hab. CZESŁAWOWI ŻABIE
Kierownikowi Zakładu Medycyny Sądowej UMP

za przychylność w udostępnieniu unikalnych materiałów archiwalnych,
z obu jednostek, oraz za pomoc merytoryczną, życzliwość i wsparcie

Panu dr med. WŁODZIMIERZOWI MACIEJOWI STOLZMANNOWI
za udostępnienie zbiorów rodzinnych, pomoc merytoryczną, życzliwość i wsparcie

Ewa Sumelka

SŁOWA KLUCZOWE

II Rzeczpospolita	Neorenesans
Akademia Medyczna	Ogród Zoologiczny
Anatomia	Nauki o zdrowiu
Architektura medyczna	Pajzderski Nikodem
Architektura Miasta Poznania	Pałac Sztuki na PWK
Attyka	Pałac Rządowy na PWK
Budownictwo medyczne	PeWuKa
Collegium Anatomicum	Powszechna Wystawa Krajowa
Collegium Chemicum	Poznań
Collegium Heliodori Święcicki	Projekt architektoniczny
Collegium Maius	Prosektorium dydaktyczne
Collegium Medicum	Pruszkowski Tadeusz
Collegium Medicum Novum	Różycki Stefan
Czarnecki Edmund	Sala Honorowa
Dydaktyka medyczna	Sala wykładowa
Dział Kultury na PWK	Sekcja zwłok
Elewacje Collegium Anatomicum	Sławski Roger
Fasada Collegium Anatomicum	Słoń indyjski
Gmach Anatomii Uniwersytetu Poznańskiego	Starkowski Józef
Gmach Chemii Filozoficznej Uniwersytetu Poznańskiego	Sztuka polska
Gmach Chemii Lekarskiej Uniwersytetu Poznańskiego	Święcicki Heliodor
Grunty jeżyckie w Poznaniu	Taranczewski Wacław
Histologia	Tereny poforteczne w Poznaniu
Historia medycyny	Tereny targowe
Horoszkiewicz Stefan	Towarzystwa Artystyczne II RP
Kampus kliniczny	Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Kampus uniwersytecki	Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana w Monachium
Kościół słońca	Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu
Littmann Max	Uniwersytet Poznański
Madurowicz Edward	Wały Leszczyńskiego w Poznaniu
Mały Cohn	Wrzosek Adam,
Markowski Józef Antoni	Wydział Lekarski
Medycyna	Wystawa sztuki
Medycyna Sądowa	Zakład Anatomii Prawidłowej
Miasteczko uniwersyteckie	Zakład Fizjologii
Międzynarodowe Targi Poznańskie	Zakład Histologii
Muzeum anatomiczne	Zbijewski Jan

WYKAZ STOSOWANYCH SKRÓTÓW

II RP	- II Rzeczpospolita
AAN	- Archiwum Akt Nowych
AM	- Akademia Medyczna
APK	- Archiwum Państwowe w Krakowie
APP	- Archiwum Państwowe w Poznaniu
APAN-OP	- Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie Oddział w Poznaniu
AUAM	- Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
AUMP	- Archiwum Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu
AUPP	- Archiwum Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu
KiZAP	- Katedra i Zakład Anatomii Prawidłowej
KiZHiE	- Katedra i Zakład Histologii i Embriologii
KiZMS	- Katedra i Zakład Medycyny Sądowej
MbDzP	- Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej
MWRiOP	- Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
MKZ	- Miejski Konserwator Zabytków
MTP	- Międzynarodowe Targi Poznańskie
NAC	- Narodowe Archiwum Cyfrowe
NRL	- Naczelna Rada Ludowa
PAP	- Polska Agencja Prasowa
PeWuKa	- Powszechna Wystawa Krajowa – popularne zdrobienie
PTPN	- Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
PWN	- Państwowe Wydawnictwo Naukowe
PWK	- Powszechna Wystawa Krajowa
SARP	- Stowarzyszenie Architektów Polskich
UAM	- Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
UMP	- Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu
UP	- Uniwersytet Poznański
WL	- Wydział Lekarski
ZMS	- Zakład Medycyny Sądowej
ZOO	- Ogród Zoologiczny

SPIS TREŚCI

Podziękowania	2
Słowa kluczowe	3
Wykaz stosowanych skrótów	4
Spis treści	5
I. WYKAZ CYKLU PUBLIKACJI wraz z ANEKSEM	8
II. INDYWIDUALNY WKŁAD WŁASNY	9
III. AKTYWNOŚĆ NAUKOWA I POPULARYZATORSKA	9
IV. WSTĘP	12
IV.1. Przedmiot badań	12
IV.2. Porządek nazw własnych: gmachu Collegium Anatomicum , gmachów z nim sąsiadujących i zakładów naukowych - istotnych dla dysertacji ...	14
IV.3. Problemy badawcze i hipotezy	18
IV.4. Cel pracy	23
IV.5. Materiał źródłowy i metody badań	25
IV.6. Konstrukcja pracy	28
V. KOMENTARZE	29
V.1. Komentarz do ANEKSU	29
V.2. Komentarz do publikacji [1] i [6]	43
V.3. Komentarz do publikacji [2] i [5]	45
V.4. Komentarz do publikacji [3] i [4]	47
V.5. Wnioski przedstawione w porządku czasowym	50
VI. ANEKS – dodatkowa samodzielna praca naukowa, niepublikowana SEKWENCJE PLANOWANIA I BUDOWY GMACHU DLA ZAKŁADU ANATOMII OPISOWEJ UNIwersytetu POZNAŃSKIEGO W ŚWIETLE ANALIZ ŹRÓDEŁ NIEWYKORZYSTANYCH DOTĄD W LITERATURZE PRZEDMIOTU, POCHODZĄCYCH Z LAT DWUDZIESTYCH XX w.	56
VI.1. Wprowadzenie	56
VI.2. Stan badań	56
VI.3. Literatura źródłowa przedwojenna	56
VI.4. Stan badań w literaturze powojennej	59
VI.5. Problemy badawcze	62
VI.6. Cele badań	64
VI.7. Materiał i metody	65

VI.8. NIEZNANY PROJEKT GMACHU ANATOMII PRZY WAŁACH LESZCZYŃSKIEGO - GENEZA POWSTANIA, PRÓBA USTALENIA AUTORA, DATY WYKREŚLENIA ORAZ LOKALIZACJI OBIEKTU	66
VI.8.1. Geneza powstania projektu gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego oraz ustalenie czasu kreślenia szkicu	67
VI.8.2. Krytyka projektu gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego – ustalenie lokalizacji budynku oraz autora projektu	89
VI.8.3. Wyniki	94
VI.9. WPŁYW TRENDÓW W BUDOWNICTWIE UNIWERSYTECKIM MEDYCZNYM POCZĄTKU XIX. I POCZĄTKU XX w., W EUROPIE, NA PROJEKT GMACHU ANATOMII, PRZY UL. ŚNIADECKICH	95
VI.9.1. Zarys kształtowania się europejskiej architektury uniwersyteckiej medycznej, w XIX i na początku XX w., z wyszczególnieniem obiektów dla nauczania anatomii na ziemiach polskich pod zaborami	97
VI.9.2. Wpływ projektu gmachu Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium, na czynnik twórczy Edwarda Madurowicza i projekt gmachu Anatomii, przy ul. Śniadeckich .	110
VI.9.3. Wyniki	120
VI.10. KONSEKWENCJE ZMIAN KREŚLONYCH W PROJEKTACH GMACHU ANATOMII, W LATACH 1922-1931, Z UWZGLĘDNIENIEM GMACHU CHEMII FILIZOFICZNEJ, ORAZ OCENA ARCHITEKTONIKI GMACHÓW UNIWERSYTECKICH U ZBIEGU ULIC GRUNWALDZKIEJ I ŚNIADECKICH	121
VI.10.1. Świadczenia twórczości Edwarda Madurowicza wobec projektów gmachów: Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej, przy ul. Śniadeckich.	122
VI.10.2. Pierwsza, nieznana dotąd zmiana w projekcie gmachu Anatomii, w 1922 r., i jej znaczenie dla organizacji zaplecza Wydziału Lekarskiego UP.	128
VI.10.3. Studia nad spornym autorstwem projektu Collegium Anatomicum, w literaturze, z uwzględnieniem równoważnego problemu w historii Collegium Chemicum	136
VI.10.4. Ocena stylu architektonicznego gmachów: Anatomii, Chemii Filozoficznej oraz Chemii Lekarskiej, w projektach z 1921 r., oraz problem autorstwa attyki gmachu Collegium Heliodori Święcicki, w literaturze	151
VI.10.5. Przyczyny subiektywnych ocen bryły gmachu Collegium Anatomicum, w literaturze powojennej	159

VI.10.6. Wyniki	164
VI.11. DYSKUSJA - do ANEKSU	165
VI.12. WNIOSKI - do ANEKSU	172
VII. STRESZCZENIE	174
VIII. SUMMARY	176
IX. ŹRÓDŁA ARCHIWALNE	179
X. BIBLIOGRAFIA	183
XI. SPIS ILUSTRACJI	190
XII. KOPIE ARTYKUŁÓW CYKLU PUBLIKACJI	193
XII.1. PUBLIKACJA NR 1. Budowa 1920-1929:	
- Wersja wydawnicza – z bibliografią	194
- Praca identyczna (przepisana) – uzupełniona o przypisy	206
XII.2. PUBLIKACJA NR 2. Pałac Sztuki na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu 16 maja - 30 września 1929 roku:	
- Wersja wydawnicza – z bibliografią	225
- Praca identyczna (przepisana) – uzupełniona o przypisy	240
XII.3. PUBLIKACJA NR 3. Przeprowadzka 1930-1939. Zakłady nauk podstawowych w nowych siedzibach:	
- Wersja wydawnicza – z bibliografią	255
- Praca identyczna (przepisana) – uzupełniona o przypisy	262
XII.4. PUBLIKACJA NR 4. Mały Kohn:	
- Wersja wydawnicza – z bibliografią	276
- Praca identyczna (przepisana) – uzupełniona o przypisy	288
XII.5. PUBLIKACJA NR 5. Ślady przeszłości - Pałac Sztuki na Powszechnej Wystawie Krajowej 1929 roku w Poznaniu. Nikodem Pajzderski jako współorganizator wystawy:	
- wersja wydawnicza z bibliografią i przypisami	302
XII.6. PUBLIKACJA NR 6. Collegium Anatomicum w sztuce nauczania medycyny:	
- Wersja wydawnicza – z bibliografią	315
- Praca identyczna (przepisana) – uzupełniona o przypisy	325

I. WYKAZ CYKLU PUBLIKACJI wraz z ANEKSEM

Dysertacja oparta jest na spójnym tematycznie zbiorze sześciu samodzielnych rozdziałów wyodrębnionych z publikacji zbiorowych oraz pracy komplementarnej, będącej samodzielnym oryginalnym rozwiązaniem problemu naukowego, ujętej w formie ANEKSU, dotąd niepublikowanej:

1. Ewa Sumelka, Rozdział pt.: Budowa 1920-1929, [w:] Collegium Anatomicum w Poznaniu - o historii, sztuce i nauce, red.: Maciej Zabel, Ewa Sumelka, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2015, s. 17-28.
2. Ewa Sumelka, Rozdział pt.: Pałac Sztuki na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu 16 maja - 30 września 1929 roku, [w:] Collegium Anatomicum w Poznaniu - o historii, sztuce i nauce, red.: Maciej Zabel, Ewa Sumelka, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2015, s. 28-41.
3. Ewa Sumelka, Rozdział pt.: Przeprowadzka 1930-1939. Zakłady nauk podstawowych w nowych siedzibach, [w:] Collegium Anatomicum w Poznaniu - o historii, sztuce i nauce, red.: Maciej Zabel, Ewa Sumelka, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2015, s. 42-47.
4. Ewa Sumelka, Rozdział pt.: Mały Kohn, [w:] Collegium Anatomicum w Poznaniu - o historii, sztuce i nauce, red.: Maciej Zabel, Ewa Sumelka, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2015, s. 399-409.
5. Ewa Sumelka, Rozdział pt.: Ślady przeszłości - Pałac Sztuki na Powszechnej Wystawie Krajowej 1929 roku w Poznaniu. Nikodem Pajzderski jako współorganizator wystawy, [w:] Nikodem Pajzderski. Muzealnik - konserwator - historyk sztuki, red.: Ewa Siejkowska-Askutja, Towarzystwo Przyjaciół Muzeum Narodowego w Poznaniu, Publikacja dotowana przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Poznań 2014, s. 189-200.
6. Ewa Sumelka, Rozdział pt.: Collegium Anatomicum w sztuce nauczania medycyny, [w:] Album 20-lecia Wydziału Lekarskiego II Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu - Dwadzieścia lat w służbie uniwersyteckiej medycyny, nauki i dydaktyki - 1992-2012, red.: Andrzej Tykarski, Bogdan Miśkowiak, Michał Musielak, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2012, s. 121-129.

ANEKS:

Ewa Sumelka, tytuł: Sekwencje planowania i budowy gmachu dla Zakładu Anatomii Opisowej Uniwersytetu Poznańskiego w świetle analiz źródeł niewykorzystanych dotąd w literaturze przedmiotu, pochodzących z lat dwudziestych XX w.

II. INDYWIDUALNY WKŁAD WŁASNY

Indywidualny wkład własnej pracy doktorantki w przedstawionej dysertacji obejmował następujące etapy:

- wykonanie kwerend,
- pozyskanie materiału źródłowego jak projekty, dokumenty, fotografie,
- ocenę wstępną archiwaliów,
- określenie problemów badawczych,
- wyznaczenie celów badawczych,
- zdefiniowanie hipotez,
- wybór metod badawczych,
- obserwacje oraz analizy krytyczne i porównawcze,
- ocenę i interpretację uzyskanych wyników,
- wysunięcie wniosków,
- konstruowanie historiografii,
- wybór i opracowanie cyfrowe materiału ikonograficznego,
- wstępne przygotowanie redakcyjne publikacji, dla wydawców.

III. AKTYWNOŚĆ NAUKOWA I POPULARYZATORSKA

Statystyka bibliometryczna publikacji

• Publikacje łącznie	35
• Liczba prac z IF	4
• Liczba prac z punktacją MNiSW	28
• Łączna wartość punktacji MNiSW	311
• Łączna wartość IF	5,844

Uczestnictwo w Konferencjach:

- Konferencja naukowa: „Centrum Archiwizacji Obrazów Morfologicznych UMP”; referat: Ewa Sumelka „*Tajemnice Collegium Anatomicum w Poznaniu*”, miejsce: Collegium Anatomicum, Poznań 17.06.2011.
- Ogólnopolska Konferencja z cyklu zasłużeń muzealnicy „Nikodem Pajzderski, 15 IX 1882-6 I 1940, muzealnik, konserwator, historyk sztuki”; referat: Ewa Sumelka, „*Ślady przeszłości. Pałac Sztuki na Powszechniej Wystawie Krajowej 1929 r. w Poznaniu*”; miejsce: Muzeum Miasta Poznania w Ratuszu, Poznań 25.10.2013.

- Międzynarodowa Konferencja Naukowo-Szkoleniowa „Medycyna w okupowanej Polsce w cieniu nazizmu”, organizatorzy: Katedra Nauk Społecznych UMP, Międzynarodowe Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokauście Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu, Arbeitskreis zur Erforschung der nationalsozialistischen „Euthanasie” und Zwangssterilisation Wohlfahrtsverband Berlin; miejsce: Centrum Kultury ZAMEK, Poznań 10-12.10.2014.
- I Ogólnopolska Konferencja Muzeów Uczelnianych, organizatorzy: Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Stowarzyszenie Muzeów Uczelnianych, Muzeum w Nieborowie i Arkadii – Oddział Muzeum Narodowego w Warszawie; Nieborów 19-20.05.2016.
- Konferencja naukowa „Uniwersytet Poznański i jego kontynuatorzy w służbie Polsce i Wielkopolsce”, organizator: Międzyuczelniany Komitet Obchodów 100-lecia Uniwersytetu Poznańskiego; miejsce: Collegium Minus UAM, Poznań 10.05.2019.
- Ogólnopolska Konferencja naukowa „Powszechna Wystawa Krajowa 1929 – obszary znaczeń”, organizator: Urząd Miasta Poznania oraz Miejski Konserwator Zabytków; miejsce: Międzynarodowe Targi Poznańskie, pawilon nr 11 - Iglica, Poznań 6-7.06.2019.
- Konferencja naukowa „Wyparte Historie. Antysemityzm na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1939”, organizator: Wydział Historii UAM; miejsce: Collegium Minus, Poznań 12.12.2022.

Działalność redakcyjna: Medical Journal off Cell Biology - Redaktor techniczny

2016 – nadal

Popularyzacja nauki:

- Ewa Sumelka, wykład pt. „100 lat Collegium Anatomicum w historii regionu poznańskiego”, w ramach „Uniwersytetu III wieku UMP”, miejsce; Centrum Kongresowo-Dydaktyczne UMP, 25.04.2022.
- Ewa Sumelka, wykład pt. „Palace PeWuKi” połączony ze spacerem w przestrzeniach Collegium Anatomicum i Collegium Heliodori Święcicki, na zaproszenie Stowarzyszenia Architektów Polskich Oddział Poznań, Poznań 26.10.2019.
- Ewa Sumelka, wykład pt. „Szlakiem wielkiej budowy: PeWuKa i Uniwersytet Poznański” połączony ze spacerem, na zaproszenie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 6.07.2019.
- Ewa Sumelka, wykład pt. „Spacer na stulecie UP. Collegium Anatomicum”, na zaproszenie Centrum Kultury Zamek; miejsce: Collegium Anatomicum, Poznań 27.04.2019.
- Ewa Sumelka wspólnie z prof. Michałem Musielakiem, wykład pt. „Spacer medyczny z wizytą u Rektora” połączony ze spacerem po Collegium Maius, w ramach „Nocy Muzeów”, Poznań 20.05.2017.
- Ewa Sumelka, wykład inauguracyjny XIV Festiwal Nauki i Sztuki w Poznaniu pt. „Biol top models, czyli komórka w szpilkach na wybiegu”, miejsce: Sala Polskiej Akademii Nauk, Poznań, 29.03.2011.

- Ewa Sumelka, wykłady i warsztaty na Festiwalach Nauki i Sztuki XV-XXII, w Collegium Anatomicum i Centrum Kongresowo-Dydaktycznym, Poznań 2012-2019.
- Ewa Sumelka, warsztaty manualne dla dzieci, pt. „Histologia – krojenie kosteczek i łowienie wstążeczek, czyli jak powstają preparaty mikroskopowe”, w ramach Uniwersytetu Młodego Odkrywcy UMP, miejsce: Katedra i Zakład Histologii i Embriologii, 23.05.2017, 4.04.2017, 23.05.2017.
- Ewa Sumelka, wykład otwarty pt. „*Pałac Sztuki na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu w 1929 roku*”, na zaproszenie Klubu Dyskusyjnego Towarzystwa Przyjaciół Muzeum Narodowego w Poznaniu; miejsce: Sala Renesansowa w Ratuszu, Poznań 9.11.2013.
- Ewa Sumelka, wykład pt. „Komórka w szpilkach na wybiegu”, na zaproszenie koordynatorów projektu Mały Medyk UMP, miejsce: Centrum Kongresowo-Dydaktyczne UMP, Poznań 7.01.2013.
- Ewa Sumelka, wykład pt. „Galeria sztuki w prosektorium”, dla młodzieży szkół średnich, miejsce: Centrum Kongresowo-Dydaktyczne UMP, Poznań 27.03.2012.
- Ewa Sumelka, wykład inauguracyjny rok akademicki 2011/2012 na Uniwersytecie III Wieku UAM pt. „*Biol top models, czyli komórka w szpilkach na wybiegu*”, miejsce: Dom Kultury w Krobi, Krobia 22.09.2011.
- Ewa Sumelka, wykład otwarty pt. „*Collegium Anatomicum w Poznaniu – historia i tajemnice*”, na zaproszenie Towarzystwa Miłośników Miasta Poznania w ramach cyklu „Przechadzki po mieście”; miejsce: Collegium Anatomicum, Poznań 26.11.2011.
- Ewa Sumelka wystawa cyklu prac autorskich dla osób niewidomych i niedowidzących pt. „Zobaczyć dotykiem”: 1/ podczas Nocy Naukowców UMP, miejsce: Collegium Anatomicum, Poznań 26.09.2008; 2/ w Centrum Kongresowo-Dydaktycznym UMP, we wrześniu 2009.
- Ewa Sumelka, trzy autorskie wystawy indywidualne towarzyszące 63. Zjazdowi Towarzystwa Chirurgów Polskich, pt. „Interpretacje”, „Transfuzje”, „Pięć zmysłów”, miejsce: Sala Kongresowa MTP, Poznań 12-15.09.2007.

Nagrody i wyróżnienia

- List Gratulacyjny od rektora Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, prof. dr hab. Andrzeja Tykarskiego, za osiągnięcia dydaktyczne uzyskane w roku 2015, Poznań 30.11.2016.
- I miejsce, tytuł i statuetka „*Popularyzator Nauki 2011*”, w Konkursie Serwisu „*Nauka w Polsce*”, organizowanym przez Polską Agencję Prasową i Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Centrum PAP, Warszawa 1.02.2012.
- Podziękowania od Kolegium Rektorów Miasta Poznania, z przewodniczącym prof. Bronisławem Marciniakiem, za zaangażowanie i czynne uczestnictwo w XIV (2011), XV (2012) edycji Poznańskiego Festiwalu Nauki i Sztuki.
- Wyróżnienie w VII Edycji Konkursu „*Nagroda Miasta Poznania za wyróżniającą się pracę magisterską*”, pt. „*Pałac Sztuki na Powszechnej Wystawie Krajowej 1929 w Poznaniu*”, afiliacja: Akademia Sztuk Pięknych w Poznaniu, Urząd Miasta Poznania, Poznań 1.03.2011.

Motto:

„... przeszłość ciągle przez obecność styka się z przyszłością.”¹

Adam Mickiewicz

- cytat z wykładu w Collège de France,
Lekcja VIII, wtorek 18 stycznia 1843 r.

IV. WSTĘP

IV.1. PRZEDMIOT BADAŃ

Przedmiotem badań przedłożonej rozprawy są początkowe dzieje gmachu Collegium Anatomicum Uniwersytetu Poznańskiego [dalej UP], obejmujące lata 1920-1939, analizowane wielopłaszczyznowo w kontekście następujących wydarzeń: 1/ planowania i projektowania budynku na tle zamierzeń inwestycyjnych władz Uczelni, w latach 1920-1921, z uwzględnieniem trendów w europejskim budownictwie uniwersyteckim; 2/ przyczyn i skutków zmian wprowadzanych w projektach gmachu w latach 1921-1939; 3/ specyfiki i zakresu działań organizacyjnych koniecznych dla przeobrażenia gmachu Anatomii w Pałac Sztuki, w latach 1927-1929, na potrzeby Powszechnej Wystawy Krajowej [dalej PWK lub PeWuKa]; 4/ profilu definitywnej adaptacji obiektu - w latach 1930-1936 - dla celu w jakim został zaprojektowany, a więc dla kształcenia w Poznaniu przyszłych lekarzy.

Gmach Anatomii - nazywany tak w czasie budowy - powstawał u progu II Rzeczypospolitej, w latach dwudziestych XX w., w trudnym okresie kształtowania się struktur państwa polskiego, w czasie, gdy na Uniwersytecie Poznańskim formował się Wydział Lekarski [dalej WL], uruchomiony w 1920 r.². Pośród dominującej wówczas w mieście architektury pruskiej, na bazie której tworzone zaplecze poznańskiej Uczelni,

¹ *Dzieła Adama Mickiewicza, Literatura Słowiańska*, t. II, wydanie Tadeusz Pini, Lwów 1912, s. 353.

² Adam Wrzosek, *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919 – 1923), Księga pamiątkowa*, Poznań 1924, s. 73-84, 101, 185; zob. też: *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019: *Protokół Posiedzenia Senatu z 21 marca 1920 r.*, s. 46 oraz *Protokół Posiedzenia Senatu z 25 kwietnia 1920 r.*, s. 53; zob. też.: Adam Wrzosek, *Wydział Lekarski w Uniwersytecie Poznańskim w pierwszych latach swego istnienia (1920-1923)*, Poznań 1924, s. 16.

obiekt ten był pierwszą medyczną inwestycją uniwersytecką całkowicie polską. Projekt budynku powstał w oparciu o najnowsze w tej dziedzinie trendy europejskie, przy znaczącym udziale wybitnych profesorów anatomii.

W początkowej historii Collegium Anatomicum, którego budowa trwała osiem długich lat (1921-1929), zjawiskiem wyjątkowym zapisał się fakt, że to nie medycy użytkowali budynek jako pierwsi, lecz artyści. To walory dzieł kilkuset malarzy, rzeźbiarzy, grafików, architektów i fotografików przepoiły gmach medyczny aurą sztuki, manifestując światu bogactwo twórcze narodu polskiego wnoszone do ogólnoludzkiej kultury, w znaczącym dla kraju roku 1929 (wyeksponowano ok. 4 tys. dzieł twórczych). Gmach Anatomii pełnił wówczas rolę Pałacu Sztuki i stanowił jedną z największych atrakcji Powszechnej Wystawy Krajowej, zorganizowanej dla uczczenia X rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości. Szacuje się, że wystawa w Pałacu Sztuki była największą ekspozycją polskiej twórczości artystycznej w ogóle, do dnia dzisiejszego.

To dzięki Powszechnej Wystawie Krajowej wieloletnia budowa gmachu Anatomii została ukończona, a po jej zamknięciu i ostatecznej adaptacji budynku dla Wydziału Lekarskiego poznańska medycyna zyskała profesjonalne miejsce służące kształceniu w naukach medycznych.

Świadomość historyczną wydarzeń, wiążących Collegium Anatomicum z okresem międzywojennym, przysłoniły tragiczne doświadczenia II wojny światowej, podczas której mury gmachu - funkcjonującego od 1941 r. jako *Haus der Medizinischen Institute Reichsuniversität Posen*³ - stały się niemyym świadkiem unicestwienia w miejscowym piecu krematoryjnym ponad pięciu tysięcy ofiar hitleryzmu straconych m. in. w Forcie VII, w więzieniu przy ul. Młyńskiej oraz Urzędzie Tajnej Policji *Gestapo*⁴. Pamięć o ofiarach krematorium upamiętnia tablica ufundowana przez studentów Akademii Medycznej w Poznaniu [dalej AM], w roku 1971⁵.

W czasach współczesnych gmach Collegium Anatomicum przynależy do infrastruktury Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu

³ *Reichsuniversität Posen, Verzeichnis für das Sommersemester 1941, Personen und Vorlesungs-Verzeichnis*, s. 27.

⁴ Halszka Szoldrska, *Co działo się w gmachu Anatomii przy ulicy Rektora Święcickiego 6*, [w:] *Walka z kulturą polską*, Księgarnia Akademicka, Poznań 1948.

⁵ Ewa Sumelka, *Odślonięcie tablicy pamiątkowej i „Akcja Pałędzie” – w hołdzie ofiarom II wojny światowej*, [w:] *Collegium Anatomicum w Poznaniu – o historii, sztuce i nauce*, red. Maciej Zabel, Ewa Sumelka, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2015, s. 332-345.

[dalej UMP], mieści się przy ul. Heliodora Świącickiego 6, i tak jak w okresie międzywojennym jest siedzibą zakładów nauk podstawowych medycyny. Od 2 grudnia 1986 r. opiekę nad budynkiem sprawuje poznański Miejski Konserwator Zabytków.

Dzieje Collegium Anatomicum w Poznaniu nie stanowiły dotąd odrębnego przedmiotu badań, ani głównego tematu publikacji. Autorka pracy zainteresowała się budynkiem w roku 2008, i od tego czasu systematycznie prowadzi wielokierunkowe analizy wydarzeń związanych jego historią.

IV.2. PORZĄDEK NAZW WŁASNYCH GMACHU COLLEGIUM ANATOMICUM, GMACHÓW Z NIM SĄSIADUJĄCYCH I ZAKŁADÓW NAUKOWYCH - ISTOTNYCH DLA ROZPRAWY

Rozprawę rozpoczynam porządkiem nazw własnych budynków oraz zakładów naukowych ważnych dla dysertacji, które na przestrzeni minionych ponad stu lat ulegały wielokrotnym zmianom, jednakże odnoszą się do tych samych obiektów lub jednostek naukowych. Dane te stanowią pakiet wiedzy kontrolnej służącej rozeznaniu w nazewnictwie struktur uniwersyteckich, które omawiam w dysertacji. Szczególne znaczenie ma to dla właściwego postrzegania miejsca lokalizacji Collegium Anatomicum, które w rozprawie określane jest - zgodnie z nazewnictwem źródłowym - następująco: na *placu u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich*, przy *ul. Śniadeckich*, a także przy *ulicy Świącickiego*, a wszystkie opisy dotyczą tej samej działki.

Dla definitywnej chronologii nazw odnoszących się do Collegium Anatomicum wprowadzam do literatury po raz pierwszy nazwę: „*gmach Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego*”, która to nazwa nie istnieje w żadnych źródłach ani w literaturze, albowiem nie jest to fakt dotąd znany, a nazwę tę ustanawiam na podstawie autorskich, samodzielnych wyników badań, które przedstawiłam poniżej w rozdziale VI.8. ANEKSU, pt. „*Nieznany projekt gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego*”.

Poniższe mianownictwo uszeregowałam na podstawie dokumentów archiwalnych oraz Składow Osobowych: Uniwersytetu Poznańskiego, Akademii Medycznej w Poznaniu i Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, a także na podstawie literatury z lat 1921-2022.

- NAZWY WŁASNE GMACHU COLLEGIUM ANATOMICUM od powstania pierwszego projektu do czasów obecnych przedstawiają się następująco:

- **Gmach Anatomii UP przy Wałach Leszczyńskiego** = pierwszy projekt architektoniczny oraz pierwszy plan i kosztorys budowy, styczeń-marzec 1921.
- **Gmach Anatomii UP przy ul. Śniadeckich**, lub zamiennie: gmach Anatomii na placu u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, zrealizowany według drugiego projektu architektonicznego, nazwę stosowano do 1929 r.
- **Pałac Sztuki** - gmach Anatomii podczas Powszechnej Wystawy Krajowej - 1929.
- **Collegium Medicum Novum UP przy ul. Rektora Świącickiego 6** - 1930-1932. Ulicę Rektora Świącickiego wytyczono w roku 1929 r. lecz nazwę ulicy ustanowiono w roku 1930 i wtedy też budynek uzyskał adres⁶, aktualny do czasów obecnych.
- **Collegium Anatomicum UP** - 1932-1939 oraz 1945-1949. W roku 1932 nastąpiła zmiana nazwy budynku, z *Collegium Medicum Novum UP* na *Collegium Anatomicum UP*, co wytłuszczonym drukiem zaznaczono na jednej z pierwszych kart Składu Osobowego UP z roku akademickiego 1932/1933, w którym występują czasowo obie nazwy budynku. Od roku 1933 do 1949 (z wyłączeniem okresu II wojny światowej) w Składach Osobowych UP stosowano tylko nazwę *Collegium Anatomicum UP*, natomiast w prasie nazwa *Collegium Medicum Novum* występuje jeszcze w roku 1937⁷.
- **Collegium Medicum Novum UP** - 1949-1950. Uchwałę o przywróceniu nazwy budynku z 1930 r., *Collegium Medicum Novum*, podjęła Rada Wydziału Lekarskiego UP w dniu 3 czerwca 1949 r.⁸. Decyzja ta wiązała się z reorganizacją Uniwersytetu Poznańskiego, w ramach której z wyodrębnionego Wydziału Lekarskiego utworzono Akademię Lekarską (styczeń 1950 r.) a następnie Akademię Medyczną (marzec 1950 r.), czego następstwem był podział majątku UP. W wyniku wspomnianego podziału dotychczasowy gmach *Collegium Medicum* przy ul. Fredry (który od roku 1920 stanowił główną bazę lokalową jednostek nauk podstawowych Wydziału Lekarskiego) nie przeszedł we władanie Akademii Lekarskiej, lecz pozostał przy Uniwersytecie Poznańskim. Tym samym gmach przy ul. Fredry, *Collegium Medicum*, utracił dotychczasową nazwę i uzyskał nowe miano - *Collegium Maius* (uchwała Senatu UP z 23.09.1949 r.)⁹. Zmiana nazwy *Collegium Anatomicum UP* na *Collegium Medicum Novum AM* miała na celu podkreślenie, że w nowo utworzonej Akademii Medycznej obiekt ten przejmuje rolę kontynuatora tradycji nauczania medycyny teoretycznej, które dotąd odnosiły się do gmachu przy ul. Fredry 10. Nazwa *Collegium Medicum Novum* nie przyjęła się jednakże na stałe.

⁶ *Skład Osobowy Uniwersytetu Poznańskiego w roku akademickim 1930/1931*, s. 43; zob. też: *Skład Osobowy UP 1931/1932*, s. 25-26; zob. też: *Skład Osobowy UP 1932/1933*, s. 5.

⁷ Zbigniew Prevoz, *Bastion medycyny współczesnej – reportaż własny z Collegium Anatomicum w Poznaniu*, [w:] *Dziennik Bydgoski* z 4 marca 1937 r., R. 31, Nr 51, s. 5; zob. też: *Skład Osobowy Uniwersytetu Poznańskiego w roku akademickim 1933/1934*, s. 117.

⁸ *Kronika Katedry i Zakładu Anatomii Prawidłowej AM*, cz. I, karta 29; zob. też: *Kronika Akademii Medycznej w Poznaniu*, Poznań 1959, t. I, s. 33-36.

⁹ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego 1945-1955*, s. 29. Więcej na temat Collegium Medicum przy ul. Fredry, patrz: Maciej Michalski, *Od biurowca Komisji Kolonizacyjnej po uniwersyteckie Collegium Medicum*, [w:] Maciej Michalski, Zenon Pałat, *Collegium Maius w Poznaniu*, Wydawnictwo Miejskie Posnania, Poznań 2020, s. 100-115.

- **Collegium Anatomicum AM** - 1950-2007. Pierwsza Kronika Akademii Medycznej, z 1959 r., nie podaje daty zwrotnego przemianowania budynku z *Collegium Medicum Novum AM* na *Collegium Anatomicum AM*, jednakże nazwa *Collegium Anatomicum* występuje już w pierwszym Składzie Osobowym AM na rok akademicki 1950/1951¹⁰ oraz w następnych.

- **Collegium Anatomicum UMP** - 2007-nadal.

- NAZWY WŁASNE GMACHU COLLEGIUM HELIODORI ŚWIĘCICKI / Kolegium Heliodora Świącickiego, przy ul. Grunwaldzkiej 6 [uprzednio nr 14], od powstania projektu przedstawiają się następująco:

- **Gmach Chemii Filozoficznej UP** lub **gmach Chemii**; pełna nazwa: gmach Chemii Wydziału Filozoficznego UP - 1921-1925.

- **Gmach Chemii** Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego UP - 1925-1929.

- **Pałac Rządowy** - gmach Chemii podczas Powszechnej Wystawy Krajowej - 1929.

- **Collegium Chemicum UP** - 1930-1939 oraz 1945-1956.

- **Collegium Chemicum UAM** - 1956 - do 25 czerwca 2018.

- **Collegium Heliodori Świącicki** lub **Kolegium Heliodora Świącickiego UAM** - od 25 czerwca 2018 - nadal.

- NAZWA WŁASNA GMACHU CHEMII WYDZIAŁU LEKARSKIEGO

- **Gmach Chemii Lekarskiej UP**, zaprojektowany między budynkami Collegium Anatomicum a Collegium Chemicum, na placu u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, 1921; w rozprawie występuje tylko tożsama nazwa projektu, gdyż obiektu nie zrealizowano.

- NAZWY WŁASNE ZAKŁADÓW NAUK PODSTAWOWYCH MEDYCZNY
- istotne dla rozprawy - przedstawiają się następująco:

Zakład Anatomii Opisowej i Embriologii UP - 1920/21

z siedzibą w Collegium Marcinkowskiego, ul. Górna Wilda 89,

który to adres odpowiada obecnie ul. 28 Czerwca 1956 r. nr 135/147.

- Zakład Anatomii Prawidłowej i Embriologii z równoległym Zakładem Anatomii Topograficznej UP - 1921-1923, siedziba jw.

- Zakład Anatomii Prawidłowej i Topograficznej UP - 1923-1931, siedziba jw.

1931- przeniesienie do Collegium Anatomicum, ul. Świącickiego 6,

i dalej pod tym adresem:

- Zakład Anatomii Prawidłowej i Topograficznej UP - 1931-1939 oraz 1945-1949.

- Zakład Anatomii Prawidłowej i Topograficznej AM - 1950-1951.

- Katedra i Zakład Anatomii Opisowej i Topograficznej AM - 1952-1971.

¹⁰ *Skład Osobowy Akademii Medycznej w Poznaniu na rok akademicki 1950/51*, s. 12-13.

- Zakład Anatomii Prawidłowej Instytutu Biostruktury AM - 1971-1981.
- Katedra i Zakład Anatomii Prawidłowej AM - 1982-2007.
- Katedra i Zakład Anatomii Prawidłowej UMP - 2007-2021.
- Zakład Anatomii Prawidłowej Instytutu Biostrukturalnych Podstaw Nauk Medycznych UMP - od kwietnia 2021 r. – nadal.

Zakład Histologii UP - 1920-1926

z siedzibą w *Collegium Medicum*, ul. Fredry 10.

- Zakład Histologii Prawidłowej i Embriologii UP - 1926-1936, siedziba jw.
- 1936 - przeniesienie do *Collegium Anatomicum*, ul. Święcickiego 6**
i dalej pod tym adresem:
- Zakład Histologii Prawidłowej i Embriologii UP - 1936-1939 oraz 1945-1949.
- Zakład Histologii Prawidłowej i Embriologii AM - 1950-1951.
- Katedra i Zakład Histologii Prawidłowej i Embriologii AM - 1952-1971.
- Zakład Histologii i Embriologii Instytutu Biostruktury AM - 1971-1981.
- Katedra i Zakład Histologii i Embriologii AM, 1982-2007 i dalej UMP - 2007-2021)
- Zakład Histologii i Embriologii Instytutu Biostrukturalnych Podstaw Nauk Medycznych UMP (od kwietnia 2021 r. - nadal).

Zakład Medycyny Sądowej UP - 1921-1930

z siedzibą w *Collegium Medicum*, ul. Fredry 10.

1930 - przeniesienie do *Collegium Anatomicum*, ul. Święcickiego 6

i dalej pod tym adresem:

- Zakład Medycyny Sądowej UP - 1930-1939 oraz 1945-1949.
- Zakład Medycyny Sądowej AM - 1950-1951.
- Katedra i Zakład Medycyny Sądowej AM - 1952-2007.
- Katedra i Zakład Medycyny Sądowej UMP - 2007-2021.
- Zakład Medycyny Sądowej UMP - od kwietnia 2021 do września 2022.
- 2022 - przeniesienie do *Collegium Humanum*, ul. Rokietnicka:**
- Zakład Medycyny Sądowej UMP - od września 2022 - nadal, siedziba jw.

Zakład Fizjologii UP - 1920-1936

z siedzibą w *Collegium Medicum*, ul. Fredry 10.

1936 - przeniesienie do *Collegium Anatomicum*, ul. Święcickiego 6

i dalej pod tym adresem:

- Zakład Fizjologii UP - 1936-1939 oraz 1945-1949.
- Zakład Fizjologii AM - 1950-1951.
- Katedra i Zakład Fizjologii AM - 1952-1971.
- Zakład Fizjologii Człowieka Instytutu Nauk Fizjologicznych AM - 1971-1978.
- Zakład Fizjologii Instytutu Nauk Fizjologicznych AM - 1978-1981.
- Katedra i Zakład Fizjologii AM - 1982-2007.
- Katedra i Zakład Fizjologii UMP - od 2007 r. - nadal.

IV.3. PROBLEMY BADAWCZE i HIPOTEZY

Zaległość badań nad historią gmachu Collegium Anatomicum i brak publikacji w temacie sprawia, że dane dotyczące tego obiektu odnaleźć można tylko w literaturze o większym obszarze rzeczowym. Autorzy prac opisują budynek głównie na podstawie prac prof. Adama Wrzoska oraz Kronik Uniwersytetu Poznańskiego, nieliczni tylko historycy sięgają po archiwalia. Na przestrzeni lat zdarzało się, że do publikacji trafiały wnioski domyślne, błędne, których cytowanie rozprzestrzeniło dane nieadekwatne do faktów. Skutek tego jest taki, że dla czytelnika zainteresowanego obiektem płaszczyzna wiedzy na temat Collegium Anatomicum stanowi zawilość w odbiorze.

Pierwszy problem, z którym spotka się każda osoba zainteresowana budynkiem odnosi się do twórcy projektu gmachu Collegium Anatomicum, co do którego historycy nie są zgodni od kilkudziesięciu lat. W literaturze wymienia się naprzemiennie aż pięciu architektów: Edwarda Madurowicza, Rogera Sławskiego, Jana Polaszka oraz Stanisława Pogórskiego i współtworzącego z nim Tadeusza Płończaka. Brak zgodności w temacie architekta budynku, istniejący do dnia dzisiejszego, wygenerował pierwsze pytania badawcze: kto jest rzeczywistym autorem projektu gmachu Anatomii oraz jakie czynniki wpływają na istniejący w literaturze stan rzeczy?

Podjęta w tym kierunku penetracja źródeł ujawniła brak - w piśmiennictwie - biografii Edwarda Madurowicza, kluczowego dla przedmiotu badań architekta. Ponieważ znajomość charakterystyki tego twórcy mogła stanowić jeden z ważnych składników wiedzy służącej ocenie kanwy tworzenia projektu gmachu Anatomii, a także zakładaniu hipotez w kierunku ustalenia faktycznego autora projektu, w kolejnym zadaniu badawczym podjęłam próbę opracowania zarysu biogramu architekta, a więc odpowiedzi na pytania: skąd pochodził, co i gdzie studiował, gdzie i kiedy pracował oraz co zaprojektował dla m. Poznania Edward Madurowicz?

Dwa problemy prawdziwie zaskakujące ujawniły się podczas oceny graficznego materiału źródłowego, pozyskanego w Archiwum UAM [dalej AUAM], w 2018 r.

Pierwszą autentyczną niewiadomą stanowił niezrozumiały w ocenie szkic niesymetrycznego budynku, opisany przez nieznanego autora nazwami: *Anatomia* i *Wały Leszczyńskiego*. Problem polegał na tym, że pomimo iż rysunek charakteryzował się nazwami pomieszczeń związanymi z nauczaniem anatomii, to w żadnej mierze nie przypominał rysunków gmachu Anatomii, z 1921 r., a więc nie wykazywał podobieństwa

do bryły obecnego budynku Collegium Anatomicum, przy ul. Święcickiego. Dla ustalenia jaki budynek (związany z anatomią) może przedstawiać zagadkowy rysunek fundamentalnym problemem był fakt, że nie odnalazłam dla tego szkicu jakiegokolwiek dokumentacji archiwalnej ani żadnej adnotacji w literaturze źródłowej, w tym - co ważne - w publikacjach prof. Adama Wrzoska. W ciągu badawczym postawiłam pytania: czy zagadkowy szkic dotyczy na pewno gmachu Anatomii w Poznaniu? A jeżeli tak, to w jakich okolicznościach oraz kiedy, dla jakiej działki i dla jakiego zamierzenia powstał projekt intrygującego obiektu, i kto był jego autorem?

Druga oryginalna wiadomość ujawniła się podczas wstępnej oceny odrębnych projektów gmachu Anatomii, z roku 1921, wykreślonych przez Edwarda Madurowicza dla działki przy ul. Śniadeckich. Na jednym z rysunków architekt naszkicował - obok bryły budynku - niewielki nieopisany szczegół o kształcie przypominającym „wachlarz”. Zastanowił mnie cel wykreślenia szczegółu, albowiem forma ta, pomimo że nie odzwierciedlała żadnego pomieszczenia w projekcie, wyraźnie harmonizowała z półkolistym audytorium, sugerując jej potencjalny związek z gmachem Anatomii. Co zatem przedstawiał oraz jakie znaczenie dla projektowanego gmachu Anatomii UP mógł mieć osobliwy szczegół? Jaka idea stymulowała myśl architekta w trakcie kreślenia intrygującego „wachlarza”? – to kolejne problemy, z którymi postanowiłam się zmierzyć.

Niezrozumiałe i złożone we wstępnej ocenie zagadnienie wyłoniło się podczas selekcji unikalnych projektów i dokumentów pozyskanych w Katedrze i Zakładzie Medycyny Sądowej UMP [dalej KiZMS], w 2018 r. Źródła czytelnie wskazywały, że w drugiej połowie 1922 r. władze Uczelni - z niewiadomych powodów - zatwierdziły równorzędnie projekty dwóch odrębnych siedzib dla Zakładu Medycyny Sądowej [dalej ZMS]. Pierwszą: w zachodnim skrzydle budującego się gmachu Anatomii, przy ul. Śniadeckich, oraz drugą: jako samodzielny budynek zaprojektowany dla działki w pobliżu ul. Bukowskiej. Materiały te zastanawiały z kilku powodów. Po pierwsze, w roku 1922 Uczelnia nieustająco borykała się z niedosytem pomieszczeń dla wielu zakładów, zatem zastanawiały przyczyny z jakich zatwierdzono równorzędnie dwie siedziby dla jednego zakładu, a nie jedną. Po drugie, w literaturze nie są dotąd znane żadne szczegóły dotyczące budowy odrębnego gmachu dla Zakładu Medycyny Sądowej przy ul. Bukowskiej, z wyjątkiem śladowej notatki, że fakt taki miał miejsce. Tak więc analiza pozyskanych źródeł mogła ujawnić koncept i okoliczności planowania tego obiektu. Po trzecie, zastanawiające były daty wytworzenia archiwaliów świadczące o tym, że już w

roku 1922 wprowadzono zmiany w projektach gmachu Anatomii, gdy tymczasem historycy wskazują rok 1925 jako okres podjęcia decyzji o pierwszych zmianach w projekcie budynku. Po czwarte, oceniane źródła ujawniały jeszcze inny nowy fakt, a mianowicie nieznaną dotąd związek Zakładu Medycyny Sądowej z gmachem Anatomii przypadający na rok 1922, gdy tymczasem powiązanie tej jednostki z budynkiem występuje w publikacjach dopiero pod datą 7 listopada 1930 r.? Biorąc zatem pod uwagę ilość nasuwających się pytań przestudiowanie całości materiału prognozowało ujawnienie wielu nowych faktów do historii organizacji Wydziału Lekarskiego UP. W procesie badawczym postawiłam pytania: Z jakich przyczyn, w grudniu 1922 r., władze Uczelni podjęły decyzję o zmianie projektu gmachu Anatomii i wyznaczeniu w jego zachodnim skrzydle siedziby dla Zakładu Medycyny Sądowej? Jaki związek z gmachem Anatomii mogły mieć plany budowy oddzielnego obiektu dla ZMS, w pobliżu ulicy Bukowskiej, w roku 1922? Dla jakiej działki - między ul. Marcelińską a ul. Bukowską - powstał projekt budynku dla Zakładu Medycyny Sądowej, w roku 1922?

Następny oryginalny problem ukazał się podczas oceny projektów obrazujących widoki gmachów: Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej, autorstwa Edwarda Madurowicza, z 1921 r., z której wynikało, że finalna wizja architekta zakładała zespolenie w/w gmachów integralnym stylem neorenesansu. Projekty przedstawiały mianowicie elewacje wspomnianych budynków zwieńczone ciągami niemalże identycznych rytmicznych attyk, przypominających Sukiennice w Krakowie. Widoki te wprawiały w zdumienie, gdyż pośród miejskiej infrastruktury uniwersyteckiej, wzniesionej w okresie II RP, tylko gmach Collegium Chemicum (obecnie Collegium Heliodori Świącicki) słynie ze stylu polskiego renesansu, natomiast gmachu Anatomii w żadnych źródłach ani w literaturze nie jest wiązany ze stylem innym niż modernistyczny, w którym został wybudowany. Przestudiowanie tematu obrałam jako problem badawczy również dlatego, że unikalny koncept architekta spinający „siostrzanym” stylem trzy budynki także nie jest znany w literaturze. Drugoplanowym celem badań było ustalenie faktycznego twórcy projektu attyki gmachu sąsiadującego z Collegium Anatomicum, a mianowicie Collegium Heliodori Świącicki, której autorstwo historycy przypisują Rogerowi Sławskiemu, gdy tymczasem rysunki elewacji tego obiektu, z 1921 r., z attyką, autoryzowane są nazwiskiem *Madurowicz*. Pytania badawcze to: Jakie zamierzenie architekta mogą wyrażać projekty elewacji frontowych gmachów Anatomii, Chemii

Filozoficznej i Chemii Lekarskiej? Kto jest faktycznym twórcą projektu attyki wieńczącej elewację gmachu Collegium Heliodori Świącicki?

Przesłanka do zbadania następnego problemu ukazała się podczas przeglądu literatury przedmiotu, w której wątpliwość moją wzbudziło stanowisko historyków zajmowane w aspekcie zmiany wielkości bryły gmachu Anatomii, w trakcie jego budowy, jak np. twierdzenie „*W roku 1925 zmieniono projekty powiększając gmach Anatomii*” [przypis 28]. Przytoczone zdanie cytowano dotąd bezkrytycznie. Autorka, znająca dobrze obiekt od wielu lat, jego projekty z okresu międzywojennego oraz obrazy bryły budynku utrwalone na wielu fotografiach archiwalnych, poddała tę ocenę zwątpieniu i zadała pytanie: Czy na pewno w roku 1925 gmach Anatomii powiększono? Jeżeli tak, to w jaki sposób zmieniła się bryła budynku i kto był autorem jej projektu? Jeżeli nie, to jaki argument mógł uzasadniać wysunięcie przez historyków zacytowanego wyżej wniosku?

Następna wątpliwość wiązała się z końcową fazą budowy gmachu Anatomii i jego przekształceniem w Pałac Sztuki, w latach 1928-1929, a dotyczyła zakresu zmian adaptacyjnych wprowadzonych w tym obiekcie przez Naczelnego Architekta Powszechnej Wystawy Krajowej, Rogera Sławskiego, na podstawie których historycy mianują tego architekta autorem lub współautorem projektu Collegium Anatomicum. Dla wyjaśnienia zagadnienia postawiłam pytania: Jakiego rodzaju zmiany architektoniczne w gmachu Anatomii zaprojektował Roger Sławski, w latach 1928-1929, oraz czy ich zakres może uzasadniać mianowanie tego architekta autorem lub współautorem projektu budynku?

Niezbadany dotąd temat, obrany jako następny problem badawczy, łączył się w czasie z zagadnieniem poprzednim, lecz dotyczył tym razem postaci Nikodema Pajzderskiego, zasłużonego dla m. Poznania muzealnika i konserwatora zabytków, zastępcy dyrektora Pałacu Sztuki na Powszechnej Wystawie Krajowej, którego działania na rzecz przygotowania gmachu Anatomii do wystawy sztuki nie zostały dotąd zanalizowane. Pytanie badawcze to: Jaki zakres działalności Nikodema Pajzderskiego dotyczył przygotowania budynku Anatomii do Powszechnej Wystawy Krajowej, w latach 1927-1929?

Następny problem podjęłam w reakcji na artykuły opublikowane w literaturze i w prasie powojennej, których autorzy negatywnie opiniują projekt, bryłę i funkcjonalność

Collegium Anatomicum w okresie międzywojennym, gdy tymczasem w prasie z tamtego okresu czytamy, że gmach Collegium Anatomicum „... *pięknem swoim i ogromem bije rekordy rozumnej i planowej użyteczności.*” [przypis 7]. Wyraźny rozdźwięk w ocenach budynku wskazywał na istnienie w literaturze bliżej nieokreślonego problemu. Wyjaśnienie tego zagadnienia obrałam zatem jako temat badań, a w odpowiedzi na artykuły postawiłam pytanie: Jakie czynniki wpływają na subiektywne oceny gmachu Collegium Anatomicum, w literaturze powojennej?

Ostatni problem wyłonił się podczas przeglądu archiwalnych fotografii, pochodzących z lat 1934-1939, które oceniałam w kontekście estetyki urządzenia przestrzeni Collegium Anatomicum, po adaptacji budynku dla Wydziału Lekarskiego. Utrwalone okiem obiektywu obrazy często „dopowiadały” historię budynku, wyznaczając nowy kierunek badań. Jednym z takich zdjęć była fotografia obrazująca wielką Salę wykładową, w której centralnym punkcie dominował potężny szkielet słonia. Kościec ten, który nie przetrwał okresu II wojny światowej, był największym eksponatem przedwojennego muzeum anatomicznego UP. Zastanawiającym było pochodzenie osobliwego olbrzyma, albowiem przegląd literatury przedmiotu, a także pamiątek przechowywanych w Katedrze i Zakładzie Anatomii Prawidłowej UMP [dalej KiZAP], nie ujawnił żadnych informacji na temat pozyskania tego okazu. W związku z tym kolejne zadanie badawcze miało odpowiedzieć na pytania: W jakich okolicznościach muzeum anatomiczne UP wzbogaciło się o olbrzymi szkielet słonia oraz czy możliwym jest ustalenie pochodzenia eksponatu?

HIPOTEZY BADAWCZE:

- Projekt architektoniczny gmachu Anatomii, przy ul. Śniadeckich, jest najprawdopodobniej samodzielny dziełem autorskim Edwarda Madurowicza.
- Roger Sławski najprawdopodobniej nie jest autorem ani współautorem projektu gmachu Anatomii przy ul. Śniadeckich, jak również gmachu Chemii Filozoficznej przy ul. Grunwaldzkiej, a także attyki ostatniego z wymienionych gmachów.
- Jan Polaszek oraz Stanisław Pogórski i Tadeusz Płończak najprawdopodobniej nie są autorami ani współautorami projektu gmachu Anatomii.
- Projekt niesymetrycznego budynku, oznaczony: *Anatomia i Wały Leszczyńskiego*, może przedstawiać nieznaną dotąd koncepcję budowy gmachu Anatomii na innym terenie, niż działka, na której Collegium Anatomicum wzniesiono.

- Rysunek o kształcie „wachlarza”, widoczny na odręcznym projekcie gmachu Anatomii (kreślonym dla działki przy ul. Śniadeckich), może odnosić się do projektu dydaktycznego prosektorium mieszczącego się w gmachu Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium.
- Projekt nowej siedziby dla Zakładu Medycyny Sądowej w zachodnim skrzydle budującego się gmachu Anatomii, z roku 1922, może być jednym z wariantów rozwiązania problemów lokalowych tej jednostki.
- Zmiana projektów gmachu Anatomii, uchwalona w roku 1925 przez Komisję Rozbudowy Wydziału Lekarskiego UP, najprawdopodobniej nie była pierwszą zmianą projektów budynku, jak uznają historycy, ani nie zmieniła bryły ani metrażu wznoszonego budynku.
- Przekształcenia adaptacyjne zaprojektowane przez Rogera Sławskiego w przestrzeni gmachu Anatomii, w latach 1928-1929, mogą obejmować znacznie mniejszy zakres modernizacji budynku, niż skala jaką przypisują im historycy.
- Kościec słonia, widoczny na fotografiach Sali wykładowej w Collegium Anatomicum, z 1939 r., może być szkieletem wypreparowanym ze zwłok słonia pochodzącego z poznańskiego Ogrodu Zoologicznego [dalej ZOO].
- Przyczyną subiektywnych ocen bryły gmachu Collegium Anatomicum, w literaturze i prasie powojennej, może być problematyczne znaczenie pojęć „fasada” i „zaplecze” budynku, które dla tego obiektu nie są oczywiste, gdyż po przebudowie powojennej ich funkcje zostały odwrócone, a zjawisko to nie jest ujęte w literaturze.

IV.4. CEL PRACY

Celem głównym rozprawy było ustalenie i usystematyzowanie zdarzeń odnoszących się do projektowania, budowy, adaptacji i funkcjonowania gmachu Collegium Anatomicum w Poznaniu, w okresie II Rzeczypospolitej, i na ich podstawie obiektywne konstruowanie historiografii budynku, której obiekt ten jeszcze nie posiadał.

Cele szczegółowe przedstawiały się następująco:

- Ustalenie rzeczywistego architekta projektu gmachu Anatomii (przy ul. Śniadeckich) oraz projektowanych równorzędnie z nim - a sąsiadujących - gmachów: Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej.

- Ustalenie zespołu faktów związanych z postacią architekta Edwarda Madurowicza i na ich podstawie konstruowanie zarysu jego biografii - pierwszej w literaturze przedmiotu.
- Ustalenie porządku czasowego w jakim kreślono zmiany w projektach gmachu Anatomii, w latach dwudziestych XX w.
- Prześledzenie przyczyn wpływających od kilkudziesięciu lat na brak zgodności wśród historyków co do autora projektu gmachu Collegium Anatomicum.
- Próba ustalenia genezy powstania projektu gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego w Poznaniu, a także ustalenie jego autora, czasu kreślenia oraz lokalizacji działki pod jego budowę.
- Ocena oddziaływania projektu gmachu Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium, autorstwa Maxa Littmanna, na inspiracje twórcze Edwarda Madurowicza dotyczące projektu gmachu Anatomii przy ul. Śniadeckich.
- Komparatywna próba odzwierciedlenia wybranych przestrzeni wystawowych z Pałacu Sztuki, z 1929 r., (widocznych na archiwalnych fotografiach Romana Ulatowskiego) we współczesnej przestrzeni Collegium Anatomicum, w celu weryfikacji opisów zdjęć archiwalnych, zamieszczonych na platformie *Wirtualnego Muzeum Historii Miasta Poznania (CYRYL.pl - w kolekcji zatytułowanej „Pewuka / 1929 / Fotografie Romana Stefana Ulatowskiego”)*.
- Ocena zakresu autorskich zmian adaptacyjnych dokonanych w gmachu Anatomii przez Rogera Sławskiego, w latach 1928-1929, w celu potwierdzenia lub wykluczenia praw autorskich tego architekta do projektu gmachu Anatomii.
- Ustalenie zakresu działań Nikodema Pajzderskiego, zasłużonego muzealnika i poznańskiego konserwatora zabytków, na rzecz ukończenia budowy gmachu Anatomii oraz organizacji wystawy w Pałacu Sztuki, w latach 1927-1929.
- Ustalenie danych dla przedwojennych dzieł sztuki, pozyskanych przez prof. Stefana Różyckiego dla Zakładu Anatomii Prawidłowej UP, w roku 1934, które zachowały się w Collegium Anatomicum do czasów obecnych.
- Ustalenie okoliczności pozyskania dla muzeum anatomicznego eksponatu kośćca słonia oraz próba ustalenia jego pochodzenia.
- Ustalenie przyczyn wpływających - do dnia dzisiejszego - na subiektywną ocenę projektu gmachu Collegium Anatomicum, w literaturze powojennej.

- Prześledzenie wpływu warunków lokalowych Zakładu Medycyny Sądowej WL UP, w latach 1921-1922, na zmiany w projekcie budującego się gmachu Anatomii, w latach 1922-1931.
- Ustalenie działki, między ulicami Bukowską a Marcelińską, na której planowano w roku 1922 wzniesienie budynku dla Zakładu Medycyny Sądowej.
- Próba oceny stylu architektonicznego elewacji gmachów: Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej, w kontekście idei zamierzeń architekta co do idei zespolenia budynków.
- Ustalenie autora projektu attyki gmachu Collegium Heliodori Święcicki UAM, w celu weryfikacji danych w literaturze, w której autorstwo tej attyki przypisuje się Rogerowi Sławskiemu.

IV.5. MATERIAŁ ŹRÓDŁOWY I METODY BADAŃ

W ogólnym zarysie wykorzystany materiał źródłowy odnosił się do historii pierwszej polskiej infrastruktury uniwersyteckiej m. Poznania, a także do historii infrastruktury uniwersyteckiej medycznej na ziemiach polskich pod zaborami, jak również uniwersyteckiej architektury medycznej europejskiej XIX i początku XX w.

W wielotorowych studiach skorzystałam z archiwalnych oraz współczesnych dokumentów, fotografii, projektów architektonicznych i planów urbanistycznych wykorzystanych i niewykorzystanych dotąd w literaturze przedmiotu, a także z literatury źródłowej przedwojennej oraz literatury przedmiotu powojennej.

Na literaturę z okresu II Rzeczypospolitej składały się: Kroniki i Składy Osobowe UP, monografie, opracowania i publikacje naukowe, pamiętniki, albumy oraz prasa codzienna i periodyki. Dotyczyły one tematyki kształtowania bazy materialnej Uniwersytetu Poznańskiego, organizacji Wydziału Lekarskiego, Pałacu Sztuki dla Powszechnej Wystawy Krajowej, a także zagospodarowania terenów pofortecznych miasta Poznania.

W analizach odnoszących się do trendów w budownictwie medycznym XIX i początku XX w. skorzystałam z: Kronik, Składów Osobowych, monografii, opracowań oraz artykułów prasowych, odnoszących się do architektury medycznej uniwersyteckiej Krakowa, Lwowa, Warszawy oraz Wilna, a także do obszaru architektury medycznej uniwersyteckiej niemieckiej i francuskiej m.in. Wrocławia, Berlina, Heidelbergu, Lipska, Halle i Paryża.

Literaturę przedmiotu powojenną stanowiły: 1/ monografie, opracowania jubileuszowe, pamiątkarskie i bibliograficzne oraz opracowania źródeł archiwalnych dotyczące: Uniwersytetu Poznańskiego, Akademii Medycznej w Poznaniu oraz Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu; 2/ monografie i opracowania odnoszące się do urbanistyki i architektury uniwersyteckiej m. Poznania, wydane m. in. przez: Akademię Medyczną i Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza [dalej UAM], Politechnikę Poznańską, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk [dalej PTPN], Fundację Centrum Architektury oraz Wydawnictwo Miejskie *POSNANIA, a także* artykuły prasowe; 3/ monografie odnoszące się do medycznej architektury uniwersyteckiej Wrocławia i Krakowa, wydane przez Muzeum Architektury we Wrocławiu oraz Uniwersytet im. Piastów Śląskich we Wrocławiu, a także przez Uniwersytet Jagielloński w Krakowie.

Wykorzystane w pracy dokumenty, fotografie i projekty architektoniczne pochodziły z jednostek archiwalnych przechowywanych w:

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej AAN] (plany miasta Poznania).
- Archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu (fotografie Collegium Anatomicum oraz Powszechnej Wystawy Krajowej, autorstwa Romana Ulatowskiego oraz Jana Polaszka).
- Archiwum Państwowe w Krakowie [dalej APK] (oficerska karta informacyjna Edwarda Madurowicza).
- Archiwum Państwowym w Poznaniu [dalej APP] (dokumenty budowlane, fotografie z inspekcji budowlanej w 1925 r. oraz kartoteki ewidencji ludności).
- Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (dokumenty, projekty architektoniczne, szkice, rysunki i plany dotyczące budowy gmachów Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej, protokoły posiedzeń Senatu, fragmenty czasopism, kosztorysy budowlane).
- Archiwum Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu [dalej AUMP] (dokumenty odbudowy Collegium Anatomicum po zniszczeniach wojennych).
- Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie Oddział w Poznaniu [dalej APAN-OP] (dokumenty, wycinki prasowe, pamiątki i fotografie ze spuścizn Heliodora Święcickiego i Adama Wrzoska).

- Archiwum Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu [dalej AUPP] (plan urbanistyczny terenów pofortecznych miasta Poznania z 1920 r.).
- Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu (Przewodnik po Poznańskim Ogrodzie Zoologicznym, z 1924 r.).
- Katedrze i Zakładzie Medycyny Sądowej Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu (dokumenty i projekty poznańskiej architektury uniwersyteckiej dydaktycznej oraz klinicznej, z lat dwudziestych XX w.).
- Katedrze i Zakładzie Anatomii Prawidłowej Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu (kroniki, fotografie, dzieła sztuki).
- Muzeum Miasta Poznania w Ratuszu (korespondencja listowna Nikodema Pajzderskiego z Tadeuszem Pruszkowskim).
- Muzeum Ziemi Biłgorajskiej w Biłgoraju (fotografia oraz podstawowe dane dotyczące Edwarda Madurowicza).
- Zbiorach prywatnych dr. Włodzimierza Macieja Stolzmana (prasa i broszury medyczne oraz pamiętki i fotografie dotyczące UP, z okresu międzywojennego).
- Zbiorach prywatnych autorki (Katalog Pałacu Sztuki z 1929 r., Księgi Pamiątkowe Powszechnej Wystawy Krajowej oraz Miasta Poznania z 1930 r., plany miasta Poznania i Powszechnej Wystawy Krajowej z 1929 r. oraz przewodniki, prasa i fotografie z okresu międzywojennego, w tym zdjęcia z Powszechnej Wystawy Krajowej wylicytowane na platformie Allegro).
- Zbiorach Bibliotek Cyfrowych.

METODY BADAŃ

Obranie procedur dla realizacji celu przedstawionej pracy trudno było zakwalifikować do jednej metody poznawczej, albowiem ze względu na tematykę oraz wykorzystane źródła praca wpisuje się w nurty badawcze odwołujące się do metod historycznych i architektonicznych. Ostatecznie, we wstępnej części badań skorzystałam z metod selekcyjnych i klasyfikacyjnych a w części empirycznej metodycznie oparłam się na krytyce źródeł oraz na analizach historyczno-porównawczych, obserwacyjnych i dedukcyjnych.

Metody selekcyjna i klasyfikacyjna polegały na uporządkowaniu i ocenie archiwalnych dokumentów, fotografii oraz projektów architektonicznych i planów

urbanistycznych w porządku wydarzeń, dla których wyselekcjonowałam także współmierną literaturę.

Metoda krytyki źródeł historycznych polegała na zanalizowaniu uporządkowanych materiałów i wydzieleniu z przestudiowanych zdarzeń trzech głównych grup tematycznych, obejmujących lata: 1920-1927 [okres planowania, projektowania oraz pierwszych czterech lat budowy gmachu Anatomii dla Wydziału Lekarskiego UP], 1927-1929 [okres kończenia budowy obiektu z równoczesnym jego przystosowaniem do wystawy sztuki, na potrzeby Powszechnej Wystawy Krajowej], 1930-1939 [okres powrotu budynku pod nadzór Uniwersytetu Poznańskiego, jego adaptacji dla Wydziału Lekarskiego oraz zasiedlania gmachu przez jednostki naukowe].

Metoda historyczno-porównawcza polegała na komparatywnym analizowaniu szczegółów architektonicznych gmachu Anatomii (przy ul. Śniadeckich), widocznych na projektach i fotografiach obiektu z okresu II RP, w kontekście ich korelacji z bryłą i przestrzenią współczesnego Collegium Anatomicum UMP. Procedurę tę wykorzystałam także do analiz szkiców przedmiotu badań w odniesieniu do projektów gmachu Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium, a także do planów urbanistycznych m. Poznania, z lat dwudziestych XX w., w aspekcie lokalizacji projektu gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego.

Metoda obserwacyjna, polegająca na lustracji i ocenie przestrzeni i bryły współczesnego Collegium Anatomicum, posłużyła do ustalenia lokalizacji nieopisanych przestrzeni wystawowych w Pałacu Sztuki, na fotografiach z roku 1929, ze zbiorów MKZ, które wykorzystałam w analizach dotyczących autorskich zmian adaptacyjnych dokonanych w gmachu Anatomii przez Rogera Sławskiego.

Metodę dedukcyjną, polegającą na ocenie zdarzenia nieudokumentowanego i wyciąganiu wniosków prawdopodobnych, wykorzystałam we wstępnych analizach projektu gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego, dla którego nie istniała żadna dokumentacja archiwalna ani źródłowa.

IV.6. KONSTRUKCJA PRACY

Praca składa się z cyklu sześciu publikacji oraz ANEKSU i komentarzy, i zawiera:

- WSTĘP - w którym omówiono: przedmiot badań, problemy badawcze, założone tezy i hipotezy, cele pracy oraz materiał badawczy i zastosowane metody.
- KOMENTARZ z omówieniem ANEKSU.

- KOMENTARZE z omówieniem cyklu publikacji.
- WNIOSKI przedstawione w porządku czasowym.
- SUPLEMENTARNY ANEKS - który jest priorytetową dla przedmiotu badań samodzielną pracą naukową, niepublikowaną, przedstawiającą oryginalne wyniki badań dopisujące w stopniu znaczącym początkową historię gmachu Collegium Anatomicum oraz historię organizacji pierwszej infrastruktury uniwersyteckiej.
- STRESZCZENIE
- ŹRÓDŁA
- BIBLIOGRAFIĘ
- SPIS ILUSTRACJI
- KOPIE ARTYKUŁÓW CYKLU PUBLIKACJI

Uwaga: kopie cyklu publikacji wydrukowano w dwóch oryginalnych tekstach:

1. tekst pierwszy jest oryginałem wydawniczym, z bibliografią,
2. tekst drugi jest kopią tekstu wydawniczego, uzupełnioną o przypisy.

V. KOMENTARZE

V.1. KOMENTARZ DO ANEKSU zatytułowanego:

Sekwencje planowania i budowy gmachu dla Zakładu Anatomii Opisowej Uniwersytetu Poznańskiego w świetle analiz źródeł niewykorzystanych dotąd w literaturze przedmiotu, pochodzących z lat dwudziestych XX w.

ANEKS jest samodzielną pracą naukową, niepublikowaną, nadrzędną dla cyklu publikacji, którą wykonałam w latach 2018-2021, w ramach przewodu doktorskiego. Uzyskane oryginalne wyniki badań dopisują w sposób fundamentalny nieznaną dotąd początkową historię gmachu Collegium Anatomicum, jak również ujawniają wiele nowych faktów z okresu formowania się pierwszej polskiej infrastruktury Uniwersytetu Poznańskiego. Analizowane problemy oparłam na unikalnych źródłach archiwalnych, pochodzących z lat dwudziestych XX w., których historycy nie wykorzystali dotąd w publikacjach, tak więc brak odniesienia części analizowanych zagadnień do piśmiennictwa skłania autorkę do skomentowanie każdego z problemów oddzielnie.

KOMENTARZE DO PROBLEMÓW ANALIZOWANYCH W ANEKSIE

Nieznany projekt gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego

Z prac prof. Adama Wrzoska wiadomym było dotąd, że działania zmierzające do budowy gmachu Anatomii rozpoczęto na początku roku 1921 oraz że projekt opracowano dla działki mieszczącej się w południowej części placu u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, co ukazuje również literatura.

Pierwsze wyniki badań wykazały tymczasem, że wizja wzniesienia oddzielnego budynku dla nauczania anatomii zgłoszona została miejscowym władzom nadrzędnym (Naczelnej Radzie Ludowej) dużo wcześniej, bo już w kwietniu 1919 r., czyli jeszcze przed otwarciem Uniwersytetu w Poznaniu. Realizację tego zamierzenia podjęto jednakże dopiero po dwóch latach, to jest po uruchomieniu Wydziału Lekarskiego.

Zapis historyczny prof. Adama Wrzoska okazał się być niepełnym, kiedy podczas kwerend prowadzonych w Archiwum UAM, w roku 2018, odszukałam osobliwy projekt nietypowego budynku, oznaczony napisami: *Anatomia* i *Wały Leszczyńskiego*, który w żadnym wymiarze nie przypominał bryły gmachu Collegium Anatomicum, przy ul. Święcickiego, znanej powszechnie w mieście. Niezrozumiały projekt stanowił autentyczną niewiadomą, albowiem na jego temat nie odnalazłam jakiegokolwiek dokumentacji archiwalnej ani żadnej adnotacji w literaturze źródłowej, w tym również - jak już wspomniałam - w pracach prof. Adama Wrzoska. Po wielotorowych studiach krytycznych i porównawczych uzyskałam wyniki nieznanе dotąd historykom, odtajniasjące kulisy pierwszych działań władz Uczelni na rzecz wzniesienia budynku dydaktycznego dla nauczania anatomii, jak również chemii (oba gmachy planowano równorzędnie).

W pracy dowiodłam, że odszukany projekt przedstawia obraz pierwszej koncepcji gmachu Anatomii, który zaprojektowano na zachodnich gruntach pofortecznych m. Poznania, na początku 1921 r. (przed projektem Anatomii przy ul. Śniadeckich), na działce ograniczonej ówczesnymi ulicami: Wały Leszczyńskiego, Św. Barbary i Wały Kościuszki (obecnie Aleja Niepodległości, Św. Barbary, Janusza Kulasa/ Zaułek Piotra Majchrzaka). Autorem projektu był architekt Edward Madurowicz.

Wykazałam również, że rektor prof. Heliodor Święcicki usilnie starał się, i niestrudzenie interweniował u centralnych władz ministerialnych, o pozyskanie terenów pofortecznych dla budowy nie tylko gmachu Anatomii ale równorzędnie o wzniesienie

gmachu Chemii. Przygotowania do realizacji obu gmachów doprowadzono do stadium wykonania planów, programów oraz kosztorysów budowy, a na działce przy Wałach Leszczyńskiego, wytyczonej pod budowę gmachu Anatomii, zgromadzono także pierwszy budulec (działki dla gmachu Chemii nie ustaliłam). Do rozpoczęcia budowy jednakże nie doszło, albowiem tuż przed przystąpieniem do wykopów inwestycje nagle wstrzymano ze względu na negatywne wyniki ekspertyz osiadania gruntów pofortecznych. W takiej sytuacji władze Uniwersytetu podjęły w trybie ekspresowym starania o inny grunt, który pozyskano dzięki przychylności Ministerstwa Spraw Wojskowych, u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich. Był to plac ćwiczeń wojskowych, tzw. „plac trenu”, z boiskiem sportowym *Pogoń*. Następstwem pozyskania drugiego gruntu stała się konieczność wykreślenia nowej koncepcji gmachu Anatomii, a więc drugiego projektu, którego urzeczywistnieniem jest obecny gmach Collegium Anatomicum, przy ul. Święcickiego.

To właśnie od tego momentu prof. Adam Wrzosek rozpoczyna opis historii budowy gmachu Anatomii, w *Księdze Pamiątkowej Uniwersytetu Poznańskiego* [przypis 15], który nie uwzględnia jednakże wtrącenia, że projekt gmachu Anatomii przy ul. Śniadeckich był drugą koncepcją tego gmachu.

Badane źródła około tematyczne przez długi okres czasu nie wskazywały na urzędowe planowanie budowy gmachu Anatomii na gruntach pofortecznych, w związku z czym wstępne analizy prowadziłam metodami dedukcyjnymi. Pozwalały one na zakładanie hipotez, lecz odnoszących się głównie do planistyki miejskiej a nie do inwestycji uniwersyteckiej. Ustalenie faktów dla tajemniczego projektu kryło się w szczegółach dokumentów dotyczących się planowania pierwszej nowej infrastruktury UP, których gruntowne przestudiowanie wydało rezultat w postaci jednego pisma, a w zasadzie dwóch zdań w jednym dokumencie, które potwierdziły proceduralne przygotowania do wzniesienia gmachu Anatomii na gruntach pofortecznych.

Skutkiem uzyskanego wyniku był wniosek, że w roku 1921 powstały projekty dwóch koncepcji gmachu Anatomii, a nie jednej, jak uważano dotychczas, z których pierwszą koncepcją był projekt przy Wałach Leszczyńskiego.

Wniosek ten stał się przesłanką do wszczęcia dalszych analiz w celu uzyskania odpowiedzi na kolejne pytanie: czy możliwe jest aby, wobec braku dokumentacji dla gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego, dokumenty charakteryzujące się w

opisach zwrotem „*gmach Anatomii*” odnosiły się tylko do budynku przy ul. Śniadeckich - tak jak traktowano je dotąd - czy mogą odnosić się również do budynku przy Wałach Leszczyńskiego? Uzyskanie odpowiedzi na postawione pytanie wymagało analiz pism wykorzystywanych już przez historyków, lecz tym razem należało je odnieść do dwóch projektów gmachu Anatomii a nie jak oceniano je dotąd, tzn. wiązano z tylko jednym gmachem. W pracy wykazałam, że do obu koncepcji gmachu Anatomii odnoszą się równorzędnie pisma wytworzone w styczniu i lutym 1921 r. W ocenie dokumentów sporządzonych w miesiącach następnych dużym utrudnieniem są ich daty, w wielu przypadkach niewiarygodne dla wyciągania logicznych wniosków. Są one skutkiem obligatoryjnej zmiany miejsca budowy gmachu Anatomii i wymagają oddzielnych studiów, w tym uszeregowania w interpretacji wynikającej z ustaleń wykazanych w przedstawionej tutaj pracy.

Zysk wiedzy - wyniki i wnioski analizowanego zagadnienia stanowią w całości oryginalny pakiet nieznanej dotąd wiedzy. Odszukany projekt rysunkowy gmachu Anatomii - wykonany dla działki przy Wałach Leszczyńskiego - jest jedyną zachowaną wizją projektową tego budynku i przedstawia unikalną wartość dla Miejskiego Konserwatora Zabytków, w którego zbiorach nie znajdują się żadne dane na jego temat.

- - - - -

Problematyczne autorstwo projektu Collegium Anatomicum, w literaturze

Następny etap badań dotyczył rozważań na temat autora projektu Collegium Anatomicum, co do którego historycy nie są zgodni od kilkadziesiąt lat i na twórcę projektu tego gmachu wskazują naprzemiennie aż pięciu architektów: Edwarda Madurowicza, Rogera Sławskiego, Jana Polaszka oraz Stanisława Pogórskiego i współtworzącego z nim Tadeusza Płończaka. Stanowisko historyków nie jest zrozumiałe, albowiem rysunki i dokumenty dotyczące planowania i projektowania gmachu Anatomii, z 1921 r., zachowały się w Archiwum UAM, sygnowane są nazwiskiem lub inicjałami Edwarda Madurowicza i czytelnie wskazują kto i kiedy zaprojektował obiekt.

Aby określić czy i który ze wskazywanych przez historyków architektów może mieć prawa współautorskie do projektu gmachu Anatomii podjęłam próbę ustalenia zakresu ich autorskich działań twórczych wykreowanych w projektach tego budynku.

W pracy wykazałam, że Stanisław Pogórski i Tadeusz Płończak nie są autorami ani współautorami projektu Collegium Anatomicum, lecz autorskim ich dziełem jest projekt modernizacji tego obiektu wykonany w roku 1946, zrealizowany w ramach odbudowy

po zniszczeniach wojennych. Podłożem wskazującym tych architektów jako twórców projektu są nieścisłe dane zamieszczane w publikacjach, jak ma to miejsce np. w obranym do badań biogramie [PSB¹¹], w którym podano, że Stanisław Pogórski i Tadeusz Płończak są autorami projektu gmachu Collegium Anatomicum, lecz pominięto fakt, że była to modernizacja budynku. Skutkiem nieścisłego przekazu, w tym przypadku znaczącego, jest upowszechnienie informacji nierzetelnej, którą czytelnik może traktować jako fakt rzetelny.

W przypadku Jana Polaszka, inspektora budownictwa Uniwersyteckiego Biura Budowlanego ustaliłam, że wkład jego pracy w powstanie projektów pierwszych polskich gmachów UP nie polegał na kreowaniu projektów, lecz na wykreślaniu szczegółów w projektach gmachu Chemii Filozoficznej (autorstwa Edwarda Madurowicza), które nanosił na podstawie wskazówek profesorów nauk chemicznych. Natomiast szczegóły do projektu gmachu Anatomii (również autorstwa Edwarda Madurowicza) nanosił budowniczy Lenz (imienia nie udało się jednoznacznie ustalić). Tak więc przekaz o Janie Polaszku jako prawdopodobnym autorze projektu gmachu Anatomii można potraktować jako rzekomy.

Rozleglejszych analiz wymagała postać Rogera Sławskiego, Naczelnego Architekta Powszechnej Wystawy Krajowej, którego historycy dość regularnie wskazują jako autora lub współautora projektu gmachu Anatomii, silnie akcentując jego zasługi w adaptacji budynku dla potrzeb wystawy sztuki, w latach 1928-1929. Dla oceny podłoża mogącego argumentować powyższe podjęłam próbę bliższego zbadania specyfiki przekształceń dokonanych w gmachu Anatomii, w tym okresie, odnosząc je komparatywnie do projektu oryginalnego z roku 1921 oraz relatywnie do literatury.

W badaniach wykazałam, że jedyną autorską zmianą adaptacyjną - wskazywaną przez historyków jako projekt autorski Rogera Sławskiego - jest dodatkowe wejście dobudowane na osi gmachu od strony północnej, cechujące się sześciokolumnowym portykiem. Dla innych przekształceń w budynku, np. modyfikacji wielkiej Sali

¹¹ Władysława Dembecka, *Stanisław Pogórski 1908-04-20 – 1958-03-01*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* t. 27, s. 219, strona intern. <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stanislaw-pogorski> [dostęp 15-12-2021]; zob. też: Józef Jasiczak, Marcin Kanoniczak, Tomasz Kanoniczak: *Budynek Wydziału Budownictwa Lądowego*, [w:] *Wpływ dawnego fotu Rauch na lokalizację budynku Wydziału Budownictwa Lądowego Politechniki*, strona intern. <https://sites.google.com/view/iak-put-poznan-pl/o-instytucie/historia-instytutu/historia-budynku> [dostęp 15-12-2021]

wykładowej, którą dla potrzeb wystawy przedzielono dodatkowym stropem, literatura nie wymienia architekta. Założenie tezy, że projekt stropu mógł wykonać Roger Sławski w trakcie końcowego etapu budowy gmachu Anatomii, które to prace nadzorował, nie znajduje potwierdzenia we wspomnieniach architekta, gdyż jak pisze biografka Rogera Sławskiego, Gabriela Klause, „*Sam architekt w autobiografii gmachów tych nie wymienia z nazwy, ...*” [przypis 202] (cytat odnosi się do autorstwa projektów gmachów Anatomii i Chemii), jednakże nie można było tego wykluczyć. W dalszych studiach wykazałam, że adaptacja gmachu w rozumieniu modernizacji budowlanej obejmowała także pierwsze piętro wschodniego skrzydła, w którym dokonano podziału pomieszczeń większych (wybudowanych przed adaptacją) na pokoje mniejsze, przeznaczone dla eksponowania rzemiosła artystycznego *Spółdzielni „Ład”*. Literatura przedwojenna wymienia adaptację tego miejsca, lecz także bez wskazania architekta. Kolejne analizy, w których porównywałam przestrzenie wystawowe utrwalone na fotografiach z 1929 r. z lokalami wykreślonymi w projektach z 1921 r., wykazały, że wiele pomieszczeń wykorzystano do wystawy sztuki w wersji wybudowanej przed przejęciem budynku przez Zarząd PWK. Pomieszczenia te tylko aranżowano według wymogów artystów. Przykładem może być otwarta przestrzeń pierwszego piętra audytorium, wybudowanego przed adaptacją, którą aranżowano wyłącznie ściankami parawanowymi, dla eksponowania dzieł krakowskiego *Towarzystwa Artystycznego SZTUKA*. Podobnym przykładem jest otwarta dwukondygnacyjna przestrzeń korpusu budynku, w której urządzono *Świetlicę Witrażów* Józefa Mehoffera i rzeźb Xawerego Dunikowskiego, wykorzystana także bez przebudowy.

Mając na uwadze powyższe wysunęłam wniosek, że stanowisko historyków mianujących Rogera Sławskiego autorem lub współautorem projektu gmachu Anatomii nie jest zasadne, gdyż zakres zmian adaptacyjnych zaprojektowanych przez tego architekta, w latach 1928-1929, w nieznacznym tylko stopniu ingerował w oryginalny projekt i miał wyłącznie charakter czasowy (po wystawie wszystkie zmiany zlikwidowano). Ocena historyków wynika najprawdopodobniej z postrzegania pracy twórczej Rogera Sławskiego w odzwierciedleniu licznych jego zasług dla Powszechnej Wystawy Krajowej, dla której architekt ten zaprojektował m. in. siedem pawilonów stałych oraz pięć pawilonów czasowych, jednakże zakres jego autorskich działań twórczych związanych z adaptacją gmachu Anatomii dla potrzeb wystawy sztuki nie uzasadnia mianowania Rogera Sławskiego autorem ani współautorem projektu Collegium Anatomicum.

Zyskiem wiedzy jest ustalenie, że Roger Sławski, Jan Polaszek, Stanisław Pogórski i Tadeusz Płończak nie są autorami projektu gmachu Collegium Anatomicum w Poznaniu, a mianowanie ich przez historyków twórcami lub współtwórcami tego obiektu wynika z nazbyt ogólnego postrzegania tematu lub selektywnej oceny projektów, lub też z nieprecyzyjnie konstruowanych tekstów publikacji.

Pierwsza zmiana w projektach gmachu Anatomii, w roku 1922, i jej znaczenie w organizacji Wydziału Lekarskiego UP

Wieloletnia budowa gmachu Anatomii i jego dwukrotna adaptacja do diametralnie różnych celów, w latach 1921-1936, wiązała się z licznymi zmianami projektów. W literaturze przyjęło się (za Kroniką UP 1924/1925), że pierwsza modernizacja planów budynku miała miejsce w roku 1925 i dotyczyła dyslokacji w jego przestrzeni dodatkowych jednostek. Prócz Zakładu Anatomii Opisowej nowy obiekt użytkować miały także Zakłady: Histologii oraz Fizjologii, a także Pracownia Chirurgii Operacyjnej.

Tymczasem kwerenda prowadzona w Katedrze i Zakładzie Medycyny Sądowej, w 2018 r., ujawniła pakiet unikalnych szkiców i dokumentów z lat 1922-1923, nie wykorzystanych dotąd przez historyków, świadczących o tym, że projekt gmachu Anatomii skorygowano w sposób znaczący już w roku 1922. Ze wstępnej oceny źródeł wynikało, że - z niezrozumiałych powodów - w grudniu tego roku powstały projekty dwóch niezależnych siedzib dla Zakładu Medycyny Sądowej, które zatwierdzono równorzędnie. Jedną z nich wyznaczono w budującym się gmachu Anatomii, natomiast drugą stanowił plan budowy niezależnego obiektu między ul. Bukowską a ul. Marcelińską, na tzw. gruntach jeżyckich, gdzie od marca 1921 r. władze Uczelni planowały wzniesienie rozległego kompleksu gmachów klinicznych. Pozyskane źródła już na wczesnym etapie analiz wprowadzały nowe fakty historyczne, a mianowicie, że pierwsze zmiany w projektach budynku wprowadzono w roku 1922, a nie w 1925, oraz że związek Zakładu Medycyny Sądowej z gmachem Anatomii miał miejsce już w roku 1922, podczas gdy w literaturze oraz w Protokołach Senatu UP pierwszy związek ten datowany jest dopiero na rok 1930.

Po zanalizowaniu źródeł, a w szczególności zbieżności ich dat, przypadających na koniec grudnia 1922 r. i styczeń 1923 r., wykazałam, że przyczyną planowania dwóch siedzib dla Zakładu Medycyny Sądowej były opcjonalne działania władz Uczelni

zmierzające do jak najszybszego rozwiązania katastrofalnej sytuacji lokalowej tej jednostki, której ze względu na specyfikę nie można było urządzić w jakimkolwiek obiekcie uniwersyteckim. Pierwszym sposobem na rozwiązanie problemu była uchwała Rady Wydziału Lekarskiego, z maja 1922 r., o wybudowaniu dla ZMS niezależnego obiektu, na terenie wspomnianego wyżej miasteczka klinicznego. Szczegółowy program inwestycyjny, projekty i wstępne kosztorysy, które podpisał dziekan WL prof. Adam Wrzosek, ukończono w grudniu 1922 r.

Plany te powstawały jednakże w trudnym okresie gospodarczym państwa, gdy galopująco nasilająca się inflacja spowalniała lub blokowała realizację wielu zamierzeń w całym kraju. Trudno było zatem przewidzieć kiedy lub czy w ogóle obiekt ten zostanie wzniesiony. W obawie o niepewny los inwestycji władze Uczelni podjęły starania o alternatywne rozwiązanie problemu, mianowicie o wyznaczenie drugiego miejsca dla tej jednostki, rokującego najbardziej produktywnie na realizację. Takim rozwiązaniem był gmach Anatomii, będący od roku w stanie budowy, którego oddanie do użytku planowano na rok ok. 1924 (nie przypuszczano wówczas, że budowa może potrwać blisko 10 lat). Wydaje się, że wybór miejsca w gmachu Anatomii wiązał się także z najniższymi kosztami, gdyż pomieszczenia dla ZMS rozrysowano w zachodnim skrzydle budynku, którego to skrzydła jeszcze wówczas nie wzniesiono (z Kroniki UP 1924/1925 wiadomo, że boczne skrzydła wybudowano dopiero w roku 1925), zatem wystarczyło skorygować projekty i wznieść mury według znowelizowanego planu. Ten właśnie projekt 30 grudnia 1922 r. podpisał rektor UP prof. Heliodor Świącicki.

Zatwierdzenie obu projektów przez władze Uczelni - w grudniu 1922 r. - wskazuje, że dokładano usilnych starań o realizację obu siedzib dla ZMS, co uwiarygadniają również daty ich zatwierdzenia, w odstępie jednego dnia, przez Naczelnika Wydziału Budownictwa Województwa Poznańskiego, Rogera Sławskiego, w styczniu 1923 r.:

- 1/ projekt gmachu dla ZMS w kompleksie klinik – R. Sławski podpisał 22-01-1923 r.,
- 2/ projekt siedziby dla ZMS w gmachu Anatomii – R. Sławski podpisał 23-01-1923 r.

Uwzględniając powyższe wydaje się, że plan umieszczenia Zakładu Medycyny Sądowej w gmachu Anatomii mógł być traktowany jako rozwiązanie tymczasowe/przejściowe, trwające do czasu ewentualnego wzniesienia nowego obiektu.

Jak wiadomo z Kroniki UP 1923/1924, w tymże roku akademickim galopująca inflacja wstrzymała całkowicie budowę gmachu Anatomii oraz uniemożliwiła realizację inwestycji przy ul. Bukowskiej, tak więc żadnego z projektów nie zdołano zrealizować.

Ciekawy wniosek wysunęłam na podstawie wyników analiz porównawczych wykonanych dla ustalenia lokalizacji działki, przy „*nowoprojektowanej ulicy podłużnej między drogą do Marcelina a ul. Bukowską*” [przypis 183], na której w 1922 r. zaplanowano wzniesienie gmachu dla ZMS, z odpowiadającą jej działką w obecnej przestrzeni miejskiej. Okazało się bowiem, że miejsce to odpowiada niemalże dokładnie działce, przy obecnej ul. Rokietnickiej, na której w latach 2021-2022 wybudowano gmach Collegium Humanum UMP, do którego w połowie 2022 r. przeniósł się Zakład Medycyny Sądowej UMP. Wynika stąd, jednostka ta rozpoczęła działalność w nowym obiekcie dokładnie po stu latach od momentu gdy władze Uniwersytetu Poznańskiego, z rektorem prof. Heliodorem Święcickim, zaplanowały dla tego zakładu nowe lokum w tym właśnie miejscu!

Zysk wiedzy - Uzyskane wyniki badań wprowadzają w całości nową wiedzę do historii organizacji bazy lokalowej Wydziału Lekarskiego UP, za lata 1922-1923, w tym ustanawiają: 1/ nowy porządek dat związanych z kreśleniem pierwszych zmian w projektach gmachu Anatomii, które odtąd wyznacza rok 1922 a nie rok 1925, jak uważano dotychczas; 2/ nowy porządek dat pierwszego związku Zakładu Medycyny Sądowej z gmachem Anatomii, który odtąd wyznacza rok 1922 a nie 1930, jak podają dotychczas wykorzystane źródła oraz literatura.

Wpływ trendów w uniwersyteckim budownictwie medycznym początku XX w. na czynnik twórczy architekta, Edwarda Madurowicza

Kolejny oryginalny problem wyłonił się w czasie oceny jednego z roboczych szkiców gmachu Anatomii, z 1921 r., na którym uwagę moją zwrócił poboczny rysunek o osobliwym kształcie „wachlarza”. Zagadkowa figura nie odzwierciedlała żadnej przestrzeni w projektowanym gmachu Anatomii UP, jednakże wykazywała symetrię z półkolistym audytorium, sugerującą, że mogła ona mieć relatywne znaczenie dla architekta. W badaniach podjęłam próbę ustalenia istoty kształtu „wachlarza”, a także określenia jego związku z projektem poznańskiego gmachu Anatomii.

Sedno zagadkowego kształtu kryło się w archiwalnej jednostce kosztorysowej opisanej *Anatomia*, z 1921 r., przechowywanej w Archiwum UAM, w której znajdowały się fragmenty czasopisma budowlanego *Zentralblatt der Bauverwaltung*, z 1908 roku. Strony biuletynu przedstawiały mianowicie projekt gmachu tzw. Nowej Anatomii

Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium, którego jedną z przestrzeni wyznaczał niemalże identyczny „wachlarz”, oznaczony jako dydaktyczne prosektorium. Twórcą projektu tego obiektu był wybitny architekt-artysta prof. Max Littmann, kreujący wówczas trendy w budownictwie, głównie teatralnym (m. in. Teatr Miejski w Poznaniu – dzisiejsza Opera im. Stanisława Moniuszki), projektujący również obiekty medyczne a w ich przestrzeniach najwyższej klasy prekursorskie laboratoria i pomieszczenia dydaktyczne dla nauczania medycyny.

Ocena obu form „wachlarzowych”, poznańskiej i monachijskiej, podsunęła hipotezę, że projekt gmachu Anatomii UP mógł powstać w inspiracji o projekt gmachu Nowej Anatomii, w Monachium. Za takim założeniem przemawiało kilka faktów: 1/ w przestrzeni audytorium gmachu Anatomii UP, harmonizującym z wykreślonym obok „wachlarzem”, Edward Madurowicz zaprojektował (podobnie jak Max Littmann) dydaktyczne prosektorium; 2/ w cztery lata po oddaniu do użytku gmachu Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium (budowa 1905-1908), tj. w roku 1912, Edward Madurowicz ukończył Politechnikę w Monachium, zatem studiował pośród nowych budowli powstających w tym czasie, w tym mieście; 3/ wraz z profesorami Józefem Antonim Markowskim i Adamem Wrzoskiem, Edward Madurowicz dążył do stworzenia projektu najnowocześniejszego gmachu Anatomii w Polsce, toteż prekursorski projekt Nowej Anatomii, autorstwa Maxa Littmanna, mógł stanowić dla Madurowicza priorytetowy wzorzec.

Po wykonaniu szeregu analiz porównawczych rozlicznych rzutów obu budynków wykazałam, że Edward Madurowicz tworząc projekt gmachu Anatomii w znaczącym stopniu analizował rozwiązania wykreowane przez Maxa Littmanna w projekcie gmachu Nowej Anatomii, w Monachium, starając się skorelować je ze wskazówkami profesorów Markowskiego i Wrzoska. Dotyczyły one głównie dydaktycznego prosektorium, które - podobnie jak w projekcie monachijskim - charakteryzowało się półkolistą otwartą przestrzenią, dzieloną niskimi ściankami parawanowymi na pomieszczenia mniejsze, jak również dodatkowym doświetleniem dziennym w postaci świetlików w dachu.

W dalszych badaniach wykazałam, że możliwym jest, iż na umiejscowienie wielkiej Sali wykładowej w audytorium gmachu Anatomii UP, którą Edward Madurowicz wysunął uskokowo o jedną kondygnację nad prosektorium, mogła mieć pośredni wpływ lokalizacja półkolistej monachijskiej Sali mikroskopowej Instytutu Histologicznego, który mieścił się w bryle o kształcie walca, górującego również

uskokowo o jedną kondygnację częściowo nad pięciokopułowym prosektorium a częściowo nad spadzistym dachem korpusu gmachu Nowej Anatomii, w Monachium.

W wyniku badań ustaliłam, że projekt prosektorium w gmachu Anatomii UP powstał w oparciu o projekt prosektorium gmachu Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium. Zamierzenie Edwarda Madurowicza oraz profesorów Józefa Antoniego Markowskiego i Adama Wrzoska pomimo wielu zawiłości podczas długoletniej budowy, urzeczywistniło się na początku lat trzydziestych XX w., kiedy to studenci i pracownicy Wydziału Lekarskiego UP rozpoczynali zajęcia w najnowocześniejszym wówczas gmachu Collegium Anatomicum w Polsce (o czym szeroko donosiła prasa), którego dydaktyczne prosektorium do dnia dzisiejszego jest jednym z tego typu ośrodków wiodących prym w Europie.

Zysk wiedzy - wyniki i wnioski przeprowadzonych badań wprowadzają w całości nową, oryginalną wiedzę do historii organizacji bazy lokalowej Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego, jak również do historii architektury m. Poznania.

*Ocena stylu elewacji gmachów Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej,
w projektach Edwarda Madurowicza, z roku 1921*

Przesłankę do przestudiowania estetyki zewnętrznej trzech gmachów: Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej stanowiły rysunki ich elewacji frontowych, z 1921 r., autorstwa Edwarda Madurowicza, zwracające uwagę unikalnym, jednolitym stylem polskiego renesansu. Widok trzech budynków przypominających Sukiennice w Krakowie zdumiewał, albowiem w przestrzeni miasta tylko jeden z nich słynie z neorenesansu, gdyż w takim stylu został wzniesiony i tak funkcjonuje do czasów obecnych - gmach Collegium Heliodori Święcicki. Natomiast gmach Collegium Anatomicum nie był dotąd nigdy łączony ze stylem innym niż modernistyczny, a styl gmachu Chemii Lekarskiej pozostał w projektach, gdyż obiektu nie wzniesiono.

Temat ten obrałam jako przedmiot badań, albowiem o współzależności stylu dwóch budynków chemicznych istnieją już śladowe wzmianki, natomiast o planowanej przez architekta korelacji stylu trzech gmachów oraz o neorenesansowym kolorycie elewacji gmachu Anatomii nie wspominają dotąd ani źródła, ani literatura. Suplementarną przesłankę do podjęcia badań stanowiły artykuły w literaturze i w prasie, w których autorstwo atyki Collegium Heliodori Święcicki przypisuje się Rogerowi Sławskiemu,

gdy tymczasem obrany do badań projekt elewacji tego obiektu, z 1921 r., z attyką, autoryzowany jest nazwiskiem *Madurowicz*.

W pracy ustaliłam, że dwa gmachy dla zakładów chemicznych wieńczyła analogiczna rytmiczna attyka grzebieniowa, zwana *polską*, z cokołem oraz szeregiem *zębów*, między którymi w punktach centralnych oraz skrajnych biegły dwuwolutowe esownice. Odzwierciedlała ona w wielu fragmentach attykę Sukiennic w Krakowie, różniąc się od nich tylko zakończeniem *zębów*: na szczykach *zębów* attyki Sukiennic umieszczono maskarony, a szczyki *zębów* attyk dwóch gmachów Chemii wieńczyły geometryczne stożki. [Dodam tutaj, że podczas budowy - w roku 1924 - zęby attyki gmachu Chemii Fizjologicznej zostały zredukowane o stożki i tak prezentują się do czasów obecnych.]

Niecodzienny widok przedstawiał projekt fasady gmachu Anatomii (do roku 1946 stanowiła ją elewacja północna a nie południowa, jak obecnie), którą zdobiła bardzo podobna attyka grzebieniowa obiegająca półkoliste audytorium oraz fragmentarycznie korpus budynku. Różniła się ona od attyki gmachów chemicznych tylko tym, że *zęby* grzebienia biegnącego wokół audytorium, a także na skrajach korpusu, wieńczyły geometryczne kule, a nie stożki.

Biorąc pod uwagę, że w elewacjach trzech gmachów UP dominują attyki w stylu polskiego renesansu, oraz że projekty powstawały tuż po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, kiedy to symbol narodowy odgrywał szczególną rolę w odradzającym się kraju, wysunęłam wniosek, że zamierzeniem Edwarda Madurowicza było stworzenie kampusu uniwersyteckiego silnie manifestującego polskość, która poprzez narodowy zmultiplikowany detal miała wyróżniać zespół polskich gmachów dydaktycznych pośród okolicznej zabudowy pruskiej, akcentując odradzanie się polskiej architektury, a w niej polskiej nauki. Szczytny ten cel architekta nie doczekał się realizacji, dlatego należało go zanalizować i zachować w literaturze.

W dalszych badaniach zajęłam się wspomnianym wyżej problemem suplementarnym, dotyczącym attyki gmachu Chemii Filozoficznej, której projekt autoryzowany jest nazwiskiem *Madurowicz*, a której autorstwo przypisuje się Rogerowi Sławskiemu. Po przestudiowaniu literatury w tym temacie ustaliłam, że przyczyną takiego stanu rzeczy jest artykuł Ludwika Pugeta pt. „*O wygląd Poznania*”, z 1928 r. [przypis 226], licznie cytowany przez historyków, w którym autor wyraźnie wskazuje Rogera Sławskiego jako twórcę omawianej attyki, pisząc że Sławski zaprojektował attykę

w taki sposób aby przy jej pomocy wyprowadzać gazy z laboratoriów. Dzięki tej ostatniej informacji podważyłam stanowisko Ludwika Pugeta, z 1928 r., albowiem niemalże identyczną uwagę zapisał odrębnie Edward Madurowicz, w roku 1921 (a więc 7 lat wcześniej), w programie przestrzenno-użytkowym *Opis wstępnego projektu na budowę gmachu Chemii Filozoficznej* [przypis 77], w którym zaznaczył, że w projekcie gmachu Chemii Filozoficznej należy uwzględnić aby attyka spełniała prócz roli zdobniczej również rolę funkcyjną, polegającą na wyprowadzeniu w jej detalach ujść kominów wentylacyjnych biegnących z digestoriów. Zapis ten, obok sygnowanego przez Madurowicza projektu elewacji tego budynku, jest fundamentalny dla poświadczenia autorstwa analizowanej attyki, na rzecz tego architekta.

Informację o kominach wentylacyjnych umieszczonych w *zębach* attyki wykorzystałam w roku 2022, podczas konsultacji kontrolnych, które prowadziłam ze służbami czuwającymi nad obecną instalacją wentylacyjną gmachu Collegium Heliodori Świącicki, stawiając pytanie: czy pomimo 60% zniszczeń budynku, podczas II wojny światowej, zachowały się ślady kominów wentylacyjnych w grzebieniu attyki? W odpowiedzi uzyskałam potwierdzenie, że w kilku *zębach* attyki nadal istnieją kominy wylotowe z digestoriów, lecz od wielu lat są nieczynne. Jest to kolejny dowód na to, że attykę Collegium Heliodori Świącicki wybudowano zgodnie z notatkami i projektem Edwarda Madurowicza, z 1921 r.

Zysk wiedzy – Elewacja gmachu Anatomii oraz elewacje dwóch gmachów Chemii: Filozoficznej oraz Lekarskiej zaprojektowane zostały w jednolitym stylu neorenesansu, przez Edwarda Madurowicza, w 1921 r. Zamierzeniem architekta było stworzenie prawdziwie polskiego kampusu uniwersyteckiego, który manifestować miał polskość budowli pośród okolicznej zabudowy pruskiej. Wyniki badań kontrargumentują stanowisko historyków w sprawie autora projektu attyki Collegium Heliodori Świącicki, którym nie jest Roger Sławski a jest nim Edward Madurowicz.

*Problematyczne pojęcia „elewacja frontowa” i „zaplecze”
gmachu Collegium Anatomicum w Poznaniu*

W ostatnim etapie badań zajęłam się problematycznym znaczeniem pojęć „fasada” i „zaplecze” budynku Collegium Anatomicum, które w przypadku tego obiektu nie są oczywiste, co ma swoje konsekwencje w charakterystykach gmachu, zamieszczanych w publikacjach. Przesłanką do zanalizowania tematu stanowiły subiektywne oceny bryły

budynku w literaturze i prasie powojennej, których autorzy oceniają gmach Collegium Anatomicum jako projekt nie w pełni udany, w którym niefortunnie zaprojektowana fasada charakteryzuje się trójkątnym szczytowym tympanonem i oskarpowanym wejściem głównym, których autonomizacja świadczy o złej interpretacji form narodowych, przez architekta.

Opinie te uznałam za nieobiektywne, ponieważ zawarte w nich informacje, przekazujące m. in, że fasadę budynku charakteryzuje trójkątny szczytowy tympanon, nie znajdowały potwierdzenia w przedwojennych dokumentach, projektach, literaturze i prasie, albowiem wynikało z nich, że górujący w dachu tympanon nie znajdował się na fasadzie budynku, lecz górował nad ścianą jego zaplecza! To ta właśnie rozbieżność w charakterystykach budynku przedwojennego i powojennego stanowiła przesłankę do zanalizowania zagadnienia.

W pracy wykazałam, że podstawą dokonania obiektywnej oceny bryły Collegium Anatomicum jest właściwa interpretacja pojęć „fasada/front” gmachu oraz jego „zaplecze”, które w okresie międzywojennym i w okresie powojennym pełniły funkcje przeciwstawne, o czym literatura powojenna nie przekazuje żadnych danych.

W okresie II RP oraz w okresie II wojny światowej i tuż po niej, tj. do roku 1946, fasadę gmachu stanowiła elewacja północna, a więc front budynku znajdował się od strony audytorium, co było zgodne z projektem Edwarda Madurowicza. Oryginalny projekt budynku zakładał, że od strony frontowej (północnej) do gmachu będą prowadziły dwa wejścia (po obu stronach audytorium), z których wejście lewe (wschodnie) architekt zaprojektował z portiernią i szatnią, nadając mu funkcję wejścia głównego. Temu też wejściu nadano w roku 1930 adres: ul. Święcickiego 6. Drugiego wejścia ostatecznie nie wybudowano. Strona południowa budynku (będąca obecnie frontem) stanowiła wówczas zaplecze, które na osi gmachu posiadało wejście w przyziemiu. W takiej formie budynek funkcjonował do roku 1946.

Odbudowa gmachu po zniszczeniach wojennych wiązała się z radykalną modernizacją, w latach 1946-1950, zarządzoną przez Biuro Planowania Miasta Poznania. Projekty przebudowy Collegium Anatomicum wykonali wspomniani już wcześniej architekci Stanisław Pogórski i Tadeusz Płończak. Wynikiem realizacji nowych projektów była likwidacja dotychczasowego wejścia głównego (północnego), następnie całkowita przebudowa klatki schodowej centralnej oraz rozbudowa i oskarpowanie wejścia środkowego od strony południowej, które tym samym przyjęło funkcję wejścia

głównego. Odtąd strona południowa budynku pełni funkcję nieautentycznej (manierycznej) fasady Collegium Anatomicum, a strona północna stała się wymuszonym zapleczem. Spuścizną po autentycznym wejściu głównym (północnym) pozostał niezmieniony do dnia dzisiejszego adres Collegium Anatomicum, przy ul. Heliodora Święcickiego 6.

Z tekstów publikacji powojennych, o których wspomniałam na wstępie, można wywnioskować, że opinotwórcy wyrażający krytyczne słowa na temat bryły Collegium Anatomicum czynią to tylko na podstawie widoku budynku znanego im z okresu po przebudowie powojennej, lecz bez wiedzy o odwróceniu funkcji frontu i zaplecza budynku w trakcie przebudowy. Znajomość tego zagadnienia mogłaby z pewnością pozwolić autorom publikacji na wnikliwsze podejście do tematu i prawdziwie obiektywne spojrzenie na podjęty problem.

Zysk wiedzy – wyniki i wnioski badań nad genezą problematycznego pojęcia fasady i zaplecza Collegium Anatomicum UP, stanowią w całości zysk nowej wiedzy na temat bazy lokalowej Wydziału Lekarskiego oraz architektury miasta Poznania.

V.2. KOMENTARZ DO PUBLIKACJI PIERWSZEJ [1] I SZÓSTEJ [6]

[1] Ewa Sumelka, Rozdział pt.: *Budowa 1920-1929*, [w:] *Collegium Anatomicum w Poznaniu - o historii, sztuce i nauce*, red.: Maciej Zabel, Ewa Sumelka, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2015, s. 17-28.

[6] Ewa Sumelka, Rozdział pt.: *Collegium Anatomicum w sztuce nauczania medycyny*, [w:] *Album 20-lecia Wydziału Lekarskiego II Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu - Dwadzieścia lat w służbie uniwersyteckiej medycyny, nauki i dydaktyki - 1992-2012*, red.: Andrzej Tykarski, Bogdan Miśkowiak, Michał Musielak, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2012, s. 121-129.

Artykuły pierwszy [1] i szósty [6] inicjują w literaturze temat dziejów gmachu Collegium Anatomicum UP, są to bowiem pierwsze prace poświęcone wyłącznie tej budowli. Przedstawiona w nich historiografia budynku oparta jest na rezultatach badań, które w publikacji pierwszej [1] odnoszą się do zdarzeń z lat 1920-1929, a w publikacji szóstej [6] do faktów z lat 1920-1939. Zaznaczę tutaj, że obie prace dotyczą tylko projektu przy ul. Śniadeckich (obecnie ul. Święcickiego), który aż do roku 2018 oceniałam tak jak wszyscy historycy, nie wyłączając prof. Adama Wrzoska, jako projekt sztandarowy i wyłączny. Fakt, że gmach Collegium Anatomicum, przy ul. Święcickiego, wybudowano

według drugiej koncepcji bryły budynku, którą przez blisko sto lat uważano za pierwszą, nie jest ujęty w cyklu publikacji, gdyż ujawnił się dopiero w trakcie przewodu doktorskiego, gdy analizowałam nowe niewykorzystane dotąd źródła, otrzymując zaskakujące wyniki, które przedstawiłam w suplementarnym ANEKSIE.

W konstruowaniu historii budynku uwzględniłam: a/ sytuację lokalową organizującego się Wydziału Lekarskiego UP; b/ decyzje podejmowane przez władze UP i władze nadrzędne w sprawie wzniesienia gmachu Anatomii, przy ul. Śniadeckich; c/ udział profesora Józefa Antoniego Markowskiego - jako doradcy architekta - w planowaniu przestrzenno-użytkowym budynku; d/ przebieg uroczystości święcenia kamieni węgielnych - w listopadzie 1921 r.; e/ przekrój problemów budowlanych i ich przyczyny - do 1927 r.; f/ przejęcie budynku przez Zarząd Powszechnej Wystawy Krajowej - od 1927 r.; g/ ukazanie nierozpoznanych dotąd miejsc z Pałacu Sztuki, z 1929 r., w tożsamyh miejscach obecnej przestrzeni Collegium Anatomicum, h/ zasiedlanie nowego gmachu przez jednostki naukowe, w latach trzydziestych XX w.

Ponadto dla publikacji pierwszej [1] pozyskałam i przeanalizowałam materiały, na podstawie których konstruowałam pierwszy w literaturze biogram architekta Edwarda Madurowicza, autora projektu Collegium Anatomicum (cytowany już, m. in. w opracowaniu edytorskim Wydawnictwa Naukowego UAM, w roku 2019¹²).

Natomiast publikację szóstą [6] wyróżnia wyjątkowy status w literaturze, gdyż jest to inicjujący historię budynku, pierwszy artykuł poświęcony wyłącznie dziejom Collegium Anatomicum, jednakże w tym przypadku zakres wydarzeń obejmuje - prócz okresu II RP - również lata wojenne i powojenne, które wyłączyłam z analiz ze względu na czasokres tematu dysertacji. W pracy tej po raz pierwszy zamieściłam notatkę o odkryciu w Collegium Anatomicum podsufitowej bordiury naściennej, pochodzącej z Pałacu Sztuki, z 1929 r., która odsłoniła się w sierpniu 2009 r, przy mojej obecności.

Zysk wiedzy w publikacji pierwszej [1] stanowią: 1/ pierwszy w literaturze porządek wydarzeń odnoszących się do historii budowy gmachu Anatomii, przy ul. Śniadeckich, w latach 1920 – 1929, 2/ stwierdzenie, że autorem projektu Collegium Anatomicum jest Edward Madurowicz, (na podstawie tekstu aktu erekcyjnego wmurowanego pod budowę gmachu Anatomii), 3/ wykaz głównych firm biorących

¹² *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. XXXVIII, s. 265, przypis 151.

udział w finalizowaniu budowy i wykańczaniu wnętrza gmachu Anatomii, 4/ pierwsza w literaturze przedmiotu biografia Edwarda Madurowicza, która odpowiada na pytania: gdzie i kiedy architekt się urodził, gdzie studiował i pracował, jaki był jego udział w formowaniu odradzającego się państwa polskiego, kiedy przyjechał i gdzie pracował w Poznaniu, jakie ważne obiekty zaprojektował. Praca zawiera 12 fotografii archiwalnych.

Zysk wiedzy w publikacji szóstej [6]. Do literatury praca wnosi: 1/ zarys porządku wydarzeń od planowania budowy gmachu Anatomii (wg projektu drugiej koncepcji tego obiektu) i organizacji Wydziału Lekarskiego, w roku akademickim 1920/1921, do wybuchu II wojny światowej, w roku 1939, 2/ identyfikację Stowarzyszeń i Warsztatów Artystycznych, które w roku 1929 prezentowały dzieła sztuki w przestrzeniach zajmowanych obecnie przez prosektorium dydaktyczne Zakładu Anatomii Prawidłowej UMP, a były nimi: Towarzystwo Artystów Polskich SZTUKA z Krakowa, Warsztaty Kilimkarskie z Zakopanego, firma „Tarkos” oraz Kilimkarnia Ireny Petzoldówny, 3/ po raz pierwszy praca wnosi do literatury zapis o odkryciu, w Collegium Anatomicum, oryginalnych podsufitowych szlaków dekoracyjnych, pochodzących z Pałacu Sztuki 1929 r., które ujawniły się na terenie Katedry i Zakładu Histologii i Embriologii UMP [dalej KiZHiE] podczas remontów, w sierpniu 2009 r., prowadzonych pod moim nadzorem. Dodam, że dysponuję liczną dokumentacją fotograficzną z prac odkrywkowych. Publikacja zawiera 15 fotografii.

V.3. KOMENTARZ DO PUBLIKACJI DRUGIEJ [2] I PIĄTEJ [5]

[2] Ewa Sumelka, Rozdział pt.: *Pałac Sztuki na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu 16 maja - 30 września 1929 roku*, [w:] *Collegium Anatomicum w Poznaniu - o historii, sztuce i nauce*, red.: Maciej Zabel, Ewa Sumelka, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2015, s. 28-41.

[5] Ewa Sumelka, Rozdział pt.: *Ślady przeszłości - Pałac Sztuki na Powszechnej Wystawie Krajowej 1929 roku w Poznaniu. Nikodem Pajzderski jako współorganizator wystawy*, [w:] *Nikodem Pajzderski. Muzealnik - konserwator - historyk sztuki*, red.: Ewa Siejkowska-Askutja, Towarzystwo Przyjaciół Muzeum Narodowego w Poznaniu, Publikacja dotowana przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Poznań 2014, s. 189-200.

Publikacje druga [2] i piąta [5] dotyczą adaptacji gmachu Anatomii do wystawy sztuki, dla eksponowania w przestrzeni budynku około czterech tysięcy dzieł, autorstwa 442 artystów polskich. Na czas trwania wystawy, tj. od 16 maja do 30 września 1929 r.,

gmach Anatomii przekształcono w pawilon nr 26 Powszechnej Wystawy Krajowej, nadając obiektowi miano Pałacu Sztuki.

W obu pracach przedstawiłam wyniki analiz dotyczących okoliczności powołania władz Pałacu Sztuki, ogólnych zmian adaptacyjnych dokonanych w przestrzeni budynku, a także rozmieszczenia Towarzystw Artystycznych na poszczególnych jego kondygnacjach. Zanalizowałam także rodzaje podsufitowego zdobnictwa naściennego, występującego odmiennie w Salach ekspozycyjnych i w ciągach komunikacyjnych.

Dla pracy drugiej [2] cyklu publikacji wykonałam analizy komparatystyczne polegające na ustaleniu lokalizacji nierozpoznanych miejsc wystawowych Pałacu Sztuki, widocznych na fotografiach archiwalnych pochodzących ze zbiorów MKZ, odnosząc ich cechy do obecnej przestrzeni Collegium Anatomicum. W wielu przypadkach rozpoznanie miejsc ekspozycyjnych nie było możliwe, z powodu radykalnych zmian dokonanych w budynku podczas modernizacji, po zniszczeniach wojennych. Pomocne okazały się analizy porównawcze kątów padania światła widocznego na archiwalnych fotografiach, z 1929 r., z kątami padania „żywego” światła do pomieszczeń budynku od strony południowej, w porze letniej, w czasach obecnych. Umożliwiło to rozpoznanie kilku lokali wystawowych, dzięki czemu analizowane fotografie zaopatrzyłam w opisy, których dotąd nie posiadały. W pracy opublikowałam 21 fotografii.

Praca piąta [5] cyklu publikacji poświęcona jest dr. Nikodemowi Pajzderskiemu, zastępcy dyrektora Pałacu Sztuki, zasłużonemu dla muzealnictwa konserwatorowi zabytków, i porusza po raz pierwszy w literaturze przedmiotu zagadnienie udziału Nikodema Pajzderskiego w przygotowanie gmachu Anatomii do Powszechnej Wystawy Krajowej. W pracy wykazałam, że powołanie Nikodema Pajzderskiego na stanowisko zastępcy dyrektora Działu Sztuki, w sierpniu 1928 r., wynikało z jego znakomitego wykształcenia oraz niezwykłych umiejętności organizacyjnych i mediacyjnych, z których Zarząd PWK skorzystał m. in. pragnąc pozyskać prof. Tadeusza Pruszkowskiego na stanowisko dyrektora Pałacu Sztuki, co też miało miejsce. Zakres prac, nad którymi czuwał Nikodem Pajzderski obejmował dozór nad pozyskiwaniem dzieł sztuki dla całości wystawy i konsultacje ze Stowarzyszeniami Artystów w sprawach wymogów pomieszczeń, jak również kompleksowe monitorowanie wykończenia przestrzeni budynku, m. in.: instalowania oświetlenia elektrycznego, montażu przepierzeń, doboru koloru ścian, form mebli do eksponowania wystawy Pięknej Książki, i wielu innych. W pracy opublikowałam 8 fotografii archiwalnych.

Zysk wiedzy - publikacja druga [2] porusza w całości zagadnienie organizacji przestrzeni wystawowej w Pałacu Sztuki. Zyskiem wiedzy są rozpoznane w obecnej przestrzeni budynku miejsca, w których swoje dzieła wystawiali Artyści Stowarzyszeni:

- teren Katedry i Zakładu Anatomii Prawidłowej zajmowało Towarzystwo Artystów Krakowskich SZTUKA oraz warszawskie Stowarzyszenie Artystów Malarzy „Pro Arte”,
- teren Katedry i Zakładu Histologii i Embriologii zajmował Cech Artystów Plastyków „Jednoróg” z Krakowa, artyści polscy mieszkający w Paryżu oraz Dział Pięknej Książki,
- na terenie Katedry i Zakładu Biochemii i Biologii Molekularnej prace swoje wystawiali graficy ze Związku Polskich Artystów Grafików, Stowarzyszenia Polskich Artystów Grafików „RYT” oraz Grafika Stosowana,
- na terenie Katedry Fizjologii sztukę użytkową prezentowała Spółdzielnia „ŁAD”,
- centralny hol I piętra zajmowała, na wysokości dwóch pięter otwartej przestrzeni, Świetlica Witraży Józefa Mehoffera i rzeźb Xawerego Dunikowskiego.

Ponadto ustaliłam rodzaje zdobnictwa naściennego w Pałacu Sztuki, które w zależności od kondygnacji budynku i wysokości pomieszczeń różniło się doбором motywu. Ustaliłam także miejsca gdzie prace eksponowali architekci oraz fotograficy.

Zysk wiedzy - publikacja piąta [5] wnosi do literatury przedmiotu po raz pierwszy charakterystykę wkładu pracy dr. Nikodema Pajzderskiego w wykończenie gmachu Anatomii oraz w organizację i aranżację całości wystawy sztuki, w 1929 r., jak również genezę negocjacji prowadzonych z prof. Tadeuszem Pruszkowskim, w celu objęcia przez tego artystę funkcji dyrektora Pałacu Sztuki. Praca prezentuje także przebieg zdarzeń związanych z powołaniem Jerzego Warchałowskiego na stanowisko pierwszego dyrektora Działu Kultury i Sztuki, a także uwidacznia przyczyny jego rezygnacji z zajmowanego stanowiska.

V.4. KOMENTARZ DO PUBLIKACJI TRZECIEJ [3] I CZWARTEJ [4]

[3] Ewa Sumelka, Rozdział pt.: *Przeprowadzka 1930-1939. Zakłady nauk podstawowych w nowych siedzibach*, [w:] *Collegium Anatomicum w Poznaniu - o historii, sztuce i nauce*, red.: Maciej Zabel, Ewa Sumelka, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2015, s. 42-47.

[4] Ewa Sumelka, Rozdział pt.: *Mały Kohn*, [w:] *Collegium Anatomicum w Poznaniu - o historii, sztuce i nauce*, red.: Maciej Zabel, Ewa Sumelka, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2015, s. 399-409.

Publikację trzecią [3] i czwartą [4] łączy okres lat trzydziestych XX w., w których zakłady naukowe stopniowo zasiedlały Collegium Anatomicum i urządziły swoje lokale, a prof. Stefan Różycki prócz przeprowadzki zabiegał o estetyczny wystrój Zakładu Anatomii Opisowej. Obie publikacje, w wersjach przepisanych, wzbogacone są o znacznie rozszerzone przypisy, które zawierają analizy unikalnych wydarzeń odnoszących się do tekstu głównego. Ponieważ kopie prac w wersji wydawniczej posiadają tylko bibliografię, uzupełnienie ich o przypisy wymagało przekopiowania tekstów oryginalnych i załączenia do nich brakujących didaskaliów (patrz spis treści).

W pracy trzeciej cyklu publikacji [3] przestudiowałam, prócz chronologii osiedlania się zakładów nauk podstawowych w nowym Collegium Anatomicum, również historię muzeum anatomicznego, funkcjonującego przy Zakładzie Anatomii Opisowej w latach 1921-1939 i 1945-1970, z uwzględnieniem zasług dla tej placówki prof. Józefa Antoniego Markowskiego i prof. Stefana Różyckiego [przypis 293]. Ustaliłam ponadto, że w roku akademickim 1937/1938 w urządzenie przestrzeni gmachu Collegium Anatomicum włączyli się studenci, którzy ufundowali wykończenie holu głównego zaprojektowanego przez prof. Jana Zbijewskiego.

Ważną częścią pracy są wyniki lustracji współczesnej przestrzeni budynku, w kontekście inwentaryzacji przedwojennych dzieł malarskich, autorstwa Wacława Taranczewskiego i Edmunda Czarneckiego, które przetrwały okres II wojny światowej. O dzieła te zabiegał prof. Stefan Różycki, na początku lat trzydziestych XX w., którego zamiłowanie do sztuki przyczyniło się do nawiązania kontaktów ze wspomnianymi artystami poznańskimi. Zadbali oni o estetykę przestrzeni budynku, harmonizującą z naukami medycznymi: prof. Jan Zbijewski zaprojektował wystrój wielkiej Sali wykładowej, Wacław Taranczewski wykonał dzieła malarskie do Sali demonstracyjnej a Edmund Czarnecki dziełami malarskimi przyozdobił Pracownię Człowieka Żywego oraz korytarze. Nie wszystkie jednakże dzieła przetrwały okres wojenny. Zdefiniowanie cech dzieł nieocalałych wymagało dłuższych analiz, albowiem w okresie II RP nie sporządzono spisu obrazów ani nie wykonano ich fotografii. Do dzieł tych dotarłam analizując komparatystycznie źródła ikonograficzne, publikacje w Nowinach Lekarskich oraz prasę międzywojenną, dzięki którym możliwe było ustalenie tytułów cykli prac oraz częściowe ich wyobrażenie. Dzieła te opisałam w przypisach pracy [przypis 295, 296]. Publikacja zawiera 11 fotografii archiwalnych.

W pracy czwartej cyklu publikacji [4] ustaliłam nieznane dotąd okoliczności pozyskania przez Zakład Anatomii Opisowej kośćca indyjskiego słonia, największego eksponatu muzeum anatomicznego, który od roku 1932 do roku 1939 dominował w centralnym punkcie wielkiej Sali wykładowej Collegium Anatomicum. Niewiadome pochodzenie olbrzymiego szkieletu rozwiązała analiza prasy z lat 1913-1925, z której wynikało, że zgon słonia Małego Kohna miał miejsce w poznańskim Ogrodzie Zoologicznym, w sierpniu 1924 r. W badaniach oparłam się na artykułach prasowych oraz na relacji lekarza weterynarii poznańskiego Ogrodu Zoologicznego, Józefa Starkowskiego, zamieszczonej w pierwszym przewodniku po Ogrodzie Zoologicznym, z 1924 r.¹³, a także na fotografiach pochodzących ze zbiorów Katedry i Zakładu Anatomii Prawidłowej UMP. Zwłoki słonia Małego Kohna sekowało - na terenie ZOO - czterech pracowników Zakładu Anatomii Opisowej, pod nadzorem preparatora Michała Wlizły, które następnie przewieziono do siedziby Zakładu Anatomii Opisowej, w Collegium Marcinkowskiego na Wildzie. Szkielet nie przetrwał II wojny światowej, najprawdopodobniej dlatego, że w kwietniu 1944 r. jedna z bomb alianckich trafiła w centrum Sali wykładowej, niszcząc ją całkowicie. W przypisach pracy szerzej przedstawiłam sylwetkę preparatora Michała Wlizły [w przypisie 311, 312, 313], laboranta Zakładu Anatomii Opisowej UP, słynącego ze szczególnych umiejętności preparowania zwłok i konstruowania szkieletów. Wiedzę tę pozyskiwał Michał Wlizło podczas wieloletniej pracy w Zakładzie Anatomii Opisowej Uniwersytetu Lwowskiego, kierowanym przez prof. Henryka Kadyia, który jako pierwszy wprowadził do ćwiczeń sekcyjnych metodę nastrzykiwania zwłok formaliną. Prof. Adam Wrzosek wspomina w *Pamiętnikach* (przechowywanych w APAN-OP), że gdy zmarł prof. Heliodor Święcicki, pierwszy rektor Uniwersytetu Poznańskiego, następnego dnia zwłoki rektora zostały zabalsamowane właśnie przez Michała Wlizłę, przy udziale laboranta Kosa - pracownika Zakładu Anatomii Patologicznej. W pracy opublikowałam 16 fotografii archiwalnych.

Zysk wiedzy - publikacja nr 3 wnosi do nauki przede wszystkim historię muzeum anatomicznego Zakładu Anatomii Opisowej UP, od powstania tej placówki w roku akademickim 1921/1922 do jej likwidacji w latach 1970-1971 (opracowaną w przypisach), a także wyniki analiz nad inwentaryzacją dzieł malarskich artystów poznańskich, Wacława Taranczewskiego i Edmunda Czarneckiego, którzy na prośbę

¹³ Józef Starkowski, Słoń indyjski, [w:] Przewodnik po Ogrodzie Zoologicznym w Poznaniu, Poznań 1924, s. 61-71.

prof. Stefana Różyckiego wykonali - w pierwszej połowie lat trzydziestych XX w. - obrazy dla wystroju pomieszczeń Zakładu Anatomii Opisowej. Praca odpowiada na pytania: w jakim czasie i w jakiej kolejności osiedlały się zakłady nauk podstawowych medycyny w nowym gmachu Collegium Anatomicum oraz kiedy założono muzeum anatomiczne, jaki był zasób muzeum, kto wykonywał eksponaty i z jakich powodów muzeum anatomiczne zlikwidowano, a także ile i jakie dzieła sztuki zdobiły nową przestrzeń Zakładu Anatomii Opisowej, w połowie lat trzydziestych XX w.

Zysk wiedzy - publikacja nr 4 w całości wnosi zysk nowej wiedzy do literatury przedmiotu, albowiem identyfikacja szkieletu słonia dokonana została po raz pierwszy. W pracy przedstawiłam przyczyny zgonu słonia Małego Kohna, udział pracowników Zakładu Anatomii Opisowej w sekowaniu, transporcie i następnie preparowaniu ogromnego materiału biologicznego, udział pracowników i zaprzyjaźnionych współpracowników tegoż zakładu w organizacji wystawy „*Przyroda, Zdrowie i Opieka Społeczna*”, odbywającej się w ramach XIV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich, w Poznaniu, na terenie Międzynarodowych Targów Poznańskich, w 1933 r. Praca posiada znacznie rozszerzony zasób wiedzy w przypisach (patrz: spis treści).

V.5. WNIOSKI przedstawione w porządku czasowym

- [1919] Pierwszy postulat o konieczności wybudowania specjalistycznego gmachu dla nauczania anatomii, wysłany do władz lokalnych, spisany został jeszcze przed otwarciem Uniwersytetu w Poznaniu i półtora roku przed uruchomieniem Wydziału Lekarskiego, tj. 1 kwietnia 1919 r., przez członków Komisji Uniwersyteckiej: prof. Heliodora Świącickiego, dr Wincentego Jezierskiego i dr Stanisława Łazarewicza.
- [1921] Pierwsze decyzje w sprawie budowy gmachów Anatomii i Chemii podejmowane między 21 stycznia a 1 lutego 1921 r., przez władze Uczelni oraz Ministerstwo byłej Dzielniczy Pruskiej [dalej MbDzP], dotyczyły wzniesienia tych obiektów na terenach pofortecznych, a nie na placu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich - jak uważa się od stu lat w całej literaturze.
- [1921] W pierwszych trzech miesiącach przygotowań do budowy gmachu Anatomii, między 21 stycznia a 1 kwietnia 1921 r., wykreślone zostały kolejno dwa projekty dla dwóch koncepcji tego obiektu, a nie jeden projekt dla jednej koncepcji - jak uważa się powszechnie w literaturze. Rysunek pierwszej koncepcji budynku powstał dla

działki ograniczonej ówczesnymi ulicami: Wały Leszczyńskiego, Św. Barbary i Wały Kościuszki, natomiast projekt drugiej koncepcji gmachu Anatomii wykreślony został dla działki przy ul. Śniadeckich, na której budynek wzniesiono.

- [1921] Szkic gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego wykonany został przed projektem gmachu Anatomii przy ul. Śniadeckich, we względnym zakresie czasowym pomiędzy 21 stycznia a 10 marca 1921 r.
- [1921] Projekt drugiej koncepcji gmachu Anatomii (przy ul. Śniadeckich) kreślono między 10 marca a 1-4 kwietnia 1921 r., jednakże dokumenty, których nie można wykorzystać ze względu na brak dat, sugerują, że rysunek ten mógł być kreślony już od połowy lutego tego roku. Projekt ten nie mógł być jednakże kreślony między 21 stycznia a 1 lutego 1921 r., kiedy to prowadzono przygotowania do wzniesienia gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego.
- [1921] Gmach Collegium Anatomicum przy ul. Święcickiego jest realizacją projektu drugiej koncepcji budynku, a nie pierwszej i jedynej jak uważają dotąd historycy.
- [1921] Odstąpienie od budowy gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego (a także gmachu Chemii, dla którego nie udało się ustalić działki na terenach pofortecznych) było skutkiem negatywnych wyników ekspertyz osiadania gruntów pofortecznych, uzyskanych we względnym zakresie czasowym między 1 lutego a 10 marca 1921 r., które spowodowały zatrzymanie wszelkich prace na tych gruntach.
- [1921] Dokumenty interpretowane dotąd przez historyków jako dotyczące wyłącznie gmachu Collegium Anatomicum przy ul. Święcickiego, a mianowicie: 1/ uchwała Rady Wydziału Lekarskiego podjęta w styczniu 1921 r. w sprawie wybudowania gmachu dla Anatomii, oraz 2/ zlecenie na wykonanie projektów dla gmachu Anatomii z 21 stycznia 1921 r. (wydane przez Departament Robót Publicznych MbDzP), w rzeczywistości odnosiły się do budowy gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego. Gdy realizację tej inwestycji wstrzymano i pozyskano nowy grunt (przy ul. Śniadeckich) konieczne stało się opracowanie nowego projektu gmachu Anatomii, który został wykreślony na mocy tej samej decyzji Departamentu Robót Publicznych MbDzP, z 21 stycznia 1921 r. Wynika stąd, że powyższe dokumenty odnoszą się kolejno do obu koncepcji gmachu Anatomii, z czego wypływa wniosek, że dane na temat gmachu Collegium Anatomicum, przy ul. Święcickiego, wskazujące dotąd w publikacjach, że „projekt gmachu Collegium Anatomicum wykonano na podstawie zlecenia z 1921 r.” nie są błędne, a jedynie niepełne.

- [1921] Profesor Adam Wrzosek, który w publikacjach nie zamieścił żadnych informacji na temat budowy gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego, posiadał wszelką wiedzę związaną z tą inwestycją, lecz pisząc Księgę Pamiątkową Uniwersytetu Poznańskiego, za lata 1919-1923, która obejmowała niezliczoną ilość wydarzeń i tyleż charakterystyk naukowego gremium uznał najprawdopodobniej to wydarzenie za mniej znaczące i w publikacjach je pominął. Z tego też głównie powodu rzeczywisty początek budowy gmachów Anatomii i Chemii, na terenach pofortecznych, nie jest znany historykom.
- [1921] Projekt pierwszej koncepcji gmachu Anatomii wykreślony w 1921 r. dla działki przy Wałach Leszczyńskiego w Poznaniu, odszukany w Archiwum UAM w 2018 r. i po raz pierwszy analizowany w przedstawionej rozprawie, jest jedyną zachowaną wizją tego obiektu i stanowi unikalną wartość historyczną dla Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu, w którego zbiorach nie figurują ani omawiany projekt, ani wskazujące na jego istnienie dane.
- [1921] Projekty gmachów: Anatomii, Chemii Wydziału Filozoficznego i Chemii Wydziału Lekarskiego, z 1921 r., wykreślone dla placu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, sygnowane są wyłącznie nazwiskiem lub inicjałami architekta Edwarda Madurowicza, świadcząc o tym, że autorem projektów w/w gmachów jest Edward Madurowicz, a nie jest nim Roger Sławski - którego historycy dość często mianują autorem lub współautorem projektów w/w gmachów. Za potwierdzeniem tego wniosku świadczy sam Roger Sławski, który we wspomnieniach nie wymienia tych budynków z nazwy.
- [1921] Autorem projektu gmachu Anatomii nie jest Jan Polaszek (co sugerują wybrane publikacje), albowiem liczne projekty gmachu Anatomii, z 1921 r., sygnowane są wyłącznie nazwiskiem Madurowicz. Jan Polaszek nie jest także autorem szczegółów kreślonych do projektu gmachu Anatomii, albowiem na zlecenie Edwarda Madurowicza nanosił je budowniczy Lenz.
- [1921] Projekt dydaktycznego prosektorium w gmachu Anatomii w Poznaniu, autorstwa Edwarda Madurowicza, powstał w oparciu o rozwiązania architektoniczne wykreowane przez Maxa Littmanna w projekcie dydaktycznego prosektorium gmachu Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium.
- [1921] Projekt elewacji gmachu Chemii Filozoficznej z 1921 r., charakteryzujący się attyką w stylu nawiązującym do polskiego renesansu i autoryzowany nazwiskiem *Madurowicz*, a także makieta tego obiektu opublikowana w prasie, w roku 1922,

- wykonana na podstawie projektu Edwarda Madurowicza, świadczą o tym, że autorem projektu gmachu Chemii Filozoficznej i jego attyki jest Edward Madurowicz, a nie jest nim Roger Sławski - którego jako autora tego obiektu silnie akcentują historycy.
- [1921] Neorenesansowy styl gmachów Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej, nadany ich elewacjom przez Edwarda Madurowicza, w projektach z 1921 r., wyraża zamierzenie architekta, którego celem było stworzenie tożsamego w stylu kampusu uniwersyteckiego, silnie manifestującego polskość budowli pośród okolicznych kamienic i willi pruskich.
 - [1922] Pierwsze zmiany w oryginalnych projektach gmachu Anatomii, z 1921 r., wprowadzone zostały w grudniu 1922 r., a nie w roku 1925, jak podają źródła oraz cała literatura, i dotyczyły zachodniego skrzydła budynku, w którym wykreślono siedzibę dla Zakładu Medycyny Sądowej.
 - [1922] Projekt siedziby dla Zakładu Medycyny Sądowej w zachodnim skrzydle budującego się gmachu Anatomii, wykreślony w 1922 r., powstał w celu zapewnienia odpowiedniego zaplecza dla prawidłowego funkcjonowania tej jednostki, do czasu wzniesienia odrębnego budynku dla tego zakładu, przy obecnej ul. Rokietnickiej (projekty obu siedzib zatwierdzono w tym samym czasie).
 - [1922] Nieznany dotąd historykom tok przygotowania szkiców, dokumentów i programu budowy nowego gmachu dla Zakładu Medycyny Sądowej, na gruntach jeżyckich, rozpoczęty został 31 maja 1922 r. i prowadzony był do 22 stycznia 1923 r. Obiekt ten powstać miał na działce, którą komparatywnie zlokalizowałam przy obecnej ul. Rokietnickiej, gdzie obecnie znajduje się gmach Collegium Humanum UMP, będący od połowy 2022 r. nową siedzibą Zakładu Medycyny Sądowej UMP. Z całości analiz wysunęłam wniosek końcowy, że Zakład Medycyny Sądowej UMP wprowadził się do nowej siedziby (w roku 2022) dokładnie 100 lat od momentu gdy władze Uniwersytetu Poznańskiego zaplanowały dla tego zakładu (w roku 1922 r.) nowy budynek niemalże w tym samym miejscu.
 - [1922] Nieznany dotąd historykom - a odszukany w kwerendach w 2018 r. - plan urbanistyczny kompleksu medycznego dla Wydziału Lekarskiego UP, na gruntach jeżyckich, z 1922 r., (gdzie zaprojektowano budynek dla Zakładu Medycyny Sądowej), obrazujący 16 gmachów klinicznych oraz 12 kamienic i 19 domów profesorskich, 5 domów dla asystentów, 5 domów dla studentów, 2 stacje transformatorowe, kościół, budynki gospodarcze, wewnętrzne ulice oraz linię tramwajową, a także wiele ogrodów, trawników i klombów, wykreślony został w

oparciu o nurty charakterystyczne dla niemieckiego budownictwa medycznego, kształtującego się w miastach uniwersyteckich od ostatnich dekad XIX i początku XX w. W projekcie poznańskim odpowiada im m. in. zgrupowanie budynków medycznych na obrzeżach miasta, w obszarze siatki ulic (Polnej, Bukowskiej, Bułgarskiej i Marcelińskiej), z zapleczem gospodarczym, administracyjnym i komunikacyjnym, które wspólnie tworzą dzielnicę klinik uniwersyteckich.

- [1928-1929] Adaptacja gmachu Anatomii dla potrzeb wystawy sztuki, organizowanej w ramach Powszechnej Wystawy Krajowej, w roku 1929, obejmowała dużo mniejszy zakres zmian w przestrzeni użytkowej budynku, niż akcentują to historycy. Zmiany adaptacyjne nie wpłynęły na zmianę oryginalnego projektu gmachu Anatomii, wykreślonego przez Edwarda Madurowicza, w 1921 r., zgodnie z którym w 1929 r. budynek ukończono i oddano w użytkowanie polskim artystom.
- [1929] Kompleksowe wykorzystanie przestrzeni wielkiej Sali wykładowej do wystawy sztuki (podczas Powszechnej Wystawy Krajowej) nie było możliwe, albowiem dolna część Sali posiadała już surową, uskokowo wybudowaną widownię, która w takim stanie nie nadawała się do zagospodarowania. Widownię przykryto zatem stropem, uzyskując w ten sposób wolne pomieszczenie pod sklepieniem audytorium, gdzie urządzono Salę Honorową dla eksponowania dzieł retrospektywnego malarstwa narodowego.
- [1929] Zdobnictwo naścienne w Pałacu Sztuki, w 1929 r., charakteryzowało się zmultiplikowaną geometrią detalu, którą w ciągach komunikacyjnych wyrażały podsufitowe bordiury, różniące się na pierwszej i drugiej kondygnacji doborem motywu, natomiast w lokalach wystawowych stosowano tylko ornament uproszczony, na belkach podstropowych.
- [1934] Kościec indyjskiego słonia, który od 1932 r. górował nad wielką Salą wykładową w Collegium Anatomicum, wypreparowano w siedzibie Zakładu Anatomii Opisowej, w Collegium Marcinkowskiego na Wildzie, pod kierunkiem prof. Stefana Różyckiego i w asyście laboranta Michała Wlizły – niezwykle sprawnego w preparowaniu zwłok i konstruowaniu eksponatów muzealnych. Zwłoki słonia, Małego Kohna, pozyskano z Ogrodu Zoologicznego w Poznaniu, w sierpniu 1924 r.
- [1946] Przyczyną krytycznych opinii o projekcie i bryle gmachu Collegium Anatomicum, odnoszących się do okresu międzywojennego, publikowanych w literaturze i prasie powojennej, jest brak informacji w literaturze na temat odwrócenia

funkcji elewacji budynku, w roku 1946, czego konsekwencją jest powstanie od tego roku manierycznej fasady gmachu Collegium Anatomicum (południowej).

- W okresie II RP gmach Collegium Anatomicum charakteryzował się fasadą skierowaną ku północy oraz zapleczem od strony południowej. Po roku 1946, w wyniku modernizacji gmachu po zniszczeniach wojennych, funkcje elewacji Collegium Anatomicum zostały sztucznie odwrócone, co oznacza, że od tego roku fasadę (nieautentyczną) budynku stanowi strona południowa, a strona północna przybrała rolę nieautentycznego zaplecza budynku.
- [1946] Spuścizną po zlikwidowanym wejściu głównym, prowadzącym do gmachu Collegium Anatomicum od północy, w latach 1929-1946, jest niezmienny od roku 1930 adres budynku: Poznań ul. Świącickiego 6, aktualny do czasów obecnych.

VI. ANEKS – dodatkowa samodzielna praca naukowa, niepublikowana

Ewa Sumelka

SEKWENCJE PLANOWANIA I BUDOWY GMACHU DLA ZAKŁADU ANATOMII OPISOWEJ UNIwersYTETU POZNAŃSKIEGO, W ŚWIEŹLE ANALIZ ŹRÓDEŁ NIEWYKORZYSTANYCH DOTĄD W LITERATURZE, POCHODZĄCYCH Z LAT DWUDZIESTYCH XX W.

VI.1. WPROWADZENIE

Aneks stanowi priorytetową dla przedmiotu badań i komplementarną do cyklu publikacji pracę naukową, której wyniki w stopniu fundamentalnym poszerzają wiedzę z zakresu planowania i budowy gmachu Anatomii przedstawioną w pracach: pierwszej [1] i szóstej [6] cyklu publikacji. Uzyskane wyniki wprowadzają do historii Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego nieznane dotąd fakty, które odmieniają dotychczasowe spojrzenie zarówno na początkową historię Collegium Anatomicum, jak również na załóżkowy okres organizacji nowej infrastruktury Uniwersytetu Poznańskiego. Badania podjęłam w reakcji na liczne pytania i hipotezy, które powstawały w trakcie wstępnej oceny unikalnych, stuletnich materiałów źródłowych, niezbadanych dotąd przez historyków, ujawnionych podczas kwerend prowadzonych w Archiwum UAM oraz w Katedrze i Zakładzie Medycyny Sądowej UMP, w roku 2018.

VI.2. STAN BADAŃ

Gmach Collegium Anatomicum w Poznaniu w swojej stuletniej historii nie stanowił odrębnego przedmiotu badań ani głównego tematu publikacji, autorów innych niż doktorantka. Wybiórcze dane na temat tego obiektu odnaleźć można wyłącznie w publikacjach o większym obszarze rzeczowym.

VI.3. LITERATURA ŹRÓDŁOWA PRZEDWOJENNA

Pierwszą krótką historię gmachu Anatomii spisał prof. Adam Wrzosek, organizator i pierwszy dziekan Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego¹⁴, w rozdziale pt.

¹⁴ Prof. Adam Wrzosek: organizator i pierwszy dziekan Wydziału Lekarskiego UP, patrz: *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019: *Protokół posiedzenia Senatu z 24 lipca 1920 r.*, s.82. Więcej na temat prof.

Wydział Lekarski, w pracy dokumentującej kompleksowo organizację UP pt. *Księga Pamiątkowa - Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia 1919-1923*¹⁵. Praca zawiera m. in. informacje o architekcie, terenie pod budowę (u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich), wykonaniu planów, pozyskaniu funduszy oraz o problemach związanych z budową gmachu Anatomii. Istotnymi dla przedmiotu badań są także trzy mniejsze publikacje prof. A. Wrzoska, wydane w latach 1921 – 1925. Pierwsza z nich, pt. *Uroczystość poświęcenia kamieni węgielnych gmachów uniwersyteckich w Poznaniu dnia 28 listopada 1921 roku*¹⁶, zawiera szczegółowe sprawozdanie z wmurowania czterech aktów erekcyjnych pod cztery pierwsze budowle uniwersyteckie, w tym pod gmach Anatomii. Dwie kolejne prace prof. A. Wrzoska, pt.: *Rzut oka na rozwój Wydziału Lekarskiego w Uniwersytecie Poznańskim w pierwszym trzyleciu jego istnienia*¹⁷ z 1925 r. oraz *Wydział Lekarski w Uniwersytecie Poznańskim w pierwszych latach swego istnienia*¹⁸ z 1924 r., ukazują dane z pierwszych trzech lat powstawania gmachu, zawarte również w treści wspomnianej powyżej *Księgi Pamiątkowej*.

Po roku 1923, normatywnym źródłem dla przedmiotu pracy są przemówienia sprawozdawcze rektorów i raporty kierowników zakładów naukowych, drukowane w *Kronikach Uniwersytetu Poznańskiego* publikowanych corocznie od roku 1923¹⁹, a także skrócone opisy zakładów ujęte w *Składach Osobowych UP*²⁰. Dane w nich zawarte pokrótce informują o stanie budowy gmachu Anatomii w kolejnych latach, a po roku 1930 wspominają o stopniowym przenoszeniu jednostek naukowych do nowego obiektu.

Adama Wrzoska zob.: Michał Musielak, *Profesor Adam Wrzosek (1875-1962) historyk i filozof medycyny*, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2022; zob. też.: Zenon Maćkowiak, Michał Musielak, *Adam Wrzosek, życie i działalność*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2000.

¹⁵ Adam Wrzosek, *Wydział Lekarski [w:] Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919-1923) za rektoratu Heljodora Świącickiego, Księga Pamiątkowa*, red. Adam Wrzosek, Poznań 1924, s. 205-206.

¹⁶ Adam Wrzosek, *Uroczystość poświęcenia kamieni węgielnych gmachów uniwersyteckich w Poznaniu dnia 28 listopada 1921 roku*, Poznań 1921, s. 1-26, broszura.

¹⁷ Adam Wrzosek, *Rzut oka na rozwój Wydziału Lekarskiego w Uniwersytecie Poznańskim w pierwszym trzyleciu jego istnienia (1920-1923) za rektoratu Heliodora Świącickiego*, *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny* 1925, t. III, z. 1, s. 111.

¹⁸ Adam Wrzosek, *Wydział Lekarski w Uniwersytecie Poznańskim w pierwszych latach swego istnienia (1920-1923)*, Poznań 1924, s. 16, odbitka *Księgi Pamiątkowej UP*.

¹⁹ *Kroniki Uniwersytetu Poznańskiego* za lata: 1923/24 s. 18; 1924/1925 s. 3-4; 1925/26 s. 11; 1926/27 s. 15; 1927/28 s. 15; 1928/29 s. 21; 1929/30 s. 11-13; 1930/31 s. 23, 40; 1931/32 s. 16; 1932/33 s. 6, 91; 1933/34 s. 11-12; 1934/35 s. 18; 1935/36 s. 67-68; 1936/37 s. 6, 30.

²⁰ *Składy Osobowe Uniwersytetu Poznańskiego* za lata: 1920/21; 1921/22; 1930/31; 1931/32; 1934/35; 1938/39.

Wiele danych z końcowych lat budowy gmachu oraz charakterystykę pierwszych jego użytkowników spisał Radca Województwa i Konserwator Zabytków Wielkopolski dr Nikodem Pajzderski w rozdziale pt. *Wystawa Sztuki*, zamieszczonym w czwartym tomie pracy pod redakcją dr. Stanisława Wachowiaka pt. *Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu w roku 1929*²¹. Dr Stanisław Wachowiak, naczelny dyrektor Powszechnej Wystawy Krajowej, pozostawił także kilka osobistych refleksji związanych z budową gmachów uniwersyteckich, które spisał we wspomnieniach zatytułowanych *Czasy, które przeżyłem*, wydrukowanych w roku 1983²².

Do wyjątkowych publikacji, wydanych przed II wojną światową, należą artykuły naukowców zatrudnionych w zakładach, które jako pierwsze wprowadziły się do nowego gmachu Collegium Anatomicum, w latach 1930-1931.

Pierwsza, to praca lek. Romana Jędrzejewskiego, młodszego asystenta Zakładu Anatomii Opisowej, pt. „*Przechowalnia zwłok i krematorium w Zakładzie Anatomii Opisowej i Topograficznej U. P.*”²³, opublikowana w czasopiśmie *Lekarz Polski* w roku 1936, w której autor charakteryzuje pomieszczenia Zakładu Anatomii Opisowej przystosowane do konserwacji i przechowywania materiału sekcyjnego oraz do usuwania resztek pozostałych po preparowaniu zwłok. Praca zaopatrzona jest w szkic i plan lokali głównych oraz pomocniczych, dane o ich metrażach, opisy sposobów wentylacji i chłodzenia pomieszczeń, jak również transportu materiału sekcyjnego.

Drugą wyjątkową publikacją jest praca dr. Stanisława Łaguny, z 1939 r., zatytułowana *Opis Zakładu Medycyny Sądowej Uniwersytetu Poznańskiego i jego organizacja*²⁴, w której autor szczegółowo opisał pomieszczenia Zakładu z wykazem urządzeń i zasobów jednostki, fotografiami laboratoriów oraz schematami zagospodarowania zajmowanej w Collegium Anatomicum powierzchni. Jest to jeden z

²¹ Nikodem Pajzderski, *Wystawa Sztuki* [w:] *Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu w 1929 roku*, red. Stanisław Wachowiak, Poznań 1930, t. IV, s. 337-363.

²² Stanisław Wachowiak, *Czasy, które przeżyłem, wspomnienia z lat 1890-1939*, Wydawnictwo CZYTELNIK, Warszawa 1983, s. 195-201.

²³ Roman Jędrzejewski, *Przechowalnia zwłok i krematorium w Zakładzie Anatomii Opisowej i Topograficznej U. P.*, *Lekarz Polski*, Warszawa, 1 maja 1936, R. XII, Nr 5, s. 97-100.

²⁴ Stanisław Łaguna, *Opis Zakładu Medycyny Sądowej Uniwersytetu Poznańskiego i jego organizacja*, *Czasopismo Sądowo-Lekarskie*, Warszawa 1939, R XII, nr 2, s. 1-16.

Stanisław Łaguna dr med.: do roku 1939 adiunkt Zakładu Medycyny Sądowej UP; po II wojnie światowej reaktywator i pierwszy kierownik Zakładu Medycyny Sądowej UP 1945-1946; patrz: *Katedra i Zakład Medycyny Sądowej*, oprac. Roman Wachowiak, Zygmunt Przybylski, Czesław Żaba, Maciej Marcinkowski, [w:] *Collegium Anatomicum w Poznaniu – o historii, sztuce i nauce*, red. Maciej Zabel, Ewa Sumelka, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2015, s. 87, 123-124.

unikalnych w piśmiennictwie przekazów dokumentujący kompleksowo podstawową jednostkę naukową od strony jej zaplecza materialnego.

Równie cenną pracą jest artykuł absolwenta Wydziału Lekarskiego UP Witolda Michałkiewicza (studia 1932-1938 r.), późniejszego profesora i rektora Akademii Medycznej w Poznaniu (kadencja 1964-1972), pt. *Estetyka i studia lekarskie*, opublikowany w *Nowinach Lekarskich*, w 1939 r.²⁵. Autor, odnosząc się do myśli prof. Heliadora Świącickiego o rozwijaniu wśród medyków zainteresowania sztuką i pięknem w medycynie i plastyce²⁶, prowadzi rozważania nad estetyką urządzenia pomieszczeń w Collegium Anatomicum i ich oddziaływania na kształtowanie poczucia piękna wśród studentów medycyny. Artykuł jest unikatowym źródłem wiedzy o dziełach malarskich zdobiących przedwojenne sale dydaktyczne Zakładu Anatomii UP, autorstwa artystów poznańskich. Charakterystyki tych dzieł spisane przez prof. Witolda Michałkiewicza pozwalają prowadzić badania nad odtworzeniem widoków dzieł, które nie przetrwały okresu II wojny światowej.

VL4. STAN BADAŃ W LITERATURZE POWOJENNEJ

W opracowaniach powojennych dane do historii Collegium Anatomicum występują skrótowo, m. in. w publikacjach jubileuszowych dotyczących Wydziału Lekarskiego Akademii Medycznej w Poznaniu. I tak:

- w publikacji z 1969 roku pt. *W 50-lecie rozwoju nauk medycznych w Poznaniu 1920-1970*, Jan Drzewiński, w rozdziale dotyczącym bazy materialnej nauk medycznych AM, podaje kilka zdań o stanie budowy obiektu z lat 1924-1930 oraz o rozmieszczeniu jednostek naukowych w Collegium Anatomicum, w latach trzydziestych XX w.²⁷,
- dziesięć lat później, w opracowaniu Jana Hasika i Jacka Juszczyka z 1979 r. pt. *Dzieje Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego i Akademii Medycznej*, w rozdziale pt. *Baza Materialna* zamieszczono niewielką informację o pozyskaniu placu pod budowę

²⁵ Witold Michałkiewicz, *Estetyka i studia lekarskie*, *Nowiny Lekarskie* 1939 r., z. 6, s. 181-185.

²⁶ Witold Michałkiewicz powołuje się na publikację: Świącicki H., *L'esthétique dans la médecine*, Paryż, 1912: był to wykład Heliadora Świącickiego i Włodzimierza Bugiela, pt. *Estetyka w medycynie*, odczytany na XI Kongresie Lekarzy i Przyrodników Polskich w Krakowie 1912 r., wydrukowany w Paryżu, w 1912 r., na zlecenie Polskiej Agencji Prasowej.

²⁷ Jan Drzewiński, *Rozwój bazy materialnej nauk medycznych*, [w:] *W 50-lecie rozwoju nauk medycznych w Poznaniu 1920-1970*, PWN Oddział w Poznaniu, Poznań 1969, s. 155-156.

gmachów Anatomii i Chemii, poświęceniu kamieni węgielnych, ukończeniu ich budowy i zagospodarowaniu ogólnym Collegium Anatomicum, w roku akademickim 1934/35²⁸, - 10 lat później, w roku 1989, w opracowaniu wydanym z okazji obchodów 70-lecia akademickiego szkolnictwa medycznego w Poznaniu pod redakcją Jana Hasika pt. *Dzieje Wydziału Lekarskiego i Farmaceutycznego Uniwersytetu Poznańskiego i Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego 1919-1989*²⁹, powtórzono tekst z opracowania Hasik J., Juszczyk J. z roku 1979.

Krótką notatkę charakteryzującą budowę Collegium Anatomicum zamieścił także Antoni Czubiński, w rozdziale pt. *Rozwój bazy materialnej na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1924-1939*, w publikacji jubileuszowej pt. *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, pod redakcją Zdzisława Grota z 1972 r.³⁰, wydanej z okazji pięćdziesięciolecia założenia UP.

Niezwykle ważnymi dla historii gmachu są wspomnienia byłych studentów UP - późniejszych profesorów Akademii Medycznej - wydane drukiem, które pozwalają analizować urządzenie Collegium Anatomicum, jak ma to miejsce w przypadku wspomnień prof. Jadwigi Koczocik-Przedpelskiej pt. *Marzenia i Spełnienia* z 2000 r., która opisała przedwojenną wielką Salę wykładową, która istniała tylko do roku 1944³¹.

Kilka tez można założyć na podstawie fragmentów tekstów oraz analiz fotografii obrazujących wnętrza gmachu z lat 30. XX w., zamieszczonych w albumie pt. *Ludzie, Czas, Miejsca – 90 lat studiów lekarskich w Poznaniu*, pod redakcją prof. Anity Magowskiej³², wydanym w roku 2010.

²⁸ Jan Hasik, Jacek Juszczyk, *Baza Materialna*, [w:] *Dzieje Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego i Akademii Medycznej (1919-1979)*, AM w Poznaniu, Poznań 1979, s. 35.

²⁹ *Dzieje Wydziału Lekarskiego i Farmaceutycznego Uniwersytetu Poznańskiego i Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego*, red. Jan Hasik, Wydawnictwo Jubileuszowe z okazji 70-lecia Akademickiego Szkolnictwa Medycznego w Poznaniu 1919-1989, Poznań 1989, s. 30.

³⁰ Antoni Czubiński, *Rozwój bazy materialnej na UP w latach 1924-1939*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, red. Zdzisław Grot, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1972, Rozdz. III, s. 186.

³¹ Jadwiga Koczocik-Przedpelska, *Marzenia i Spełnienia*, Wydawnictwo AM w Poznaniu, Poznań 2000, s. 95; zob. też: Ewa Sumelka, Maciej Zabel, *II wojna światowa*, [w:] *Collegium Anatomicum w Poznaniu – o historii, sztuce i nauce*, red. Maciej Zabel, Ewa Sumelka, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2015, s. 58; zob. też: Marian Olszewski, *Naloty bombowe zachodnich aliantów na Poznań w 1941 i 1944 roku*, [w:] *Kronika Miasta Poznania*, Poznań 1967, s. 44; zob. też: Halszka Szoldrska, *Co działo się w gmachu Anatomii przy ulicy Rektora Świącickiego 6*, [w:] *Walka z kulturą polską*, Księgarnia Akademicka, Poznań 1948, str. 39-45.

³² *Ludzie-Czas-Miejsca - 90 lat studiów lekarskich w Poznaniu*, red. Anita Magowska, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2010, s. 43-46.

Nieco więcej informacji na temat Collegium Anatomicum zawiera monografia Piotra Szymona Kubiaka pt. *Modernizm zapoznany, architektura Poznania 1919-1939*³³, wydana w roku 2014, w której autor charakteryzuje – w oparciu o źródła - teren u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, plany wykorzystania przestrzeni użytkowej gmachu, audytorium wraz z bryłą obiektu, jak również podejmuje próbę polemiki na temat autora projektu gmachu Anatomii.

- Pierwsze opracowanie poświęcone dziejom Collegium Anatomicum w Poznaniu ukazało się w roku 2015. Jest to publikacja pt. *Collegium Anatomicum w Poznaniu – o historii, sztuce i nauce*, pod redakcją Macieja Zabla i Ewy Sumelki³⁴, wydana przez Wydawnictwo Naukowe UMP. Na 482 jej stronach przedstawiono konstruktywny przekrój historii gmachu Collegium Anatomicum obejmujący lata 1921-2015. Rozdziały tej publikacji autorstwa Ewy Sumelki, obejmujące przedział czasowy lat 1920-1939, włączono do cyklu publikacji stanowiących podstawę przedstawianej tutaj dysertacji doktorskiej.

W jubileuszowym roku 2019, w którym poznańskie środowisko akademickie świętowało stulecie otwarcia Uniwersytetu Poznańskiego, ukazała się monografia profesora Macieja Michalskiego pt.: *„Miejsce Uniwersytetu – Infrastruktura uniwersytecka w przestrzeni miejskiej Poznania i okolic 1919-2019”* Przedstawione w niej losy gmachu Collegium Anatomicum, oparte na wielu dokumentach archiwalnych, występują cyklicznie we wszystkich przedziałach czasowych: od okresu międzywojennego, poprzez II wojnę światową, odbudowę powojenną, podział majątku materialnego UP między cztery nowe uczelnie, jak również śladowo odnoszą się do okresu PRL³⁵.

³³ Szymon Piotr Kubiak, *Modernizm zapoznany – Architektura Poznania 1919-1939*, Fundacja Centrum Architektury, Wyd. II, Warszawa 2016, s. 107-111.

³⁴ *Collegium Anatomicum w Poznaniu - o historii, sztuce i nauce*, red. Maciej Zabel. Ewa Sumelka, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2015.

³⁵ Maciej Michalski, *Miejsce Uniwersytetu – Infrastruktura uniwersytecka w przestrzeni miejskiej Poznania i okolic 1919-2019*”, seria *Uniwersytet Poznański*, red. serii Zbigniew Pilarczyk, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 74-80.

VI.5. PROBLEMY BADAWCZE

Do badań wyselekcjonowałam stuletnie dokumenty i projekty odnoszące się do planowania i budowy gmachu dla nauczania anatomii, pochodzące z lat 1920-1931. Wstępny osąd poznawczy, często niezrozumiałych źródeł, nasuwał wiele pytań i sugerował, że wnikliwe zanalizowanie materiału może wnieść pionierski zysk wiedzy do historii organizacji Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego.

Pierwszy problem dotyczył ustalenia danych dla stuletniego szkicu budynku, którego obrys nie kojarzył się z żadnym gmachem uniwersyteckim okresu międzywojennego, jednakże opisy na projekcie: *Anatomia* i *Wały Leszczyńskiego* wskazywały, że szkic może odnosić się do obiektu dla nauczania anatomii, w Poznaniu. Zainteresowanie wzmagał fakt, że dla niejasnego rysunku nie istniała żadna dokumentacja archiwalna ani adnotacja w literaturze - również w publikacjach prof. Adama Wrzoska. Pytanie badawcze brzmiało: dla jakiego zamierzenia inwestycyjnego powstał projekt gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego, kto jest jego autorem i dla jakiej działki obiekt planowano?

Kolejny problem istnieje od kilkudziesięciu lat w literaturze i dotyczy autora projektu gmachu Anatomii (przy ul. Śniadeckich), co do którego historycy nie są zgodni i na twórcę tego obiektu wskazują wariantowo aż pięciu architektów: Edwarda Madurowicza, Rogera Sławskiego, Jana Polaszka oraz Stanisława Pogórskiego i współtworzącego z nim Tadeusza Płończaka. Pytania badawcze brzmiały: kto jest autorem projektu gmachu Anatomii i co wpływa na istniejący nadal stan rzeczy?

Kilka problemów pojawiło się w trakcie oceny kolejnych unikalnych rysunków i dokumentów, pochodzących z lat 1922 i 1923, które odnosiły się łącznie do: gmachu Anatomii, Zakładu Medycyny Sądowej i kompleksu gmachów klinicznych na gruntach jeżyckich. Ze wstępnej analizy materiału wynikało, że władze Uczelni podjęły dwie decyzje o wybudowaniu dwóch niezależnych siedzib dla Zakładu Medycyny Sądowej, oraz że projekty obu siedzib zatwierdzono w równorzędnym czasie. Pierwszą siedzibę zaprojektowano w zachodnim skrzydle budującego się gmachu Anatomii, natomiast drugą siedzibę stanowił nowy budynek zaprojektowany w przyszłym kompleksie 14. klinik, których plan rozrysowano w trapezie obecnych ulic: Marcelińskiej, Polnej, Bukowskiej i Bułgarskiej. Decyzje władz zastanawiały, gdyż w ówczesnym czasie wiele

zakładów borykało się z deficytem pomieszczeń i każdy pozyskany lokal mógł w istotny sposób polepszyć warunki pracy w jednostkach, tak więc decyzje o zatwierdzeniu dwóch siedzib dla jednego zakładu, a nie – jednej, wydawały się nieracjonalne. Podjęte zarządzenia musiały mieć jednakże wyjątkowe znaczenie, albowiem jeden z projektów zatwierdzony został przez samego rektora, prof. Heliodora Święcickiego. W ocenie ogólnej, pozyskane źródła ujawniały ważne zamierzenia inwestycyjne władz UP, o których nie wspomina dotąd żadna literatura. W pracy pojęłam próbę odpowiedzi na pytania: z jakich przyczyn zaprojektowano i zatwierdzono do realizacji siedzibę dla Zakładu Medycyny Sądowej w budującym się gmachu Anatomii, na przełomie lat 1922 i 1923? W jakich okolicznościach i dla jakiej działki zaprojektowano i zatwierdzono do realizacji nowy budynek dla Zakładu Medycyny Sądowej, między ulicami Marcelińską a Bukowską?

Kolejny problem ukazał się podczas wstępnej oceny roboczych projektów gmachu Anatomii kreślonych dla terenu przy ul. Śniadeckich. Na jednym ze szkiców uwagę moją zwrócił niezrozumiały kształt, przypominający „wachlarz”, który nie odpowiadał wprawdzie żadnemu pomieszczeniu w projektowanym gmachu, jednakże jego półokrągła forma wydawała się arbitralnie harmonizować z audytorium budynku. Po ogólnej analizie projektu postawiłam pytania badawcze: w jakim celu na roboczym projekcie gmachu Anatomii wykreślono kształt o układzie „wachlarza” oraz w jakim stopniu forma ta mogła wpływać na twórczość architekta, a tym samym oddziaływać na projekt gmachu Anatomii.

Ciekawy temat badawczy wyłonił się w trakcie analizowania projektów widokowych trzech sąsiadujących gmachów: Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej, autoryzowanych przez Edwarda Madurowicza, pochodzących z 1921 r. Na rysunkach zwracały uwagę szczegółowo rozrysowane fasady budynków zwieńczone niemal identycznymi rytmicznymi attykami, przypominającymi Sukiennice w Krakowie. Projekty autentycznie zaskakiwały gdyż obrazowały trzy budynki zwieńczone ciągami okalających je attyk, a jak wiadomo w przestrzeni Poznania tylko gmach Collegium Heliodori Święcicki (pierwotnie Chemii Filozoficznej) znany jest ze stylu neorenesansu. Na projektach zwracała także uwagę ich autoryzacja, nazwiskiem *Madurowicz*, co jest istotne, albowiem w literaturze występują dane - cytowane za prof. Janem

Zachwatowiczem³⁶ - wskazujące, że autorem projektu attyki Collegium Heliodori Świącicki jest Roger Sławski. W badaniach opartych na wspomnianych projektach podjęłam próbę oceny konceptu architekta w odniesieniu do znaczenia stylu trzech budynków, a także próbę oceny szczegółów attyk w zakresie ich dekoracyjności oraz funkcjonalności detalu.

Ostatni problem, który obrałam jako badawczy pojawił się podczas przeglądu artykułów powojennych, w których zwróciły moją uwagę subiektywne oceny projektu oraz bryły Collegium Anatomicum, które budziły pewne zastrzeżenia. Z tekstów publikacji wynikało bowiem, że autorzy oceniający negatywnie kompozycję i funkcjonalność gmachu, a także projekt i architekta, nie są zaznajomieni ze znaczeniem pojęć „fasada” i „zaplecze” budynku, które w przypadku tego obiektu nie są oczywiste. Uznałam zatem, że temat ten nie jest znany w literaturze przedmiotu i wymaga uzupełnienia. W odpowiedzi na wspomniane artykuły postawiłam pytanie: Jakie czynniki mogą wpływać na subiektywne oceny projektu oraz bryły gmachu Collegium Anatomicum, w literaturze przedmiotu?

VI.6. CELE BADAŃ

Cele badań przedstawiają się następująco:

- Ustalenie danych dla nieznanego projektu gmachu Anatomii, przy Wałach Leszczyńskiego, poprzez: ustalenie autora, czasu kreślenia projektu, lokalizacji planowanego budynku oraz genezy jego powstania,
- ustalenie rzeczywistego architekta projektu gmachu Anatomii przy ul. Śniadeckich, a także projektowanych równocześnie a sąsiadujących z nim gmachów: Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej, w świetle niewykorzystanych dotąd szkiców z roku 1921,
- prześledzenie przyczyn rozbieżnego definiowania autora projektu gmachu Anatomii, w literaturze przedwojennej i powojennej,

³⁶ Jan Zachwatowicz, *Architektura Polska*, Warszawa 1966, s. 421; zob. też: Gabriela Klause, *Roger Sławski 1871-1963 architekt*, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 1999, s. 97; zob. też: Lech Ławicki, *Architektura Poznania, Kronika Miasta Poznania*, s. 109.

- prześledzenie wpływu zamierzeń inwestycyjnych władz Uniwersytetu Poznańskiego i władz miasta Poznania, w latach 1921-1930, na zmiany wprowadzane w projektach gmachu Anatomii,
- prześledzenie wpływu trendów w budownictwie medycznym uniwersyteckim początku XX w. i oddziaływania projektu gmachu tzw. Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium, na inspiracje twórcze Edwarda Madurowicza odnoszące się do gmachu Anatomii przy ul. Śniadeckich,
- ustalenie okoliczności planowania siedziby dla Zakładu Medycyny Sądowej w zachodnim skrzydle budującego się gmachu Anatomii, w roku 1922,
- ocena stylu architektonicznego gmachów uniwersyteckich planowanych przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, na podstawie projektów ich elewacji frontowych, z 1921 r.,
- ustalenie przyczyn subiektywnych ocen projektu oraz bryły Collegium Anatomicum, w literaturze przedmiotu.

VI.7. MATERIAŁ I METODY

Materiał badawczy stanowiły niewykorzystane dotąd w literaturze przedmiotu źródła historyczne:

- nieznany projekt gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego w Poznaniu, bez oznaczenia autora i daty powstania, pochodzący sprzed około stu lat,
- szkice i projekty architektoniczne gmachu Anatomii, gmachu Chemii Lekarskiej oraz gmachu Chemii Filozoficznej, wykonane w roku 1921 dla lokalizacji na placu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, w Poznaniu,
- artykuł pt. *Die neue Anatomie in Munchen. Architekten Heilmann u. Littmann in Munchen* opublikowany w czasopiśmie *Zentralblatt der Bauverwaltung*, z 1908 r.³⁷,
- światłokopie planów architektonicznych zawierających rzuty i projekty nowych gmachów dla Wydziału Lekarskiego UP, w tym gmachu dla Zakładu Anatomii przy ul.

³⁷ *Die neue Anatomie in Munchen. Architekten Heilmann u. Littmann in Munchen*, Zentralblatt der Bauverwaltung, Herausgegeben, Ministerium der Öffentlichen Arbeiten, XXVIII, Jahrgang 1908, nr 3., Berlin 11.01.1908, s. 17-19, [w tłumaczeniu: *Nowa Anatomia w Monachium. Architekci Heilmann i Littmann, w Monachium*, Zentralblatt der Bauverwaltung, 1908. Nr 3, 11 stycznia. 17-19].

Śniadeckich, a także dokumenty z lat 1922-1929 przechowywane w Katedrze i Zakładzie Medycyny Sądowej UMP.

Jako materiał porównawczy wykorzystałam plany miasta Poznania z lat 1920-1929 i 2020, fotografie ze zbiorów Miejskiego Konserwatora Zabytków, artykuły z czasopism z początków XX w. oraz fotografie archiwalne ze zbiorów własnych.

Ze względu na tematykę pracy oraz wykorzystane źródła praca wpisuje się w nurty odwołujące się do metod historycznych i architektonicznych. We wstępnej części badań skorzystałam z metod selekcyjnych i klasyfikacyjnych, a w części empirycznej metodycznie oparłam się na krytyce źródeł oraz na analizach historyczno-porównawczych, obserwacyjnych i dedukcyjnych.

VL.8. NIEZNANY PROJEKT GMACHU ANATOMII PRZY WAŁACH LESZCZYŃSKIEGO – GENEZA POWSTANIA, PRÓBA USTALENIA AUTORA, DATY WYKREŚLENIA ORAZ LOKALIZACJI OBIEKTU

Przedmiotem badań był około stuletni szkic architektoniczno-sytuacyjny obrazujący nieznany budynek oznaczony *ANATOMIA i WAŁY LESZCZYŃSKIEGO* [Ryc. 2]. Obiekt ten autentycznie zdumiewał, albowiem opisy lokali wytyczonych w projekcie wskazywały, że jest to gmach projektowany dla nauczania anatomii, jednakże obrys budynku w żadnym stopniu nie przypominał obrysu Collegium Anatomicum w Poznaniu, mieszczącego się przy ul. Święcickiego. Zagadkowy szkic intrygował tym bardziej, że na jego temat nie istniała jakakolwiek dokumentacja ani adnotacja zarówno w dokumentach przechowywanych w Archiwum UAM jak i w literaturze. Oznaczało to, że zanalizowanie tematu opierać się będzie na bardzo skromnym materiale badawczym, który wyznaczał sam projekt i zachowane na nim opisy. Posiłkowo do badań wyselekcjonowałam dokumenty odnoszące się do planowania pierwszej infrastruktury Uniwersytetu Poznańskiego, w latach 1918-1921, a także plany m. Poznania z lat dwudziestych XX w.

Szczególnie zastanawiały publikacje prof. Adama Wrzosa, który historię budowy gmachu Anatomii opisał zwięźle w obszernym dziele pt. *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia 1919-1923*³⁸, lecz odnosi się ona tylko do terenu u

³⁸ Adam Wrzosek, *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919 – 1923), Księga pamiątkowa*, Poznań 1924, s. 205.

zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, a więc do obecnego gmachu Collegium Anatomicum. Czy zatem odszukany projekt powstał poza wiedzą władz Uczelni i czy prof. Adam Wrzosek nie posiadał wiedzy o planowaniu tego obiektu Anatomii?

Odpowiedź na to pytanie zasugerowało zdanie, którym prof. Wrzosek rozpoczyna opis budowy gmachu Anatomii w *Księdze Pamiątkowej*, następująco: „*Tymczasem wyjaśniła się sprawa miejsca pod budowę.*”³⁹. Analiza tego zdania nasunęła myśl, że przed rozpoczęciem budowy gmachu Anatomii przy ul. Śniadeckich mógł istnieć bliżej nieokreślony problem związany z lokalizacją budynku, w ogóle. Tak więc założyłam hipotezę, że ten właśnie problem (domyślny w zdaniu) mógł dotyczyć terenu przy Wałach Leszczyńskiego. Dyplomatyczna konstrukcja przytoczonego zdania wskazywała także, że prof. Adam Wrzosek mógł być zorientowany w temacie planowania gmachu Anatomii na innym terenie niż obiekt wzniesiono, a być może podejmował w tej sprawie nawet decyzje (jako dziekan WL), lecz pisząc po kilku latach *Księgę Pamiątkową UP* uznał być może to zdarzenie za mało znaczące dla historii Uczelni, i w publikacji je pominął.

Skutkiem powyższych rozważań było założenie, że jeżeli prof. Adam Wrzosek - z racji pełnionej wówczas funkcji - uczestniczył w działaniach władz Uczelni na rzecz wzniesienia gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego to genezę powstania tego projektu może ujawnić dociekliwe zanalizowanie wszelkich zachowanych dokumentów związanych z planowaniem pierwszej nowej infrastruktury Uniwersytetu Poznańskiego.

VI.8.1. GENEZA POWSTANIA PROJEKTU GMACHU ANATOMII PRZY WAŁACH LESZCZYŃSKIEGO ORAZ USTALENIE CZASU KREŚLENIA SZKICU

Temat zaplecza materialnego dla organizowanego w Poznaniu Uniwersytetu poruszono już na pierwszych dwóch posiedzeniach Komisji Uniwersyteckiej, 11 i 18 listopada 1918 r.⁴⁰, którą powołano do organizacji polskiej wyższej uczelni na ziemiach

³⁹ Op. cit. s. 205.

⁴⁰ Komisję organizującą Uniwersytet w Poznaniu utworzono z inicjatywy prof. Heliodora Święcickiego 11 listopada 1918 r. Nazwę „Komisja Uniwersytecka” przyjęto na drugim zebraniu w dniu 18.11.1918 r. patrz: Adam Wrzosek, *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919-1923), Księga pamiątkowa*, Poznań 1924, s. 46-47; zob. też: Maria Banasiewicz, Antoni Czubiński, *Źródła do dziejów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, t. 1: *Organizacja i rozwój uczelni od listopada 1918 roku do inauguracji w maju 1919 roku*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1973, s. 17-20, 129; zob. też: APAN OP, materiały prof. Heliodora Święcickiego, sygn. P-III-85, spośród których wykorzystano dwa artykuły prasowe z Kuriera

zachodnich. Inicjatorem założenia Uniwersytetu oraz jednostki do jego organizacji był prof. Heliodor Świącicki, prezes Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk⁴¹.

Główną bazę lokalową dla przyszłych Wydziałów: Filozoficznego, Lekarskiego i Prawniczego planowano urządzić w obiektach pozyskanych po ustępującej administracji pruskiej, jak np.: Zamek Cesarza Wilhelma II (obecnie siedziba Centrum Kultury Zamek), gmach Akademii Królewskiej (obecnie Collegium Minus) czy budynek Królewskiej Komisji Kolonizacyjnej (obecnie Collegium Maius, a wcześniej Collegium Medicum oraz gmach polskiego Urzędu Osadniczego)⁴², po odpowiednich ich adaptacjach.

Poznańskiego nr 208 z 7 maja 1939 r., s. 3, 7: 1/ *Praca „Komisji Uniwersyteckiej” nie była łatwa* (autora nie podano), 2/ Józef Kostrzewski, *Jak powstawał Uniwersytet Poznański*; zob. też: AUAM, sygn. Rektorat, 15/33, *Memoriał III w sprawie organizacji Wszechnicy Piastowskiej 1918-1919* (maszynopis): Protokół: I. *Posiedzenie komisji organizacyjnej Uniwersytetu polskiego w Poznaniu w dniu 11. listopada 1918 r.*; protokół: II. *Posiedzenie Komisji Uniwersyteckiej w dniu 18. listopada 1918 r.*

⁴¹ Heliodor Świącicki w 90. rocznicę powstania Uniwersytetu Poznańskiego, red. Michał Musielak, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2009; zob. też: Adam Podsiadły, *Śremianin w rektorskiej tozde. Heliodor Świącicki (1854-1923) lekarz, naukowiec, profesor Uniwersytetu Poznańskiego*, Wydawnictwo: Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy im. Heliodora Świącickiego w Śremie, Śrem 2010; zob. też: Michał Musielak, *Heliodor Świącicki 1854-1923*, seria: *Biografie Rektorów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2016; zob. też: Roman Meissner, Zbigniew Słomko, Tadeusz Pisarski, *Rektor Wszechnicy Piastowskiej, szkice do portretu Heliodora Świącickiego (1854-1923)*, Materiały Konferencyjne *Dni Heliodora Świącickiego*, Poznań 1987.

⁴² Gmachы pozyskane dla Uniwersytetu decyzją Komisji Uniwersyteckiej z 5 kwietnia 1919 r., otrzymały nazwy: Collegium Maius (były Zamek Cesarza Wilhelma II) oraz Collegium Minus (gmach byłej Akademii Królewskiej); patrz: Maria Banasiewicz, Antoni Czubiński, *Źródła do dziejów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, t. 1: *Organizacja i rozwój uczelni od listopada 1918 roku do inauguracji w maju 1919 roku*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1973, s. 11, 198; zob. też: AUAM, Rektorat, sygn. 15/33, *Memoriał III w sprawie Organizacji Wszechnicy Piastowskiej 1918-1919 r.* (maszynopis): protokół: *XX Posiedzenie „Komisji Uniwersyteckiej” z dnia 5 kwietnia 1919 r.*, s. 24(23).

Po zwycięstwie Powstania Wielkopolskiego 1918 i 1919 r. i przejściu przez władze polskie urzędów pruskich Królewska Komisja Kolonizacyjna (zajmująca ówczesnie gmach dzisiejszego Collegium Maius) została zlikwidowana a w jej miejsce powołano polski Urząd Osadniczy, który przejął zaplecze majątkowe. Początkowo w budynku urzędowały: administracje polskiego Urzędu Osadniczego i Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej. Następnie część budynku przeszła w użytkowanie Uniwersytetu Poznańskiego, którego Senat (decyzją z 6 grudnia 1920 r.) nadał obiektowi nazwę Collegium Medicum, z przeznaczeniem dla Wydziału Lekarskiego UP. Po reorganizacji Uniwersytetu Poznańskiego, w 1950 r., gmach przemianowano na Collegium Maius; patrz: Adam Wrzosek, *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919-1923)*, *Księga pamiątkowa*, Poznań 1924, s. 49; zob. też: Maciej Michalski, *Od biurowca Komisji Kolonizacyjnej po uniwersyteckie Collegium Medicum*, [w:] Maciej Michalski, Zenon Pałat,

Dla przyszłego Wydziału Lekarskiego, którego zaplecze lokalowe wymagało specyficznego podziału na bazy dla kształcenia teoretycznego i praktycznego, lokale dla zakładów nauk podstawowych planowano urządzić w pozyskanych obiektach użyteczności publicznej, jednak brak odpowiednich miejsc na przygotowanie bazy klinicznej - dla praktycznej nauki zawodu lekarza - już od pierwszych chwil planowania wydziału nasuwał myśl o konieczności budowy nowych obiektów.

Z protokołów posiedzeń Komisji Uniwersyteckiej wynika, że pierwszymi nowymi budowlami obmyślanymi dla organizowanej Uczelni, w ramach której planowano również Wydział Lekarski, były właśnie gmachy medyczne. O konieczności ich budowy dyskutowali członkowie Komisji Uniwersyteckiej - lekarze: prof. Heliodor Świącicki, dr Wincenty Jezierski i dr Stanisław Łazarewicz (ostatni dwaj dokooptowani zostali do składu Komisji Uniwersyteckiej 12 lutego 1919 r.⁴³), którzy na posiedzeniu dotyczącym

Collegium Maius w Poznaniu, Wydawnictwo Miejskie Poznania, Poznań 2020, s. 99-103; zob. też: *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019: *Protokół posiedzenia Senatu UP z 6 grudnia 1920 r.*, s. 140.

⁴³ Maria Banasiewicz, Antoni Czubiński, *Źródła do dziejów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, t. 1, *Organizacja i rozwój uczelni od listopada 1918 roku do inauguracji w maju 1919 roku*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1973, s. 129, protokół: 1919 luty 12, Poznań. – *Sprawozdanie dra H. Świącickiego z działalności Komisji Uniwersyteckiej Wydziału Oświaty i Szkolnictwa przy Komisariacie Naczelnej Rady Ludowej*, w którym zaprotokołowano, że do Komisji Uniwersyteckiej dokooptowano dwie osoby: dr. Wincentego Jezierskiego oraz dr. Stanisława Łazarewicza.

Dr Wincenty Jezierski ur. 15.01.1874 w Pleszewie; 12 lutego 1919 r. dokooptowany do Komisji Uniwersyteckiej organizującej poznańską Uczelnię; od maja 1919 r. naczelny lekarz w szpitalu miejskim w Poznaniu; członek i działacz Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk; od lipca 1922 r. mianowany profesorem zwyczajnym; patrz: Maria Banasiewicz, Antoni Czubiński, *Źródła do dziejów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, t. 1: *Organizacja i rozwój uczelni od listopada 1918 roku do inauguracji w maju 1919 roku*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1973, s. 7-8, 17, 129, 184; zob. też: AUAM, Rektorat, sygn. 15-33, *Memoriał III w sprawie organizacji Wszechnicy Piastowskiej 1918-1919*, protokół: IV. *Posiedzenie Komisji Uniwersyteckiej w dniu 10 grudnia 1918 r.*, s. 7(6), protokół: XXIII *Posiedzenie „Komisji Uniwersyteckiej” dnia 19 maja 1919 r.*, s. 27(26) oraz protokół: XXVII *Posiedzenie d. 30.10.1919 r.*, s. 31(30).

Dr Stanisław Łazarewicz (1863-1928); lekarz ginekolog; od 1914 r. przewodniczący Wydziału Lekarskiego PTPN; 12 lutego 1919 r. dokooptowany do Komisji Uniwersyteckiej organizującej poznańską Uczelnię; pod koniec 1918 r. mianowany przez NRL Inspektorem Kliniki przy ul. Polnej; w roku 1919 jeden z dwóch pierwszych polskich lekarzy tego szpitala, przejmujący lecznicę z rąk niemieckich (obok dr Ignacego Nowaka); od 1908 r. redaktor *Nowin Lekarskich*; patrz: Maria Banasiewicz, Antoni Czubiński, *Źródła do dziejów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, t. 1, Wydawnictwo UAM, Poznań 1973, s. 7-8, 17, 129, 184; zob. też: AUAM, Rektorat, sygn. 15-33, *Memoriał III w sprawie organizacji Wszechnicy Piastowskiej*

organizacji Wydziału Lekarskiego, 1 kwietnia 1919 r., zaopiniowali wstępne koszty budowy wyspecjalizowanych obiektów, szacując je na ok. 20 mln marek, a w przypadku częściowego wykorzystania do celów medycznych budynków wojskowych, na ok. 8 mln marek. W protokole z tego posiedzenia nie określono liczby ani zaszeregowania klinicznego szacowanych budynków⁴⁴.

Rezultatem posiedzenia był memoriał wystosowany do Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu, opisujący potrzeby personalne i lokalowe projektowanego wydziału⁴⁵. Dokument ten nie opisywał jeszcze perspektywicznej budowy nowych gmachów. Znalazł się w nim jednakże jeden wyjątek. W dokumencie tym, sporządzonym – jak wspomniałam – w kwietniu 1919 r., po raz pierwszy pojawia się sprecyzowany zapis i apel do władz nadrzędnych o wybudowanie dla przyszłego Wydziału Lekarskiego gmachu dla Zakładu Anatomii, brzmiący „*gmach dla anatomii zbudowany być musi*”⁴⁶.

Treść memoriału świadczy, że pomimo tego, iż Wydział Lekarski nie został otwarty w pierwszym roku działalności Wszechnicy Piastowskiej⁴⁷ a temat nowych

1918-1919 (maszynopis), protokół: IV. *Posiedzenie Komisji Uniwersyteckiej w dniu 10 grudnia 1918 r.*, s. 7(6), protokół: XXV. *Posiedzenie „Komisji Uniwersyteckiej w dniu 2. czerwca 1919 r.*, s. 29(28); zob. też: *Ginekologiczno-Położniczy Szpital Kliniczny przy ul. Polnej w Poznaniu 1901-2011*, red. Piotr Jasiński, Tomasz Opala, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2011, s. 13, 24.

⁴⁴ Wykaz czternastu niezbędnych dla Wydziału Lekarskiego nowych budynków zawiera pismo niedatowane, z którego wynika, iż przygotowano je na początku 1921 r., patrz: AUAM, Rektorat, sygn. 15-75, k. 121.; *Potrzeby budowlane Wydziału Lekarskiego w Uniwersytecie Poznańskim*.

⁴⁵ Naczelna Rada Ludowa w Poznaniu: legalna polska władza państwowa powołana przez Sejm Dzielnicowy, obradujący w Poznaniu 5 grudnia 1918 r., reprezentująca wszystkich Polaków zamieszkałych dotąd w granicach państwa niemieckiego. Podczas obrad wybrano 80-osobowy skład NRL, na którego czele stanął dr Bolesław Krysiewicz, a w dniu następnym wyłoniono sześćoosobowy Komisariat NRL, w składzie: z Wielkopolski: ks. Stanisław Adamski i Władysław Seyda, ze Śląska: Wojciech Korfanty i Józef Rymer, z Pomorza Gdańskiego: Stefan Łaszewski oraz z Kujaw: Adam Poszwiński. NRL funkcjonowała do 19 sierpnia 1919 r., kiedy to uległa samorozwiązaniu, co było następstwem utworzenia 1 sierpnia 1919 r. Ministerstwa Byłej Dzielnicy Pruskiej (ustawą, która weszła w życie 12 sierpnia 1919 r.), i początkiem procesu włączania ziem Wielkopolski w granice kraju; patrz.: artykuły w tematycznym wydaniu *Kroniki Miasta Poznania* z 1998 r., nr 4, zatytułowanym *Naczelna Rada Ludowa 1918-1920*, szczególnie s. 5; zob. też: Andrzej Gulczyński, *Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej 1919-1922*, Wydawnictwo PTPN, Poznań 1995, s. 11-19.

⁴⁶ Maria Banasiewicz, Antoni Czubiński, *Źródła do dziejów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, t. 1: *Organizacja i rozwój uczelni od listopada 1918 roku do inauguracji w maju 1919 roku*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1973, s. 186, protokół: *1919 kwiecień Poznań - Memoriał Komisji Organizacyjnej Uniwersytetu do Komisariatu NRL w sprawie utworzenia Wydziału Lekarskiego*.

⁴⁷ Wszechnica Piastowska: nazwa Uniwersytetu Poznańskiego w pierwszym roku działalności, nadana Uczelni 7 maja 1919 r., w dniu jej otwarcia, przez komisarza Naczelnej Rady Ludowej

obiektów medycznych odsunięto w czasie, to potrzeba wzniesienia specjalistycznego budynku dla Zakładu Anatomii została silnie zaakcentowana jeszcze przed otwarciem Uniwersytetu w Poznaniu. Wynika stąd, że o niezbędności budowy gmachu dla Anatomii informowano władze lokalne już półtora roku przed uruchomieniem Wydziału Lekarskiego. Wiązało się to z rozeznaniem organizatorów wydziału, że żaden z istniejących w Poznaniu obiektów nie spełnia specyficznych wymogów niezbędnych do prowadzenia zajęć z anatomii.

Po otwarciu Wszechnicy Piastowskiej, 7 maja 1919 r., i rozpoczęciu funkcjonowania wielu jednostek uczelnianych w warunkach prowizorycznych, plany nowej infrastruktury skoncentrowały się na zamyśle wybudowania jednego centralnego gmachu ogólnouczelnianego i kilku mniejszych o charakterze dydaktycznym. Mimo iż plany te nie dotyczą jeszcze Wydziału Lekarskiego, uruchomionego w roku akademickim 1920/21, należy je prześledzić w poszukiwaniu detali mogących świadczyć o ich związku z odnalezionym szkicem budynku Anatomii, dla którego nie udało się ustalić jakiegokolwiek dokumentacji.

Pierwszym gruntem pod zabudowę uniwersytecką, zaproponowanym przez Komisariat Naczelnej Rady Ludowej, był teren miejski przy ul. Bukowskiej (naprzeciw obecnego gimnazjum im. Karola Marcinkowskiego) o czym w sierpniu 1919 r. poinformował Komisję Uniwersytecką Adam Poszwiński, Komisarz NRL, przeznaczając na ten cel w jej imieniu, kwotę 10 mln marek⁴⁸. Po rozpatrzeniu potencjału wskazanego gruntu, środowisko poznańskich architektów pod koniec 1919 r. wysunęło jednakże dwie koncepcje projektowe dla innych obszarów miejskich.

Adama Poszwińskiego. Komisariat Naczelnej Rady Ludowej stanowił w tym czasie władzę zwierzchnią dla Wielkopolski, patrz: Antoni Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, red. Zdzisław Grot, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1972, s. 85-86.

⁴⁸ AUAM, Rektorat, sygn. 15-33, *Memoriał III w sprawie organizacji Wszechnicy Piastowskiej 1918-1919*: Protokół: XXXII. Posiedzenie „Komisji Uniwersyteckiej” z dn. 13.8.1919 r., s. 35(34), w którym odnotowano „Według oznajmienia pana komisarza Poszwińskiego zamierza komisariat N.R.L. celem upamiętnienia swej czynności ofiarować 10.000.000 marek na pobudowanie nowego gmachu uniwersyteckiego na terenie miejskim przy ul. Bukowskiej naprzeciw gimnazjum Karola Marcinkowskiego”. [Protokół ten dotyczy działalności Komisji Uniwersyteckiej tzw. „drugiej”, którą Senat powołał dla organizacji wydziału medycznego i teologicznego, na drugim posiedzeniu 23 czerwca 1919 r., w składzie: rektor prof. Heliodor Święcicki, dziekan prof. Michał Sobeski, dr Wincenty Jezierski, dr Stanisław Łazarewicz i ks. Jan Hozakowski]; zob. też: Adam Wrzosek, *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919-1923)*, *Księga pamiątkowa*, Poznań 1924, s. 89.

Pierwsza, z listopada 1919 r., dotyczyła placu przy ul. Grunwaldzkiej vis a vis Gimnazjum Marcinkowskiego⁴⁹ i zakładała wzniesienie na tym terenie obszernego gmachu centralnego oraz czterech mniejszych budynków (mowa tutaj o placu, na którym dwa lata później powstanie - wg innego projektu - m. in. gmach Anatomii). Za tą koncepcją opowiadali się: kierownik Wydziału Budownictwa na Województwo Stefan Cybichowski oraz radca Poznańskiej Regencji Budownictwa Edward Madurowicz⁵⁰.

Plany tej koncepcji nie dotyczyły bezpośrednio gmachu medycznego, gdyż nowe budynki na tym gruncie planowano początkowo dla innych jednostek niż Anatomia, lecz dokument o rozpisaniu konkursu na zabudowę proponowanego terenu, podpisany m. in. przez Edwarda Madurowicza (hipotetycznego autora gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego oraz przyszłego autora projektu gmachu Anatomii przy ul. Śniadeckich), wskazuje na jego czynny udział w planowaniu nowej architektury uniwersyteckiej od jej początków, tj. przed utworzeniem uniwersyteckiego Biura Budowlanego, którego kierownikiem (drugim z kolei) Madurowicz został w drugim kwartale 1920 r.⁵¹. Jest to o tyle istotne, iż wielu autorów publikacji i artykułów, podejmujących tematykę architektury Poznania, z rezerwą ocenia wkład pracy Madurowicza w projektowanie obiektów UP na gruntach u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, o czym badawczo będzie mowa w dalszej części ANEKSU.

Drugą koncepcję wysunął Roger Sławski, wówczas Naczelnik Wydziału Budownictwa Naziemnego Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, według którego nowy gmach centralny winien silnie dominować stylem narodowym nad architekturą pruską, stanąć na placu między Collegium Minus (dawną Akademią Królewską) a Zamkiem i

⁴⁹ AUAM, Rektorat, sygn.15-243: *Pismo architekta Wydziału Budownictwa Regencji Stefana Cybichowskiego do Rektora H. Święcickiego z dnia 20.XI.1919 r.*, w którym obok gmachu głównego proponował architekt wybudowanie dwóch gmachów seminaryjnych, gmachu dla Studium Wychowania Fizycznego i gmachu dla zbiorów historii sztuki i archeologii.

⁵⁰ AUAM, Rektorat, sygn. 15-243, Pismo: *Warunki konkursu na zabudowę pawilonową obiektów uniwersyteckich przy ul. Grunwaldzkiej*, podpisane 20 listopada 1919 r. przez Stefana Cybichowskiego i Edwarda Madurowicza.

⁵¹ Utworzenie Uniwersyteckiego Biura Budowlanego Senat uchwalił 7 grudnia 1919 r. Pierwszym kierownikiem - decyzją Senatu z dnia 22 lutego 1920 r. - został Stefan Cybichowski, patrz: *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019: *Protokół posiedzenia Senatu z 7 grudnia 1919 r.*, pkt. 6, s. 31.

mieć łączność z drugim gmachem, planowanym na terenie ogrodu zamkowego⁵². Dla mniejszych jednostek, sugerował Sławski wybudowanie w przyszłości systemu pawilonów „za Urzędem Osadniczym”⁵³.

Koncepcję tę można by potraktować w analizie krytycznej jako wiedzę uzupełniającą, gdyby nie cenna dla przedmiotu badań wskazówka dotycząca zabudowy w okolicy Wałów Leszczyńskiego. W propozycji Sławskiego pojawia się mianowicie pierwsza informacja o planowaniu mniejszych budynków akademickich na gruntach mieszczących się za gmachem Urzędu Osadniczego.

Określenie „za Urzędem Osadniczym” odnosiło się do części terenów pasa pofortecznego *zachód*, biegnących od ul. Pawła (obecnie ul. Fredry) wzdłuż tzw. Ringu⁵⁴, między Wałami Batorego i dalej Wałami Leszczyńskiego (dzisiejsza Aleja Niepodległości) a Wałami Jana III i dalej Wałami Kościuszki (dzisiejsza ul. Tadeusza Kościuszki i jej przedłużenie ul. Janusza Kulasa), do torów kolejowych przed Cytadelą⁵⁵. Ponieważ z analizy terenów pofortecznych wynikało, że Wały Leszczyńskiego biegły za gmachem Urzędu Osadniczego, nasunęło się pytanie, czy nieznanemu budynkowi Anatomii mógł być planowany w ramach pawilonów proponowanych przez Rogera Sławskiego? Możliwość ta nie wydawała się prawdopodobna, albowiem koncept architekta odnosił się do pawilonów w ujęciu bardzo ogólnym i dotyczył przyszłości, jednakże na rozpatrzenie

⁵² Maciej Michalski, *Miejsce Uniwersytetu, Infrastruktura uniwersytecka w przestrzeni miejskiej Poznania i okolic (1919-2019)*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 91-95; zob. też: *Projekt rozwiązania kwestji pomieszczenia uniwersytetu*, Kurier Poznański nr 73, z 28 III 1920 r., s. 3.

⁵³ AUAM, Rektorat, sygn. 15-243, Pismo kierownika Wydziału Robót Publicznych Rogera Sławskiego: *Uwagi nad zamiarem rozpisania konkursu na projekta zabudowań Wszechnicy przy ul. Grunwaldzkiej* – niedatowane.

⁵⁴ Poznański Ring (skrót od pierwowzoru realizacji wiedeńskiej Ringstrasse 1860-1890) był pasem komunikacyjnym biegnącym wzdłuż dzisiejszej al. Niepodległości i ul. Królowej Jadwigi. Zachodnią część Ringu (dzisiejsza Aleja Niepodległości) zaprojektowano jako nasyconą zielenią aleję z promenadą spacerowo-krajobrazową pośrodku i dwoma jezdniami po jej bokach. W latach 1919-1939 nosiła nazwę Wały Leszczyńskiego (od. ul. Libelta do torów przed Cytadelą), patrz: Grażyna Kodym-Kozaczko, *Rozbudowa Poznania w planach Hermanna Josefa Stübbena*, [w:] Grażyna Kodym-Kozaczko, *Urbanistyka Poznania w XX wieku, przestrzeń, ludzie, idee*, Wydawca: Wydział Architektury Politechniki Poznańskiej, Poznań, 2017, s. 76-84; zob. też: Grażyna Kodym-Kozaczko, *Duch czasu i duch miejsca w urbanistyce i architekturze Poznania w XX w. Ring Stübbena i Dzielnica Zamkowa*, [w:] *Pomnik Historii – Historia w Pomniku*, red. Maciej Moszyński, Marcin Słomiński, Poznań, Centrum Turystyki Kulturowej TRAKT, 2018, s. 120-140; zob. też: Zygmunt Pałat, *Architektura a polityka. Gloryfikacja Prus i niemieckiej misji cywilizacyjnej w Poznaniu na początku XX w.*, Wydawnictwo PTPN, Poznań 2011, s. 62-71.

⁵⁵ Mapa: *Plan miasta Poznania wydany w 1920 r. nakładem M. Dybicza*, [w:] Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. 681-I.B.

takiej ewentualności wskazywało jedno źródło – szkic zagospodarowania terenów pofortecznych, z roku 1920, który zachował się w Archiwum Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu.

Badania nad planowaniem nowej infrastruktury uniwersyteckiej na gruntach pofortecznych, przeprowadzone w roku 2019 przez prof. Macieja Michalskiego, opublikowane w monografii pt. *Miejsce Uniwersytetu - Infrastruktura uniwersytecka w przestrzeni miejskiej Poznania i okolic (1919-2019)* wykazały, że koncepcja Rogera Sławskiego została zobrazowana na wstępnych szkicach, wykonanych w roku 1920 w ramach zagospodarowania działek zarządzanych przez Państwową Komisję Rozszerzania miasta Poznania, z których jeden, sygnowany przez Naczelnika Departamentu Robót Publicznych Mariana Pospieszalskiego i Radcę Wydziału Budownictwa na Województwo Rogera Sławskiego, zachował się do czasów obecnych⁵⁶. Szkic ten obrazował zarysy kształtów planowanych pawilonów rozmieszczone na gruntach zachodniego pasa pofortecznego.

Aby uzyskać odpowiedź na pytanie: czy gmach nieznaney Anatomii mógł być jednym z pawilonów wykreślonych wg koncepcji Rogera Sławskiego, przeprowadziłam analizę porównawczą kształtów budynków widocznych na zachowanym planie z kształtem nieznanego gmachu Anatomii. Wyniki analiz wykazały jednakże, że żaden z obrysów brył obiektów rozmieszczonych na planie, sygnowanym przez R. Sławskiego i M. Pospieszalskiego, nie odpowiada obrysowi bryły intrygującego gmachu Anatomii.

Wniosek: Wstępne plany rozmieszczenia budynków uniwersyteckich na gruntach pofortecznych, wykonane według koncepcji Rogera Sławskiego, na początku 1920 r., nie zakładały lokalizacji na tym obszarze obiektu o obrysie bryły odpowiadającej lub zbliżonej do obrysu przedmiotu badań. A zatem projekt nieznaney Anatomii musiał powstać w czasie późniejszym.

W omawianym okresie, tereny poforteczne były stymulantem rozwoju przestrzennego m. Poznania rozważanym przez poznańskie Koło Architektów, również pod kątem inwestycji uniwersyteckich. Władze Uczelni, dążąc do możliwie szybkiej realizacji nowych budynków, zwróciły się do członków tego Koła z wnioskiem, o zaopiniowanie pod przyszłe budowle trzech terenów miejskich: gruntów zachodniego pasa pofortecznego, placu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich oraz terenu przy

⁵⁶ Maciej Michalski, *Miejsce Uniwersytetu, Infrastruktura uniwersytecka w przestrzeni miejskiej Poznania i okolic (1919-2019)*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 92; zob. też: AUPP,teczka nr 112.

Bramie Dębińskiej. Wytypowana w tej sprawie, 6 marca 1920 r., Komisja w składzie: Adam Batycki, Stefan Cybichowski, Edward Madurowicz, Roger Sławski, Kazimierz Ulatowski i Kazimierz Ruciński, jeszcze w tym samym miesiącu wydała opinię wyróżniającą walory użytkowe gruntów pofortecznych, biegnących od Zamku do ul. Przepadek. Architekci podkreślali m. in. korzystne położenie tego terenu dla „*stworzenia nowych gmachów w sąsiedztwie starych*”⁵⁷, zaznaczali także długoletni potencjał pasa pofortecznego dla rozbudowy Uczelni⁵⁸. Tak więc po zaopiniowaniu był to obszar, dla którego od marca 1920 r. można było planować nowe obiekty dla UP, w tym np. analizowany budynek Anatomii.

Ocena materiałów archiwalnych - datowanych od marca do połowy sierpnia 1920 r. - nie wskazuje aby w omawianym czasie powstawały plany budowlane dla gruntów pofortecznych. Protokoły posiedzeń Senatu uwidaczniają jednakże powołanie Komisji Budowlanej⁵⁹, na szczelbu Uczelni, której uruchomienie zwiastowało początek realnych działań inwestycyjnych.

Analizując źródła do genezy powstania budynku dla Anatomii, obejmujące zakres czasowy wspomniany powyżej, wydaje się, że rozważany czas był nadal zbyt wczesnym na planowanie formalne tego obiektu. Wydział Lekarski znajdował się wówczas w stadium organizacji, w ramach której ustalano potencjalnych kandydatów na kierowników przyszłych katedr (pierwszą listę kandydatów przedstawił prof. H. Świącicki w dniu 31 marca 1920 r.), prowadzono rozmowy z prof. Adamem Wrzoskiem na temat objęcia przez jego osobę funkcji dziekana i organizatora wydziału (Senat złożył taką propozycję 25 kwietnia 1920 r. a zatwierdził 24 lipca 1920 r.), starano się także o pozyskanie dla UP m. in. gmachu Urzędu Osadniczego (Protokoły Senatu z 25 maja i 9

⁵⁷ AUAM, Rektorat, sygn. 15-396, s. 122-124, Teczka *Uniwersytet Poznański - początki i organizacja 1919-1922*, pismo: *Opinia Komisji Koła Architektów m. Poznania z dn. 20 marca 1920 r. w sprawie oceny gruntów pod zabudowę uniwersytecką*.

⁵⁸ Prócz terenu pofortecznego opisanego w tekście, Komisja oceniała grunt przy zbiegu ul. Grunwaldzkiej i Śniadeckich, nie polecając jego zabudowy z powodu niekorzystnego położenia i otoczenia (cementarze), a także grunt przy bramie Dębińskiej, biegnący wzdłuż plant, który odradzono jako zbyt odległy od miasta i bagnisty, patrz: Maciej Michalski, *Miejsce Uniwersytetu, Infrastruktura uniwersytecka w przestrzeni miejskiej Poznania i okolic (1919-2019)*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 95.

⁵⁹ *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019: *Protokół posiedzenia Senatu z 8 marca 1920 r.*, s. 39, *Protokół posiedzenia Senatu z 2 czerwca 1920 r.*, s. 66.

czerwca 1920 r.) z jego następnym przeznaczeniem dla Wydziału Lekarskiego⁶⁰. Wynika stąd, że na poziomie WL rozpatrywany okres poświęcony był formowaniu całokształtu wydziału, w tym przyszłych jego władz, które dopiero od końca listopada 1920 r. uprawnione były do podejmowania decyzji, m. in. budowlanych.

Zaakcentować należy, że w analizowanym tutaj czasie wiele spraw uczelnianych zmieniło czasowo swoją wagę ze względu na zagrożony byt odradzającego się państwa polskiego. Na potrzebę chwili i przypadający w sierpniu 1920 r. przełomowy moment działań militarnych wojny polsko-bolszewickiej 1919-1920 r.⁶¹ silnie zareagowało środowisko Uniwersytetu Poznańskiego. Świadczą o tym protokoły posiedzeń Senatu, od końca czerwca do ostatniej dekady sierpnia 1920 r., które uwidaczniają w tym czasie zaangażowanie władz oraz społeczności Uczelni na rzecz wsparcia zaplecza oraz linii frontu toczących się działań wojennych. W obliczu koronnych dla statusu państwa wydarzeń wszyscy profesorowie i docenci UP jednomyślnie oddali się do dyspozycji Rady Obrony Państwa (z dniem 7 lipca 1920 r.), pracownicy naukowo-dydaktyczni opodatkowali się na cel zorganizowania pociągu sanitarnego Uniwersytetu Poznańskiego, a Senat - uchwałą z 19 lipca 1920 r. - wezwał młodzież akademicką do zgłaszania się do służby wojskowej i był w stałym kontakcie z wojskowym Dowództwem Okręgu Generalnego. Nie były to jedyne działania poznańskiego środowiska akademickiego podjęte na rzecz obrony odradzającego się państwa⁶². Jak wiadomo,

⁶⁰ Michał Musielak, *Tradycje akademickich studiów medycznych w Poznaniu*, [w:] *Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu w latach 1950-2019, Historia i luminarze nauki*, red. Michał Musielak, [w serii:] *Uniwersytet Poznański (1919-2019)*, red. serii Zbigniew Pilarczyk, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 35-37; zob. też: *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019: *Protokół posiedzenia Senatu z 25 kwietnia 1920 r.*, pkt. 4, 7, s. 53, 54; *Protokół posiedzenia Senatu z 9 czerwca 1920 r.*, pkt. 4, s. 68; *Protokół posiedzenia Senatu z 24 lipca 1920 r.*, pkt. 1, s. 82; zob. też: Adam Wrzosek, *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919-1923), Księga pamiątkowa*, Poznań 1924, s. 201.

⁶¹ Bartosz Kruszyński, *Poznańczycy w wojnie polsko-bolszewickiej 1919-1920*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2010; zob. też.: Lech Wyszczelski, *Wojna polsko-rosyjska 1919-1920*, Wydawnictwo Bellona SA, Warszawa 2010, t. 1 i 2.

⁶² *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019: *Protokół posiedzenia Senatu z 26 czerwca 1920 r.*, pkt. 10, s. 74; *Protokół posiedzenia Senatu z 7 lipca 1920 r.*, s. 78; *Protokół posiedzenia Senatu z 19 lipca 1920 r.*, pkt. 10, s. 80-81; zob. też: *Protokół posiedzenia Senatu z 7 sierpnia 1920 r.*, s. 85; zob. też: *Protokół posiedzenia Senatu z 11 sierpnia 1920 r.*, s. 87; zob. też.: Adam Wrzosek, *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919-1923) za rektoratu Heljodora*

działania militarne zakończyły się po traktacie pokojowym podpisanym w Rydze, 12 października 1920 r.

Był to okres trudny i niestabilny dla kraju, a więc również dla poznańskiej Uczelni, w którym część zamierzeń (m. in. budowlanych) czasowo wstrzymano, jak np. pilna przebudowa gmachu pozyskanego dla Studium Wychowania Fizycznego, tzw. Hali Betonowej (w Parku Wilsona), o czym wspominał prof. Eugeniusz Piasecki, pisząc: „*Studium wychowania fizycznego zaczęto, z powodu przesilenia wojennego, dopiero w październiku*”⁶³ > 1920 r.

O podjęciu niezwłocznej decyzji w sprawie budowy obiektów dla UP zdecydowała niezwykle trudna sytuacja lokalowa zakładów chemicznych Wydziału Filozoficznego a szczególnie Zakładu Chemii Organicznej⁶⁴, który uległ całkowitemu zniszczeniu w wyniku pożaru, wiosną 1920 roku, zatrzymując pracę nie tylko tej jednostki ale utrudniając pracę zakładom sąsiadującym oraz zagrażając bezpieczeństwu pracowników i studentów.

Zarządzenia w sprawie budowy gmachu dla jednostek chemicznych, mogące mieć znaczenie dla przedmiotu badań, obrazuje protokół z posiedzenia uczelnianej Komisji Budowlanej⁶⁵ z 6 września 1920 r. Gremium Komisji pod przewodnictwem rektora prof. Heliodora Świącickiego, w skład którego wchodził dziekan i kierownicy katedr: prof. prof. Antoni Korczyński, Antoni Peretiatkowicz, Kazimierz Wójcik, Konstanty Hrynakowski, Alfred Ohanowicz, Antoni Gałęcki, a także architekci: inż. Stefan

Świącickiego, *Księga Pamiątkowa*, Poznań 1924, s. 134, gdzie zapisano, że podczas działań wojennych polsko-bolszewickiej wojny 1919-1920 r. w ufundowanym przez UP Pociągu Sanitarnym czynnie pracowali profesorowie Uczelni, niosąc ulgę chorym i rannym żołnierzom - więcej na ten temat w: Władysław Magowski, *Dziennik pociągu sanitarnego Nr 73*, *Acta Medicorum Polonorum R. 1/2011*, s. 115-126.

⁶³ *Nowy gmach studium wychowania fizycznego Uniwersytetu w Poznaniu*, [w:] *Wychowanie Fizyczne, Organ Rady Wychowania fizycznego i Kultury Cieleśnej, Polskiego Związku Sokolego i innych zrzeszeń*, red. Eugeniusz Piasecki, Poznań 1921, R. II, z. 1-4, s. 38; zob. też.: Maciej Michalski, *Miejsce Uniwersytetu, Infrastruktura uniwersytecka w przestrzeni miejskiej Poznania i okolic (1919-2019)*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 80-82.

⁶⁴ *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019: *Posiedzenie Senatu z 25 maja 1920 r.*, pkt. 6, s. 61.

⁶⁵ Uczelnianą Komisję Budowlaną powołano decyzją Senatu UP z dnia 8.03.1920 r. w składzie: rektor prof. H. Świącicki i po jednym przedstawicielu z każdego wydziału, patrz: *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019: *Protokół Posiedzenia Senatu z 8 marca 1920 r.*, pkt. 2, s. 39.

Cybichowski (Radca Województwa) oraz inż. Edward Madurowicz (kierownik Biura Budowlanego Uniwersyteckiego), ustaliło plan wybudowania jednego nowoczesnego obiektu dla sześciu zakładów chemicznych, zaznaczając w punkcie drugim „*Ustalono miejsce pod budowę tego gmachu, plac za gmachem byłej Komisji Osadniczej z uwzględnieniem rezerwy miejsca na ewentualną dobudowę jeszcze w przyszłości osobnych mniejszych pawilonów*”⁶⁶.

Informacja o zabezpieczeniu miejsca dla mniejszych obiektów, których przeznaczenia w protokole nie określono, nasunęła hipotezę, że projekt nieznaney Anatomii mógł być kreślony w ramach jednego z przyszłych pawilonów wspomnianych w cytacie. Na taką możliwość wskazywał obraz szkicu Anatomii, przedstawiający rzut parteru budynku z wyznaczonymi na tym poziomie niezbędnymi Salami do nauczania tego przedmiotu: wykładową i dydaktyczną prosektoryjną, co przywodziło na myśl budynek niższy, jednopiętrowy, który mógł mieć charakter pawilonowy.

Protokół wskazywał, że jako miejsce pod budowę obrano plac za gmachem byłej Komisji Osadniczej. Założyłam tedy hipotezę, że mowa jest tutaj o obszernym placu sąsiadującym bezpośrednio z gmachem Urzędu Osadniczego, od północy. Po wstępnej ocenie usytuowania placu, zlokalizowanego na mapie Poznania z 1920 r.⁶⁷, od dalszych badań odstąpiłam, ponieważ żaden bok analizowanej działki nie przylegał do Wałów Leszczyńskiego, lecz okalały ją Wały Batorego, ul. Libelta i Wały Jana III (obecnie Aleja Niepodległości, ul. Libelta i ul. Kościuszki).

Wniosek: Analizowany szkic budynku Anatomii nie powstał dla terenu obszernego placu mieszczącego się bezpośrednio za gmachem Urzędu Osadniczego.

⁶⁶ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, pag. 3, *Protokół z posiedzenia do ustalania projektu budowy gmachu dla instytutów chemicznych z dnia 6 września 1920 r., L. 711, odbytego pod przewodnictwem Magnificencji Rektora prof. dr. Święcickiego, przy współudziale decernenta Województwa Cybichowskiego, uniwersyteckiego budowniczego rządowego Madurowicza, Komisji budowlanej uniwersyteckiej reprezentowanej przez dziekanów: prof. Korczyńskiego, Peretiatkowicza i Wójcika, jako też prof. Hrynakowskiego i Ohanowicza, oraz kierowników instytutów chemicznych: wyżej wymienionych prof. Korczyńskiego i Hrynakowskiego oraz prof. Galeckiego, w którym zaznaczono, że nowoczesny gmach chemiczny Wydziału Filozoficznego planowano dla Zakładów: Chemii Organicznej, Chemii Nieorganicznej, Chemii Fizycznej, Chemii Farmaceutycznej, Technologii Środków Lekarskich oraz Zakładu Badania Środków Spożywczych. Trzy ostatnie zakłady wchodziły w skład Oddziału Farmaceutycznego, który wówczas podlegał Wydziałowi Filozoficznemu, [porównaj ze *Składem UP 1920-1921*, s. 28].*

⁶⁷ Mapa: *Plan miasta Poznania wydany w 1920 r. nakładem M. Dybicza*, [w:] Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. 681-I.B.

Omawiany protokół, nie dokumentuje udziału w pracach Komisji Budowlanej rady budownictwa Rogera Sławskiego, który pod koniec 1919 r. wysunął propozycję m. in. zabudowy pawilonowej tego obszaru. Ważną informacją jest natomiast udział Edwarda Madurowicza w obradach zarówno uniwersyteckiej Komisji Budowlanej jak i w pracach Komisji Koła Architektów⁶⁸, świadczący o czynnej jego aktywności w planowaniu zagospodarowania pasa pofortecznego dla Uniwersytetu, co może być jedną z przesłanek przemawiających na rzecz tego architekta jako autora analizowanego szkicu nieznanego Anatomii.

Uwagę zwraca fakt, że podejmowane przez władze UP działania inwestycyjne względem terenów pofortecznych toczyły się od marca 1920 r. wokół gruntu, który w zasadzie był umowny, gdyż nie zatwierdzony. Rozstrzygającą bowiem kwestią pieczętującą rozpoczęcie budowy miały stanowić wyniki badań osiadania tych ziem, których ekspertyzę 6 września 1920 r. polecono wykonać kierownikowi Inspekcji Budowlanej Uniwersyteckiej Edwardowi Madurowiczowi⁶⁹. Badania te, trwające kilka miesięcy, czyniły przeto tego architekta najbardziej zorientowanym w możliwościach wykorzystania pasa pofortecznego pod nowe obiekty. Informacja ta jest kolejną przesłanką, przemawiającą na rzecz Madurowicza jako możliwego autora nieznanego szkicu Anatomii.

W sprawie budowy jednego większego gmachu Chemii władze lokalne nie zajęły jasnego stanowiska, sugerując, pismem z 15 września tego roku, umieszczenie zakładów chemicznych tylko w niskich obiektach zlokalizowanych na północnej części terenów należących do Komisji Rozbudowy Miasta (część zachodniego pasa pofortecznego)⁷⁰. O pilne pozyskanie tych gruntów dla Uniwersytetu usilnie, lecz z miernym skutkiem, zabiegał w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego rektor prof. Heliodor Święcicki, na co wskazuje przekonująco umotywowane pismo z 6 listopada

⁶⁸ AUAM, Rektorat, sygn. 15-396, s. 122-124, Teczka *Uniwersytet Poznański - początki i organizacja 1919-1922*, pismo: *Opinia Komisji Koła Architektów m. Poznania z dn. 20 marca 1920 r. w sprawie oceny gruntów pod zabudowę uniwersytecką*.

⁶⁹ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, pag. 3, pismo: *Protokół z posiedzenia do ustalania projektu budowy gmachu dla instytutów chemicznych z dnia 6 września 1920 r., L. 711, odbytego pod przewodnictwem Magnificencji Rektora prof. dr. Święcickiego*, w którym zaprotokołowano, że ekspertyzę osiadania gruntów polecono wykonać Edwardowi Madurowiczowi.

⁷⁰ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241: *Odpis pisma Departamentu Robót Publicznych Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej do Wydziału Robót Publicznych Województwa Poznańskiego, L. dz. 12a 347, z dnia 15 września 1920 r.*; zob. też: AUAM, Rektorat, sygn. 15-229, pag. 6.

1920 r., z którego można wnioskować, że u progu jesieni tego roku sprawa budowy nowych obiektów była już bardzo nagląca⁷¹.

Odnotować tutaj należy, że w analizowanym dokumencie z 6 września po raz pierwszy pojawia się źródłowa wzmianka o budynku dla Anatomii w kontekście terenów pofortecznych, lecz nie należy jej rozumieć jako początek przygotowań do budowy tego obiektu. Anatomia występuje w nim jako element z wielu wyszczególnionych potrzeb budowlanych dla UP, których znaczna liczba miała uzasadniać prośbę rektora o wsparcie w pozyskaniu dla Uczelni gruntów biegnących za gmachem Urzędu Osadniczego.

Na tym etapie badań można przyjąć, że nieznany projekt Anatomii nie powstał przed 6 listopada 1920 r. a wykreślono go później, czyli po uruchomieniu wydziału medycznego.

Otwarcie na Uniwersytecie Poznańskim Wydziału Lekarskiego, uruchomionego umowną datą pierwszego posiedzenia Rady Wydziału, w dniu 19 listopada 1920 r.⁷², od pierwszych dni nawarstwiało trudności organizacyjne. Dotyczyły one przede wszystkim pozyskiwania bazy lokalowej dla tworzonych jednostek nauk podstawowych, której pomimo przeznaczenia na ten cel gmachu Collegium Medicum nie można było wyegzekwować. Brak możliwości zorganizowania zakładów teoretycznych, a szczególnie Zakładu Anatomii Opisowej, już po kilku tygodniach pozornego ich funkcjonowania groził zamknięciem wydziału. Bezsilny w staraniach prof. Adam Wrzosek, w styczniu 1921 r., złożył rezygnację z funkcji dziekana, która nie została jednakże przyjęta⁷³. Optymalnym rozwiązaniem problemów, dającym nadzieję na przetrwanie trudnego okresu i polepszenie warunków funkcjonowania Wydziału Lekarskiego, było bezzwłoczne podjęcie formalnej decyzji o budowie gmachu dla nauczania anatomii, którą Rada Wydziału Lekarskiego uchwaliła jeszcze w styczniu 1921 r.⁷⁴. Odzewem władz lokalnych na tę uchwałę była błyskawiczna decyzja Departamentu Robót Publicznych MbDzP, który w tym też miesiącu, 21 stycznia, wydał zlecenie

⁷¹ AUAM, Rektorat, sygn. 15-229, Pismo Rektora H. Świącickiego *Do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dn. 6 listopada 1920 r.*, w sprawie pozyskania dla UP gruntów pofortecznych pod budowę zakładów naukowych.

⁷² Adam Wrzosek, *Wydział Lekarski w Uniwersytecie Poznańskim w pierwszych latach swego istnienia (1920/21, 1921/22, 1922/23)*, Poznań 1924, s. 16, odbitka z *Księgi Pamiątkowej Uniwersytetu Poznańskiego*.

⁷³ Op. cit., s. 21.

⁷⁴ Adam Wrzosek, *Wydział Lekarski*, [w:] *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919-23) za rektoratu Heljodora Świącickiego*, *Księga Pamiątkowa*, red. Adam Wrzosek, Poznań 1924, s. 205.

służbowe na wykonanie wstępnego projektu budynku⁷⁵. Na drogę realizacji wkroczyła zatem wizja Komisji Uniwersyteckiej, z kwietnia 1919 r., sygnalizująca już wówczas władzom miejscowym, że „*gmach dla Anatomii zbudowany być musi*”⁷⁶.

Wydanie powyższego zlecenia sugeruje, że jego datą, 21 stycznia 1921 r., można by przyjąć, iż projekt Anatomii dla terenów pofortecznych nie powstał formalnie. Za takim założeniem przemawia po pierwsze: brak potwierdzenia tego faktu w źródłach, po drugie: cała literatura, która datą 21 stycznia 1921 r. od stu lat rozpoczyna historię budowy gmachu Anatomii na placu u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich!
Lecz, czy aby na pewno...?

Wątpliwość moją wzbudziły wnioski z analiz dokumentów omawianych wcześniej, albowiem jasno z nich wynikało, że w styczniu 1921 r. rektor prof. Heliodor Świącicki zabiegał o pozyskanie dla Uczelni terenów pofortecznych a nie gruntów przy ul. Śniadeckich, a Edward Madurowicz nadzorował ekspertyzy także gruntów pasa pofortecznego a nie gruntów przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich!

Wniosek: Zlecenie wydane przez Departament Robót Publicznych MbDzP na wykonanie projektu gmachu Anatomii, z 21 stycznia 1921 r., dotyczyło pierwszej koncepcji gmachu Anatomii – przy Wałach Leszczyńskiego.

Wydaje się, że daleko posunięte plany i starania władz Uczelni o tereny poforteczne oparte były na przekonaniu, że wyniki badań osiadania gruntów będą korzystne dla rozpoczęcia budowy, a wiercenia badawcze są koniecznością formalną. Ekspertyzy dały tymczasem wynik negatywny, wykluczający wznoszenie na tych gruntach obiektów stałych⁷⁷, co dla władz Uczelni oznaczało wstrzymanie działań inwestycyjnych na tym gruncie, wszczęcie starań o inne tereny budowlane i opracowanie dla nich nowej dokumentacji, w tym nowego projektu gmachu Anatomii.

⁷⁵ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo: *Odpis wstępnego projektu na budowę Instytutu Anatomii Opisowej Uniwersytetu w Poznaniu oraz obliczenie kosztów, Służbowe zlecenie: Dekret Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej Departamentu Robót Publicznych, L. dz. 12a - 602, z dnia 21 stycznia 1921 r. i Wojew. Wydziału Budownictwa L. Dz. 253/21 VIIIa z 25 stycznia 1921 r.*

⁷⁶ Maria Banasiewicz, Antoni Czubiński, *Źródła do dziejów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, t. 1: *Organizacja i rozwój uczelni od listopada 1918 roku do inauguracji w maju 1919 roku*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1973, s. 184; zob. też: AUAM, Rektorat, sygn. 15-33, *Memoriał III w sprawie organizacji Wszechnicy Piastowskiej 1918-1919*, Protokół: *XIX. Posiedzenie „Komisji Uniwersyteckiej” w dniu 1. kwietnia 1919 r.*, s. 23(22).

⁷⁷ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo: *Opis wstępnego projektu. Instytutu chemii Wydziału filozoficznego Uniwersytetu w Poznaniu i obliczenie kosztów*, w którego punkcie 3. zapisano informację o niedostatecznym osiadananiu gruntów za gmachem Urzędu Osadniczego.

Dla analizowanego szkicu nieznanego budynku Anatomii mógłby to być moment kończący badania nad planowaniem jego budowy przy Wałach Leszczyńskiego, a data protokołu badania gruntów (z otrzymanym wynikiem negatywnym), mogłaby stanowić datę zamykającą okres, w którym szkic mógł być kreślony. Jak się jednak okazało, po analizach kolejnych źródeł, daty takiej nie można określić, ponieważ zachowany w Archiwum UAM odpis dokumentu *Rezultat badania gruntu przy Wałach Leszczyńskiego*, zatwierdzony przez Edwarda Madurowicza, nosi nielogiczną datę 9 lipca 1921 r.⁷⁸

Data ta nie jest wiarygodna, gdyż na początku lipca 1921 r. kończono już kompletowanie wszystkich niezbędnych dokumentów i projektów dla rozpoczęcia budowy trzech gmachów: Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej, z lokalizacją na placu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, aby całość akt budowlanych przygotować na dzień 12 lipca 1921 r., i następnego dnia wysłać do Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, celem ich zatwierdzenia⁷⁹. Ekspertyzy badania gruntów musiały dać wynik negatywny znacznie wcześniej, to jest około lutego lub początku marca tego roku, na co wskazują m. in. daty nowych projektów gmachu Anatomii, czyli drugiej koncepcji budynku, z 1, 2, 3, i 4 kwietnia 1921 r, autoryzowane nazwiskiem *Madurowicz*⁸⁰. Domniemywać przeto można, że wyniki ekspertyz mogły być przekazane władzom UP wcześniej, bliżej nieokreślonym pismem wewnętrznym lub nawet ustnie, a w lipcu przepisane w celu wypełnienia formalności administracyjnych⁸¹.

Ostatecznie za dzień, w którym władzom UP było wiadomo, że wynik ekspertyz osiadania gruntów jest negatywny przyjęłam wstępnie dzień 16 kwietnia 1921 r., w

⁷⁸ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, pag. 4, Pismo: *Odpis, Rezultat badania gruntu przy Wałach Leszczyńskiego, z dnia 9 lipca 1921 r.*

⁷⁹ Adam Wrzosek, *Wydział Lekarski [w:] Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia, Księga Pamiątkowa*, red. Adam Wrzosek, *Poznań 1924*, s. 205; zob. też: AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo: *Opis wstępnego projektu na budowę Instytutu Anatomii Opisowej Uniwersytetu w Poznaniu, z 12 lipca 1921 r.*, Pismo: *Opis wstępnego projektu na instytuty chemii lekarskiej i chemii fizjologicznej z 12 lipca 1921 r.*, Pismo: *Opis wstępnego projektu. Instytuty chemii Wydziału filozoficznego Uniwersytetu w Poznaniu i obliczenie kosztów, z 12 lipca 1921 r.*

⁸⁰ AUAM,teczka Anatomia, niesygnowana, pochodząca z okresu II RP, zawierająca m. in. szkice i rysunki Instytutu Anatomii, z 1, 2, 3, i 4 kwietnia 1921 r., wykonane dla gruntu przy ul. Śniadeckich w Poznaniu, sygnowane podpisem lub inicjałami Edwarda Madurowicza.

⁸¹ Na potrzebę dołączenia do pisma ekspertyzy gruntów pofortecznych wskazuje opis badania tych gruntów, zamieszczony w *Opisie wstępnego projektu dla gmachu Chemii Filozoficznej*, datowany na 12 lipca 1921r., tj. w dniu wysłania dokumentacji do Ministerstwa, patrz: AUAM, Rektorat, sygn. 15-241: *Opis wstępnego projektu. Instytuty chemii Wydziału filozoficznego Uniwersytetu w Poznaniu i obliczenie kosztów, L. Dz. 898/21, z dnia 12 lipca 1921 r.*

którym rektor prof. Heliodor Święcicki wystosował pismo do Ministerstwa Spraw Wojskowych z prośbą o odstąpienie placu u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich. Plac ten, w chronologii analizowanych wydarzeń, jest drugim terenem pod budowę gmachów Anatomii i Chemii⁸² a nie pierwszym, jak sądzono dotychczas. Dla porządku należy dodać, że dla drugiego terenu, na którym jesienią 1921 r. rozpoczęto budowę gmachów Anatomii i Chemii, pozytywne wyniki ekspertyz gruntów, spisane przez budowniczego Lenza i potwierdzone przez Edwarda Madurowicza, noszą datę 26 czerwca 1921 r.⁸³, co przemawia na rzecz założonego wyżej domniemania.

Pomimo że nie udało się ustalić źródła jednoznacznie świadczącego o dacie zaprzestania badania gruntów pofortecznych, przeprowadzona pod tym kontem kwerenda dała niespodziewany rezultat – otóż jeden spośród wielu przeanalizowanych dokumentów potwierdził mianowicie fakt planowania gmachu Anatomii na gruntach pofortecznych.

Jest nim pismo Rektora Uniwersytetu Poznańskiego, prof. Heliodora Święcickiego, z dnia 1 lutego 1921 r., skierowane do Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej w Poznaniu w sprawie terenów pofortecznych, informujące w końcowej części, że do najpilniejszej budowy przewidziano „*instytut chemiczny, anatomiczny i zakład dla leśnictwa*”, z których „*Dwa pierwsze gmachy miałyby stanąć na gruntach pofortyfikacyjnych za Urzędem Osadniczym.*”⁸⁴. Nadrzędnie, pismem tym rektor informuje o wstawieniu do preliminarza Uczelni, na tenże rok, pierwszych kredytów na cele budowlane w wysokości 76 milionów marek, zatwierdzonych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie (była to 1/5 potrzeb) oraz - ze względu na galopującą inflację - zwraca się z wnioskiem o niezwłoczne przyznanie potrzebnych kwot i uruchomienie pierwszej zaliczki, w wysokości 35 milionów marek.

Powyższe pismo zawiera kluczową dla przedmiotu badań informację, która potwierdza, że władze Uczelni planowały proceduralnie budowę gmachu Anatomii i gmachu Chemii na gruntach pasa pofortecznego oraz potwierdza wcześniej wysunięty

⁸² AUAM, Rektorat, sygn. 15-243: Pismo Rektora prof. Heliodora Święcickiego *Do Ministerstwa spraw Wojskowych, za pośrednictwem, Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w Warszawie, L. 609, z dnia 16 kwietnia 1921 r.*

⁸³ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo odręczne: *Badanie gruntów przy ul. Grunwaldzkiej „plac trenu”, Poznań, 26.6.1921.* Imienia budowniczego Lenza nie udało się ustalić.

⁸⁴ AUAM, Rektorat, sygn. 15-243, pag. 204, Pismo Rektoratu UP *Do Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej w Poznaniu, L. 204, z dnia 1 lutego 1921 r.*, informujące o planowaniu budowy gmachów Chemii i Anatomii na terenach pofortecznych.

wniosek, że zlecenie na wykonanie projektu, z 21 stycznia 1921 r. dotyczy tych właśnie obiektów. Dokument ten zawiera ponadto ważną informację, o załączeniu do pisma planów i ogólnych kosztorysów wykonanych dla tych budynków.

Pismem tym projekt gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego zyskał rodzaj swoistej metryki. Data pisma wskazuje, że szkice przygotowano na dzień 1 lutego 1921 r. Kwerendy prowadzone w celu odszukania kompletu planów załączonych do pisma rektora nie przyniosły rezultatów. Tak więc szkic gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego, będący przedmiotem badań, jest jedyną zachowaną wizją projektową tego obiektu. Z treści omawianego pisma można także wywnioskować, że 1 lutego 1921 r. ekspertyza gruntów pasa pofortecznego nie była jeszcze zakończona, lecz w toku prac (można założyć, że końcowych).

WZGLĘDNY CZAS KREŚLENIA PROJEKTU

Na podstawie uzyskanych wyników można wstępnie określić względny czas powstania projektu gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego. Jako datę początkową, *terminus post quem*, po której przedmiot badań był kreślony, przyjąłam dzień 21 styczeń 1921 r., w którym Departament Robót Publicznych Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej wydał zlecenie na wykonanie projektu budynku Anatomii⁸⁵. Natomiast jako datę końcową, *terminus ad quem*, przed którą projekt został zakończony, kancelaryjnie przyjąłam dzień 6 maja 1921 r., w którym Senat UP zatwierdził budowę drugiej koncepcji gmachu Anatomii na drugim gruncie, u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich⁸⁶. Kancelaryjna data końcowa nie jest jednakże ostatecznym wynikiem badań, albowiem zawęziłam ją wtórnie na podstawie wniosków wysuniętych z analiz trzech poniższych źródeł.

1/ Pierwsze źródło stanowiły projekty drugiej koncepcji gmachu Anatomii, przy ul. Śniadeckich, autoryzowane nazwiskiem *Madurowicz*, zaopatrzone datami: 1 kwietnia [Ryc. 1, 11, 33], 3 kwietnia [Ryc. 17, 19, 29] oraz 4 kwietnia 1921 r. [Ryc. 14]. Z oceny dat tych projektów wysunęłam następujący wniosek: jeżeli 1 kwietnia 1921 r. istniał już

⁸⁵ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo: *Opis wstępnego projektu na budowę Instytutu Anatomii Opisowej Uniwersytetu w Poznaniu oraz obliczenie kosztów, z 12 lipca 1921 r.*; zob. też: AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, pag. 1, Pismo Departamentu Robót Publicznych Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej *L. Dz. 12 a.-602/21, z dnia 21 stycznia 1921 r.*, w którym wydano zlecenie na wykonanie programu dla opracowania szkiców: budynku Anatomii i budynku Chemii Lekarskiej.

⁸⁶ *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019: *Protokół posiedzenia Senatu z 6 maja 1921 r.*, pkt. 25, s. 233.

wykreślony projekt gmachu Anatomii dla gruntu przy ul. Śniadeckich (drugiej lokalizacji) to przed powstaniem tego projektu kreślenie pierwszej koncepcji gmachu Anatomii, przy Wałach Leszczyńskiego, zostało zakończone. Zatem w tym przypadku za datę końcową przyjęłam dzień 1 kwietnia 1921 r.

2/ Drugie źródło stanowiły dwa pisma, które zanalizowałam porównawczo.

- *Opis wstępnego projektu na budowę Instytutu Anatomii* [przypis 85]

Zlecenie służbowe: Dekret MbDzP Departamentu Robót Publicznych L.dz. 12a – 602/21 z dnia 21 stycznia 1921 r. i Wojew. Wydziału Budownictwa L.dz. 253/21 VIIIa z 25 stycznia 1925 r. opracowany na Konferencji we Lwowie (daty nie wpisano)

Plac na budowę: na tylnej części Placu przy ul. Grunwaldzkiej i Śniadeckich.

- *Opis wstępnego projektu na Instytuty Chemii Lekarskiej i Chemii Fizyologicznej*⁸⁷

Zlecenie służbowe: Dekret MbDzP Departamentu Robót Publicznych L.dz. 12a – 602/21 z dnia 21 stycznia 1921 r. i Wojew. Wydziału Budownictwa L.dz. 253/21 VIIIa z 25 stycznia 1925 r. opracowany na Konferencji w Warszawie w dniu 17 marca 1921 r.

Plac na budowę: Plac przy ul. Grunwaldzkiej i Śniadeckich.

W obu dokumentach uwagę moją zwróciły tożsame daty i numery zleceń na wykonanie projektów oraz tożsamy teren lokalizacji budynków, świadczące o tym, że trzy wymienione w pismach gmachy traktowano równolegle, „siostrzanie”. W początkowej fazie badań pomocne jest pismo drugie, z którego dowiadujemy się, że 17 marca 1921 r. odbyła się w Warszawie konferencja, z udziałem decyzyjnych przedstawicieli Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Uniwersytetu Poznańskiego oraz architektów z Poznania i Warszawy: Naczelnika Departamentu Robót Publicznych MbDzP Rogera Sławskiego, Kierownika Zakładu Chemii Lekarskiej UP Stefana Dąbrowskiego (w dokumencie błędnie wpisano imię – Stanisław), profesora chemii UP Antoniego Korczyńskiego, kierownika Uniwersyteckiego Biura Budowlanego Edwarda Madurowicza oraz architekta z Warszawy Tadeusza Zielińskiego, na której opracowano wstępne projekty na budowę dwóch gmachów Chemii: Filozoficznej i Lekarskiej, z lokalizacją na placu u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, w Poznaniu.

Uwagę zwracała data konferencji - 17 marca 1921 r. - oraz temat spotkania, jak również skład decyzyjnego gremium, gdyż:

⁸⁷ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo: *Opis wstępnego projektu na Instytuty chemii lekarskiej i chemii fizyologicznej i obliczenie kosztów* (egzemplarz odręczny datowany ogólnie na 1921 r.), w którym zaprotokołowano, że program na budowę gmachu Chemii Lekarskiej opracowany został na konferencji w Warszawie, 17 marca 1921 r.

- po pierwsze: omawiana sprawa budowy gmachów chemicznych tyczyła się w zasadzie terenu będącego w tym czasie we władaniu Ministerstwa Spraw Wojskowych, które dopiero pismem z 21 kwietnia 1921 r. odstąpiło ten grunt bezpłatnie poznańskiej Uczelni, zatem członkowie Konferencji musieli być zaznajomieni z tym, że plac u biegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich zostanie na pewno odstąpiony Uczelni,
- po drugie: jeżeli decyzyjni uczestnicy konferencji planowali budowę gmachów chemicznych na placu u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich to z racji zajmowanych stanowisk zorientowani byli, iż tereny pasa pofortecznego nie nadają się do wzniesienia na nich gmachu Chemii, który zaprojektowano na pasie pofortecznym.

Z analizy tej wysunęłam następujący wniosek: na kanwie oceny pisma drugiego, które dotyczy budowy dwóch gmachów Chemii na placu przy ul. Grunwaldzkiej i ul. Śniadeckich można przyjąć, że 17 marca 1921 r. na odpowiednich szczeblach poznańskich władz budowlanych, uczelnianych i wojskowych wiadomym było, że tereny poforteczne zostały wykluczone z możliwości zabudowy, co oznacza, że kreślenie projektów obiektów uniwersyteckich dla gruntów pofortecznych zostało zakończone przed datą konferencji w Warszawie, a więc przed 17 marca 1921 r.

Wniosku tego nie można wszakże wysunąć z pisma pierwszego, odnoszącego się do gmachu Anatomii, gdyż data konferencji we Lwowie, w podobnej sprawie, nie została wpisana do dokumentu. Pomocne są tutaj tożsame dla obu analizowanych pism daty oraz numery zleceń na wykonanie projektów oraz ten sam teren lokalizacji budynków. Świadczą one o spójnych uwarunkowaniach łączących trzy gmachy uniwersyteckie, na podstawie czego można przyjąć, że jeżeli 17 marca 1921 r. wiadomym było poznańskim władzom budowlanym, uniwersyteckim i wojskowym, że grunty poforteczne wyłączono z możliwości zabudowy oraz że kreślenie projektu gmachu Chemii na gruntach pofortecznych zostało zakończone przed 17 marca 1921 r., to kreślenie projektu gmachu Anatomii zakończono także przed 17 marca 1921 r. Ten zatem dzień obrałam jako kolejną wtórną datę krańcową.

3/ Trzecie źródło stanowiła korespondencja listowna prowadzona między prof. Józefem Antonim Markowskim (pierwszym kierownikiem i organizatorem Zakładu Anatomii Opisowej UP) a prof. Adamem Wrzoskiem (dziekanem Wydziału Lekarskiego

UP), z dnia 10 marca 1921 r.⁸⁸, dotycząca wskazówek do projektu gmachu Anatomii. W liście nie wskazano działki, której projekt dotyczył, należało ją zatem ustalić. Spośród wielu opisanych w liście szczegółów budynku, wskazujących że dotyczą one projektu drugiej koncepcji gmachu Anatomii, dla placu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, przytoczę tutaj najbardziej przekonujący. Otóż profesor Markowski pisze: „Co do prosektorium, o którym długo dyskutowaliśmy to po dalszym zastanowieniu się uważam, że przecież forma półkolista byłaby najkorzystniejsza.”⁸⁹. Z opisu wynika, że dyskusja toczy się wokół formy półkolistego prosektorium, które taki właśnie kształt przybrało w projekcie drugiej koncepcji gmachu Anatomii, przy ul. Śniadeckich, gdyż zostało zaprojektowane w półkolistym audytorium [Ryc. 1]. Natomiast prosektorium w gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego zaprojektowano w formie prostokąta [Ryc. 2]. Wynika stąd, że treść listu dotyczy projektu drugiej koncepcji gmachu Anatomii. Należy także dodać, że prof. Adam Wrzosek udostępniał tę korespondencję architektowi Edwardowi Madurowiczowi, do zapoznania się ze wskazówkami prof. J. A. Markowskiego, o czym świadczy adnotacja architekta pod listem „*odpisałem, Madurowicz 29.III.21*” [przypis 142]. Naniesiona przez Madurowicza data, 29 marzec 1921 r., potwierdza powyższą tezę, gdyż architekt ten uczestniczył w Konferencji 17 marca 1921 r., w Warszawie, na której omawiano budowę gmachów chemicznych na drugim terenie, tak więc orientował się, że grunty poforteczne zostały wykluczone z możliwości zabudowy.

Wniosek: Na podstawie powyższego listu można przyjąć, że jeżeli 10 marca 1921 r. omawiano szczegóły do projektu gmachu Anatomii przy ul. Śniadeckich, to kreślenie projektu gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego zakończono przed 10 marca.

Finalnym wynikiem wszystkich analiz zakresu czasowego jest ustalenie, że szkic gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego wykonano we względnym zakresie czasu *terminus post quem* - 21 styczeń 1921 r. i *terminus ad quem* - 10 marca 1921 r.

PRZYNALEŻNOŚĆ DOKUMENTÓW DO PROJEKTÓW

Uzyskany wynik zasugerował jeszcze jedno pytanie, a mianowicie: jeżeli dla projektu gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego nie istnieje żadna

⁸⁸ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo odręczne: *List dr Markowskiego do dr. Wrzoska (Lwów 10.III.21)*, z adnotacją Edwarda Madurowicza „*odpisałem 29.III.1921*”, w którym prof. Markowski wypowiada się doradczo na temat szczegółów projektu gmachu Anatomii.

⁸⁹ AUAM, Rektorat 15-241, Z listu Dr Markowskiego do Dr Wrzoska – (Lwów 10.III.21).

dokumentacja, a zlecenie na wykonanie projektu gmachu Anatomii, z 21 stycznia 1921 r., dotyczy gruntu pofortecznego to czy możliwe jest, że pisma maszynowe i odręczne z początku 1921 r., charakteryzujące się w opisach zwrotem „*gmach Anatomii*” lub „*Instytut Anatomii*”, dotyczą tylko gmachu Collegium Anatomicum przy ul. Świącickiego, jak oceniają je dotąd wszyscy historycy, czy mogą odnosić się również do projektu pierwszej koncepcji gmachu Anatomii, przy Wałach Leszczyńskiego? Odpowiedź na to pytanie mogłaby uzasadnić dlaczego dla analizowanego szkicu gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego nie odnalazłam żadnej dokumentacji !

Po kolejnym przestudiowaniu pism wykorzystywanych już przez historyków, które tym razem odniosłam w analizach do dwóch projektów gmachu Anatomii, ustaliłam, że dokumenty wytworzone w styczniu i lutym 1921 r. praktycznie odnoszą się do obu koncepcji gmachu Anatomii, lecz początkowo dotyczyły tylko planu budowy gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego, albowiem to dla tej właśnie inwestycji podjęto pierwsze decyzje:

1/ uchwała Rady Wydziału Lekarskiego podjęta w styczniu 1921 r. w sprawie wybudowania gmachu dla Anatomii⁹⁰,

2/ zlecenie na wykonanie projektów dla gmachu Anatomii z 21 stycznia 1921 r. (wydane przez Departament Robót Publicznych Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej)⁹¹.

Kiedy okazało się, że na gruntach pofortecznych wykluczono możliwość wzniesienia gmachu Anatomii, oraz że dla nowego terenu, u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, konieczne jest wykonanie nowego projektu, decyzje te uznano za nadal wiążące i zarazem nadające status wykonawczy projektowi drugiej koncepcji gmachu Anatomii. Wynika stąd, że podawane dotąd przez historyków dane dotyczące zlecenia na wykonanie projektu gmachu Anatomii, przy ul. Śniadeckich, nie są błędne, lecz jedynie niepełne.

W ocenie dokumentów późniejszych duży problem sprawiają ich daty, które w wielu przypadkach nie są logiczne, lecz uporządkowanie ich w chronologii wydarzeń wymaga studiów oddzielnych. Problematyczne daty są skutkiem obligatoryjnej zmiany miejsca budowy gmachu Anatomii.

⁹⁰ Adazbejm Wrzosek, *Wydział Lekarski, [w:] Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919-1923) za rektoratu Heljodora Świącickiego, Księga Pamiątkowa*, red. Adam Wrzosek, Poznań 1924, s. 205.

⁹¹ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo: *Opis wstępnego projektu na budowę Instytutu Anatomii Opisowej Uniwersytetu w Poznaniu, zlecenie: Dekret Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej Departamentu Robót Publicznych, L. dz. 12a - 602, z dnia 21 stycznia 1921 r. i Województwa Wydziału Budownictwa L. Dz. 253/21 VIIIa z 25 stycznia 1921 r.*

Ostatecznie po negatywnych wynikach ekspertyz osiadania gruntów pofortecznych zaprzestano wznoszenia na nich obiektów stałych. Gdyby pomimo tego zdecydowano się na zabudowę tych terenów, przygotowania do wznoszenia budynków wymagałyby kilkumiesięcznego wzmocnienia fundamentów przy pomocy głęboko osadzonych pali, czyli jak pisał Edward Madurowicz „głębokiego fundowania”⁹². System taki zastosowano kilka lat później, podczas budowy Domu Akademickiego UP, przy Wałach Leszczyńskiego (obecnie DS „Hanka”)⁹³, wzniesionego w latach 1925-1929, wg projektu Rogera Sławskiego. Wiadomo też, że słaba statyczność gruntów potwierdziła się jeszcze w roku 1928 r., przy Wałach Zygmunta Starego, podczas wstępnych etapów budowy Wyższej Szkoły Handlowej (dzisiejszy Uniwersytet Ekonomiczny), gdzie wystąpiła wspomniana wyżej konieczność kilkumiesięcznego „palowania” fundamentów, o czym donosiła miejscowa prasa, a także wspominał Zbigniew Zakrzewski⁹⁴.

Przeanalizowane dotąd źródła nie wskazały działki przy Wałach Leszczyńskiego, dla której powstał szkic pierwszej koncepcji gmachu Anatomii, jak również nie pozwoliły na jednoznaczne zdefiniowanie autora projektu, toteż te niewiadome są tematem studiów przedstawionych w następnym podrozdziale.

VI.8.2. KRYTYKA PROJEKTU GMACHU ANATOMII PRZY WAŁACH LESZCZYŃSKIEGO - USTALENIE LOKALIZACJI BUDYNKU ORAZ AUTORA PROJEKTU

Studia nad niedostrzegalnym od stu lat tematem planowania gmachu Anatomii na terenie innym niż gmach wzniesiono wywodzą się z kwerendy prowadzonej w Archiwum

⁹² AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo: *Opis wstępnego projektu na Instytutu Chemii Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu w Poznaniu*, s. 2.

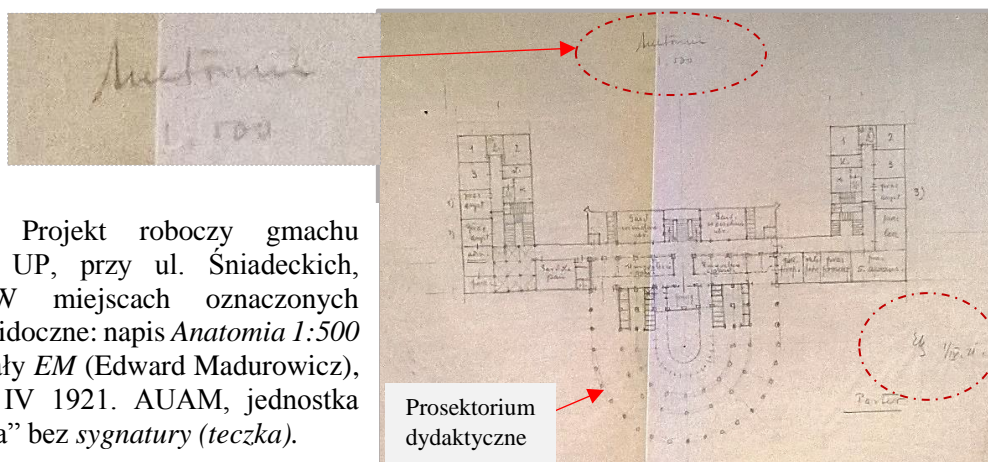
⁹³ Zbigniew Zakrzewski, *Wspominam Poznań*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1986, s. 62; zob. też: Maciej Michalski, *Miejsce Uniwersytetu, infrastruktura uniwersytecka w przestrzeni miejskiej Poznania i okolic*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 88-89; zob. też: Szymon Piotr Kubiak, *Modernizm zapoznany, architektura Poznania 1919-1939*, Fundacja Centrum Architektury, Warszawa 2016, s. 116, zob. też: Magdalena Heruday-Kielczewska, *Jak powstawał akademik „Hanka”. Kartka z historii życia akademickiego w przedwojennym Poznaniu*, artykuł opublikowany 19.08.2013 r., [w:] portal histmag.org, [dostęp 31.01.2018].

⁹⁴ Zbigniew Zakrzewski, *Ulicami mojego Poznania, przechadzki z lat 1918-1939*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1985, s. 215; zob. też: *Wyższa Szkoła Handlowa w Poznaniu pod własną strzechą*, Kurier Poznański z dn. 1.05.1928, nr 200, s. 3, w którym to artykule odnotowano konieczność trudnej kilkumiesięcznej „fundamentacji” gruntów pod budowę Wyższej Szkoły Handlowej (palowanie fundamentów/wzmocnianie gruntów), którą prowadzono od 9 lutego 1928 r. do wmurowania kamienia węgielnego pod gmach, 1 maja 1928 r.

UAM, w roku 1918, której jednym z rezultatów był rysunek architektoniczny obiektu o zupełnie niezrozumiałym kształcie bryły, oznaczony przez nieznanego architekta: *Anatomia* i *Wały Leszczyńskiego* [Ryc. 2]. Zagadkowy projekt, wykonany w rzucie poziomym, techniką ołówkową, na kalce technicznej wielkości około A-4, charakteryzowały robocze opisy: *Anatomia, parter, 1:500, Wały Leszczyńskiego* oraz oznaczenia pomieszczeń: *Sala prepar., Pracownia Prosektoryjna, Preparaty, Sala Mikroskopowa, Pokój Profesora, Pokój asystentów, Doktoranci, Laboratorium* i inne.

W ocenie rysunku, którego oznaczenia sugerowały że może on przedstawiać gmach dydaktyczny dla nauczania anatomii, nieczytelność stanowił przede wszystkim obrys obiektu, albowiem w żadnym stopniu nie przypominał on obrysu gmachu Collegium Anatomicum znanego w Poznaniu od blisko stu lat, który wzniesiono między ulicami Śniadeckich (ówczesną i obecną) a Święcickiego (wytyczoną w latach 1929-1930). Podstawową różnicę między formami budynków stanowiła ich kompozycja, która w projekcie gmachu Anatomii przy ul. Śniadeckich charakteryzuje się symetrią gdy tymczasem projekt gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego nie jest symetryczny.

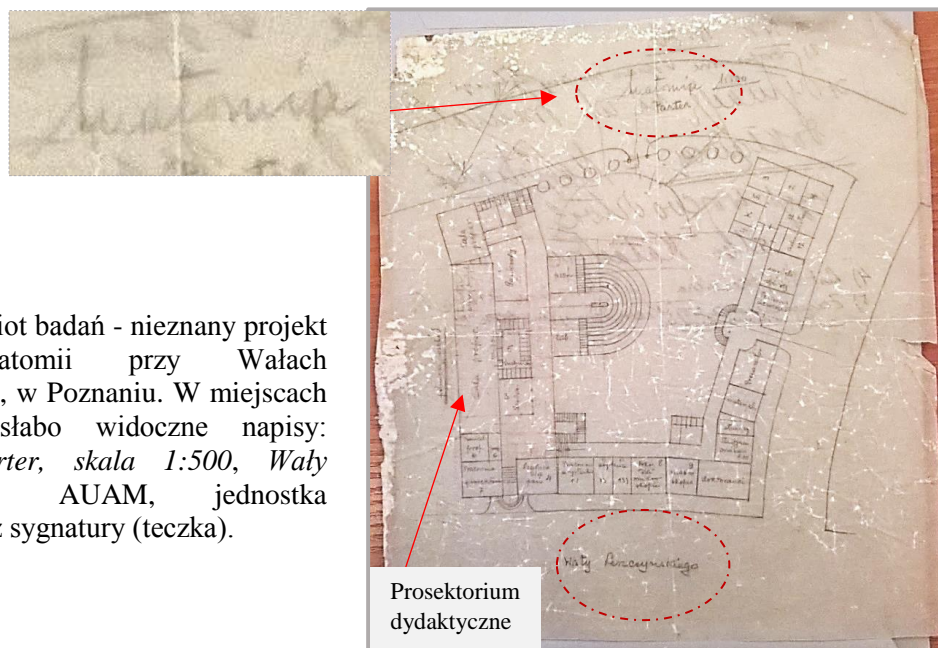
Rzut poziomy gmachu Anatomii przy ul. Śniadeckich cechuje się prostokątnym korpusem głównym z dwoma bocznymi skrzydłami w kształcie litery L, harmonijnie wysuniętymi na południe, i półokrągłym audytorium przylegającym do korpusu budynku, od strony północnej. [Ryc. 1]

Ryc. 1. Projekt roboczy gmachu Anatomii UP, przy ul. Śniadeckich, parter. W miejscach oznaczonych owalem widoczne: napis *Anatomia 1:500* oraz inicjały *EM* (Edward Madurowicz), z datą 1 IV 1921. AUAM, jednostka „Anatomia” bez sygnatury (teczka).

W rzucie poziomym niezrozumiałego gmachu Anatomii [Ryc. 2] nie można odnaleźć żadnej harmonii. Obrys obiektu, usytuowanego między Wałami Leszczyńskiego a dwoma biegnącymi po łukach traktami, można przyrównać do niekształtnej litery U, której ani podstawa (osadzona przy Wałach Leszczyńskiego), ani boczne nieregularne skrzydła nie biegną w całości po linii prostej a dopasowują się synchronicznie do łuków wydzielonych traktów. Ponadto do wewnętrznej ściany lewego (krótszego) skrzydła

budynku przylega amfiteatralna Sala wykładowa, o nieco wydłużonej formie, wybiegająca na dziedziniec. Wbrew pozorom projekt nie budzi poczucia chaosu, a wręcz przeciwnie. Jego nieregularność, przyporządkowana łukom obiegających go ulic, wzbudza poczucie ładu oraz estetyki wysycenia gruntu a Sala wykładowa, wpięta przyściennie w dziedziniec objęty niesymetrycznym ciągiem trzech ramion budowli, sprawia wrażenie chronionej przed zgiełkiem ulicznym, dla zapewnienia spokoju i ciszy sprzyjających nauce.

Ryc. 2. Przedmiot badań - nieznanymi projekt gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego, w Poznaniu. W miejscach oznaczonych słabo widoczne napisy: *Anatomia, Parter, skala 1:500, Wały Leszczyńskiego*. AUAM, jednostka „Anatomia” bez sygnatury (teczka).

Ulice okalające gmach, z których jedną oznaczono jako Wały Leszczyńskiego, wyznaczały działkę, dla której powstał projekt. Ponieważ przeanalizowane dotąd źródła nie sugerowały miejsca lokalizacji tego obiektu do dalszych analiz wykorzystałam mapę miasta Poznania, z lat 1921-1923, charakteryzującą się opisem *Rozmieszczenie nowych budowli Uniwersytetu w Poznaniu i remontów kapitalnych, w latach 1921-1923*⁹⁵, obierając ją jako materiał kontrolny, na podstawie którego przeprowadziłam mikro-studium porównawcze formy gruntu na analizowanym projekcie z formami gruntów ciągnących się wzdłuż Wałów Leszczyńskiego, na mapie miasta.

Cechy charakterystyczne projektu stanowiły: wyznaczony przez architekta kierunek północny oraz zarys ulic okalających budynek Anatomii, z których północną oznaczono jako Wały Leszczyńskiego.

⁹⁵ AAN w Warszawie, zespół Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. 3117 - *Plan stołecznego miasta Poznania, nowe budowle i remont kapitalny Uniwersytetu w Poznaniu z roku 1921-1923*.

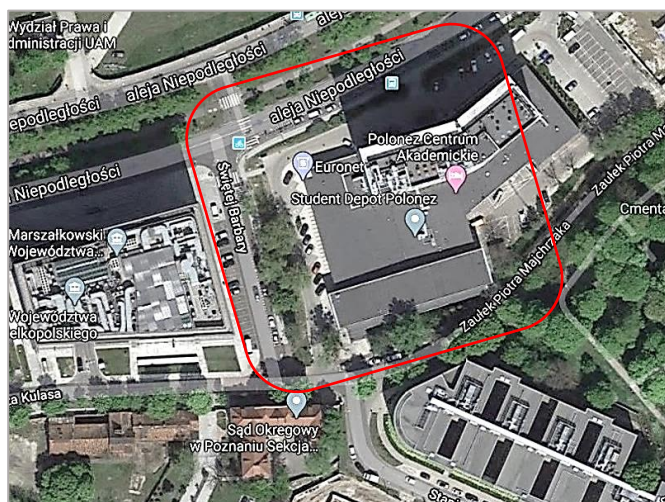
Analizy komparatystyczne polegały na skonfrontowaniu form gruntów pasa pofortecznego, między Wałami Leszczyńskiego a Wałami Kościuszki (z uwzględnieniem ciągów komunikacyjnych przecinających badany teren na długości od ul. Libelta do ul. Przepadek), z formą gruntu widoczną na projekcie pierwszej koncepcji gmachu Anatomii. Badania porównawcze dały wynik celujący.

Ustaliłam mianowicie, że działka widoczna na analizowanym szkicu odpowiada działce objętej ulicami: Wały Leszczyńskiego (dzisiejsza Aleja Niepodległości), Św. Barbary (dzisiejsza ul. Św. Barbary) i Wały Kościuszki (dzisiejszy końcowy odcinek ul. Janusza Kulasa i początek Zaułku Piotra Majchrzaka) [Ryc. 3].

Ryc. 3. Wynik analizy porównawczej wykonanej dla ustalenia miejsca lokalizacji działki, dla której na początku 1921 r. wykreślono projekt pierwszej koncepcji gmachu Anatomii, przy Wałach Leszczyńskiego w Poznaniu. Ołówkowy projekt gmachu Anatomii odpowiada na mapie gruntowi oznaczonemu obrysem czerwonym. Kierunek północny wyznacza na projekcie czerwona strzałka, umieszczona równoległe do słabo widocznej strzałki kierunku północnego, naniesionej przez architekta.

Mapa m. Poznania z 1923 r.

Ryc. 4. Centrum Akademickie Polonez w 2020 r., mieszczące się między ulicami: Aleją Niepodległości, Świętej Barbary i Janusza Kulasa/Zaułek Piotra Majchrzaka, w Poznaniu. W miejscu tym na początku 1921 r. zaplanowano budowę gmachu Anatomii Uniwersytetu Poznańskiego]. Fot. mapy Google.com [dostęp 9-11-2020 r.]

Wniosek: Projekt pierwszej koncepcji gmachu dla nauczania anatomii, wykreślony między 21 stycznia a 10 marca 1921 r., dotyczył działki mieszczącej się między ówczesnymi ulicami Wały Leszczyńskiego, Św. Barbary i Wały Kościuszki.

Działkę, dla której na początku 1921 r. wykreślono pierwszy projekt gmachu Anatomii dla Wydziału Lekarskiego UP, zagospodarowano dopiero w latach 1972-1974, wznosząc na niej gmach Hotelu POLONEZ, w którym od jego przebudowy w roku 2014 mieści się Centrum Akademickie POLONEZ.

W końcowym etapie badań należało ustalić ostatnią niewiadomą, mianowicie kto zaprojektował ten obiekt. Najbardziej prawdopodobnym twórcą szkicu pierwszej koncepcji gmachu Anatomii był Edward Madurowicz, kierujący w omawianym czasie Biurem Budowlanym Uniwersyteckim, który w marcu i kwietniu 1921 r. wykonał projekty gmachów Anatomii, Chemii Lekarskiej z Fizjologiczną oraz Chemii Filozoficznej, dla gruntu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich⁹⁶. W trakcie szkicowania wspomnianych obiektów odbywał Madurowicz liczne konsultacje z gronem specjalistów mających użytkować planowane budynki, jak również profesorów medycyny z innych uczelni polskich, pozyskując wiedzę na temat wymogów i swoistości dydaktycznych obiektów medycznych oraz chemicznych.

Można zatem założyć, że w trakcie kreślenia projektu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego, podobne konsultacje mógł odbywać architekt z prof. Adamem Wrzoskiem, który niestrudzenie dążył do wzniesienia gmachu dla Anatomii, jak również z prof. Józefem Antonim Markowskim, który od 6 grudnia 1920 r.⁹⁷ objął stanowisko pierwszego kierownika i organizatora Zakładu Anatomii Opisowej UP, a jak wiadomo w analiz powyżej projekt kreślono na początku roku 1921. Konsultacje te miały znaczenie dla wdrożenia się architekta w specyfikę pomieszczeń anatomicznych jak również ich nazewnictwa medycznego. Odzwierciedlają to fachowe opisy lokali widoczne na

⁹⁶ AUAM,teczka *Anatomia*, bez sygn., Projekty: *Instytut Anatomii Opisowej i Embryologii Uniwersytetu w Poznaniu*, z 1,2,3,4 kwietnia 1921 r. autoryzowane nazwiskiem Edwarda Madurowicza; Projekt: *Instytut Chemii: I. Lekarskiej, II. Fizyologicznej, Uniwersytetu w Poznaniu, Poznań w kwietniu 1921 r.* autoryzowany nazwiskiem Edwarda Madurowicza; zob. też: AUAM, Rektorat, sygn. 1060c, Projekt: *Instytut Anatomii Opisowej i Embryologii Uniwersytetu w Poznaniu, 3 kwietnia 1921 r.* autoryzowany nazwiskiem Edwarda Madurowicza; Projekt: *Instytut Chemii: I. Lekarskiej, II. Fizyologicznej, Uniwersytetu w Poznaniu, Poznań w kwietniu 1921 r.* autoryzowany nazwiskiem Edwarda Madurowicza; Projekt: *Instytuty Chemii: I. Nieorganicznej, II. Organicznej, III. Fizycznej, IV. Farmaceutycznej, V. Technologii Środków Lekarskich, VI. Chemii Badania Środków Spożywczych Uniwersytetu w Poznaniu, Poznań w kwietniu 1921 r.* autoryzowany nazwiskiem Edwarda Madurowicza.

⁹⁷ *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019: *Protokół posiedzenia Senatu z 6 grudnia 1920 r.*, s. 143.

projekcie gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego, które grafologicznie podobne są do opisów widocznych na projektach drugiej koncepcji gmachu Anatomii, wykonanych dla gruntu przy ul. Śniadeckich, sygnowanych inicjałami Edwarda Madurowicza, jak np. nazwa *Anatomia* oraz skróty: *prac. prosekt. pracownia prosekt., prof.* Opisy na szkicach obu gmachów Anatomii czytelnie wskazują kto wykonał projekt.

Ważnym symptomem przemawiającym na rzecz Madurowicza, jako autora badanego projektu, jest status przechowania się szkicu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego łącznie z projektami gmachu Anatomii przy ul. Śniadeckich, we wspólnej oryginalnej teczce z okresu międzywojennego. Dopełnienie powyższych argumentów, przemawiające na rzecz Edwarda Madurowicza jako twórcy projektu, stanowią przesłanki wynikające z analiz przedstawionych w podrozdziale poprzednim, jak czynny jego udział w pracach uniwersyteckiej Komisji Budowlanej, w pracach Komisji Koła Architektów czy nadzór nad badaniami osiadania gruntów dające architektowi najlepszą orientację w planach zabudowy terenów pofortecznych.

Wniosek: projekt architektoniczny gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego jest dziełem Edwarda Madurowicza.

VI.8.3. WYNIKI

Wyniki badań wykazały, że:

- Pierwszy dokument sygnalizujący konieczność wybudowania dydaktycznego gmachu dla nauczania anatomii sporządzony został 1 kwietnia 1919 r. przez członków Komisji Uniwersyteckiej organizującej w Poznaniu Uniwersytet: prof. Heliodora Świącickiego, dr Wincentego Jezierskiego i dr Stanisława Łazarewicz.
- Nieznany szkic budynku, oznakowany *Anatomia i Wały Leszczyńskiego*, przedstawia projekt gmachu dla Zakładu Anatomii Opisowej UP, wykreślony dla działki na terenach pofortecznych m. Poznania.
- Autorem projektu pierwszej koncepcji gmachu Anatomii, przy Wałach Leszczyńskiego, jest architekt Edward Madurowicz – wówczas kierownik Uniwersyteckiego Biura Budowlanego.
- Teren działki, dla której powstał projekt pierwszej koncepcji budynku Anatomii, ograniczały następujące ulice pasa pofortecznego: Wały Leszczyńskiego (dzisiejsza

Aleja Niepodległości), św. Barbary (bez zmian) i Wały Kościuszki (dzisiejszy końcowy odcinek ul. Janusza Kulasa i Zaułek Piotra Majchrzaka).

- Względny przedział czasowy, w którym wykonano projekt budynku Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego ograniczają daty: *terminus post quem* - 21 styczeń 1921 r. i *terminus ad quem* - 10 marzec 1921 r.
- Administracyjne przygotowania do budowy pierwszej koncepcji gmachu Anatomii oraz gmachu Chemii, na gruntach pofortecznych, podjęto 21 stycznia 1921 r. i doprowadzono na dzień 1 lutego 1921 r. do stadium wykonania projektów, wstępnych programów budowy i ogólnego kosztorysu inwestycji.
- Ekspertyzy osiadania gruntów pofortecznych, rozpoczęte pismem z 6 września 1920 r., zakończono we względnym przedziale czasowym: *terminus post quem* - 1 lutego 1921 r. i *terminus ad quem* 10 marca 1921 r.
- Na działce, dla której w roku 1921 zaprojektowano gmach dla Zakładu Anatomii Opisowej UP, w latach 1972-1974 wybudowano gmach Hotelu POLONEZ, w którym od jego przebudowy w 2014 r. mieści się Centrum Akademickie POLONEZ.

VL9. WPLYW TRENDÓW W BUDOWNICTWIE UNIWERSYTECKIM MEDYCZNYM XIX. I POCZĄTKU XX w., W EUROPIE, NA PROJEKT GMACHU ANATOMII W POZNANIU

Kreślenie projektu drugiej koncepcji gmachu Anatomii, dla działki przy ul. Śniadeckich, rozpoczął Edward Madurowicz na przełomie lutego i marca 1921 r. posiadając już pewną wiedzę na temat wymogów obiektów dydaktycznych dla nauczania anatomii, której doświadczył wykreślając pierwszy projekt tego obiektu, przy Wałach Leszczyńskiego. Dla wykreowania jak najlepszej koncepcji bryły i funkcjonalności jej przestrzeni doradcą siłą architekta, ze strony środowiska naukowego, stanowili wybitni profesorowie medycyny zapoznani z różnymi przestrzeniami służącymi nauczaniu anatomii w wielu ośrodkach uniwersyteckich Europy: prof. Józef Antoni Markowski - we Lwowie, Insbrucku, Neapolu, Trieście⁹⁸; prof. Adam Wrzosek - w Kijowie, Zurychu,

⁹⁸ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo odręczne: *List dr Markowskiego do dr. Wrzoska (Lwów 10.III.21)*, z adnotacją Edwarda Madurowicza „*odpisałem 29.III.1921*”.

Józef Antoni Markowski (1874-1947), studia medyczne we Lwowie, Insbrucku, Neapolu, Trieście; profesor Uniwersytetu we Lwowie; kierownik Zakładu Anatomii Opisowej i Topograficznej we Lwowie; organizator i pierwszy kierownik Zakładu Anatomii Opisowej i Topograficznej UP oraz

Berlinie, Paryżu, Krakowie, Wiedniu⁹⁹; prof. Edward Loth - w Warszawie, Lwowie, Bonn, Getyndze i Heidelbergu¹⁰⁰ oraz prof. Mieczysław Konopacki - Warszawie, Lwowie, Krakowie, Innsbrucku, Brukseli, Monachium i Wiedniu¹⁰¹. Potencjał twórczy architekta¹⁰² jak również doświadczenie doradców, specjalistów medycyny, zmierzały do sporządzenia wzorcowego projektu gmachu Anatomii w Polsce.

Dla ogólnego zobrazowania trendów w uniwersyteckiej architekturze medycznej stanowiącej dla architekta ostoję kreowania projektu poznańskiego gmachu Anatomii, w następnym podrozdziale przedstawiłam krótką genezę jej kształtowania się w XIX i na początku XX w. w Europie, w tym na ziemiach polskich pod zaborami.

założyciel muzeum anatomicznego tej jednostki; pierwszy honorowy profesor Uniwersytetu Poznańskiego (1922); członek Polskiej Akademii Umiejętności; patrz: J. Sokołowska-Pituch, J.A. Walocha, J. Skrzat, M. Mazur, T. Gziut, *In memory of Professor Józef Markowski, an anatomist from Lvov*, Folia Morphologica 2007, Vol. 66, No. 4, pp. 360-364.

⁹⁹ Adam Wrzosek (1875-1965), studia medyczne w Kijowie, Zurychu, Berlinie, Paryżu, Krakowie, Wiedniu; profesor Uniwersytetów: Jagiellońskiego, Warszawskiego i Poznańskiego; organizator i pierwszy dziekan WL UP; kierownik Zakładu Historii i Filozofii Medycyny oraz Zakładu Antropologii UP; kierownik Zakładu Historii i Filozofii Medycyny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie; podczas II wojny światowej dziekan a później prorektor Wydziału Lekarskiego Tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich w Warszawie; patrz: Zenon Maćkowiak, Michał Musielak, *Adam Wrzosek, Życie i działalność*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2000; zob. też: Michał Musielak, *Profesor Adam Wrzosek (1975-1965) historyk i filozof medycyny, zarys biografii intelektualnej*, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań, 2022; zob. też.: APAN-OP, spuścizna Adama Wrzoska, sygn. P-III-70.

¹⁰⁰ Edward Loth (1884-1944), studia medyczne w Bonn, Getyndze i Heidelbergu; profesor Uniwersytetu Warszawskiego; kierownik Zakładu Anatomii Prawidłowej UW; pracował również w Katedrze Anatomii Uniwersytetu Lwowskiego; członek Polskiej Akademii Umiejętności; patrz: Maria Ciesielska, *Profesor Edward Loth – Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata za sprawą doktora Ludwika Stabholza*, Nowa Medycyna 2018, nr 2, s. 90-94.

¹⁰¹ Mieczysław Konopacki (1880-1939), studia medyczne w Krakowie, Lwowie, Innsbrucku, Brukseli, Monachium i Wiedniu; profesor Uniwersytetu Warszawskiego; kierownik Katedry Histologii i Embriologii UW; docent w Katedrze Histologii i Embriologii Uniwersytetu Lwowskiego; członek Polskiej Akademii Umiejętności; patrz: *Dzieje histologii polskiej*, strona internetowa Katedry Historii Medycyny UJCM <https://khm.cm-uj.krakow.pl/cm/uploads/2017/02/histologia.pdf>, [dostęp 2020-11-16].

¹⁰² Władysław Czarnecki, *Wspomnienia architekta, tom pierwszy (1895-1930)*, oprac. Hanna Grzeszczuk-Brendel, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2005, s. 32, 149, w których autor podkreśla, że pod wpływem prac studenckich eksponowanych na wystawie prezentującej plon konkursu architektonicznego na projekt ratusza w Drohobyczu, która odbyła się we Lwowie w 1912 r., doceniał talent twórczy Edwarda Madurowicza cyt. „*Wtedy to nabrałem respektu dla takich asów architektury, jak:...Madurowicz i inni.*”

VI.9.1. ZARYS KSZTAŁTOWANIA SIĘ EUROPEJSKIEJ ARCHITEKTURY UNIWERSYTECKIEJ MEDYCZNEJ W XIX I NA POCZĄTKU XX W., Z WYSZCZEGÓLNIENIEM OBIEKTÓW DLA NAUCZANIA ANATOMII NA ZIEMIACH POLSKICH POD ZABORAMI

Zachodnioeuropejska architektura medyczna XIX w. rozwijała się w sposób zależny od struktur uczelni i sprawowania pieczy finansowych nad miejscami edukacji. W uczelniach niemieckich, objętych od drugiej połowy XVIII w. opieką państwa, wydziały medyczne, które wysuwały na plan pierwszy dydaktykę i samodzielne badania naukowe, funkcjonowały w osobnych budynkach (Niemcy, Austro-Węgry). W uczelniach sponsorowanych przez gminy, gdzie kształcenie lekarzy opierało się na łączeniu dydaktyki z opieką nad chorymi, wszystkie instytuty medyczne lokalizowano zwykle w jednym budynku (Francja oraz częściowo Anglia i Stany Zjednoczone)¹⁰³. Bez względu jednakże na stan zależności uczelni nadrzędnymi dla kształcenia lekarzy na wszystkich wydziałach medycznych były miejsca odbywania wykładów anatomicznych i demonstracji sekcyjnych, zwane teatrami anatomicznymi *Theatrum Anatomicum*¹⁰⁴.

Literatura medyczna z połowy XIX i początku XX w. wspomina, że w osiemnastowiecznej Polsce organizowanie miejsc naukowego sekowania ciał ludzkich narażało organizatorów pierwszych prosektoriów na napaści ze strony społeczności, z uwagi na ówczesną mentalność. Takie ataki spotkały m. in. dziadka Joachima Lelewela, Henryka Loelhoffel von Loewensprunga, doktora medycyny, nadwornego lekarza króla

¹⁰³ Paul Müffigbrodt, Eduard Schmitt, Paul Spieker, *Medizinische Lehranstalten der Universitäten*, [w:] Josef Durm, Hermann Ende, Eduard Schmitt, *Handbuch der Architektur*, Stuttgart, Alfred Kroner Verlag 1905, s. 1-2.

¹⁰⁴ Pierwsze teatry anatomiczne - *Theatrum Anatomicum* - wznoszono w wiekach XIV-XVI. Potrzeba ich budowy wiązała się ze wzrostem zainteresowania anatomią ciała ludzkiego i pokazami sekcji dla adeptów medycyny, które z czasem zyskały ciekawość publiczności. Dla umożliwienia lepszej widoczności zainteresowanych rozpoczęto wznoszenie drewnianych konstrukcji teatralnych, wzorowanych na teatrach rzymskich. W ich centralnym punkcie mieścił się stół sekcyjny oraz miejsce dla prowadzącego „spektakl teatralny” profesora. Sekcyjne pokazy publiczne posiadały oprawę widowiskową i były odpłatne. Szeroka ich popularność w siedemnastym stuleciu zmalała stopniowo w wieku XVIII. Najstarszym tego typu obiektem zachowanym do czasów obecnych jest *Theatrum Anatomicum* w Padwie, z 1594 r.; patrz: *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX – Tom I*, wydanie nakładem Maryi Chelmońskiej, Warszawa 1901, s. 279-280; zob. też: Ludwik Bierkowski, *Wstęp do Anatomii ciała ludzkiego dla uczniów poświęcających się umiejętności lekarskiej*, Drukarnia Akademicka, Kraków 1850, s. X-XI; zob. też: Małgorzata Wójtowicz, *Instytuty teoretycznych nauk medycznych – kształtowanie architektury zgodnie z jej funkcją naukową*, [w:] Małgorzata Wójtowicz, *Architektura w służbie nauki*, Wrocław 2020, s. 163-174.

Augusta III, który na polecenie króla zakładał pracownię anatomii praktycznej w Warszawie, jednakże w obawie o swoje życie pracownię zmuszony był ostatecznie zamknąć. Podobnie potraktowano prof. Rafała Czerwiakowskiego ze Szkoły Głównej Koronnej w Krakowie, nadwornego lekarza króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, który w roku 1780 zorganizował pierwsze w tym mieście prosektorium anatomiczne dla studentów wspomnianej szkoły, lecz było to możliwe tylko dzięki temu, że korzystał z osobistej ochrony straży miejskiej¹⁰⁵.

Do początku XIX w. nieliczne tylko uniwersytety posiadały teatry anatomiczne¹⁰⁶. Wykłady dla adeptów medycyny, z pokazami rozbioru ciała człowieka, odbywały się podobnie jak w poprzednich stuleciach w specjalnie przygotowanych pomieszczeniach, często prywatnych mieszkań uczonych cieszących się autorytetem, albo w przystosowanych do tego celu lokalach starszych budynków, pozyskanych dla dydaktyki uniwersyteckiej od fundatorów¹⁰⁷.

Zawrotny postęp medycyny w XIX w., w tym odkrycie teorii komórkowej przez Matthiasa Jacoba Schleidena i Theodora Schwanna, w latach 1839-1840 r. oraz powstanie histologii¹⁰⁸, wprowadziły do dydaktyki oprócz wykładów z demonstracjami, które dotąd

¹⁰⁵ Uruchomienie cyt. „...rozbieralni zwłok ... łączyło się nawet z niem niebezpieczeństwo wyrastające z ciemnoty i zabobonu, niestety, nietylko lud prosty ogarniającego” [patrz: Maryia Chelmońska, *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. 1, Warszawa 1901, s. 279-280; zob. też: Ludwik Bierkowski, *Wstęp do Anatomii ciała ludzkiego dla uczniów poświęcających się umiejętności lekarskiej*, Kraków 1850, s. X.; Pierwsze sekcje zwłok w Wilnie wykonywał ksiądz Stefan Bisio w 1770 r., a pod koniec XVIII w. skromną pracownię anatomiczną założył Jakub Briotet, patrz: Daniel Sabat, *The historical outline of Vilnius pathological anatomy in the first half of the 19th century*, Pol. J. Pathol, 2004, 55(2), s. 75-81.

¹⁰⁶ Pierwsze niezależne budynki teatrów anatomicznych służące wyłącznie do nauczania anatomii i demonstrowania sekcji zwłok (bez udziału publiczności) powstały w XVI w. Były to mniejsze obiekty, kształtem przypominające kaplice lub mauzoleum, zwieńczone kopułą, z centralnie umiejscowioną salą sekcyjną. Jedną z wczesnych tego typu budowli jest Theatrum Anatomicum École de chirurgie w Paryżu; patrz: Christian Hottin, *Retour sur un patrimoine parisien méconnu: lesespaces de transmission du savoir à l'époque moderne (I). De la maison à l'amphithéâtre*, Journals Operation Org., In Situ 10-2009, URL: <http://journals.openedition.org/insitu/3777>, DOI:10.4000/insitu.3777, ISSN 1630-7305. [Spojrzenie wstecz na mało znane paryskie dziedzictwo: przestrzenie przekazywania wiedzy w czasach nowożytnych (I). Z domu do amfiteatru, In Situ [Online], 10 | 2009, opublikowano 19 maja 2009, dostęp 27 sierpnia 2021].

¹⁰⁷ Paul Müffigbrodt, Eduard Schmitt, Paul Spieker, *Medizinische Lehranstalten der Universitäten*, [w:] Josef Durm, Hermann Ende, Eduard Schmitt, *Handbuch der Architektur*, Stuttgart, Alfred Kroner Verlag 1905, s. 1-2.

¹⁰⁸ Józef Hyrtl, *Anatomia opisowa ciała ludzkiego podług Józefa Hyrtla przez Ludwika Adolfa Neugebauera i Janusza Ferdynanda Nowakowskiego*, t. 1, Warszawa 1868, s. 20; zob. też:

wykonywali profesorowie lub ich asystenci, również praktyczne zajęcia dla studentów. Nowemu spojrzeniu na kształcenie przyszłych lekarzy nie wystarczała już tylko sala wykładowa ze stołem sekcyjnym. Wprowadzenie do dydaktyki zajęć przedmiotowych, jak ćwiczenia z preparowania zwłok, badania mikroskopowe i chemiczne, obrazowe zajęcia histologiczne czy pokazowe zbiorów anatomicznych, wymagało dodatkowych pomieszczeń dla różnych odcinków nauki, w tym przede wszystkim prosektoriów do praktycznych ćwiczeń wykonywanych przez studentów.

Zapowiedzią nowych trendów form przestrzennych gmachów anatomicznych był zaprojektowany symetrycznie odrębny budynek Instytutu Anatomii w Heidelbergu (budowa 1847-1850, architekt Heinrich Hübsch)¹⁰⁹. Ocena projektu wskazuje, że budowla posiadała pierwsze dodatkowe - aczkolwiek nieliczne jeszcze - pomieszczenia do prowadzenia zajęć przedmiotowych, mianowicie prosektorium do ćwiczeń praktycznych oraz sale przeznaczone na muzeum anatomii człowieka i anatomii porównawczej.

W drugiej połowie XIX w., wraz z dalszym rozwojem nauk medycznych i wyodrębnianiem się kolejnych działów nauki, gmachy anatomiczne uzyskały większą bryłę, głównie jednopiętrową, konstruowaną na planie symetrycznym lub niesymetrycznym. Przykładem budowli symetrycznych są: Instytut Anatomii w Berlinie (budowa 1863-1865, architekt Albert Cramer) czy Instytut Anatomii w Halle (budowa 1878-1881, architekt Ludwig Aleksander von Tiedeman). Natomiast przykładem gmachu cechującego się bryłą niesymetryczną, z wysunięciem równorzędnych bloków dostosowanych do różnych funkcji, jest Instytut Anatomii we Wrocławiu (budowa 1895-1898, architekci Arthur Buchwald, Albert Jahr)¹¹⁰.

W omawianym okresie na ziemiach Rzeczypospolitej pod zaborami wzniesiono trzy budynki anatomiczne: w Krakowie, Lwowie i Warszawie. Gmach Theatrum Anatomicum w Krakowie (budowa 1869-1871 z inicjatywy prof. Ludwika Teichmanna,

Genowefa Ślósarek, *Odkrycie struktury komórkowej tkanki nerwowej*, KOSMOS 2008, t. 57, nr 1-2 (278-279), s. 103.

¹⁰⁹ Małgorzata Wójtowicz, *Instytuty teoretycznych nauk medycznych – kształtowanie architektury zgodnie z jej funkcją naukową*, [w:] Małgorzata Wójtowicz, *Architektura w służbie nauki*, Wrocław 2020, s. 166-167, ryc. 95.

¹¹⁰ Op. cit. s. 169-174; zob. też: Teresa Kulak, Mieczysław Pater, Wojciech Wrzesiński, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego 1702-2002*, Wyd. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2002, s. 57.

projekt Feliks Księżarski)¹¹¹ oraz gmach Anatomii, Fizjologii i Histologii we Lwowie (budowa 1891-1895, projekt Józef Braunseis)¹¹² posiadały bryły zwarte i symetryczne z dominującą częścią środkową, do której przylegały boczne skrzydła lub ryzality, umożliwiające zwiększanie powierzchni budynków w zależności od potrzeb uczelni. Odmienne zbudowano w 1886 r. Theatrum Anatomicum w Warszawie, któremu nadano kształt niezależnego gmachu-walca. Obiekt ten funkcjonował tylko kilkanaście lat i ok. 1903 r. został rozebrany. Jego funkcję przejął okazały nowy gmach Collegium Anatomicum, wybudowany w roku 1901 wg projektu A. Jabłońskiego, funkcjonujący do czasów obecnych przy obecnej ul. Chałubińskiego¹¹³.

Przegląd projektów gmachów anatomicznych, z tego okresu¹¹⁴, uwidacznia zróżnicowaną architekturę pomieszczeń dydaktycznych. Sale wykładowe projektowano w formie audytoriów półokrągłych lub wielokątnych, przylegających do korpusów budynków lub z nich wysuniętych, albo umieszczano je na szczytach skrzydeł bocznych. Prosektoria dydaktyczne zakładano na planie prostokąta (np. Lipsk, Halle) lub wielokąta (np. Wrocław, Berlin) i lokalizowano w bocznych skrzydłach budynków, lub na parterze pod salą wykładową jak np. prosektorium we Wrocławiu, w parterze.

Od ostatnich trzech dekad XIX w. budynki służące nauczaniu anatomii planowano według nowych zasad, mianowicie w urbanistycznych zespołach gmachów uniwersyteckich tworzących tzw. „dzielnice instytutów i klinik”¹¹⁵. Ich lokalizacja zależała od powiązań funkcjonalnych i architektonicznych istniejących na gruntach wybranych do realizacji. Zespoły te sytuowano zarówno w pobliżu istniejących już

¹¹¹ Leon Wachholz, *Ludwik Teichmann szkic biograficzno-historyczny*, [w:] Archiwum Historii i Filozofii Medycyny, red. Adam Wrzosek, Poznań 1930, t. X, z. 1, s. 47-48; zob. też: Janina Sokołowska-Pituchowa, *Budynek Zakładu Anatomii i jego Muzeum*, [w:] Janina Sokołowska-Pituchowa, *400 lat Katedry Anatomii w Krakowie (1602-2002)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wyd. 1, Kraków 2002, s. 161-162.

¹¹² *Wydział Lekarski, Kronika Uniwersytetu Lwowskiego, t. I, 1894/95-1897/98*, Lwów 1899, s. 140; zob. też: *Kronika Uniwersytetu Lwow., t. II, 1898/99-1909/10*, Lwów 1912, s. 352-353.

¹¹³ W. Sz., *Nowy szpital dzieciątka Jezus*, Tygodnik Ilustrowany z dn. 20(7) lipca 1901 r., Nr 29, s. 560; zob. też: Wiktor Gomulicki, *O szpitalu Dzieciątka Jezus i jego założycielu*, Tygodnik Ilustrowany z dn. 10(22) maja 1897 r., Nr 21, s. 413-415.

¹¹⁴ Małgorzata Wójtowicz, *Instytuty teoretycznych nauk medycznych – kształtowanie architektury zgodnie z jej funkcją naukową*, [w:] Małgorzata Wójtowicz, *Architektura w służbie nauki*, Wrocław 2020, s. 166-199, ryc. 96-101, 104, 112, 113, 118-124.

¹¹⁵ Paul Müffigbrodt, Eduard Schmitt, Paul Spieker, *Medizinische Lehranstalten der Universitäten*, [w:] Josef Durm, Hermann Ende, Eduard Schmitt, *Handbuch der Architektur*, Stuttgart, Alfred Kroner Verlag 1905, s. 3-9.

głównych gmachów uniwersyteckich lub szpitali miejskich, jak również na terenach wolnych, peryferyjnych, gdzie powstawały samodzielne aglomeracje tworzące tzw. „miasteczka medyczne”.

Na ziemiach polskich pod zaborami pierwsze zespoły klinik i instytutów zrealizowano w Krakowie i Lwowie, na obszarze Galicji, która w latach 1860-1873 uzyskała autonomię w ramach monarchii Austro-Węgier.

W Krakowie, zespół medycznych gmachów uniwersyteckich powstawał cyklicznie w sąsiedztwie Szpitala Św. Łazarza Akademii Krakowskiej, wzdłuż ulicy Kopernika, na przedmieściach Wesoła, gdzie planowanie budynków wymuszał w zasadzie ciąg głównej ulicy. Powstające wzdłuż traktu obiekty tworzyły raczej wariant medycznej dzielnicy niż cało kształtne miasteczko. Do lat sześćdziesiątych XIX w. na Wesołej istniały tylko dwa gmachy: wspomniany Szpital Św. Łazarza oraz Klinika Uniwersytecka. Przetarcie szlaków ku budowie nowego zaplecza zapoczątkowało wzniesienie gmachu Theatrum Anatomicum dla Zakładu Anatomii Opisowej [Ryc. 9a.], w latach 1869-1871, który to zakład działał dotąd w skrajnie trudnych warunkach, w ciemnych i wilgotnych pomieszczeniach parteru Collegium Physicum (obecnie Kolegium Kołłątaja). Zasłużonym i skutecznym inicjatorem tego przedsięwzięcia był ówczesny kierownik zakładu, prof. Ludwik Teichmann (rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1877-1878), zabiegający niestrudzenie u władz rządowych o budowę nowego gmachu, który - uzyskawszy akceptację - opracował szczegółowy program przestrzenno-użytkowy budynku. Na podstawie tego planu architekt krakowski, Feliks Księżarski, wykreślił w roku 1869 odpowiedni projekt, który zrealizowano w roku 1871. Gmach Collegium Anatomicum w Krakowie cechowała niezbyt duża bryła, z powodu ograniczonego budżetu, jednakże Uczelnia krakowska wyróżniała się odtąd warunkami nauczania anatomii gdyż specjalistyczny obiekt pozyskała dużo wcześniej niż uczelnie Pragi i Innsbrucku a nawet Wiednia¹¹⁶.

¹¹⁶ Zdzisław Gajda, *Theatrum Anatomicum ulica Kopernika 12*, [w:] *O ulicy Kopernika w szczególności o Wesołej w ogólności prawie wszystko*, Uniwersytet Jagielloński, Collegium Medicum, Wydawnictwo AA, Kraków 2005, s. 14-25; zob. też: Henryk Kadyi (1851-1912), *Prof. Dr. Ludwik Teichmann, Wspomnienie pośmiertne*, Biblioteka Jagiellońska, sygn. 220899 III, str. intern: <https://polona.pl/item/prof-dr-ludwik-teichmann,MTMwODE4NTA2/2/#info:metadata>, [dostęp 2021-08-17]; zob. też: *Kliniki i Zakłady teoretyczne Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego w krakowskiej dzielnicy Wesoła*, red. Piotr Franaszek, Księgarnia Akademicka 2016, Kraków 2016, s. 65-68.

Nie bez przyczyny podkreśliłam tutaj rolę prof. Ludwika Teichmanna w planowaniu budowy krakowskiego gmachu Anatomii, co wyjaśnię poniżej.

We Lwowie zespół budynków medycznych wzniesiono w ostatnim dziesięcioleciu XIX w., w czasie tworzenia Wydziału Lekarskiego, który dotąd na Uniwersytecie Lwowskim nie istniał. Składały się na niego dwa mniejsze zespoły urbanistyczne rozplanowane na obszarze Przedmieścia Łyczakowskiego: zespół instytutów oraz zespół klinik. Instytuty nauk podstawowych Wydziału Lekarskiego, wybudowane przy ul. Piekarskiej, zajmowały trzy gmachy rozstawione na trzech bokach prostokątnego dziedzińca. Budynek środkowy przeznaczono dla Instytutu Fizjologii, Anatomii i Histologii [Ryc. 9b.]. Szczegółowy plan przestrzenno-użytkowy tego obiektu opracował, w roku 1893, anatom prof. Henryk Kadyia (wówczas doktor, późniejszy rektor Uniwersytetu Lwowskiego 1898-1899), organizujący w tym czasie nowy Wydział Lekarski oraz przygotowujący podwaliny pod przyszły Zakład Anatomii Opisowej. W kwietniu 1893 r. prof. Kadyia mianowany został przez władze nadrzędne członkiem komitetu budowy tego obiektu, sprawując tym samym nadzór nad całością realizacji obiektu. Gmach powstał w ekspresowym tempie, bo już w drugim roku budowy 1894¹¹⁷. Projekt architektoniczny, zgodny z programem prof. Kadyia, wykonał Józef Braunseis.

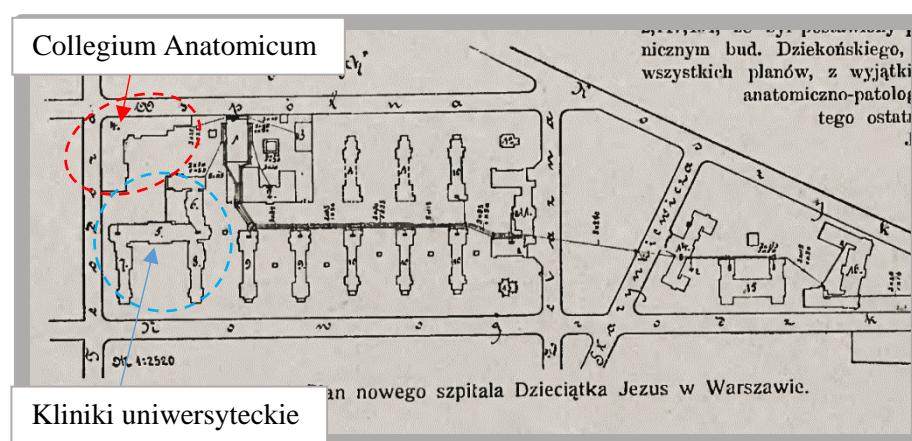
Zanim przejdę do cech miasteczka medycznego w Warszawie, nasuwa się w tym miejscu skojarzenie dotyczące planistycznych powiązań gmachu Anatomii w Poznaniu z gmachami Anatomii w Krakowie i Lwowie. Łączą je mianowicie pokoleniowo wybitni profesorowie anatomii zaangażowani w tworzenie programów przestrzenno-użytkowych tych obiektów, i sprawujący pieczę nad optymalną ich realizacją. Otóż jak wspomniałam powyżej starania o budowę gmachu Collegium Anatomicum w Krakowie zawdzięcza społeczność medyczna prof. Ludwikowi Teichmannowi, natomiast gmachu Instytutu Fizjologii, Anatomii i Histologii we Lwowie – prof. Henrykowi Kadyi, a gmachu Collegium Anatomicum w Poznaniu – prof. Józefowi Antoniemu Markowskiemu.

Zbieżność polega na tym, że wychowankiem prof. Ludwika Teichmanna był prof. Henryk Kadyia, a wychowankiem prof. Kadyia - prof. Józef Antoni Markowski. Zarówno prof. Henryk Kadyia (studia od 1869 r. na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego; od 1875 r. asystentura u prof. L. Teichmanna). jak i prof. Józef A.

¹¹⁷ Kazimierz Kostanecki, *Ś. P. Henryk Kadyi*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1912, zob. też: *Wydział Lekarski, Kronika Uniw. Lwowskiego, t. I, 1894/95-1897/98*, Lwów 1899, s. 140; zob. też: *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego, t. II, 1898/99-1909/10*, Lwów 1912, s. 352.

Markowski (studia od 1893 r. na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, a po otwarciu Wydziału Lekarskiego przeniesienie na ten wydział i początek pracy – jako student – u prof. Henryka Kadyia) rozpoczęli studia gdy w Krakowie (1871) i we Lwowie (1894) projektowano, wznoszono i wyposażano gmachy dla nauczania Anatomii. Pozyskane wówczas doświadczenia nabrały rozmachu w przyszłości, gdy oboje profesorowie tworzyli programy budowy gmachów anatomicznych Lwowa (1894) i Poznania (1921) oraz organizowali w tych miastach od podstaw zakłady Anatomii Opisowej, a w nich słynące ze zbiorów muzea anatomiczne.

Dla projektu Collegium Anatomicum w Poznaniu, który powstał przy wyróżniającym się udziale prof. Józefa A. Markowskiego, doświadczenia nabyte przez profesora podczas budowy gmachu Instytutu Fizjologii, Anatomii i Histologii we Lwowie, pod nadzorem prof. Henryka Kadyia¹¹⁸, mogły stymulować dążenie prof. Józefa A. Markowskiego do stworzenia - wspólne z architektem Edwardem Madurowiczem - najnowocześniejszego projektu gmachu Anatomii w kraju.

Ryc. 5. Projekt nowego Szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie, o charakterze miasteczka medycznego. Kompleks wybudowano na Folwarku Świętokrzyskim, w latach 1897-1901. Stylowy gmach Collegium Anatomicum zaprojektowano u zbiegu ulic Teodora i Wspólnej (obecnie Tytusa Chałubińskiego i Wojciecha Oczki). Kliniki uniwersyteckie umieszczono w jednym gmachu, zaprojektowanym w kształcie dużej podkowy z przystawką krzyżową. Fot. za: Tygodnik Ilustrowany z dn. 20(7) lipca 1901 r., Nr 29, s. 560.

W Warszawie, miasteczko medyczne wybudowano w latach 1897-1901, na terenach ówczesnego Folwarku Świętokrzyskiego, w trójkącie obecnych ulic Nowogrodzkiej, Chałubińskiego i Koszykowej. Głównym celem budowy kompleksu

¹¹⁸ Op. cit. s. 34; zob. też: *Skład Uniwersytetu 1905/1906, we Lwowie*, Lwów 1905, s. 32; zob. też: J. Sokołowska-Pituch, J. A. Walocha, J. Skrzat, M. Mazur, T. Gziut, *In memory of Professor Józef Markowski, an anatomist from Lvov*, *Folia Morphologica*, Vol. 66, No. 4, pp. 360-364.

była poprawa warunków funkcjonowania Szpitala Dzieciątka Jezus, który w nowych większych budynkach mógł zaspokajać potrzeby leczniczo-pomocowe powiększającej się wówczas liczebnie Warszawy. W ciągu czterech lat wybudowano 17 obiektów służących medycynie, w tym także anatomii. Nadzór architektoniczny nad całością kompleksu sprawował Józef Pius Dziekoński, jednakże okazały stylowy gmach Theatrum Anatomicum, usytuowany u zbiegu ulic Teodora (ob. Chałubińskiego) i Wspólnej (ob. Oczki), wybudowano według projektu Antoniego Jabłońskiego-Jasieńczyka [Ryc. 5]¹¹⁹. Nowy gmach Anatomii zastąpił dawny budynek Teatru Anatomicznego Szpitala Dzieciątka Jezus, przy ul. Zgoda (wspomniany już wcześniej - o bryle walca).

W historycznym, wielowiekowym kompleksie Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, który odrodził się w roku 1919 r., oddzielny budynek anatomiczny w tym czasie nie istniał (pomijam historię teatru anatomicznego funkcjonującego w latach 1815-1832 r., który urządzono w przekształconej cerkwi Przejrzystej Bogurodzicy). Budowę nowego Collegium Anatomicum na Zakrecie, które zaprojektował według najnowszych wymagań nauki (jak podawała prasa) inż. Konrad Kłós, z głosem doradczym prof. Juliusza Kłosa, rozpoczęto w Wilnie dopiero w roku 1928, a oddano do użytku 17 listopada w roku 1934¹²⁰, tak więc prawie równorzędnie z poznańskim gmachem Collegium Anatomicum, zaadaptowanym w pierwszej połowie lat trzydziestych XX w. dla Wydziału Lekarskiego, po Powszechnej Wystawie Krajowej.

W Poznaniu, władze Uniwersytetu Poznańskiego, podążając za trendami w budownictwie medycznym, od pierwszych dni funkcjonowania Uczelni zmierzały do budowy nowej infrastruktury dla Wydziału Lekarskiego. Wstępne warianty kompleksu gmachów medycznych rozrysował rektor prof. Heliodor Świącicki, w latach 1919-1920, dla gruntów w dzielnicy Wilda, w pobliżu Zakładu Garczyńskich. Zachowane szkice obrazują rozmieszczenie budynków klinicznych, gmachów nauk podstawowych medycyny, jak również obiektu administracyjnego oraz zaplecza gospodarczego na wspólnym terenie, objętym z trzech stron ulicami: Górna Wilda, gen. Chłapowskiego i Dolna Wilda¹²¹ [Ryc. 6]. Plany te pozostały tylko w szkicach roboczych.

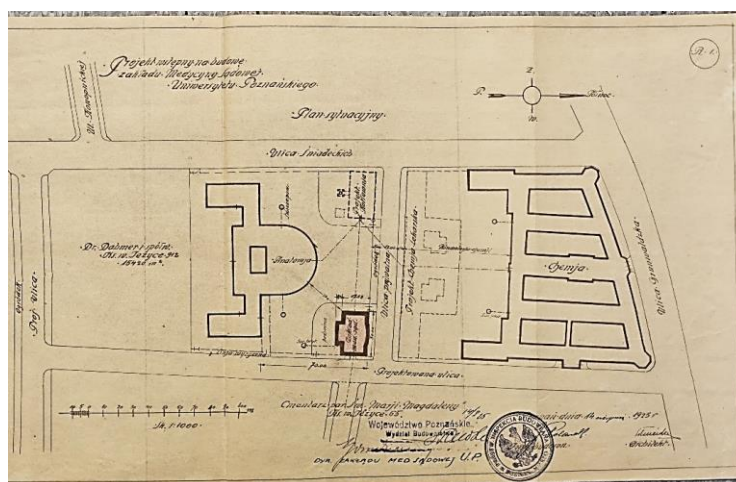
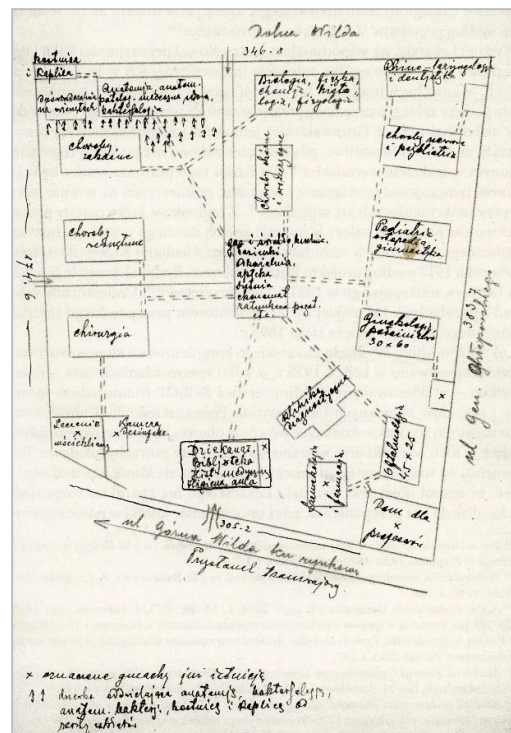
¹¹⁹ *Nowy szpital dzieciątka Jezus*, Tygodnik Ilustrowany z dn. 20(7) lipca 1901 r., Nr 29, s. 560.

¹²⁰ *Wileński Uniwersytet pozyskał Collegium Anatomicum*, *Lekarz Polski* z 1 stycznia 1935 r., R. 11, nr 1, s. 6; zob. też: *Otwarcie Collegium Anatomicum*, *Wieczorny Kurjer Grodzieński* z 18 listopada 1934 r., R. III, Nr 316-879, s. 6.

¹²¹ APAN-OP, sygn. P-III-85/3, *Materiały Heliodora Świącickiego*.

Ryc. 6. Jeden z kilku planów kompleksu gmachów uniwersyteckich dla Wydziału Lekarskiego UP, wykreślony przez rektora prof. Heliodora Święcickiego, w latach 1919-1920, dla gruntów między ulicami Górna Wilda, gen. Chłapowskiego i Dolna Wilda, APAN-OP, sygn. P-III-85/3, *Materiały Heliodora Święcickiego*.

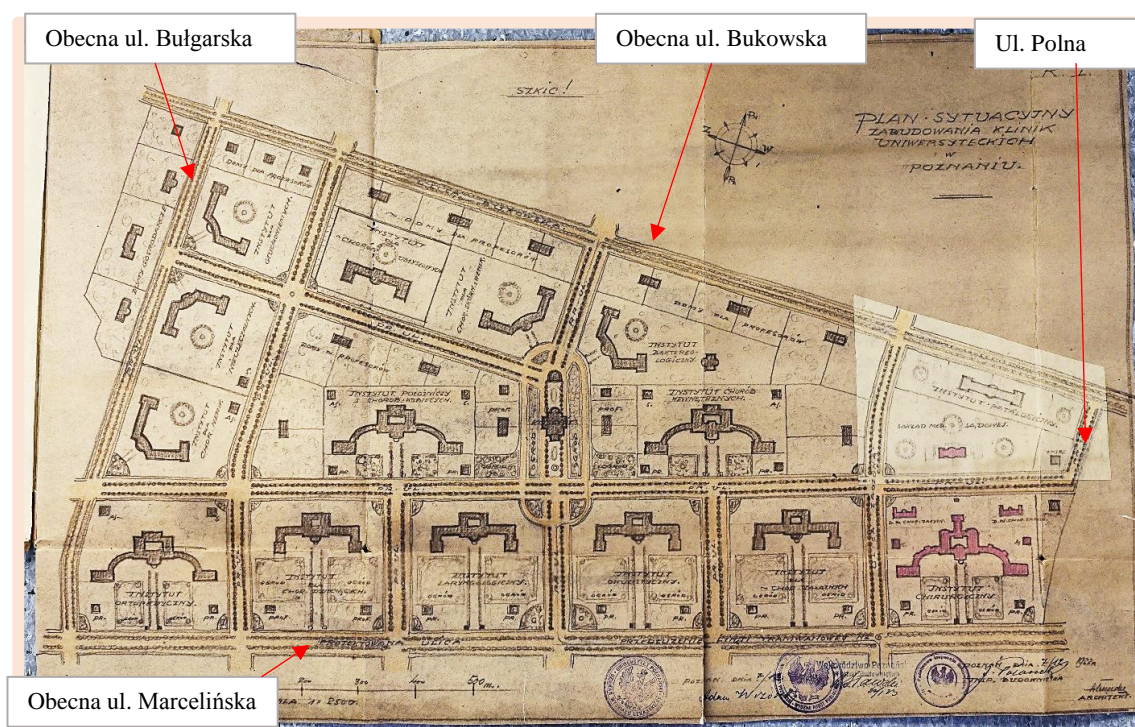
Pierwsze formalne projekty nowych budynków powstały na początku 1921 r. dla dwóch gmachów dydaktycznych: Anatomii [Ryc. 2] oraz Chemii. Ich budowę zaplanowano na zachodnich terenach pasa pofortecznego - temat ten rozwinęłam w rozdziale VI.8.1. Projekt budynku Anatomii wykonał Edward Madurowicz, który najprawdopodobniej wykreślił również projekt gmachu Chemii, jednakże żadnych szkiców tego obiektu nie udało się odnaleźć. Realizacja przedsięwzięcia nie powiodła się z powodu niedostatecznych wyników ekspertyz osiadania gruntów.

Ryc. 7. Plan lokalizacji gmachów uniwersyteckich na placu u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, w Poznaniu. Na terenie tym zaplanowano, w roku 1921, trzy obszerne obiekty dydaktyczne: od lewej gmach Anatomii, od prawej gmach Chemii Wydziału Filozoficznego oraz pomiędzy nimi gmach Chemii Lekarskiej (oznaczony przerywaną linią, niewybudowany). Przedstawiony tutaj plan, oznaczony datą 14 sierpnia 1925 r., jest kopią planu z 1921 r., na której w roku 1925 wytyczono dwie mniejsze działki w celu wzniesienia dwóch dodatkowych budynków: dla Zakładu Medycyny Sądowej (wytyuszony, różowy) oraz dla kotłowni (od strony ul. Śniadeckich) - także niewybudowanych. Projekt ten zatwierdzili: radca Roger Sławski, inspektor Jan Polaszek i kierownik ZMS UP, prof. Stefan Horoszkiewicz. Zbiory KiZMS UMP.

Skutkiem nagłego wstrzymania budowy na pasie pofortecznym było szybkie pozyskanie nowego terenu, który w niedługim czasie Uczelnia otrzymała w darze od

Ministerstwa Spraw Wojskowych¹²². Był to plac ćwiczeń wojskowych przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich. Dla nowego terenu powstał nowy plan urbanistyczny przewidujący budowę nie dwóch, lecz trzech budynków: Anatomii, Chemii Wydziału Filozoficznego i Chemii Wydziału Lekarskiego [Ryc. 7]. Projekty tych obiektów wykonał również Edward Madurowicz, w kwietniu 1921 r., a budowę dwóch pierwszych, z wcześniej wymienionych, realizowano w latach 1921-1929 (temat kompleksu rozszerzyłam w rozdziale VI.10.4).

Ryc. 8. Projekt miasteczka klinicznego Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego, z 1922 r. Obszerny kompleks gmachów medycznych zaplanowano na gruntach jeżyckich między obecnymi ulicami: Bukowską, Polną, Marcelińską oraz Bułgarską. Na przedstawionym projekcie oznaczono (na różowo) dwie pierwsze inwestycje do najbliższej realizacji: gmach Kliniki Chirurgicznej (większy) i budynek dla Zakładu Medycyny Sądowej (niewielki). Plan zatwierdzili 7 grudnia 1922 r.: dziekan WL prof. Adam Wrzosek i inspektor budownictwa Jan Polaszek oraz 22 stycznia 1923 r. - radca budownictwa Roger Sławski. Zbiory KiZMS UMP.

Równocześnie z planem budowy gmachów dydaktycznych władze Uczelni rozpoczęły starania o cykliczną, długofalową budowę gmachów klinicznych. Zespół klinik powstać miał na rozległych terenach jeżyckich, dla których od marca 1922 r.

¹²² *Majątek nieruchomy Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1933-1936*, red. Stanisław Runge, Poznań 1936, s. 10-11. Dane dotyczące terenu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich figurowały w latach trzydziestych XX w. w księdze wieczystej Poznań-Jeżyce, tom X, liczba wykazu 250, parcela nr kat. 477/25 matrykuły 572, gdzie zapisano, że właścicielem parceli jest Skarb Państwa.

wykreślano projekt urbanistyczny. Skomplikowaną historię pozyskiwania gruntów na Jeźycach przekazują Kroniki UP oraz literatura, które jednakże nie charakteryzują koncepcji zagospodarowania tego terenu, z wyjątkiem notatki o zachowaniu się szczątkowych planów¹²³. Zaskakujące zatem rezultaty przyniosła kwerenda prowadzona w Katedrze i Zakładzie Medycyny Sadowej UMP, w roku 2018, podczas której ujawnił się unikalny, kompletny projekt urbanistyczny miasteczka medycznego Uniwersytetu Poznańskiego, z roku 1922, ukazujący szczegółowe rozplanowanie wszystkich obiektów dla Wydziału Lekarskiego na gruntach jeżyckich, wzorowany na trendach zachodnioeuropejskich [Ryc. 8]. Ze względu na unikalność projektu, którego nie charakteryzują dotąd żadne źródła ani literatura, należy przybliżyć jego koncept.

Ogromny obszar miasteczka klinicznego WL UP szerzył się między ulicami Bukowską a Marcelesińską i rozciągał od ul. Polnej aż do obecnej ul. Bułgarskiej. Plan tej imponującej inwestycji przewidywał wzniesienie 16. okazałych klinik oraz 2 mniejsze gmachy medyczne oraz 12 kamienic z mieszkaniami dla profesorów, 19 domów profesorskich, 5 domów dla asystentów, 5 domów dla studentów, 2 stacje transformatorowe, budynki gospodarcze, a także wewnętrzne ulice. W centralnym punkcie zaprojektowano kościół z ogrodem, który omijała linia tramwajowa biegnąca z miasta ul. Grunwaldzką, dalej Marcelesińską, przecinającą miasteczko centralnie (wzdłuż kościoła) w kierunku ul. Bukowskiej i nawracająca ul. Bukowską do miasta. Na całym terenie zaprojektowano zadrzewienie, ogrody, zieleńce i klomby¹²⁴. Odnosząc projekt „miasteczka klinicznego” w Poznaniu do ówczesnych trendów w budownictwie uniwersyteckim, uwagę zwraca zgrupowanie gmachów klinicznych na obrzeżach miasta

¹²³ Op. cit. s. 50-51; zob. też: Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1931/32, s. 22; zob. też: Maciej Michalski, *Miejsce Uniwersytetu, infrastruktura uniwersytecka w przestrzeni miejskiej Poznania i okolic (1919-2019)*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 96.

¹²⁴ Rzuty budynków na planie urbanistycznym przedstawiają następujące kliniki (opisane):

- wzdłuż ul. Marcelesińskiej (od ul. Polnej do ul. Bułgarskiej) kolejno zaprojektowano Instytuty: Chirurgiczny, Chorób Zakaźnych, Okulistyczny, Laryngologiczny, Chorób Dziecięcych oraz Instytut Ortopedyczny,
- wzdłuż ul. Bukowskiej (od ul. Polnej do ul. Bułgarskiej) kolejno wytyczono budynki dla Instytutu Patologicznego, Zakładu Medycyny Sadowej, Instytutu Bakteriologicznego, Instytutu Chorób Skórnych i Wenerologicznych, Instytutu Chorób Umysłowych oraz Instytutu dla Głuchoniemych,
- wzdłuż ul. Bułgarskiej (od ul. Marcelesińską do Bukowską) zaplanowano Instytut Chorób Nerwowych oraz Instytut dla Nieuleczalnie Chorych.

W centrum kompleksu zaprojektowano kościół oraz od jego wschodniej strony Instytut Chorób Wewnętrznych, a od zachodniej strony Instytut Położniczy i Chorób Kobięcych.

i zamknięcie ich między istniejącymi już ulicami, a także zaopatrzenie tego terenu w zaplecze gospodarcze, administracyjne, mieszkaniowe i komunikacyjne, które charakterystyczne jest dla nurtów niemieckiego budownictwa uniwersyteckiego medycznego. Nurty te zakładały m. in. grupowanie budynków medycznych w zespoły klinik i instytutów, oddzielnie dla medycznych nauk praktycznych i oddzielnie dla nauk podstawowych medycyny. Taki właśnie podział zastosowano w projekcie gmachów medycznych dla tworzonego, pod koniec XIX w., Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Funkcjonalne rozmieszczenie poznańskich gmachów klinicznych można odnieść do zespołu klinik i instytutów w Halle, natomiast zharmonizowaną kompozycję klinik poznańskich opartą na koherentności nietuzinkowych brył można odnieść do klinik szpitala Charite` w Berlinie, powstałych po generalnej przebudowie w latach 1897-1917¹²⁵.

Rysunek miasteczka wykonał z dużą dozą prawdopodobieństwa architekt Józef Schneider (nazwisko nie jest jednoznacznie czytelne, lecz prawdopodobne), pracujący wówczas w Państwowej Inspekcji Budowlanej Poznań-Miasto¹²⁶, który w roku 1927 z rozmachem zaprojektował dla Poznania jedno z najsłynniejszych w Polsce kin, legendarne kino „Słońce” (na 1600 widzów), posiadające m. in. własną elektrownię¹²⁷. Podpis tego architekta widoczny jest także na planie urbanistycznym obrazującym rozmieszczenie gmachów Anatomii i dwóch gmachów Chemii, na placu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich [Ryc. 7]. Realizację poznańskiego kompleksu klinicznego planowano na okres 10 – 15 najbliższych lat, lecz pomimo iż w latach dwudziestych XX w. próbowano jeszcze kilka razy wracać do zamierzenia z roku 1922, żadnego z obiektów nie zrealizowano.

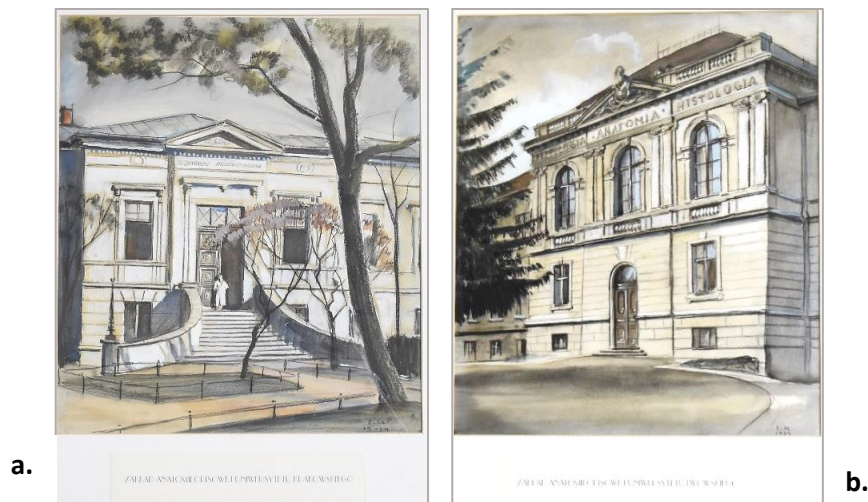
Powracając do gmachów służących nauczaniu anatomii należy dodać, że w roku 1934 prof. Stefan Różycki, kierownik Zakładu Anatomii Opisowej UP, planując wraz z poznańskimi artystami estetykę urządzenia przestrzeni w nowym Collegium

¹²⁵ *Dzielnice instytutów i klinik w miastach uniwersyteckich*, [w:] Małgorzata Wójtowicz, *Architektura w służbie nauki*, Wrocław 2020, we Lwowie ryc. 21 – s. 59, w Halle ryc. 13 – s. 42, w Berlinie ryc. 19 – s. 52.

¹²⁶ Szymon Piotr Kubiak, *Modernizm zapoznany, architektura Poznania 1919-1939*, wyd. Fundacja Centrum Architektury, Warszawa 2016, s. 116.

¹²⁷ Małgorzata Hendrykowska, *Miejsce kina w życiu kulturalnym Poznania (1919-1927)*, [w:] *Kronika Miasta Poznania* 1985 nr 4, s. 50.

Anatomicum, polecił wykonanie malowideł przedstawiających frontony polskich gmachów anatomicznych.

Ryc. 9.a i 9.b. Przedwojenne dzieła malarskie przedstawiające widoki gmachów Anatomii uniwersytetów polskich, eksponowane do czasów obecnych w Collegium Anatomicum w Poznaniu, wykonane na zlecenie prof. Stefana Różyckiego przez poznańskiego artystę Edmunda Czarneckiego, w roku 1934; a. - gmach *Theatrum Anatomicum* Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie; b. - gmach *Fizjologii, Anatomii, i Histologii* Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Fot. obrazu malarskiego Marta Szyszka, 2019 r.

Małoformatowe dzieła powstały w roku 1934, a wykonał je poznański artysta malarz i grafik Edmund Czarnecki¹²⁸. Dwa obrazy, przedstawiające *Theatrum Anatomicum* w Krakowie (pastel 38x44 cm) oraz gmach Fizjologii, Anatomii i Histologii we Lwowie (pastel 38x44 cm), przetrwały okres II wojny światowej i zdobią do czasów współczesnych hol Zakładu Anatomii Prawidłowej UMP [Ryc. 9.a. i 9.b.].

O dziełach tych wspominał, w roku 1939, prof. Witold Michałkiewicz, wówczas młody absolwent Wydziału Lekarskiego UP, późniejszy rektor Akademii Medycznej w Poznaniu¹²⁹, pisząc w artykule zamieszczonym w *Nowinach Lekarskich*:

*„W Zakładzie Anatomii Opisowej U.P. – aż do możliwie najdrobniejszych szczegółów – schludność i prostota wiąże się z ujęciem artystycznym. Już na korytarzach spostrzec można pastele artysty-malarza E. Czarneckiego, wyobrażające widoki gmachów zakładów anatomicznych uniwersytetów polskich”*¹³⁰.

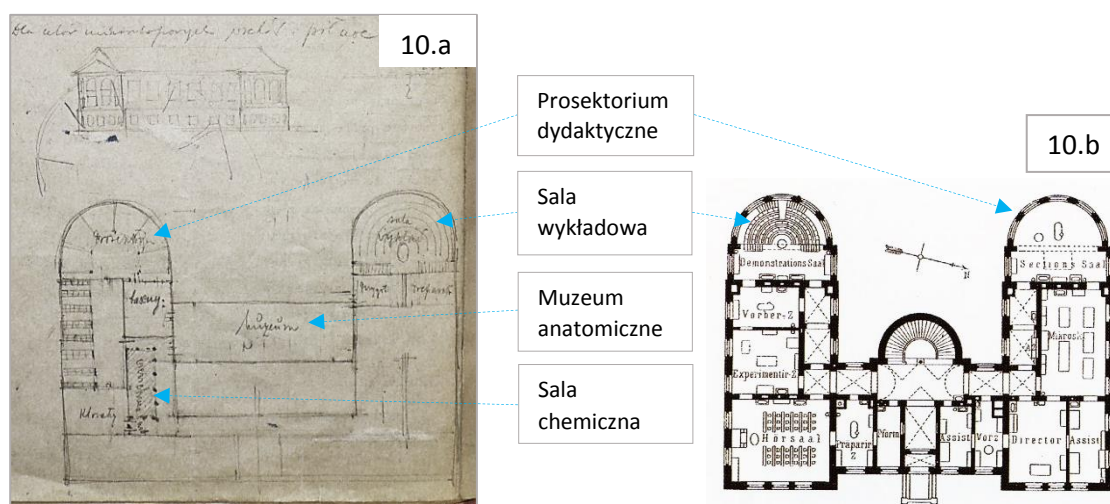
¹²⁸ Edmund Czarnecki, poznański artysta malarz i grafik, po II wojnie światowej wykładowca katowickiej ASP, syn słynącego w międzywojennym Poznaniu fotografa Władysława Czarneckiego - Atelier Rubens; patrz: APP, *Władysław i Edmund Czarnecki*, Kartoteka Ewidencji Ludności 1870-1931, Karta meldunkowa nr 680 i 681.

¹²⁹ Wiesław Markwitz, *Profesor Witold Michałkiewicz (1914-1998)*, [w:] *Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu 1950-2019, Historia i luminarze*, red. Michał Musielak, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 517-521.

¹³⁰ Witold Michałkiewicz, *Estetyka i studia lekarskie*, *Nowiny Lekarskie* 1939, z. 6, s. 185.

VI.9.2. WPŁYW PROJEKTU GMACHU NOWEJ ANATOMII UNIwersYTETU LUDWIKA I MAKSYMILIANA, W MONACHIUM, NA CZYNNIK TWÓRCZY EDWARDA MADUROWICZA I PROJEKT GMACHU ANATOMII, PRZY UL. ŚNIADECKICH

Wstępny projekt drugiej koncepcji gmachu dla nauczania anatomii zakładał początkowo wzniesienie wspólnego budynku dla Zakładu Anatomii Opisowej oraz Instytutu Chemii Medycznej [Ryc. 10.a.]. Rysunek obrazuje symetryczną i zwartą bryłę budynku, z korpusem i dwoma skrzydłami bocznymi, której kształt i funkcjonalność starał się architekt dostosować zarówno do trendów w budownictwie uniwersyteckim jak i do zaleceń doradców - specjalistów medycyny.

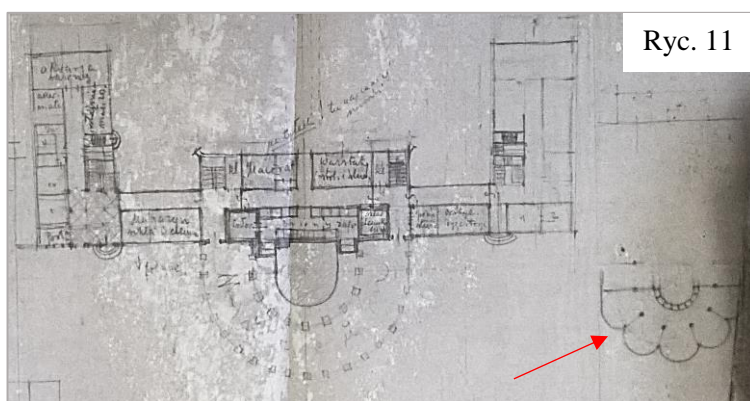
Ryc. 10.a. Szkic medycznego gmachu dydaktycznego dla Uniwersytetu Poznańskiego, którego wstępna koncepcja zakładała wspólne użytkowanie budynku przez Zakład Anatomii Opisowej oraz przez zakłady chemii Wydziału Lekarskiego. Projekt wykonał Edward Madurowicz, w lutym lub na początku marca 1921 r. (AUAM sygn. Rektorat 15-241).

Ryc. 10.b. Projekt Instytutu Patologii Uniwersytetu w Halle - (1878-1879, projekt Ludwig Aleksander von Tiedemann, [w:] Małgorzata Wójtowicz, *Architektura w służbie nauki*, Wrocław 2020, s. 209, źródło: *Handbuch der Architektur*, Darmstadt 1888, t. 4, cz. 6/2, s. 389).

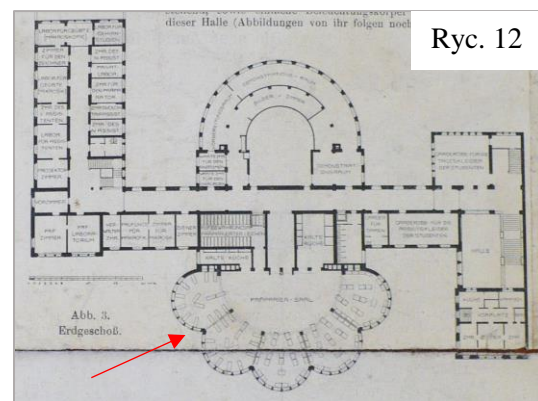
Umieszczenie dydaktycznego prosektorium oraz Sali wykładowej na szczytach skrzydeł bocznych charakterystyczne jest dla budownictwa uniwersyteckiego niemieckiego, w którym wysunięcie dużych przestrzeni dydaktycznych poza korpus budynku gwarantować miało dobre oświetlenie oraz prawidłową wentylację, dla minimalizacji zapachów w budynku. Nie jest wykluczone, że Edward Madurowicz analizował rozwiązania zastosowane w projekcie Instytutu Patologii w Halle [Ryc.

10.b.]¹³¹, który posiada podobną kompozycję. Na projekcie poznańskim uwagę zwraca usytuowanie muzeum anatomicznego, w korpusie głównym budynku, które odzwierciedla zalecenia doradców, na co wskazuje korespondencja listowna prof. Józefa Antoniego Markowskiego do prof. Adama Wrzoska, w której prof. Markowski pisze: „Muzeum musi mieć łatwą łączność z salą wykładową...¹³²; co jak widać na rysunku architekt uwzględnił. Projekt ten pozostał tylko w niewielkim szkicu roboczym, albowiem władze Uczelni podjęły decyzję o wzniesieniu dla Anatomii oraz dla Chemii Lekarskiej budynków oddzielnych.

Projekty, na podstawie których jesienią 1921 r. rozpoczęto budowę Collegium Anatomicum, przy ul. Śniadeckich, niepublikowane i nieodnotowane w literaturze, odszukałam podczas kwerend prowadzonych w 2018 r., w Archiwum UAM.

Ryc. 11

Ryc. 12

Ryc. 11. Rzut roboczy poziomy parteru gmachu Anatomii UP, z dodatkowym rysunkiem o kształcie „wachlarza”. Widoczne dwa wejścia frontowe (po obu stronach audytorium), a także rozległe muzeum anatomiczne zaplanowane w wysokich suterenach części amfiteatralnej. Projekt wykonany przez Edwarda Madurowicza w marcu 1921 r. AUAM,teczka „Anatomia”, bez sygn.

Ryc. 12. Rzut poziomy gmachu tzw. Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana w Monachium, projektu Maxa Littmanna, z pięciokopułowym prosektorium o zewnętrznym obrysie w kształcie wachlarza. Projekt zatwierdzony przez Bawarską Izbę Deputowanych, w roku 1904. AUAM,teczka „Anatomia – kosztorysy”, fragment oryginalnego czasopisma *Zentralblatt der Bauverwaltung* nr 3, z 11.01.1908 r, bez sygn.

Na jednym z roboczych rysunków tego obiektu uwagę moją zwrócił niewielki szkic naniesiony obok kreślonego budynku, wyglądem zbliżony do pięciosegmentowego

¹³¹ Małgorzata Wójtowicz, *Architektura w służbie nauki*, Wrocław 2020, s. 209, źródło: *Handbuch der Architektur*, Darmstadt 1888, t. 4, cz. 6/2, s. 389

¹³² AUAM, Rektorat, sygn.15-241, s. 2, Pismo: *Program na instytuty Chemji Medycznej oraz Anatomji*, w którym znajduje się opis roboczy jednej z pierwszych koncepcji gmachu Anatomii oraz szkic budynku, wykonany przez E. Madurowicza.

„wachlarza” [Ryc. 11]. Zagadkowy kształt nie odzwierciedlał żadnej przestrzeni w projekcie gmachu Anatomii, jednakże zastanawiał, gdyż wykazywał wyraźną symetrię z audytorium budynku. Obserwacja ta zasugerowała bliższe zbadanie celu wykreślenia tej figury oraz wysondowanie czy forma taka występuje w architekturze, w ogóle?

Odpowiedź na zadane pytanie ujawniła się podczas oceny zawartości stu letniej teczki oznaczonej „*Anatomia-kosztorysy*”, niesygnowanej, w której zachowały się fragmenty niemieckiego czasopisma „*Zentralblatt der Bauverwaltung*” z 1908 roku. Strony biuletynu prezentowały mianowicie projekty nowo wzniesionego wówczas gmachu tzw. Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium [wybudowany w latach 1905-1907¹³³ i funkcjonujący do dnia dzisiejszego], w którym niemalże identyczna forma „wachlarza” wyznaczała powierzchnię dydaktycznego prosektorium [Ryc. 12]. Składało się ono z jednej otwartej przestrzeni, którą symbolicznie dzieliły parawanowe ścianki. Analiza porównawcza obu specyficznych figur wykazała, że monachijskie prosektorium odpowiadało formie „wachlarzowej” widocznej na projekcie poznańskim.

Autorem projektu gmachu Nowej Anatomii w Monachium był artysta budowlany prof. Max Littmann, uważany za jednego z najwybitniejszych budowniczych niemieckich przełomu XIX i XX w., który jako pierwszy wprowadził w budownictwie amfiteatralnym konstrukcje żelbetowe¹³⁴. Rozwiązaniem tym zrewolucjonizował architekturę teatralną, a projektem gmachu Nowej Anatomii, opartym na konstrukcji żelbetowej, w którym zaprojektował najwyższej klasy laboratoria i przestrzenie dla kształcenia medycznego, wywołał sensację w budownictwie medycznym. Gmach Nowej Anatomii w Monachium jest pierwszą nowatorską budowlą medyczną opartą na konstrukcji z żelazobetonu, w Europie¹³⁵. [Dla Poznania Max Littmann zaprojektował tylko jeden obiekt, mianowicie niemiecki Teatr Miejski, otwarty w 1910 r.¹³⁶, przekształcony po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w Operę Poznańską im. Stanisława Moniuszki]. Wynik wspomnianej

¹³³ AUAM, jednostka *Anatomia - kosztorysy*, bez sygnatury, (teczka), Artykuł: *Die neue Anatomie in München. Architekten Heilmann u. Littmann in München*, [w:] *Zentralblatt der Bauverwaltung* nr 3. z 11.01.1908 r.; zob. też: *Zentralblatt der Bauverwaltung, Herausgegeben, Ministerium der Öffentlichen Arbeiten, XXVIII, Jahrgang 1908, nr 3., Berlin 11.01.1908, s. 17-19.*

¹³⁴ Cornelia Oelwein, *Max Littmann*, Sächsische Biografie, hrsg. vom Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde e.V., 13.05.2019.

¹³⁵ Franklin P. Mall, *Die Neue Anatomische Anstalt in München*. Von Dr. J. Rückert. 109 Seiten und 18 Tafeln. Wiesbaden: J. Bergmann. 1910, *The Anatomical Record*, Vol. 4, issue 12, December 1910, patrz.: Strona intern.: <https://doi.org/10.1002/ar.1090041207> [dost. 2019-02-09].

¹³⁶ Joseph August Lux, *Das Stadttheater in Posen erbaut von prof. Max Littmann*, München 1910.

powyżej analizy porównawczej zasugerował hipotezę, że Edward Madurowicz, dążący wraz z profesorami Józefem Antonim Markowskim i Adamem Wrzoskiem do stworzenia projektu najnowocześniejszego gmachu Anatomii w Polsce, mógł zainspirować się śmiałyymi rozwiązaniami Maxa Littmanna, jak również nowatorskim budownictwem medycznym tego architekta, w ogóle.

Madurowicz był absolwentem Wydziału Architektury Politechniki w Monachium, z 1912 roku¹³⁷, a więc studiował w okresie gdy apogeum osiągały przełomowe dokonania Maxa Littmanna w dziedzinie konstrukcji żelbetowych, wyznaczające trendy w ówczesnym budownictwie¹³⁸. Jako student i absolwent uczelni monachijskiej obracał się w kręgu prekursorskich obiektów powstających w tym czasie w mieście, w tym wyróżniającego się niekonwencjonalną bryłą prosektorium gmachu Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana. Trwałe wrażenie na młodym architekcie mogła odcisnąć artystyczna pięciokopułowa konstrukcja żelbetowa prosektorium, w rzucie poziomym przypominająca wieniec lub wachlarz, stanowiąca wówczas rozwiązanie pionierskie, gdyż nie istniał dla niej dotąd żaden wzorzec.

Otrzymując zlecenie na wykonanie projektu gmachu Anatomii UP i mając w pamięci obraz prekursorskiego gmachu Nowej Anatomii monachijskiej mógł Madurowicz bliżej zapoznać się z rozwiązaniami Maxa Littmanna i analizować możliwość zastosowania ich w projekcie gmachu Anatomii, przy ul. Śniadeckich.

Wdrożenie się Edwarda Madurowicza w architekturę medyczną silnie wpłynęło na późniejszą jego twórczość¹³⁹, która zaprocentowała projektami wielu budowli poświęconych lecznictwu, wykonanymi samodzielnie lub współautorsko. Dla środowiska medycznego Poznania wykonał architekt, w roku 1924 r., wspólnie z Julianem Putermanem i Lucjanem Weichertem, projekt rozbudowy Szpitala

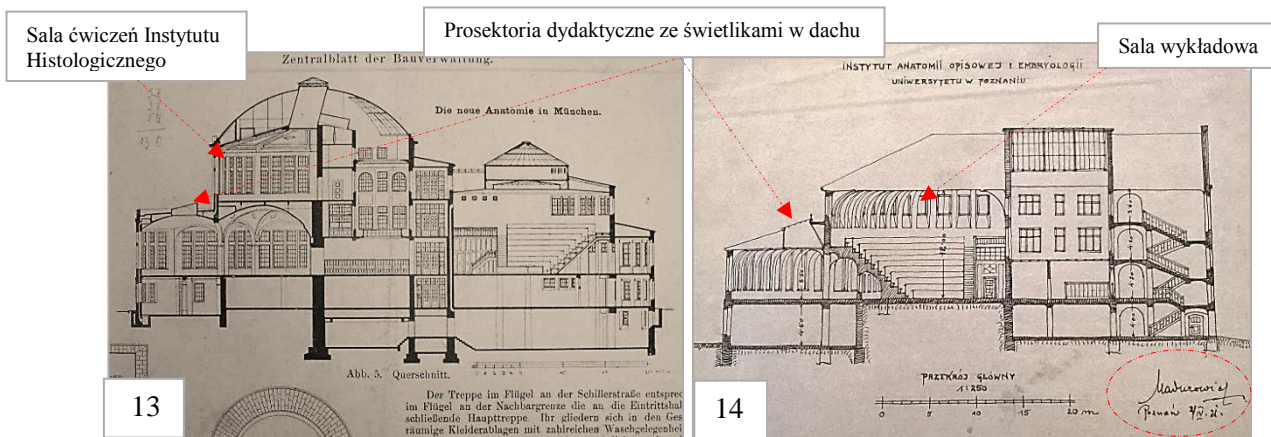
¹³⁷ *Edward Madurowicz, Pamięci Architektów Polskich, Izba Architektów Rzeczypospolitej Polskiej.* Strona intern.: http://www.inmemoriam.architektsarp.pl/pokaz/edward_madurowicz,65525 [2019-06-21].

¹³⁸ Georg Jacob Wolf, *Max Littmann 1862 – 1931*, Munchen 1931, s. 15, 19, 30.

¹³⁹ Na przełomie 1911 i 1912 r. Edward Madurowicz wykonał samodzielny projekt *Villi Stefanija*, zrealizowany w Sarajewie przy ul. Mjedenica 5, który w 2009 r. wpisano na listę Pomników Narodowego Dziedzictwa Kulturowego Bośni i Hercegowiny, zob.: Strona intern.: *Istorijska građevina – vila „Stefanija“ u ulici Mjedenica broj 5 u Sarajevu, projektovana je i izgrađena 1911/12. godine, kao individualni stambeni objekat porodice Jegger. Projektant vile je arhitekta Eduard Madurowicz(8), porijeklom iz Poljske* strona intern.: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3272 [2013-04-08].

Przemienienia Pańskiego, przy ul. Długiej¹⁴⁰, gdzie doradcą architektów był prof. Antoni Tomasz Jurasz¹⁴¹.

Oddziaływanie projektu gmachu Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium, na projekt gmachu Anatomii Uniwersytetu Poznańskiego można prześledzić na przykładzie rzutów pionowych oraz rzutów satelitarnych obu budynków [Ryc. 13 i 14 oraz Ryc. 15 i 16].

Ryc. 13. Max Littmann - projekt gmachu tzw. Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium, z 1904 r., - przekrój widziany od strony zachodniej. AUAM,teczka „Anatomia-kosztorysy”, fragment oryginalnego czasopisma *Zentralblatt der Bauverwaltung* nr 3, z 11.01.1908 r, bez sygn.

Ryc. 14. Edward Madurowicz - projekt Instytutu Anatomii Opisowej i Embriologii Uniwersytetu Poznańskiego, z początku kwietnia 1921 r., autoryzowany nazwiskiem *Madurowicz*; przekrój widziany od strony zachodniej. AUAM,teczka „Anatomia”, bez sygn.

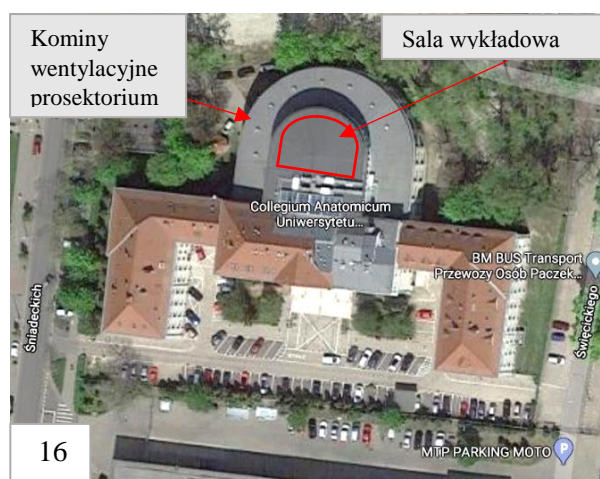
Pomimo że we wstępnej ocenie obiekty te wykazują różne kształty: w Monachium – bryłę niesymetryczną a w Poznaniu – bryłę symetryczną, to uwagę zwracają ich korpusy główne, do których przylegają od strony północnej półkoliste audytoria (specyficzne w

¹⁴⁰ Julian Puterman-Sadłowski, absolwent Wydziału Architektury Politechniki w Monachium (1917), patrz: Izba Architektów Rzeczypospolitej Polskiej, Strona intern.: http://www.inmemoriam.architektsarp.pl/pokaz/julian_sadlowski,21337 [dostęp 2021-01-16]; Lucjan (Łucjan) Weichert, autor projektu domów profesorskich UP przy ul. Libelta w Poznaniu (realizacja 1929), patrz: strona intern. Politechniki Poznańskiej <https://sites.google.com/view/iak-put-poznan-pl/o-instytucie/historia-institutu> [dostęp 2021-01-16]. Edward Madurowicz, Julian Puterman-Sadłowski i Lucjan (Łucjan) Weichert pracowali m. in. jako wykładowcy w Państwowej Szkole Budownictwa i Miernictwa w Poznaniu, zob.: APP, sygn. 53/805/0/4/441: *Ogólne personalia Szkół zawodowych, Akta personalne Państwowej Szkoły Budowniczej i Mierniczej w Poznaniu*, Zespół: Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego w Poznaniu.

¹⁴¹ Aleksandra Paradowska, *O międzywojennych dziejach Szpitala*, [w:] Nowiny Szpitalne, Poznań 2013, nr ½ (62/63), R. XII/XIII s. 4.

przypadku Monachium - o obrysie wachlarza), gdzie oboje architekci zaprojektowali dydaktyczne prosektoria anatomiczne.

Analizując korespondencję między prof. Józefem A. Markowskim a prof. Adamem Wrzoskiem oraz Edwardem Madurowiczem można wywnioskować, że forma dydaktycznego prosektorium w Poznaniu była przedmiotem ożywionych dyskusji, podczas których rozpatrywano różne jej warianty, w tym najprawdopodobniej pionierski pięciokopułowy wzorec Maxa Littmanna. Przemawia za tym niewielki rysunek o kształcie „wachlarza”, widoczny na arkuszu roboczego szkicu Anatomii UP [Ryc. 11], którego forma, pod wpływem uwag prof. Markowskiego piszącego w liście do prof. Wrzoska: „Co do prosektorium, o którym długo dyskutowaliśmy, to po dalszym zastanowieniu się uważam, że to forma półkolista byłaby najkorzystniejsza...”¹⁴², mogła zostać zredukowana przez Madurowicza do gładkiego półkola, tworząc klasyczne audytorium.

Ryc. 15. Gmach Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium, projektu Maxa Littmanna, współcześnie. Od strony północnej widoczne „wachlarzowe” prosektorium, doświetlone pięcioma świetlikami w pięciokopułowym dachu, nad którym góruje uskokowo cofnięty w korpus budynku Instytut Histologiczny (o kształcie walca) zwieńczony także kopułą, o większych rozmiarach. W północnej części Instytutu Histologicznego oznaczono (na czerwono) półkolistą Salę ćwiczeniową Histologii (obrys według projektu budynku z 1904 r.). Mapa google.com, [dostęp 12.02.2021].

Ryc. 16. Gmach Collegium Anatomicum Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, projektu Edwarda Madurowicza, współcześnie. Od strony północnej na obwodzie audytorium widoczne półkoliste prosektorium, w którego dachu, w okresie II RP mieściły się świetliki, a po odbudowie zniszczeń wojennych w miejscu świetlików zainstalowano kominy wentylacyjne. Nad prosektorium góruje uskokowo wysunięta o jedną kondygnację półkolista Sala Wykładowa. Mapa gogle.com, [dostęp 12.02.2021].

¹⁴² AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo: *List prof. Józefa Antoniego Markowskiego do prof. Adama Wrzoska z dz. 10.03.1921 r. z adnotacją E. Madurowicza „odpisałem 29 marca 1921 r.”.*

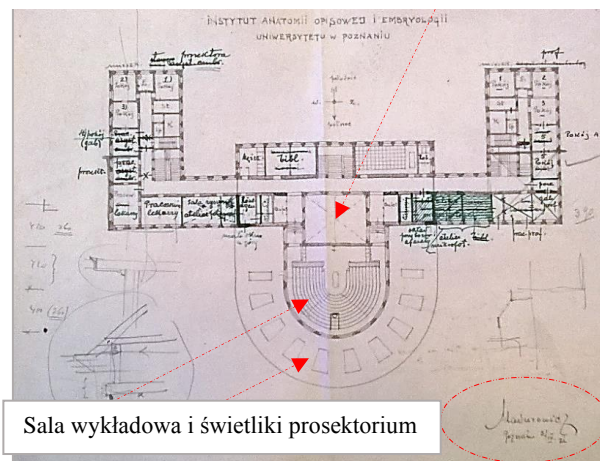
Nad obu półkolistymi prosektoriami górują uskokowo wysunięte w górę sale dydaktyczne: w Monachium jest to półkolista Sala mikroskopowa zajmująca część północą Instytutu Histologicznego¹⁴³, który przybrał formę walca cofniętego w korpus główny budynku, natomiast w Poznaniu jest to Sala wykładowa Zakładu Anatomii Opisowej przylegająca do korpusu budynku. Nie jest wykluczone, że to właśnie sala mikroskopowa Instytutu Histologicznego, w Monachium, mieszcząca się uskokowo nad prosektorium, zapoczątkowała zamysł Madurowicza aby poznańską Salę wykładową anatomii wysunąć ponad dydaktyczne prosektorium, także uskokowo. [Ryc. 13 i 14].

Podobieństwa obu prosektorium, na etapie projektów, można ocenić także analizując ich sferę użytkową. W obu przypadkach są to otwarte przestrzenie dzielone niskimi ściankami parawanowymi na części mniejsze, doświetlane światłem górnym padającym przez świetliki umieszczone w dachu¹⁴⁴.

Przestrzeń dydaktycznego prosektorium w Monachium dzieliły cztery przepierzenia na pięć przestrzeni mniejszych, doświetlonych od góry świetlikami - po jednym u szczytu każdej z pięciu kopuł. W prosektorium mogło pracować równocześnie 500 studentów – przypis 143 [Ryc. 15].

Wolna dwukondygnacyjna przestrzeń, ze szklanym dachem, w której w 1929 r. urządzono - podczas PWK - Świetlice Witrażów Józefa Mehoffera i rzeźb Xawerego Dunikowskiego.

Ryc. 17. Projekt roboczy II piętra gmachu Anatomii Uniwersytetu Poznańskiego, autorstwa Edwarda Madurowicza, z 3 kwietnia 1921 r. W audytorium widoczna sala wykładowa oraz poza nią dach prosektorium z ośmioma świetlikami nad częścią dydaktyczną i dwoma świetlikami skrajnymi nad pokojami pomocniczymi. AUAM, teczka *Anatomia*, bez

Natomiast w gmachu Anatomii

poznańskiej półkolistą przestrzeń I piętra audytorium doświetlało - w projekcie finalnym

¹⁴³ AUAM, jednostka *Anatomia - kosztorysy*, bez sygnatury, (teczka), Artykuł: *Die neue Anatomie in München. Architekten Heilmann u. Littmann in München*, [w:] *Zentralblatt der Bauverwaltung* nr 3, Berlin 11.01.1908, s. 18.

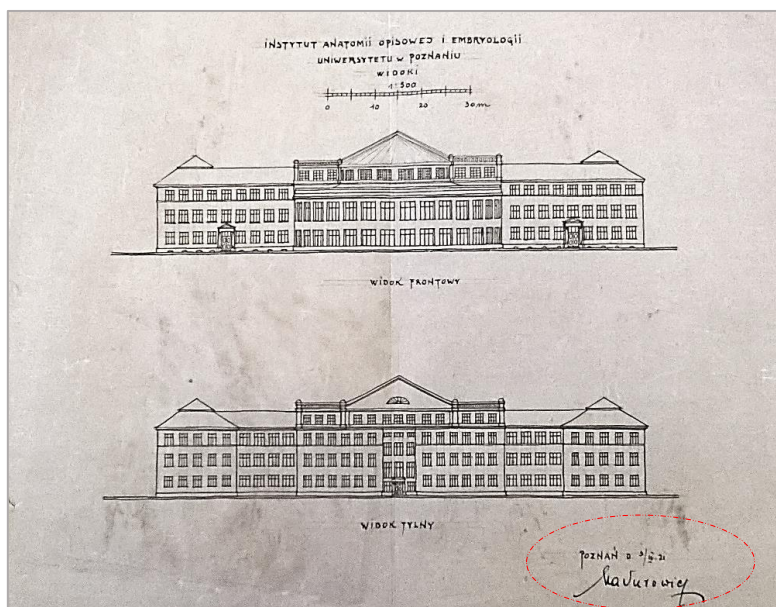
¹⁴⁴ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo: *Opis wstępnego projektu. Instytutu chemii Wydziału filozoficznego Uniwersytetu w Poznaniu* L. Dz. 898/21, z dnia 12 lipca 1921 r., w którym zaznaczono, że prosektorium winno stanowić jedną przestrzeń przegrodzoną na części mniejsze, a także posiadać światło górne.

z 1921 r. - osiem świetlików nad częścią ćwiczeniową oraz po jednym do dwóch świetlików nad pokojami pomocniczymi, na skrajach audytorium [Ryc. 17] (na szkicach roboczych oznaczonych jest 10-12 świetlików, na różnych etapach koncepcji). Przestrzeń prosektorium dzieliły trzy niskie ścianki parawanowe na cztery przestrzenie mniejsze, z których na każdą przypadały dwa świetliki w dachu. Łącznie w prosektorium mogło pracować ok. 380 studentów¹⁴⁵.

Ryc. 18. Projekt widokowy gmachu Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium, od strony prosektorium (od północy), autorstwa Maxa Littmanna, z 1904 r. Grafika z czasopisma niemieckiego [przypis 143] przechowywana w Archiwum UAM, teczka *Anatomia* – *Kosztorysy*, bez sygn.

Ryc. 19. Projekt widokowy gmachu Anatomii Uniwersytetu Poznańskiego, autorstwa Edwarda Madurowicza, autoryzowany przez Edwarda Madurowicza, datowany na 3 kwietnia 1921 r. Uwagę zwracają oznaczone elewacje budynku: front od strony północnej oraz zaplecze od strony południowej. AUAM, teczka *Anatomia*, bez sygn.

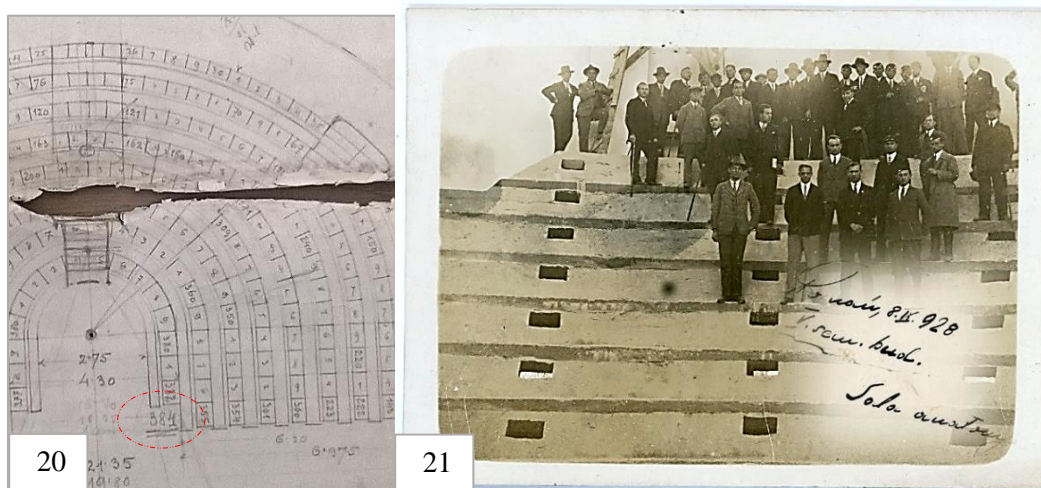
Ważnym argumentem przemawiającym za tym, że projekt „monachijski” oddziaływał na myśl twórczą Edwarda Madurowicza jest fakt, że artykuł *Die neue Anatomie in München. Architekten Heilmann u. Littmann in München*, z czasopisma *Zentralblatt der Bauverwaltung*, z 1908 r., z charakterystycznym projektem Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium, przechował się w Archiwum

¹⁴⁵ AUAM, Rektorat sygn. 15-75, pag. 121, II-1, Pismo: *Potrzeby budowlane Wydziału Lekarskiego w Uniwersytecie Poznańskim*, niedatowane - jednakże z treści pisma można wywnioskować, że wytworzono je w styczniu 1921 r. W piśmie zaznaczono, że Sala wykładowa oraz prosektorium winny być zaprojektowane na 400 osób, każda.

UAM wspólnie z kosztorysami z 1921 r., dotyczącymi budowy gmachu Anatomii UP. Za potwierdzeniem powyższej tezy przemawiają także projekty widokowe obu gmachów od strony prosektoriów: gmach Anatomii poznańskiej [Ryc. 19] i gmach Nowej Anatomii monachijskiej [Ryc. 18], które prezentują się pokrewnie.

Odmienne przedstawia się usytuowanie Sal wykładowych, które w Monachium Max Littmann umieścił o strony południowej, a w Poznaniu Salę wykładową Edward Madurowicz wykreślił od północy. Łączy je jednakże usytuowanie podstaw (podwalin), od których wznoszą się widownie Sal, w obu przypadkach od poziomu prosektoriów.

Rysunek Sali wykładowej w Poznaniu, na 384 słuchaczy, wykreślił na początku 1922 r. najprawdopodobniej budowniczy Lenz, który na zlecenie Edwarda Madurowicza nanosił wiele szczegółów do projektu gmachu Anatomii¹⁴⁶ [Ryc. 20].

Ryc. 20. Projekt Sali wykładowej dla gmachu Anatomii Uniwersytetu Poznańskiego, rozrysowany dla 384 słuchaczy, niesygnowany, z 1922 r., AUAM, teczka *Anatomia*, bez sygn.

Ryc. 21. Sala wykładowa w gmachu Anatomii Uniwersytetu Poznańskiego w budowie, w czasie przygotowań do Powszechnej Wystawy Krajowej. Zdjęcie wykonane podczas zwiedzania budowy przez studentów V semestru budownictwa, 8 września 1928 r. (na odwrocie zdjęcia nie zaznaczono uczelni). Fotografia ze zbiorów Ewy Sumelki (licytacja Allegro).

Nadmienię tutaj, że żelazobetonowa konstrukcja Sali wykładowej anatomii, w Poznaniu, stanowiła zainteresowanie szkół specjalizujących się w budownictwie. Świadczy o tym fotografia z 8 września 1928 r. [Ryc. 21], która obrazuje nauczycieli oraz studentów V semestru budownictwa na betonowych stopniach amfiteatralnej Sali

¹⁴⁶ AUAM, Rektorat, sygn. 15-243, pag. 744, Pismo: *Państwowa Inspekcja Budowlana Uniwersytecka, dn. 28 marca 1922 r., L. Dz. 422/22, Do Rektoratu Uniwersytetu Poznańskiego, w sprawie szczegółowych rysunków Sal wykładowych.*

wykładowej anatomii, podczas zwiedzania budujących się na terenie PWK pawilonów wystawowych. Na odwrocie fotografii nie wpisano nazwy szkoły, jednakże biorąc pod uwagę, że wielu architektów projektujących budynki w mieście jak i pawilony wystawowe wykladało przedmioty z zakresu architektury i budownictwa w poznańskiej Państwowej Szkole Budownictwa i Miernictwa¹⁴⁷, można przyjąć, że grupa widoczna na fotografii reprezentowała tę właśnie placówkę dydaktyczną.

Cały gmach Anatomii poznańskiej, w wersji oryginalnej z 1921 r., zaprojektowany został tylko dla Zakładu Anatomii Opisowej, w którym Madurowicz wytyczył perspektywicznie obszerne pracownie embriologii, anatomii topograficznej i histologicznej, uzyskując w ten sposób możliwość wprowadzenia do gmachu w przyszłości większej liczby studentów oraz dodatkowych jednostek naukowych. Takie rozwiązanie sugerował prof. Markowski proponując projektowanie mniejszej liczby pomieszczeń o większym metrażu, dla ewentualnego ich podziału w przyszłości¹⁴⁸.

Ryc. 22. Wystawa Towarzystwa Artystów "Sztuka" z Krakowa, w Pałacu Sztuki, podczas PWK w 1929 r., zorganizowana w przestrzeni prosektorium gmachu Anatomii. Widoczne ścianki parawanowe bez przeszkleń oraz jeden z ośmiu świetlików, w dachu. Zbiory Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu, fot. Roman Ulatowski.

Ryc. 23. Studenci Wydziału Lekarskiego UP podczas ćwiczeń z anatomii w dydaktycznym prosektorium, po adaptacji Collegium Anatomicum dla Wydziału Lekarskiego UP, w roku 1932. Na drugim planie widoczne ścianki parawanowe, w wyniku adaptacji w górnych częściach przeszklone. Zbiory Ewy Sumelki (licytacja allegro).

¹⁴⁷ APP, sygn. 53/805/0/4/441, Teczka: *Ogólne personalia Szkół zawodowych, Akta personalne Państwowej Szkoły Budowniczej i Mierniczej w Poznaniu*, Zespół: Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego w Poznaniu, strona intern.: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/1189549#scan53> [dostęp 2021-11-23]. Pośród nauczycieli szkoły akta te uwzględniają m. in. Edwarda Madurowicza, Juliana Putermana-Sadłowskiego i Lucjana (Łucjan) Weichertera.

¹⁴⁸ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo: *List prof. Józefa Antoniego Markowskiego do prof. Adama Wrzoska z potwierdzeniem odpowiedzi Edwarda Madurowicza*.

W dzisiejszym Collegium Anatomicum nie istnieje już ani podział parawanowy przestrzeni prosektorium, ani świetliki w spadzistym dachu, ani też oryginalna Sala wykładowa, gdyż uległy one zniszczeniu podczas nalotu alianckiego na Poznań, w maju 1944 r. Zachowały się jednakże fotografie z okresu międzywojennego, na których widoczne są ścianki parawanowe wykorzystane podczas wystawy w Pałacu Sztuki (bez przeszkleń) [Ryc. 22] oraz ścianki parawanowe z okresu po adaptacji budynku dla Wydziału Lekarskiego (z przeszklzeniami), widoczne na fotografii przedstawiającej ćwiczenia z anatomii w prosektorium, w 1932 r. [Ryc. 23]. Odtwarzają one wspólnie oryginalną przestrzeń prosektorium w Collegium Anatomicum, z okresu II RP.

Kreatywność Edwarda Madurowicza oparta na prekursorskiej twórczości Maxa Littmanna, w obszarze koncepcji budowli medycznych, znacząco wpływała na rzeczowy dialog architekta z doradcami: prof. prof. Józefem Antonim Markowskim, Adamem Wrzoskiem, Edwardem Lothem i Mieczysławem Konopackim, których ostateczny wynik zapisał się w innowacyjnym projekcie wzorcowego gmachu dla nauczania anatomii, w Polsce. Prasa z 1921 r. donosiła, cyt.: *„gmach Anatomii zaprojektowany jest według najnowszych wymagań naukowych i dostosowany do najnowszych doświadczeń praktycznych w anatomii... rysunek budowlany zaprojektowany jest przez kierownika Inspekcji Budowlanej Uniwersyteckiej inż. Madurowicza.”*¹⁴⁹.

Pomimo zawilej długoletniej budowy oraz wielu przekształceń wnętrza budynku, założenie architekta oraz grona profesorów anatomii i chemii ziściło się na początku lat trzydziestych XX w., kiedy to uruchomiono poznański najnowocześniejszy wówczas gmach Collegium Anatomicum w Polsce. W ocenie anatomów współczesnych, konstrukcja półkolistego prosektorium po dzień dzisiejszy wyznacza jedną z najbardziej funkcjonalnych przestrzeni pośród tego typu placówek, w Europie¹⁵⁰.

VI.9.3. WYNIKI

Wyniki badań wykazały że:

- Schemat architektoniczny o kształcie wachlarza, naniesiony na roboczym projekcie gmachu Anatomii, z 1921 r., dla działki przy ul. Śniadeckich, odzwierciedla obrys

¹⁴⁹ *Budowa gmachu uniwersyteckiego*, POSTĘP z dn. 16.09.1921, R. 32, Nr 194, s. 3.

¹⁵⁰ Opinia na podstawie cyklicznych dyskusji autorki z prof. Małgorzatą Bruską oraz prof. Witoldem Woźniakiem – kolejnymi kierownikami Katedry i Zakładu Anatomii Prawidłowej UMP, a także z asystentami tej jednostki, w latach 2013-2018.

dydaktycznego prosektorium mieszczącego się w gmachu tzw. Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium, autorstwa Maxa Littmanna.

- Edward Madurowicz, projektując dydaktyczne prosektorium w gmachu Anatomii w Poznaniu, analizował rozwiązania architektoniczne wykreowane przez Maxa Littmanna w projekcie dydaktycznego prosektorium mieszczącego się w gmachu Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium.
- Plan urbanistyczny miasteczka klinicznego dla Wydziału Lekarskiego UP, na tzw. gruntach jeżyckich, wykreślony został w drugiej połowie 1922 r. Obszar tego kompleksu zamykały obecne ulice: Marcelińska, Polna, Bukowska i Bułgarska. Szczegółowo rozrysowany plan zagospodarowania obszaru miasteczka przedstawia m. in.: 16 gmachów klinicznych, liczne domy profesorskie, centralnie usytuowany kościół, budynki gospodarcze, ulice wewnętrzne, a także linię tramwajową. Do priorytetowej budowy wytypowano gmach Kliniki Chirurgicznej (na placu pomiędzy obecnymi ulicami Marcelińską, Polną, Rokietnicką i Przybyszewskiego) oraz budynek dla Zakładu Medycyny Sądowej (przy obecnej ul. Rokietnickiej), dla których - w grudniu 1922 r. – przygotowane zostały komplety dokumentów i projektów.

VI.10. KONSEKWENCJE ZMIAN KREŚLONYCH W PROJEKTACH GMACHU ANATOMII W LATACH 1922-1931, Z UWZGLĘDNIENIEM GMACHU CHEMII FILOZOFICZNEJ, ORAZ OCENA ARCHITEKTONIKI GMACHÓW UNIWERSYTECKICH U ZBIEGU ULIC GRUNWALDZKIEJ I ŚNIADECKICH

Historia powstania budynku dla Zakładu Anatomii Opisowej, przy ul. Śniadeckich, związana jest integralnie z projektowaniem gmachów: Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej, które łączy ten sam architekt, ten sam czas kreślenia projektów, ten sam teren lokalizacji, jak również ten sam dzień wmurowania Aktów Erekcyjnych pod ich budowę. Projekty te zostały wykreślone w marcu i kwietniu 1921 r., dla gruntu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich. Równorzędny czas rozpoczęcia budowy, jej przebiegu i zakończenia oraz dwóch adaptacji i ostatecznego oddania do użytku dla Uniwersytetu Poznańskiego scalił na dziesięć lat (1921-1931) dzieje dwóch budynków: gmachu Anatomii oraz gmachu Chemii Filozoficznej (dodam tutaj, że po rozpoczęciu budowy nazwa gmachu „Chemia Filozoficzna” została zredukowana do miana „gmach

Chemii”). Odrębny budynek dla zakładów chemicznych Wydziału Lekarskiego - gmach Chemii Lekarskiej - nie został wzniesiony. Analizując zatem historię gmachu Anatomii nie sposób pominąć obiektów z nim sąsiadujących.

W ostatnim etapie pracy, w tym rozdziale, podjęłam próbę dyskursu z niejasnym autorstwem projektów gmachów Anatomii oraz Chemii, występującym w literaturze źródłowej i literaturze przedmiotu, a także próbę wysondowania przyczyn negatywnych ocen projektu i bryły Collegium Anatomicum publikowanych w literaturze powojennej. Powzięłam ponadto próbę oceny estetyki elewacji trzech w/w gmachów, na etapie projektów, w aspekcie docelowych zamierzeń architekta.

Spośród podjętych tematów szczególną uwagę zwracała niezgodność historyków w sprawie nazwiska autora projektu Collegium Anatomicum (jak również Collegium Chemicum), istniejąca od okresu międzywojennego do czasów obecnych, którą trudno zrozumieć, albowiem liczne odręczne i techniczne rysunki oraz dokumenty dotyczące się tego obiektu przechowały się w Archiwum UAM, sygnowane są nazwiskiem *Madurowicz* i klarownie wskazują kto i kiedy wykreślił projekt. Z uwagi na to, że problem autorstwa łączy się ze zmianami w projektach budynku, kreślonymi przez różnych architektów, podjęłam także próbę oceny zakresu i autorstwa wprowadzanych zmian w kontekście ich wpływu na stanowisko historyków w tym temacie.

VI.10.1. ŚWIADECTWA TWÓRCZOŚCI EDWARDA MADUROWICZA WOBEC PROJEKTÓW GMACHÓW: ANATOMII, CHEMII FILOZOFICZNEJ I CHEMII LEKARSKIEJ, PRZY UL. ŚNIADECKICH

Drugi teren pod budowę gmachów uniwersyteckich u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich wymagał opracowania nowych projektów¹⁵¹, nad którymi pracował Edward Madurowicz kreślący uprzednio projekty pierwszej koncepcji gmachów Anatomii i Chemii dla terenów pofortecznych (rozdział VI.8.2.).

W drugim projekcie bryła gmachu Anatomii przybrała nowy kształt, symetryczny, na co pozwalał obszar działki, której nie ograniczały już ściśle ulice - jak to miało miejsce w przypadku kreślenia koncepcji budynku przy Wałach Leszczyńskiego. Jak wspominałam już wcześniej, ergonomiczne rozplanowanie pomieszczeń niestrudzenie

¹⁵¹ AUAM, Rektorat, sygn. 15-1060c, *Projekty gmachów Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej*. Rysunki datowane na kwiecień 1921 r., sygnowane nazwiskiem *Madurowicz*.

analizował - wspomagając architekta - prof. Józef Antoni Markowski, posiadający już wcześniejsze doświadczenia w zakresie planowania i organizacji zaplecza dla nauczania anatomii, nabyte w trakcie urzędowania Zakładu Anatomii Opisowej Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie [kierowanego wówczas przez prof. Henryka Kadyia¹⁵² - autora planu i programu budowy gmachu dla Instytutu Fizjologii, Anatomii i Histologii, tej uczelni]. Niemniej architekt korzystał także z doświadczeń wybitnych anatomów: prof. Edwarda Lotha z Warszawy oraz prof. Mieczysława Konopackiego - pracującego wówczas w Warszawie i Krakowie.

Dla nowego terenu wykreślał Madurowicz - równoległe z gmachem Anatomii - projekt drugiej koncepcji gmachu Chemii dla Wydziału Filozoficznego opierając się na wskazówkach przyszłych użytkowników tego obiektu, profesorów: Antoniego Korczyńskiego, Antoniego Gałęckiego, Konstantego Hrynakowskiego i Edwarda Bekiera¹⁵³, a także projekt dodatkowego budynku Chemii dla Wydziału Lekarskiego, kreślony przy doradczym udziale prof. Stefana Dąbrowskiego - późniejszego rektora Uniwersytetu Poznańskiego¹⁵⁴.

¹⁵² Skład C. K. Uniwersytetu im. Cesarza Franciszka I, w roku akademickim 1910/1911, s. 34; *Wydział Lekarski, Kronika Uniw. Lwowskiego, t. I, 1894/95-1897/98*, Lwów 1899, s. 140; zob. też: *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego, t. II, 1898/99-1909/10*, Lwów 1912, s. 352-353; zob. też: AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo: *Opis wstępnego projektu na budowę Instytutu Anatomii opisowej Uniwersytetu w Poznaniu oraz obliczenie kosztów* (egzemplarz odręczny datowany ogólnie na 1921 r. oraz maszynopis z dnia 12 lipca 1921 r.), w którym mowa, że program budowy gmachu Anatomii zatwierdzili we Lwowie: prof. Józef A. Markowski, Roger Sławski i Edward Madurowicz.; zob. też: AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo odręczne: *List dr Markowskiego do dr. Wrzoska (Lwów 10.III.21)*, z adnotacją Edwarda Madurowicza „*odpisałem 29.III.1921*”.

¹⁵³ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo: *Opis wstępnego projektu na Instytuty chemii Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu w Poznaniu* (egzemplarz odręczny datowany ogólnie na 1921 r. oraz maszynopis z dnia 12 lipca 1921 r.); zob. też: Adam Wrzosek, *Uroczystość poświęcenia kamieni węgielnych gmachów uniwersyteckich w Poznaniu*, *Dziennik Poznański*, z dn. 14 grudnia 1921, R. 63, nr 268, s. 7-8. Dodam tutaj, że nad planem budowy pierwszej koncepcji gmachu Chemii (na gruntach pofortecznych) czuwała Komisja Budowlana Uniwersytecka: prof. Konstanty Hrynakowski, prof. Adam Wrzosek, prof. Alfred Ohanowicz i prof. Stanisław Glixelli – patrz: *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019: *Protokół Posiedzenia Senatu z dn. 11 października 1920 r.*, s. 109.

¹⁵⁴ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo: *Opis wstępnego projektu na Instytuty chemii lekarskiej i chemii fizyologicznej i obliczenie kosztów* (egzemplarz odręczny datowany ogólnie na 1921 r.), w którym zaprotokołowano, że program na budowę gmachu Chemii Lekarskiej opracowano na konferencji w Warszawie, 17 marca 1921 r.

Pomimo że drugi teren pod budowę pierwszych polskich gmachów uniwersyteckich Senat oficjalnie zatwierdził dopiero w maju 1921 r.¹⁵⁵, już w pierwszych dniach kwietnia architekt przedstawił gotowe projekty wszystkich budynków. W artykule pt. *Budowa gmachu uniwersyteckiego*, z 1921 r.¹⁵⁶, profesor Adam Wrzosek zapisał, że opracowanie szczegółów rysunkowych do projektu gmachu Anatomii powierzył Edward Madurowicz budowniczemu Lenzowi¹⁵⁷, a dla gmachu Chemii Filozoficznej Janowi Polaszkowi¹⁵⁸.

Rysunki trzech omawianych budynków, autoryzowane nazwiskiem lub inicjałami Edwarda Madurowicza, przechowywane są w jednostkach archiwalnych AUAM¹⁵⁹. Najliczniejszą dokumentację projektową zawierateczka *Anatomia* (w czasie prowadzonej kwerendy jeszcze niesygnowana), w której prócz projektu pierwszej koncepcji gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego znajduje się 16 rzutów i przekrojów drugiej koncepcji gmachu Anatomii, z początku kwietnia 1921 r., wykonanych ołówkiem lub tuszem na kalce technicznej (10 szt.) oraz światłokopie na tle szarym i niebieskim (6 szt.). Pośród nich: osiem autoryzowanych jest nazwiskiem *Madurowicz*, cztery sygnowane jego inicjałami a kolejne cztery robocze nie posiadają autoryzacji. Projekty niesygnowane można jednakże zaliczyć do dzieł Edwarda Madurowicza, albowiem widoczne na nich opisy charakterystyczne są dla stylu pisma widocznego na projektach sygnowanych. Rysunki przedstawiają rzuty poziome budynku wykreślone dla różnych kondygnacji, główny jego przekrój, a także szkice widokowe

¹⁵⁵ AUAM, Rektorat, sygn. 15-243, Pismo: *Do Państwowej Inspekcji Budowlanej Uniwersyteckiej z dn. 14 maja 1921 r.*, L. dz. Nr 741, w którym Senat UP powiadomił Inspekcję Budowlaną o zatwierdzeniu terenu pod budowę gmachów uniwersyteckich, przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, ofiarowanego przez Ministerstwo Spraw Wojskowych; zob. też: *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019: *Protokół posiedzenia Senatu z 6 maja 1921 r.*, s. 233.

¹⁵⁶ *Budowa gmachu uniwersyteckiego*, POSTĘP z dn. 16.09.1921, R. 32, Nr 194, s. 3.

¹⁵⁷ AUAM, Rektorat, sygn. 15/241, Pismo odręczne z dnia 26 czerwca 1921 r.: *Badanie gruntów przy ul. Grunwaldzkiej „plac trenu”*, Budowniczy Lenz (imienia nie udało się ustalić) nadzorował badania gruntów placu u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich. Pismo podpisane jest nazwiskiem Lenz i poświadczone parafką Edwarda Madurowicza.

¹⁵⁸ Adam Wrzosek, *Uroczystość poświęcenia kamieni węgielnych gmachów uniwersyteckich w Poznaniu dnia 28 XI 1921 roku*, Dziennik Poznański, R. 63, Nr 268, z dn. 14.12.1921, s. 8.

¹⁵⁹ AUAM,teczka niesygnowana *Anatomia* zawiera kilkanaście projektów gmachu Anatomii i kilka projektów gmachu Chemii Lekarskiej; zob. też: AUAM, Rektorat, sygn. 15-1060c, *Projekty gmachów Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej*, autoryzowane nazwiskiem *Madurowicz*.

frontowe i tylne, jak również jeden boczny perspektywiczny. Teczka zawiera także cztery projekty gmachu Chemii Lekarskiej, w tym dwa wykonane tuszem na kalce technicznej i dwie światłokopie na tle niebieskim, autoryzowane również nazwiskiem *Madurowicz*. Mniejsza liczba projektów przechowywana jest w jednostce archiwalnej AUAM Rektorat 15-1060, w której znajdują się inne rzuty pionowe i poziome gmachów: Chemii Filozoficznej (3 szt.), Chemii Lekarskiej (1szt.) oraz gmachu Anatomii (1 szt.), sygnowane również nazwiskiem *Madurowicz*. Dopełnienie projektów stanowią liczne dokumenty sygnowane tym nazwiskiem lub inicjałami, przechowywane w innych jednostkach AUAM dotyczących budowy gmachów Anatomii i Chemii.

Świadectwa autorskich prac Edwarda Madurowicza wskazują czytelnie na jego dzieła, zatem zastanawia literatura, w której od kilkudziesięciu lat historycy nie zajmują zgodnego stanowiska co do nazwiska twórcy projektu gmachu Anatomii, jak również gmachu Chemii. Dla oceny problemu podjęłam próbę przesłedzenia przyczyn istniejącego - do czasów obecnych - stanu rzeczy.

Edward Madurowicz przyjechał do Poznania we wrześniu 1919 roku z Sarajewa¹⁶⁰, podejmując pracę początkowo w Biurze Budowlanym Regencji Poznańskiej¹⁶¹, a niespełna pół roku później w Państwowej Inspekcji Budowlanej Uniwersyteckiej, gdzie po odejściu inż. Stefana Cybichowskiego¹⁶² objął funkcję kierownika¹⁶³. Jedną z pierwszych prac, którą wykonywał dla Uczelni był nadzór nad drugim etapem przebudowy i wykończenia tzw. Hali Betonowej (Betonhaus z 1911 r.¹⁶⁴) dla Studium

¹⁶⁰ APP, Akta Miasta Poznania, *Kartoteka Ewidencji Ludności 1870-1931 nr 182, Madurowicz Edward*, Karta meldunkowa.

¹⁶¹ AUAM, Rektorat, sygn. XXXIII/6, Kopie zbiorów PTPN: *Notatki prof. Heliadora Świącickiego*, w których wymieniony jest Edward Madurowicz.

¹⁶² Stefan Cybichowski pełnił funkcję kierownika Inspekcji Budowlanej od lutego 1920 r., patrz: *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019: *Protokół posiedzenia Senatu z 22 lutego 1920 r.*, s. 38.

¹⁶³ Maciej Michalski, *Okres rozbudowy – tworzenie nowej infrastruktury*, [w:] Maciej Michalski, *Miejsce Uniwersytetu, Infrastruktura Uniwersytetu Poznańskiego w przestrzeni miejskiej Poznania i okolic 1919-2019*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 74.

¹⁶⁴ Maciej Michalski, *Okres budowy – przejmowanie i adaptacja istniejących obiektów*, [w:] Maciej Michalski, *Miejsce Uniwersytetu, Infrastruktura Uniwersytetu Poznańskiego w przestrzeni miejskiej Poznania i okolic 1919-2019*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 55-56, w którym to rozdziale autor zamieścił informację, że Halę *Betonhaus (Betonhalle)* projektowali Fritz Teubner, Hermann Kloth oraz G. Schneider.

Wychowania Fizycznego UP¹⁶⁵. Prace te, prowadzone od października 1920 r. do maja 1921 r., zbiegły się w czasie z planowaniem przez władze UP pilnej budowy nowych gmachów dydaktycznych dla Zakładu Anatomii Opisowej oraz dla zakładów chemicznych Wydziału Filozoficznego, których projekty zlecono wykonać Edwardowi Madurowiczowi¹⁶⁶.

Wstępne rysunki obu gmachów wykonał architekt dla terenów pofortecznych, gdzie budowę tych obiektów zaplanowano, lecz wstrzymano z powodu negatywnych wyników ekspertyz osiadania gruntów (patrz rozdz. VI.8.1).

Projekty drugiej koncepcji gmachów Anatomii i Chemii Filozoficznej oraz projekt dodatkowego gmachu Chemii dla Wydziału Lekarskiego, wykreślone dla drugiego terenu, przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, były pierwszymi dziełami Edwarda Madurowicza w wolnej Polsce, które pragnął wykonać i wykonał dla poznańskiej Uczelni z największą inwencją twórczą, o czym świadczą zachowane projekty, szkice, dokumenty oraz liczne słowa uznania utrwalone w archiwaliach i w prasie.

Rektor UP prof. Heliodor Świącicki podczas uroczystości święcenia kamieni węgielnych pod nowe gmachy, 28 listopada 1921 r., dziękował architektowi słowami.:

„Szczególną wdzięczność wyrażamy Biuru Budowlanemu Uniwersyteckiemu, a zwłaszcza panu architektowi Edwardowi Madurowiczowi, który niezmierną swoją pracą przyspieszył rozpoczęcie budowli uniwersyteckich.”¹⁶⁷.

Nazwisko Edwarda Madurowicza, jako autora projektów tych budynków, uwiecznione zostało w tekstach Aktów Erekcyjnych, opublikowanych w broszurze prof. Adama Wrzoska wydanej z okazji ich wmurowania:

*z Aktu Erekcyjnego gmachu Anatomii:

¹⁶⁵ *Nowy gmach studium wychowania fizycznego Uniwersytetu w Poznaniu*, Wychowanie Fizyczne, red. Eugeniusz Piasecki, Poznań styczeń-kwiecień 1921, z. 1-4, s. 40, w którym podano, że Halę Betonową przeprojektował Adam Batycki dla Studium Wychowania Fizycznego UP. Pierwszy etap przebudowy hali nadzorował inż. Stefan Cybichowski z Wydziału Budowlanego Województwa, natomiast drugi etap nadzorował Edward Madurowicz.

¹⁶⁶ AUAM, Rektorat, sygn. 15/241, Pismo Departamentu Robót Publicznych MbDzP, z dnia 21 stycznia 1921 r.: *Do Województwa Poznańskiego Wydział Robót Publicznych*, w którym wydano zlecenie na wykonanie szkiców gmachów Anatomii i Chemii Lekarskiej – pismo podpisał Roger Sławski i potwierdził inicjałami Edward Madurowicz.

¹⁶⁷ Adam Wrzosek, *Uroczystość poświęcenia kamieni węgielnych gmachów uniwersyteckich w Poznaniu*, Poznań 1921, s. 11 – broszura.

„... Ksiądz Kardynał Edmund Dalbor ... poświęcił kamień węgielny Zakładu Anatomii Prawidłowej wznoszonego według planu Edwarda Madurowicza.”¹⁶⁸

*z Aktu Erekcyjnego gmachu Chemii Filozoficznej:

„... inżynier architekt Edward Madurowicz, który z obczyzny wróciwszy, pierwsze dzieło architektoniczne swojego pomysłu ziemi ojczystej trud w nie znaczy i umiłowanie włożywszy poświęcił, opracowanie szczegółów ...Janowi Polaszkowi powierzając ... przychylną aprobatę zjednał.”¹⁶⁹

*w Akcie Erekcyjnym gmachu Chemii Lekarskiej, architekta nie wpisano.

Słowa uznania najwyższych władz Uczelni dla Edwarda Madurowicza za zaangażowanie i wkład pracy włożony w tworzenie nowej infrastruktury uniwersyteckiej, a także uwiecznienie nazwiska architekta w dokumentach erekcyjnych nie powinny budzić wątpliwości co do twórcy projektów. Badacze historii nie określają jednakże autora klarownie. Architekt zachowałby niepodważalne prawo do dzieł gdyby budowa gmachów Anatomii i Chemii Filozoficznej przebiegała systematycznie (przypomnę, że gmachu Chemii Lekarskiej nie wzniesiono), zgodnie z projektami i w czasie 3-4 lat, jak zakładano. Realizację planów zaburzyła jednakże galopująca inflacja, która skutkowała natychmiastowym wyczerpaniem pierwszych funduszy¹⁷⁰ i niestabilnym kredytowaniem dalszych robót, czego następstwem była przeciągająca się wiele lat budowa a konsekwencją wielokrotne zmiany koncepcji użytkowania budynków i związane z nimi modyfikacje projektów. Po czterech latach od rozpoczęcia budowy, w październiku 1925 roku, Edward Madurowicz wyjechał na stałe do Warszawy¹⁷¹.

Nadzór nad budową gmachów sprawował Jan Polaszek, początkowo jako budowniczy a następnie jako inspektor Państwowej Inspekcji Budowlanej Uniwersyteckiej¹⁷², który zatwierdzał zmiany w projektach obu obiektów nanoszone przez różnych architektów. Pomimo że literatura nie wyszczególnia profilu zmian wykreślonych w projektach ani nie zaznacza czy i w jakim stopniu wpłynęły one na

¹⁶⁸ Op. cit., s. 14, 20, 26; zob. też: *Uroczystość poświęcenia kamieni węgielnych*, Dziennik Poznański z dn. 14.12.1921, R. 63, nr 268, s. 8.

¹⁶⁹ Op. cit., s. 8.

¹⁷⁰ AUAM, Rektorat, sygn. 15-243, Pismo Rektora prof. Heliodora Świąćckiego *Do Ministerstwa Bylej Dzielnicy Pruskiej w Poznaniu*, z dn. 6 października 1921 r., nr 1398, w którym rektor zawiadamia o wyczerpaniu kredytów budowlanych na rok 1921.

¹⁷¹ APP, kartoteka ewidencji ludności nr 182 – Edward Madurowicz.

¹⁷² *Nowy gmach uniwersytetu w Poznaniu*, Dziennik Poznański, 07.04.1925 r., R. 67, Nr 81, s. 4.

kształt brył budynków lub oryginalny ich metraż, architekci modyfikujący projekty mianowani są często przez historyków współautorami lub nawet głównymi autorami projektów obu gmachów.

W przypadku projektu gmachu Anatomii w literaturze wymienia się pięciu jego autorów: Edwarda Madurowicza, Rogera Sławskiego, Jana Polaszka, a także Stanisława Pogórskiego i Tadeusza Płończaka. W rozdziałach następnych podjęłam studia nad chronologią, skalą i autorstwem zmian kreślonych w projektach, w celu wyłonienia argumentów mogących uzasadniać postrzeganie autora projektu Collegium Anatomicum, przez historyków.

VI.10.2. PIERWSZA, NIEZNANA DOTĄD ZMIANA W PROJEKCIE GMACHU ANATOMII, W 1922 R., I JEJ ZNACZENIE DLA ORGANIZACJI ZAPLECZA WYDZIAŁU LEKARSKIEGO UP

Od roku 1925, jak przekazują źródła i literatura, dla budującego się gmachu Anatomii rozpoczął się okres podejmowania decyzji, których skutkiem były liczne modyfikacje projektów związane z różnymi koncepcjami zagospodarowania budynku. Zmiany kreślone w projektach - w całym okresie budowy - nie wpłynęły jednakże na kształt bryły gmachu, którą wzniesiono zgodnie z projektem Edwarda Madurowicza, co ustaliłam w analizach porównawczych: projektów z 1921 r., fotografii archiwalnych oraz ilustracji obecnego Collegium Anatomicum¹⁷³.

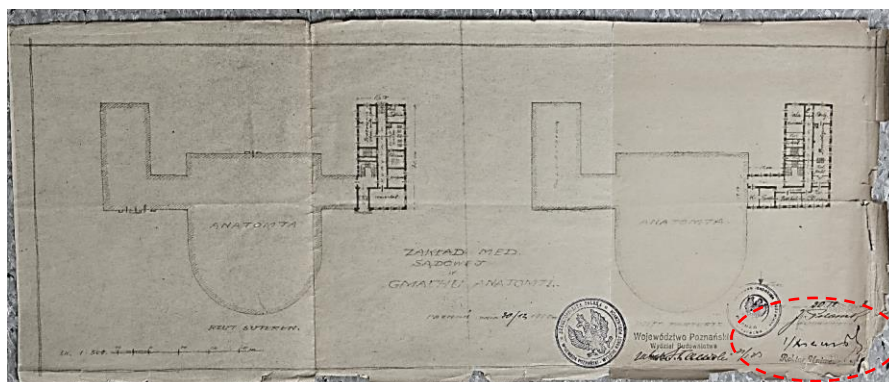
Literatura przedmiotu uwzględnia trzy kolejne modyfikacje projektów, przypadające na lata 1925, 1927-29 i 1929-31.

Jako pierwszą wymienia się, za Kroniką UP z 1924/25 r., zmianę planów wynikającą z uchwały władz Uczelni z 20 marca 1925 r. podjętą w celu przeznaczania przestrzeni budynku dla większej liczby jednostek naukowych. Po ukończeniu budowy obiekt użytkować miały - prócz Zakładu Anatomii Opisowej - także zakłady: Histologii i Embriologii, Fizjologii oraz Pracownia Chirurgii Operacyjnej¹⁷⁴. Powyższa uchwała

¹⁷³ AUAM,teczka *Anatomia*, bez sygn., która zawiera oryginalne projekty gmachu Anatomii z 1921 r., autoryzowane nazwiskiem *Madurowicza*, zob. też: Fotografie Collegium Anatomicum autorstwa Romana Ulatowskiego, z 1929 r., ze zbiorów Miejskiego Konserwatora Zabytków.

¹⁷⁴ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1924/25*, Poznań 1929, s. 4, zob. też: *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019: *Protokół posiedzenia Senatu z 20 marca 1925 r.*, pkt. 1, s. 791.

nasunęła sugestię, że jej następstwem winna być nowelizacja projektów budynku. Kwerenda prowadzona w celu odszukania rysunków nie przyniosła rezultatu, ujawniła jednakże istnienie innych, nieznanych dotąd szkiców i dokumentów z 1922 r., zachowanych w Katedrze i Zakładzie Medycyny Sądowej UMP, których przestudiowanie kwestionuje rok 1925 uważany dotąd przez historyków za rok pierwszych zmian kreślonych w projektach budynku.

Ryc. 24. Plan pomieszczeń wyznaczonych dla Zakładu Medycyny Sądowej w zachodnim skrzydle gmachu Anatomii, będącym w trakcie budowy, w grudniu 1922 r. Rysunek lewy - sutereny, prawy - parter obiektu. Projekt zatwierdzili: rektor UP prof. Heliodor Święcicki, radca budownictwa Roger Sławski oraz inspektor Jan Polaszek. Poznań 30.12.1922 r. oraz 20.01.1923 r. Zbiory KiZMS UMP.

Źródłem podważającym powyższe twierdzenie był niezbadany dotąd rysunek gmachu Anatomii, nieautoryzowany, zatwierdzony m. in. przez rektora prof. Heliodora Święcickiego, wykonany w grudniu 1922 r., obrazujący lokale dla Zakładu Medycyny Sądowej wytyczone w zachodnim skrzydle budynku. Szkic zwracał uwagę, albowiem pomieszczenia dla tej jednostki wykreślono w innej części budynku, niż miejsce, do którego zakład ten wprowadził się do Collegium Anatomicum jesienią 1930 r. [Ryc.24].

Już we wstępnym etapie badań rysunek uznałam za unikat, albowiem był to jedyny projekt, z wielu przeze mnie analizowanych, zatwierdzony przez rektora prof. Heliodora Święcickiego. Szkic, oznaczony datami 30 grudnia 1922 r. i 23 stycznia 1923 r., nieautoryzowany, zatwierdzili prócz rektora: radca budownictwa Województwa Wielkopolskiego Roger Sławski oraz inspektor budownictwa Jan Polaszek. Wymieniam tutaj szczegółowo daty dokumentów, albowiem stanowią one klucz dla wyników badań. Wśród pozyskanych materiałów zachowało się także pismo dotyczące się tego projektu: „*Objaśnienie do propozycji umieszczenia Zakładu medycyny sądowej w budującym się gmachu Anatomii*”, z dnia 28 grudnia 1922 r., w którym wyszczególniono specjalistyczne

dla tej placówki pomieszczenia, a także oszacowano wstępny kosztorys modyfikacji zachodniego skrzydła gmachu Anatomii¹⁷⁵.

Pierwszy wniosek wysunięty z oceny materiałów wskazywał, że projekt powstał w reakcji władz Uczelni na niezwykle trudną sytuację lokalową Zakładu Medycyny Sądowej, którego ze względu na specyfikę nie można było urządzić w żaden sposób w siedmiu pokojach Collegium Medicum - przyznanych przez Radę Wydziału Lekarskiego w listopadzie 1921 r. - ani w żadnym innym obiekcie uniwersyteckim¹⁷⁶. Fundamentalnym problemem był brak możliwości zorganizowania prosektorium ze składnicą zwłok i morgą oraz Sali sekcji sądowo-lekarskich. Tę ostatnią prof. Stefan Horoszkiewicz, kierownik Zakładu Medycyny Sądowej, urządził czasowo w przerobionej łazience więziennej¹⁷⁷. Sytuacja zakładu wykluczała również uruchomienie jakichkolwiek zajęć dydaktycznych. Nowa siedziba dla tej jednostki rozplanowana została na dwóch poziomach zachodniego skrzydła gmachu Anatomii, w suterrenach i na parterze. Na niższym poziomie ulokowano m. in. kostnicę na pięć zwłok (z windą), chłodnię, pracownię chemiczną i mikroskopową oraz pokój dla preparatów, a w parterze wytyczono m. in. salę ćwiczeń dla studentów, prosektorium na 1-2 stołów (z windą), pokoje dla sędziego oraz świadków, salę oględzin, a także pokój rentgenowski i ciemnię fotograficzną. Oceniając ilość, wielkość i charakter wykreślonych pomieszczeń, nowe lokum - biorąc pod uwagę ówczesny stan ludności m. Poznania, ok. 170 tys. - w wystarczającym stopniu mogło spełniać podstawowe wymogi stawiane tego typu placówkom¹⁷⁸. Dodam tutaj, że w omawianym czasie poznański Zakład Medycyny Sądowej organizował się jako drugi w Polsce, po Warszawie¹⁷⁹.

¹⁷⁵ Pismo: *Objaśnienie do propozycji umieszczenia Zakładu medycyny sądowej w budującym się gmachu Anatomii*, z 28 grudnia 1922 r., z adnotacją do l. dz. 104/23, VIII t z 23.I.23, podpisane przez naczelnika Wydziału Budownictwa Województwa Poznańskiego Rogera Sławskiego oraz inspektora Jana Polaszka, Zbiory KiZMS UMP.

¹⁷⁶ Adam Wrzosek, *Pomieszczenia dla zakładów i klinik*, [w:] Adam Wrzosek, *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919-23) za rektoratu Heljodora Świącickiego*, Poznań 1924, s. 203; zob. też: *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego 1923/24*, Poznań 1925, s. 19.

¹⁷⁷ Pismo/odpis: *Do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie*, z dnia 1.VII.1922 r., wystawione przez Dziekanat Wydziału Lekarskiego w Poznaniu, L.dz. 764, w którym opisano warunki lokalowe nie pozwalające na prawidłowe funkcjonowanie Zakładu Medycyny Sądowej. Zbiory KiZMS UMP.

¹⁷⁸ Wniosek wysunięty na podstawie dyskusji autorki z kierownikiem Zakładu Medycyny Sądowej UMP dr hab. Czesławem Żabą, w 2021 r.

¹⁷⁹ J. B., *Sąd i medycyna*, Dziennik Bydgoski z dnia 28 lipca 1935 r., nr 172, s. 8.

Z powyższych analiz wysunęłam wnioszek drugi, a mianowicie, że wybór siedziby dla ZMS w budującym się gmachu Anatomii rokował na stosunkowo szybką jej realizację. Wydaje się, że brano pod uwagę nie tylko czas budowy ale także koszty, które w przypadku lokalizacji tego zakładu w jednym ze skrzydeł budynku mogły być najniższe, gdyż segmenty boczne wybudowano w tym czasie tylko do poziomu parteru [Ryc. 27]. Tak więc ewentualne przeróbki dotyczyły tylko suterenu a dla parteru wystarczyło znowelizować projekty i kontynuować budowę. Jak podaje Kronika UP za rok 1924/25 skrzydła boczne wzniesiono dopiero w roku 1925¹⁸⁰

Do tego momentu wynik analiz wydawał się logiczny, jednakże ocena kolejnych dokumentów¹⁸¹, pochodzących z tej samej teczki, wzbudziła już zastanowienie. Wynikało z niej bowiem, że niemal w tym samym czasie, tj. w grudniu 1922 r. i styczniu 1923 r., władze Uczelni zatwierdziły - równorzędnie z pierwszym projektem - drugi projekt nowej siedziby dla Zakładu Medycyny Sądowej, na gruntach jeżyckich, którą zaplanowano pół roku wcześniej niż projekt w budującym się gmachu Anatomii.

Przestudiowane dokumenty ujawniały, że 31 maja 1922 r. Rada Wydziału Lekarskiego „...upoważniła prof. Horoszkiewicza aby z Inspekcją budowlaną opracował szkic budżetowy na budowę zakładu medycyny sądowej, a Prof. Jurasza i-un (juniora – dopisek autorki) aby opracował także szkic na budowę kliniki chirurgicznej...”¹⁸².

Powyższa decyzja uruchomiła proces przygotowań do budowy dwóch obiektów na gruntach jeżyckich: Zakładu Medycyny Sądowej oraz Kliniki Chirurgicznej. Od początku czerwca 1922 r. opracowywano szkice kosztorysowe, programy na budowę oraz projekty obu obiektów, z tą różnicą, że dla budynku ZMS początkowo nie ustalono lokalizacji, natomiast Klinikę Chirurgiczną włączono do kompleksu gmachów klinicznych, na

¹⁸⁰ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1924/25 za rektoratu prof. dr. Stanisława Dobrzyckiego*, Poznań 1929 (najprawdopodobniej błędnie wydrukowany rok wydania), s. 4.

¹⁸¹ Pisma ze zbiorów Katedry i Zakładu Medycyny Sądowej UMP: *Wyciąg z posiedzenia Rady Wydziału Lekarskiego z dnia 31.V.1922 r. w sprawie Zakładu Medycyny Sądowej* (odpis); Pismo dziekana WL prof. Adama Wrzoska *Do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie, Budowa Zakładu medycyny sądowej*, z dnia 1 lipca 1922 r. nr L. dz. 764, w sprawie sytuacji lokalowej Zakładu Medycyny Sądowej; Pismo Wojewody Poznańskiego L.Dz. 104/23 VIII A. do Rektoratu Uniwersytetu z dnia 23 stycznia 1923 roku w sprawie zatwierdzenia planu umieszczenia Zakładu Medycyny Sądowej w gmachu Anatomii, podpisane przez R. Sławskiego, z adnotacją odręczną Rektora Święcickiego *Do Dziekanatu Lek.*

¹⁸² Pismo ze zbiorów Katedry i Zakładu Medycyny Sądowej UMP: *Wyciąg z posiedzenia Rady Wydziału Lekarskiego z dnia 31.V.1922 r. w sprawie Zakładu Medycyny Sądowej* (odpis).

gruntach jeżyckich, i usytuowano na działce zamkniętej obecnymi ulicami: Marcelińską, Polną, Rokietnicką i Przybyszewskiego [Ryc. 8, Ryc. 26]. Nad wyborem gruntu dla gmachu ZMS toczono najprawdopodobniej dłuższe dyskusje, zakończone ostatecznie decyzją o lokalizacji tego obiektu również na terenie kompleksu gmachów klinicznych, na co wskazuje schemat budynku naniesiony na planie miasteczka w postaci naklejonej papierowej korekty. Ulicę przy której wyznaczono działkę dla ZMS, którą wyżej wymieniałam jako obecną Rokietnicką, określono w dokumentach jako: „*nowoprojektowaną ulicę podłużną między drogą do Marcelina a ul. Bukowską*”¹⁸³. Skorygowany plan miasteczka, z naniesionym budynkiem dla Zakładu Medycyny Sądowej, nosił daty zatwierdzenia 7 grudnia 1922 r.¹⁸⁴ oraz datę 22 stycznia 1923 r. - do tej ostatniej powrócę w dalszej części pracy.

W ocenie wszystkich materiałów dotyczących dwóch siedzib dla Zakładu Medycyny Sądowej zastanawiające było z jakiej przyczyny władze Uczelni zaplanowały i zatwierdziły do równorzędnej realizacji projekty dwóch siedzib dla jednego zakładu, a nie jednej. Decyzja władz wydawała się nieracjonalna, gdyż projekty te zatwierdzone zostały w trudnym okresie organizacji Uczelni gdy wiele jednostek borykało się z poważnymi problemami organizacyjnymi i ciągłym deficytem pomieszczeń. Odpowiedź na to pytanie tkwi najprawdopodobniej w tym, że plany budowy gmachów dla Zakładu Medycyny Sądowej i dla Kliniki Chirurgicznej powstawały w trudnym okresie załamania się polityki gospodarczej i finansowej państwa polskiego, kiedy to galopująco nasilająca się inflacja wstrzymywała lub spowalniała realizację wielu inwestycji budowlanych. W związku z tym nie można było przewidzieć kiedy lub czy w ogóle budynki te zostaną wzniesione. Wydaje się, że władze Uczelni świadome niepewnego losu nowego budynku dla Zakładu Medycyny Sądowej, w trosce o jak najszybsze polepszenie warunków jego funkcjonowania, podjęły decyzję o opcjonalnym rozwiązaniu problemu i wyznaczeniu alternatywnej siedziby dla tej jednostki, lecz takiej, która rokowałaby na pewną i szybką realizację. Takim rozwiązaniem był gmach Anatomii, którego budowa trwała od roku i

¹⁸³ KiZMS UMP, Pismo z dnia 7 grudnia 1922 r.: *PROGRAM na budowę zakładu medycyny sądowej dla Uniwersytetu w Poznaniu, przy nowo projektowanej ulicy podłużnej między dzisiejszą drogą do Marcelina i ul. Bukowską.*

¹⁸⁴ Pismo ze zbiorów Katedry i Zakładu Medycyny Sądowej UMP: *Protokół naradczy w sprawie budowy kliniki chirurgicznej i zakładu medycyny sądowej dla Uniwersytetu w Poznaniu, z dn. 7 grudnia 1922 r., podpisany przez dziekana WL prof. Adama Wrzoska, dyrektora Kliniki Chirurgicznej prof. Antoniego T. Jurasza, kierownika ZMS prof. Stefana Horoszkiewicza, radcę budownictwa inż. Rogera Sławskiego oraz inspektora Jana Polaszka.*

według założeń jej finał miał przypaść na rok 1924, ewentualnie 1925. Nikt nie przypuszczał wówczas, że obiekt zostanie oddany w użytkowanie Wydziału Lekarskiego dopiero po blisko dziesięciu latach.

Wybór siedziby dla Zakładu Medycyny Sądowej w gmachu Anatomii nie spowolnił starań o wzniesienie niezależnego budynku na gruntach jeżyckich. Świadczą o tym zbieżne daty zatwierdzenia projektów obu siedzib przez Naczelnika Wydziału Budownictwa Województwa Poznańskiego, Rogera Sławskiego:

1/ projekt gmachu dla ZMS w kompleksie klinik zatwierdzono **22 stycznia** 1923 r.,

2/ projekt siedziby dla ZMS w gmachu Anatomii zatwierdzono **23 stycznia** 1923 r.

Materiały te świadczą o intensywnych i wielotorowych dążeniach władz Uczelni (w latach 1922 i na początku 1923) do zapewnienia tej jednostce właściwego zaplecza.

Dalszych losów dwóch siedzib dla ZMS nie można już analizować, albowiem na tym etapie badań pakiet materiałów źródłowych został wyczerpany. W posumowaniu można by ogólnie stwierdzić, że „*żadnej z analizowanych siedzib dla Zakładu Medycyny Sądowej nie udało się zrealizować*”, co jest prawdą, jednakże otwarte pozostałoby pytanie: z jakiej przyczyny planów tych nie realizowano? Odpowiedzią na pytanie są wyniki oględzin wszystkich rozważanych dokumentów, projektów i planów, jak również widocznych na nich pieczęci i podpisów, starannie spiętych w jednym skoroszycie, które świadczą o tym, że są to źródła oryginalne, a nie ich kopie. Oznacza to, że analizowany pakiet dokumentów i projektów nie został nigdy wysłany do ministerstwa - najpewniej z powodu galopującej inflacji i braku perspektyw na realizację - i odłożony na półki biblioteki Zakładu Medycyny Sądowej, gdzie pomimo przeprowadzki w 1930 r. i następnie okresu II wojny światowej, podczas której zakład przekształcony został w jednostkę niemiecką, przechował się bez znaczącego uszczerbku, przez okres stu lat.

Wniosek: Z analiz całości materiału wysunęłam wniosek końcowy, mianowicie, że osadzenie Zakładu Medycyny Sądowej w budującym się gmachu Anatomii mogło być uważane za rozwiązanie tymczasowe lub wariantowe. Wydaje się, że zakładano iż gmach Anatomii ukończony zostanie jako pierwszy i ZMS funkcjonować w nim będzie okresowo, do czasu realizacji nowego budynku na gruntach jeżyckich. Możliwe jest także, że władze Uczelni, nie mając pewności w jakim czasie obie inwestycje zostaną zrealizowane (z uwagi na sytuację gospodarczą państwa nie gwarantującą finansowania wielu inwestycji), założyły, że Zakład Medycyny Sądowej wprowadzi się do tej siedziby, której budowa zostanie ukończona jako pierwsza.

Przedstawione powyżej analizy i ich wyniki wnoszą w całości nowy pakiet wiedzy do historii organizacji Wydziału Lekarskiego UP oraz wprowadzają nowy porządek dat odnoszących się do chronologii zmian kreślonych w projektach gmachu Anatomii, a także nowy porządek dat wiążących historię Zakładu Medycyny Sądowej z gmachem Collegium Anatomicum. Odtąd w literaturze przyjmuje się, że:

- pierwsze zmiany naniesione w projekcie gmachu Anatomii wyznacza rok 1922, a nie rok 1925 – jak uważano dotychczas,
- pierwszy związek Zakładu Medycyny Sądowej z gmachem Anatomii przypada na rok 1922, a nie na rok 1930 – jak przekazują publikacje.

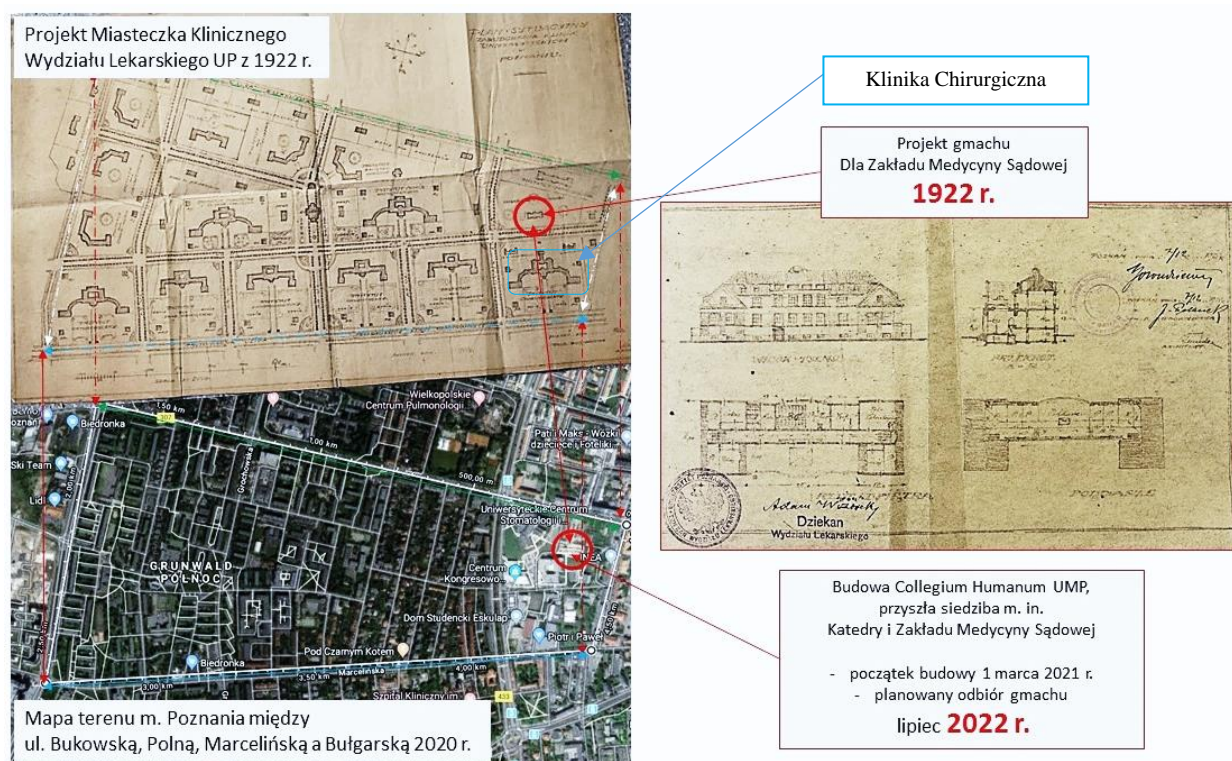
Ryc. 25. Projekt budynku dla Zakładu Medycyny Sądowej, dla działki na placu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, między gmachami Anatomii i Chemii. Szkic zatwierdzony 15 kwietnia 1925 r. przez dziekana WL prof. Edwarda Lubicz-Niezabitowskiego, kierownika ZMS prof. Stefana Horoszkiewicza oraz inspektora Jana Polaszka, a także 1 maja 1925 r. przez Naczelnika Wydziału Robót Publicznych na Województwo – nazwisko nieczytelne (architekt: nazwisko mało czytelne, ale z dużą dozą prawdopodobieństwa Józef Schneider. Zbiory KiZMS.

Należy dodać, że władze Uczelni podjęły jeszcze jeden zamiar wzniesienia budynku dla Zakładu Medycyny Sądowej¹⁸⁵, w roku 1925, na gruntach między gmachem Anatomii i gmachem Chemii, w miejscu obecnego gmachu Collegium prof. Józefa Chmiela, przy ul. Święcickiego 4 [Ryc. 7, Ryc. 25], którego także nie zdołano uskuteczyć. Ostatecznie dopiero 17 stycznia 1930 r. Senat uchwalił aby jednostkę tę umieścić w gmachu Collegium Anatomicum¹⁸⁶, do którego wysokich suterren audytorium Zakład Medycyny Sądowej wprowadził się 7 października 1930 r.

¹⁸⁵ *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019: *Protokół posiedzenia Senatu z 20 marca 1925 r.* s. 791.

¹⁸⁶ AUAM, Rektorat, sygn. 15-247, Pismo MWRiOP z dn. 31 stycznia 1930 r., nr IV.SW-672/1930, *do Rektoratu Uniwersytetu Poznańskiego o zatwierdzeniu rozmieszczenia w gmachu Anatomii i Chemii jednostek naukowych, zgodnie z decyzją Senatu z dn. 20 stycznia 1930 r.*; zob. też: AUAM, Rektorat, sygn.15-246, *Załącznik I do protokołu Senatu Akad. z 17 stycznia 1930 r.*, w którym Komisja Senacka uchwaliła rozmieszczenie zakładów naukowych w gmachu Anatomii i gmachu Chemii; zob też: *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. II, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2020: *Protokół posiedzenia Senatu z 17 stycznia 1930 r.*, pkt. 5, s. 563 oraz załącznik I - s. 565; zob. też: *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata szkolne*

Ryc. 26. Wynik analizy porównawczej gruntów języckich w roku 1922 i w roku 2022, dla ustalenia lokalizacji działki, dla której: 1/ plan górny: w roku 1922 powstał projekt budynku dla Zakładu Medycyny Sądowej UP (projekt budynku po prawej stronie, zatwierdzony przez prof. Adama Wrzosa – dziekana WL UP); 2/ mapa dolna: w roku 2022 ZMS UMP wprowadził się do nowego Collegium Humanum, który wybudowano niemalże w tym samym miejscu gdzie sto lat wcześniej władze UP planowały wzniesienie nowego gmachu dla tego właśnie zakładu. Projekty ze zbiorów KiZMS UMP; mapa współczesna Google.com

W czasach współczesnych, obszar wschodni miasteczka klinicznego (z 1922 r.) zajmuje kampus Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego, którego centralnym ciągiem komunikacyjnym jest ulica Rokietnicka. Analiza porównawcza tego terenu, na planie urbanistycznym miasteczka i na współczesnej mapie satelitarnej, wykonana w celu lokalizacji działki, dla której w roku 1922 powstał projekt budynku dla ZMS, dała wynik na miarę obchodzonych w ostatnich latach stuleci! [Ryc. 26]

Otóż w połowie roku 2022 r. Zakład Medycyny Sądowej UMP opuścił siedzibę w Collegium Anatomicum - po 92. latach działalności - i przeniósł się do nowego gmachu Collegium Humanum, przy ul. Rokietnickiej, który wybudowano w roku 2022 niemalże

1929/31, Poznań 1929, s. 11, 13; zob. też: Jan Hasik, Jacek Juszczyk, *Baza Materialna*, [w:] *Dzieje Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego i Akademii Medycznej (1919-1979)*, AM w Poznaniu, Poznań 1979, s. 35.

w tym samym miejscu, gdzie działkę pod nowy budynek dla tej jednostki wytyczono w roku 1922!

Wniosek: ZMS UMP wprowadził się do nowej siedziby dokładnie po stu latach od momentu gdy władze Uniwersytetu Poznańskiego, z rektorem prof. Heliodorem Święcickim, zaplanowały nowy obiekt dla tego zakładu w tym właśnie punkcie miasta.

VI.10.3. STUDIA NAD SPORNYM AUTORSTWEM PROJEKTU COLLEGIUM ANATOMICUM, W LITERATURZE, Z UWZGLĘDNIENIEM RÓWNOWAŻNEGO PROBLEMU W HISTORII COLLEGIUM CHEMICUM

Jak wspomniałam już wcześniej, problem z określaniem autora projektu Collegium Anatomicum, w literaturze, wiąże się ze zmianami kreślonymi w projektach budynku przez różnych architektów, których historycy postrzegają często jako współautorów a nawet autorów projektu całego budynku. Badacze nie typują jednakże zgodnie autora projektu, w związku z czym w publikacjach napotkać można nazwiska aż pięciu architektów: Edwarda Madurowicza, Rogera Sławskiego, Jana Polaszka oraz Stanisława Pogórskiego i Tadeusza Płończaka. Dwóch ostatnich twórców ujęłam wyjątkowo spoza zakresu czasowego rozprawy, bowiem zmodernizowali oni projekty budynku w roku 1946, jednakże interpretacja tej modyfikacji - w literaturze powojennej - wiąże się z funkcjonowaniem gmachu w okresie II RP (rozdział VI.10.5).

Stanowisko historyków, nadających *prawa autorskie osobiste* architektom innym niż Madurowicz, wzbudziło moją wątpliwość, albowiem nie opierało się ono na źródłach archiwalnych ani na dociekaniach badawczych, lecz ograniczało się tylko do wskazania nazwiska obranego architekta, w niektórych przypadkach wspartego rangą wydarzenia, dla którego zmieniono projekty budynku. Dla wyjaśnienia podłoża tej sytuacji, istniejącej w literaturze od kilkudziesięciu lat, podjęłam próbę prześledzenia profilu zmian wprowadzanych przez architektów w projektach budynku, w porządku chronologicznym, w celu wyłonienia argumentów mogących uzasadniać zapatrywania historyków na analizowany tutaj temat.

STUDIA NAD AUTORSTWEM ZMIAN W PROJEKTACH GMACHU ANATOMII, W PORZĄDKU CHRONOLOGICZNYM

W rozdziale poprzednim ustaliłam, że pierwsze zmiany w projekcie gmachu Anatomii (z 1921 r.) wykreślił nieustalony architekt, w grudniu 1922 r., oraz że rysunek

i związane z nim wydarzenia nie są dotąd znane w literaturze. Oznacza to, że ocena tego szkicu - przedstawiona w rozdziale poprzednim - nie może być wykorzystana w badaniach nad autorstwem projektu tego budynku, postrzeganym przez historyków. Nie mniej dla chronologicznego porządku zmian w projektach należało je tutaj uwzględnić.

Druga zmiana projektów, uchwalona przez Senat UP 20 marca 1925 r.¹⁸⁷ (przypomnę, że uważana dotąd za pierwszą), dotyczyła zwiększenia ilości przyszłych użytkowników budynku - z jednego zakładu do czterech jednostek - co wymagało nowego rozplanowania przestrzeni budynku, a więc nowelizacji projektów. Uchwała ta była skutkiem inspekcji przeprowadzonej na placu budowy, na początku stycznia 1925 r., przez Państwowy Inspektorat Budownictwa Poznań-Miasto.

Ryc. 27. Stan budowy gmachu Anatomii Uniwersytetu Poznańskiego, z dnia 1 stycznia 1925 roku, opisana na odwrocie przez inspektora budownictwa Jana Polaszka. Fot. J. Puciński, Zbiory Miejskiego Konserwatora Zabytków, w Poznaniu.

Po trzech latach budowy gmach Anatomii posiadał tylko wybudowany korpus główny z przylegającym „szkieletem” audytorium oraz sutereny skrzydeł bocznych, wybudowane do poziomu parteru¹⁸⁸ [Ryc. 27]. Ze stanu budowli można wywnioskować, że wspomniana modernizacja projektów nie dotyczyła audytorium [przewidzianego dla prosektorium (I piętro) oraz dla muzeum anatomicznego (sutereny)], lecz polegała na nowym rozplanowaniu pomieszczeń w skrzydłach bocznych - jeszcze nie wybudowanych - w których Edward Madurowicz zaplanował pierwotnie mieszkania dla profesorów i asystentów [Ryc. 17, Ryc. 36]. Kontrola na placu budowy zapoczątkowała szereg działań na szczeblu uczelnianym oraz ministerialnym, których rezultatem była

¹⁸⁷ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1924/25*, Poznań 1929 (tutaj podano rok MCMXXIX a najprawdopodobniej miało być MCMXXIV), s. 3-4; zob. też: *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Domalanus Anna, Mamczak-Gadkowska Irena, Sak Monika, Wysokińska Aleksandra, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019: *Protokół z posiedzenia Senatu z dnia 20 marca 1925 r., pkt. 1.* s. 791.

¹⁸⁸ Adam Wrzosek, *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919-23) za rektoratu Heljodora Świącickiego*, Wydanie z załącznika MWRiOP, Poznań 1924, s. 205.

powyższa uchwała a jej następstwem uruchomienie przez ministerstwo części kredytu, dzięki któremu wzniesiono skrzydła boczne oraz cały budynek pokryto dachem¹⁸⁹.

Poszukiwanie znowelizowanych projektów budynku, z 1925 r., w celu ustalenia architekta i oceny skali zmian naniesionych w projektach, nie przyniosło rezultatów, co nie oznacza, że projekty te nie istniały. Świadczy o tym pismo wystosowane przez Wydział Budownictwa Szkolnego MWRiOP do rektora UP¹⁹⁰, w sprawie dostarczenia planów z rozmieszczeniem zakładów w budynkach Anatomii i Chemii, które rektor przekierował 17 lutego 1925 r. do Państwowej Inspekcji Budowlanej, z prośbą o przysłanie wymaganych rysunków. Biorąc pod uwagę fakt, że długo oczekiwane fundusze na dalszą budowę obiektu zostały przez ministerstwo przyznane, można założyć, że projekty te zostały wykonane rzeczywiście.

Wniosek: Z uwagi na negatywne wyniki kwerendy prowadzonej w celu odszukania znowelizowanych projektów gmachu Anatomii z 1925 r., a zarazem braku nazwiska ich architekta, można uznać, że szkice te nie mogły mieć wpływu na zapatrywania historyków co do autorstwa projektu gmachu Anatomii, za czym przemawia również brak jakichkolwiek informacji na temat tych projektów, w publikacjach.

W latach 1927-1929 nastąpiła kolejna zmiana projektów, która wiązała się z czasowym przejściem gmachu Anatomii i gmachu Chemii przez Międzynarodowe Targi Poznańskie, w celu przekształcenia ich w pawilony targowe na Powszechną Wystawę Krajową, którą przygotowywano dla uczczenia X. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości. Oznaczało to, że ukończenie wieloletniej budowy obu obiektów sfinalizowane zostanie pod nadzorem Zarządu PWK. Dla gmachu Anatomii było to zapowiedzią przystosowania jego przestrzeni do diametralnie innych celów niż medyczne, mianowicie do przeobrażenia pomieszczeń i ciągów komunikacyjnych budynku w zharmonizowaną galerię sztuki, która eksponować miała dorobek szeroko rozumianej twórczości polskich artystów pierwszego dziesięciolecia odrodzonej Polski. Natomiast gmach Chemii, przewidziany początkowo na wystawę kultury i sztuki, przeznaczono dla prezentowania w nim dorobku ministerstw rządowych. Nadzór nad ukończeniem budowy i przekształceniem obu gmachów w pawilony wystawowe objął

¹⁸⁹ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata 1924/25, s. 3-4 oraz za lata 1925/26, s. 11.

¹⁹⁰ AUAM, teczka „Anatomia”, niesygnowana, *Pismo Wydziału Budownictwa Szkolnego MWRiOP Nr 160/DB, Do Rektoratu Uniwersytetu w Poznaniu, w sprawie rozmieszczenia zakładów naukowych w budynkach Anatomii i Chemii, przekierowane dn. 17 lutego 1925 roku, do Państwowej Inspekcji Budowlanej, z prośbą o nadesłanie do tego tematu projektów.*

Naczelnym Architektem Powszechnej Wystawy Krajowej, Roger Sławski, pod którego pieczę gmach Anatomii przeobrażano w Pałac Sztuki a gmach Chemii w Pałac Rządowy¹⁹¹. To ten właśnie architekt jest najczęściej mianowany przez historyków autorem lub współautorem projektów obu budynków. Analizy nad zakresem i autorstwem zmian adaptacyjnych dla potrzeb Powszechnej Wystawy Krajowej przedstawiam kilka stron niżej, albowiem wymagały one obszerniejszych studiów.

Ostatnia w II RP zmiana projektów gmachu Anatomii miała miejsce w latach 1929-1931 i dotyczyła przywrócenia funkcjonalności budynku dla potrzeb Wydziału Lekarskiego, po zakończeniu wystawy. Gdy jednak od października 1929 r. rozpoczął się etap powrotu budynku pod pieczę macierzystej Uczelni miejscowa prasa opublikowała informację o planach wykorzystania gmachu Anatomii na kolejną wystawę, zaplanowaną na lipiec 1930 r., mianowicie na Międzynarodową Wystawę Komunikacji i Turystyki¹⁹². Zdesperowany prof. Stefan Różycki (kierownik Zakładu Anatomii Opisowej), w obawie przed ponowną utratą budynku na rzecz Targów, interweniował w tej sprawie u rektora prof. Stanisława Kasznicy, pisząc 10 października 1929 r.: *„Zajęcie gmachu „anatomji” na wystawę byłoby dla nas katastrofą. Horoszkiewicz, Zbyszewski duszą się w swych prowizorycznych zakładach... Przecież nie będziemy się organizowali do samej śmierci.”*¹⁹³. Sprawa ta trafiła na posiedzenie Senatu w dniu 8 listopada 1929 r., którą referował rektor prof. Stanisław Kasznica. W protokole z obrad nie zapisano jednakże, że władze Targów starały się u władz UP o odstąpienie gmachu Anatomii na tę wystawę, lecz odnotowano tylko, że sprawa dotyczyła użyczenia Targom placu między budynkami Anatomii i Chemii, na co Senat nie wyraził ostatecznie zgody¹⁹⁴.

¹⁹¹ *Powszechna Wystawa Krajowa 1929 w Poznaniu*, dzieło zbiorowe pod red. S. Wachowiaka, Poznań 1930, t. II, s. 18; zob. też: *Sejm i Senat gościem PWK*, Echo Powszechnej Wystawy Krajowej nr 6, czerwiec 1928, s. 111-112; zob. też: *Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu 1929*, Dzieło Zbiorowe pod red. Stanisława Wachowiaka, Poznań 1930, t. I, s. 497, zob. też: Nikodem Pajzderski, *Wystawa Sztuki [w:] Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu 1929*, (red.) Stanisław Wachowiak, Poznań 1930, t. IV, s. 339-349.

¹⁹² *Nowa Wystawa w Poznaniu*, [w:] Kurier Poznański z dn. 9 października 1929 r., nr 468, s. 6.

¹⁹³ AUAM, Rektorat, sygn. 15-246, pag. 123, *Pismo Kierownika Zakładu Anatomii Opisowej prof. Stefana Różyckiego do Rektora UP* z d. 10 października 1929 r. w sprawie przejścia po PWK gmachów Anatomii i Chemii.

¹⁹⁴ *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. II, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2020: *Protokół z Posiedzenia Senatu z 8 listopada 1929 r.*, pkt. 5, s. 520; zob. też: AUAM, Rektorat, sygn. 15-246, Pismo Dyrektora Międzynarodowej Wystawy Komunikacji i Turystyki, z dnia 7 listopada 1929 r., L. dz. TH. 207: *Do Jego Magnificencji*

Tym samym rozpoczął się proces przebudowy gmachu na użytek zakładów nauk podstawowych medycyny, który w kluczowym zakresie trwał do 1934 r, gdy oddano do użytku wielką Salę wykładową, w audytorium budynku. Nie oznacza to jednakże, że wykłady rozpoczęły się dopiero od tego roku, gdyż fotografie z 1932 r. uwidaczniają zajęcia na Sali nie posiadającej jeszcze siedzisk na widowni [Ryc. 28].

Ryc. 28. a. i b. Zajęcia z anatomii w niewykończonej jeszcze wielkiej Sali wykładowej, w Collegium Anatomicum, w 1932 r. Na fotografii „b” uwagę zwraca widownia nie posiadająca jeszcze siedzisk. Autor fot. nieznanymi, zbiory Ewy Sumelki (licytacja allegro).

Termin zakończenia robót adaptacyjnych trudno określić, albowiem jednostki naukowe wprowadzały się zarówno do niewykończonych jeszcze siedzib (Medycyna Sądowa w 1930 r., Anatomia Opisowa w 1931 r.) jak i ukończonych (Histologia w 1936 r., Fizjologia w 1937 r., Chirurgia Operacyjna w 1939 r.), z czego można wywnioskować, że główna adaptacja budynku trwała do połowy lat trzydziestych XX w., jednakże prace wykończeniowe prowadzono aż do 1939 r.

Blisko stu letnie projekty dotyczące przystosowania gmachu Anatomii dla Wydziału Lekarskiego przechowywane są w Archiwum UAM¹⁹⁵ oraz w Zakładzie Medycyny Sądowej UMP. Przegląd i następnie ocena rysunków ukazują znaczącą skalę zmian wprowadzonych w przestrzeni budynku, przede wszystkim w suterenu audytorium oraz w parterze środkowej części korpusu, która została przeprofilowana w wyniku decyzji władz Uczelni o umieszczeniu w Collegium Anatomicum, prócz czterech

Rektora Uniwersytetu Poznańskiego, w sprawie użyczenia Targom placu między gmachami Anatomii i Chemii na pokaz nawierzchni drogowych.

AUAM, Rektorat, sygn., 15-246, Pismo Rektora Uniwersytetu Poznańskiego, z dnia 15 listopada 1929 r. Nr. 5871: *Do Pana Naczelnego Dyrektora Międzynarodowej Wystawy Komunikacji i Turystyki*, w którym rektor informuje, że Senat nie mógł przychylić się do prośby o użyczenie placu między gmachami Anatomii i Chemii, ze względów technicznych oraz strat finansowych.

¹⁹⁵ AUAM, Rektorat, sygn. 15-247: *Teczka Gmach Chemii i Anatomii 1929-1931*, w której znajdują się projekty adaptacji budynków, wykonane w latach 1929-1931.

wcześniej zaplanowanych jednostek, również Zakładu Medycyny Sądowej¹⁹⁶. Projekty adaptacyjne przedstawiają między innymi: 1/ wyodrębnione - na wszystkich kondygnacjach - siedziby dla zakładów: Anatomii Opisowej z Chirurgią Operacyjną, Histologii i Embriologii, Fizjologii oraz Zakładu Medycyny Sądowej (oznaczone datą 10.04.1930 – zmienioną na 4.04.1931); 2/ kompozycje oraz miejsca lokalizacji trzech mniejszych Sal wykładowych - obecnie Sala im. Henryka Hoyera, Sala im. Stefana Horoszkiewicza oraz Sala im. Marcelego Nenckiego (oznaczone datą 10.04.1930 – zmienioną na 4.04.1931); 3/ wytyczone nowe miejsca lokalizacji muzeum anatomicznego (na pierwszej kondygnacji), które w oryginalnym projekcie Edward Madurowicz zaplanował na obwodzie suterren audytorium (oznaczone datą 10.04.1930 – zmienioną na 4.04.1931); 4/ szczegółowe szkice diametralnej przebudowy suterren audytorium oraz parteru w korpusie głównym budynku, uwzględniające specjalistyczne wymogi pomieszczeń dla Zakładu Medycyny Sądowej (oznaczone datą 30.08.1929 i 16.09.1929)¹⁹⁷.

W ocenie projektów, rozległy zakres zmian adaptacyjnych sugerował, że ich autor mógłby być jednym z architektów pretendowanych przez historyków do miana współautora projektu całego budynku. Szczegółowe studia nad nazwiskiem architekta wykluczyły jednakże taką możliwość, albowiem podpisów naniesionych na projektach nie zdołałam rozszyfrować, a w dokumentach nie są one zamieszczone. W podsumowaniu analiz można stwierdzić, że pierwsze projekty modernizacji budynku dla WL zostały wykreślone w sierpniu 1929 r. (punkt 4. powyżej), oraz że wykreślił je z dużą dozą prawdopodobieństwa Józef Schneider. Pozostałe projekty – punkty 1., 2., 3. – autoryzowane nieustalonymi inicjałami, wykreślono 10 kwietnia 1930 r, lecz data ta została zmieniona na wszystkich projektach, na 4 kwietnia 1931 r., przez inspektora Jana Polaszka.

Wniosek: Historycy przypisujący autorstwo lub współautorstwo projektu gmachu Anatomii architektom z okresu II RP - innym niż Edward Madurowicz – tj. Rogerowi Sławskiemu lub Janowi Polaszki, nie mogli ustanawiać ich statusu na podstawie

¹⁹⁶ *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. II, wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska, Monika Sak, Aleksandra Wysokińska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2020: *Załącznik I do protokołu Senatu z 17 stycznia 1930 r.*, s. 565.

¹⁹⁷ AUAM, Rektorat, sygn. 15-246, Pismo rektora Uniwersytetu Poznańskiego, z dnia 5 lutego 1930 r., nr. 797: *Do Pana Dziekana Wydziału Lekarskiego*, w którym rektor informuje, że szczegółowy projekt rozmieszczenia zakładów naukowych w gmachu Anatomii został zatwierdzony przez MWRiOP.

projektów adaptacyjnych z lat 1929-1931, ponieważ ich architekci nie są znani z nazwiska, ze względu na nieczytelność podpisów na projektach i ich nieuwzględnienie w dokumentach dotyczących analizowanej adaptacji.

STUDIA NAD AUTORSTWEM ZMIAN ADAPTACYJNYCH W BUDYNKACH
ANATOMII ORAZ CHEMII DLA POTRZEB POWSZECHNEJ WYSTAWY KRAJOWEJ

Pośród architektów dokonujących zmian w sferze wnętrza budynków Anatomii i Chemii, które od początku budowy aż do oddania ich do użytku przechodziły podobną metamorfozę, w literaturze przedmiotu na plan pierwszy wysunął się Naczelny Architekt Powszechnej Wystawy Krajowej, Roger Sławski, któremu oba obiekty zawdzięczają nadzór nad ukończeniem ich budowy z równoczesnym nadzorem nad ich adaptacją do pełnienia funkcji wystawowych. Przekształcenia dokonane przez Rogera Sławskiego w obu budynkach nie są sprecyzowane ani w literaturze źródłowej, ani w literaturze przedmiotu, jednakże silne ich akcentowanie przez historyków stało się przyczynkiem do mianowania tego architekta autorem lub współautorem projektów zarówno Collegium Anatomicum jak i Collegium Chemicum. Czy jednakże słusznie?

W celu uzyskania odpowiedzi na zadane pytanie, w kontekście gmachu Anatomii, podjęłam badania nad ustaleniem zmian adaptacyjnych dokonanych w budynku przez Rogera Sławskiego, a także nad oceną ich skali, mogącej uzasadniać stanowisko historyków. Do przestudiowania tematu wyselekcjonowałam fotografie Romana Ulatowskiego, przedstawiające wnętrza Pałacu Sztuki z 1929 r., oraz projekt gmachu Anatomii autorstwa Edwarda Madurowicza, z 1921 r., które wykorzystałam w analizie porównawczej tożsamyh miejsc, widocznych na fotografiach i na projekcie. Jednakże aby dokonać takiej analizy należało w pierwszej kolejności ustalić jakie pomieszczenia, i na których kondygnacjach, przedstawiają zdjęcia. Było to możliwe dzięki lustracji obecnej przestrzeni budynku oraz dzięki wynikom analiz porównawczyh kątów padania światła do pomieszczeń budynku w roku 1929 i współcześnie.

Wyniki badań wykazały, że w momencie przejmowania budynku Anatomii przez Zarząd PWK cały obiekt znajdował się w stanie surowym i posiadał pokrycie dachowe¹⁹⁸. Wszystkie ściany nośne i znaczące ściany działowe wykazały zgodność z projektem oryginalnym, z 1921 r. Dostosowanie surowego stanu budynku medycznego dla potrzeb

¹⁹⁸ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1925/26 w czasie rektoratu prof. dra Ludwika Sitowskiego*, Poznań 1926, s. 11.

artystów, dla prezentowania w nim nie kilkuset - jak można by przypuszczać - a kilku tysięcy dzieł malarzy, rzeźbiarzy, grafików, architektów, fotografików i twórców sztuki użytkowej, wiązało się z wykorzystaniem jak największej liczby pomieszczeń w oryginalnym układzie architektonicznym, albowiem jak wiadomo z literatury źródłowej obu budowlom doskwierał nieustanny brak funduszy na ich wykończenie.

Zakres rozwiązań adaptacyjnych dotyczył przede wszystkim wydzielenia w przestrzeni budynku stref dla Stowarzyszeń Artystycznych i zharmonizowania architektury miejsca z wymogami artystów, a także wytyczenia bezpiecznych ciągów komunikacyjnych ze względu na zawilgość korytarzy. Z jednej strony było to wyznaczenie obszernych, dobrze doświetlonych przestrzeni, np. dla eksponowania sporych rozmiarów witraży kartonowych Józefa Mehoffera, zaś z drugiej strony, podział istniejących już lokali większych na pomieszczenia mniejsze, np. dla prezentowania wyrobów sztuki użytkowej Spółdzielni „Ład” (m. in. meble i wyposażenie wnętrz), wymagających klarownej kompozycji i eksponowania w pokojach mniejszych¹⁹⁹.

Analizy porównawcze widoków pomieszczeń zatrzymanych w kadrze przez Romana Ulatowskiego, w 1929 r., z lokalami wykreślonymi w projektach gmachu Anatomii, z roku 1921, wykazały, że zdecydowana większość pomieszczeń w przestrzeni budynku nie uwidaczniała żadnych zmian w rozumieniu przekształceń budowlanych, a cechowały je tylko zmiany aranżacyjne. Przykładem może być całe pierwsze piętro audytorium, którego otwarta przestrzeń wyznaczająca w oryginalnych projektach dydaktyczne prosektorium, dzielone ściankami parawanowymi na przestrzenie mniejsze, wykorzystana została w wersji niezmienionej, do prezentowania dzieł malarskich Towarzystwa Artystów Polskich SZTUKA, z Krakowa. W przestrzeni tej zamontowano jedynie dodatkowo kilka niewysokich przepierzeń. Innym przykładem wolnej przestrzeni, którą wykorzystano bez zmian budowlanych a jedynie aranżowano, jest widoczna na fotografiach dwukondygnacyjna przestrzeń Świetlicy Witrażów Józefa Mehoffera i rzeźb Xawerego Dunikowskiego, zwieńczona dachem świetlikowym, która w tym samym układzie ścian i wolnej dwukondygnacyjnej przestrzeni oraz dachem w postaci świetlika widoczna jest w projektach z 1921 r., co oznacza, że miejsce to nie zostało przebudowane. Lustracja wielu lokali mniejszych potwierdziła wykorzystanie ich bez zmiany układu ścian a tylko z montażem przepierzeń, jak np. pokoje w obecnym

¹⁹⁹ Nikodem Pajzderski, *Wystawa sztuki*, [w:] *Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu 1929 r.*, red. Stanisław Wachowiak, Poznań 1930, t. IV, s. 357.

Zakładzie Histologii i Embriologii, w których podczas wystawy prezentowano dzieła Grupy Artystów Polskich z Paryża. Rozpoznanie lokalizacji wielu z powyższych pomieszczeń umożliwiły analizy porównawcze kątów padania promieni słonecznych widocznych na fotografiach z 1929 r., z kątami wpadania światła dziennego do obecnych lokali, których fotografie wykonywałam współcześnie, w porze letniej (a więc w porze trwania PWK), od strony południowej budynku.

Najbardziej wyrazistą zmianą wprowadzoną w gmachu Anatomii było dostosowanie przestrzeni wielkiej Sali wykładowej do celów wystawowych, które uzyskano - jak wiadomo ze źródeł i z literatury - poprzez przedzielenie Sali dodatkowym stropem, uzyskując w ten sposób wolne pomieszczenie w górnej jej części, gdzie urządzono Salę Honorową z retrospektywnymi dziełami malarstwa o silnym wydźwięku narodowym, z obrazami Jana Matejki na czele²⁰⁰. Zarówno w źródłach jak i w literaturze nie uzyskamy jednakże odpowiedzi na pytanie: co urządzono w dolnej części Sali (pod dodatkowym stropem). Niewiadoma ta ujawniła się we wrześniu 2020 r., gdy na platformie Allegro zamieszczono dwie fotografie, z 8 września 1928 r., obrazujące studentów V roku budownictwa zwiedzających wznoszone na PWK pawilony. Jedno z tych zdjęć przedstawiało grupę studentów na stopniach surowej widowni Sali wykładowej, w budującym się gmachu Anatomii [Ryc. 21]. Przystudiowanie obrazu zdjęcia wykazało, że w momencie przejścia budynku przez Zarząd PWK Sala wykładowa znajdowała w stadium budowy i posiadała już betonowe stopnie pod widownię, których surowy stan uniemożliwiał wykorzystanie jej w jakiegokolwiek formie do eksponowania dzieł sztuki. Problem ten rozwiązano właśnie poprzez przykrycie surowej konstrukcji widowni stropem, otrzymując w ten sposób wolne pomieszczenie nad widownią. Dolna część Sali została wyłączona z użytku. Po zamknięciu wystawy (30 września 1929 r.) strop w wielkiej Sali zdemontowano po czym kontynuowano rozpoczętą wcześniej budowę, którą ukończono w roku 1934²⁰¹.

Można w tym miejscu założyć, że projekt przedzielenia Sali wykładowej stropem teoretycznie mógł być dziełem Rogera Sławskiego, tym bardziej, że podobne rozwiązanie zastosowano w wielkiej Sali wykładowej w gmachu Chemii, jednakże ani literatura źródłowa, ani przedmiotowa nie wskazują nazwiska architekta tego działania, ani też sam Roger Sławski nie wymienia gmachu Anatomii ani gmachu Chemii z nazwy, we

²⁰⁰ *Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu 1929 r.*, red. Stanisław Wachowiak, Poznań 1930, t. IV, s. 351.

²⁰¹ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1934/35, Poznań 1936, s. 18.

wspomnieniach, z wyjątkiem zapisku o drobnych zmianach w obu budynkach, określonych przez Sławskiego jako „uniwersyteckie”²⁰².

Silnie akcentowaną przez historyków zmianą adaptacyjną, wymienianą w literaturze jako projekt Rogera Sławskiego, jest wykonanie dodatkowego wejścia z sześciokolumnowym portykiem, dobudowane na osi gmachu Anatomii od frontu²⁰³ (czyli od północy!), które funkcjonowało nieco ponad 4 miesiące trwania PeWuKi, a następnie po wystawie zostało zdemontowane. O aranżacjach pomieszczeń i urządzeniu wolnych przestrzeni budynku, decydowali artyści i historycy sztuki, pod nadzorem dyrektora Pałacu Sztuki prof. Tadeusza Pruszkowskiego, jego zastępcy dr. Nikodema Pajzderskiego, jak również dr. Karola Maszkowskiego, a także dr. Wacława Borowskiego²⁰⁴. Wszystkie zmiany wprowadzone w Pałacu Sztuki, w latach 1928-1929, które historycy przypisują w sposób syntetyczny Rogerowi Sławskiemu, a których nie wyszczególniają, usunięto po zakończeniu PWK, lecz silne ich akcentowanie w odzwierciedleniu Powszechnej Wystawy Krajowej znacząco wpływa do dnia dzisiejszego na traktowanie tego architekta jako autora lub współautora zarówno projektu Collegium Anatomicum jak i Collegium Heliodori Świącicki²⁰⁵.

Zastanawiające jest, że piśmiennictwo z zakresu historii architektury i historii miasta Poznania w minimalnym tylko stopniu odnosi się do oryginalnych projektów budynku Anatomii, z 1921 r., autoryzowanych przez Edwarda Madurowicza, a szczególnie do projektu bryły gmachu, która po wybudowaniu w roku 1929, pod nadzorem Rogera Sławskiego, była zgodna z projektem Edwarda Madurowicza i nie zmieniła się do czasów współczesnych²⁰⁶. Może to wynikać z przekonania historyków o

²⁰² Gabriela Klause, *Roger Sławski 1871-1963 architekt*, Wyd. Miejskie, Poznań 1999, s. 97; zob. też: Józef Modrzejewski, *Roger Sławski i jego dzieło*, Kronika Miasta Poznania 1988, nr 3, s. 18.

²⁰³ Gabriela Klause, *Poznańskie realizacje Rogera Sławskiego z lat 1898-1950*, Kronika Miasta Poznania 1998, nr 1, s. 97.

²⁰⁴ Nikodem Pajzderski, *Wystawa sztuki*, [w:] Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu 1929 r., red. Stanisław Wachowiak, Poznań 1929, t. IV, s. 352.

²⁰⁵ Jan Zachwatowicz, *Architektura Polska*, Warszawa 1966, s. 421; zob. też: Jan Skuratowicz, *Architektura Poznania międzywojennego 1919-1939*, [w:] Kronika Miasta Poznania 1996, nr 4, s. 24; zob. też: Armin Mikos v. Rohrscheidt, Izabela Wyszowska, *Architektura i sztuka Poznania w latach 1928-1939*, [w:] *Obcy w Poznaniu – historyczna metropolia jako ośrodek turystyki kulturowej*, red. Armin Mikos v. Rohrscheidt, s. 64; zob. też: Gabriela Klause, *Poznańskie Realizacje Rogera Sławskiego z lat 1898-1950*, [w:] Kronika Miasta Poznania – Budowniczowie i Architekci, Poznań 1998, nr 1, s. 191

²⁰⁶ Ewa Sumelka, Maciej Zabel, *II wojna światowa*, [w:] *Collegium Anatomicum w Poznaniu – o historii, sztuce i nauce*, red. Maciej Zabel, Ewa Sumelka, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań

nie przechowaniu się oryginalnych szkiców gmachu Anatomii, z 1921 r., i w związku z tym braku możliwości porównania zmian kreślonych w latach 1922-1931, z projektem oryginalnym, co ma istotne znaczenie dla oceny autorstwa projektu gmachu Anatomii (jak również gmachu Chemii).

Podsumowując badania nad oceną zmian adaptacyjnych wprowadzonych w przestrzeni gmachu Anatomii przez Rogera Sławskiego pewnym jest, że większość lokali wybudowanych jeszcze w przed adaptacją budynku starano się wykorzystać do wystawy w formie przestrzennie niezmienionej, a jedynie aranżowanej, która w minimalnym tylko stopniu ingerowała w oryginalny projekt Edwarda Madurowicza. W związku z powyższym przypisywanie autorstwa lub współautorstwa gmachu Anatomii Rogerowi Sławskiemu nie jest uzasadnione.

W przypadku gmachu Chemii, którego autorstwo lub współautorstwo przypisuje się także Rogerowi Sławskiemu²⁰⁷, domyślna interpretacja autora projektu datuje się już na rok 1928, w artykule Ludwika Pugeta pt. „*O wygląd Poznania*”, przypisującym Rogerowi Sławskiemu autorstwo „*wieńczącej budynek wysokiej staropolskiej attyki*”²⁰⁸. Trudno zrozumieć, co wpłynęło na taką interpretację Pugeta, skoro fasadę z attyką można było zobaczyć już na projekcie elewacji frontowej gmachu Chemii z roku 1921, autoryzowanym nazwiskiem *Madurowicz*²⁰⁹ [Ryc. 31] oraz na fotografii makiety gmachu Chemii, z roku 1922, wykonanej według projektu Madurowicza i opublikowanej w czasopiśmie „*Świat*”, z dnia 18 marca tego roku²¹⁰ [Ryc. 35].

Wydaje się, że opinia Ludwika Pugeta znacząco wpływa na literaturę powojenną, albowiem autorzy publikacji nie ukazują badawczo autorstwa attyki (temat ten podjęłam w rozdziale VI.10.4.), ani autorstwa projektu całego gmachu Chemii, lecz wypowiadają

2015, s. 58. [Wiosną 1944 r., audytorium Collegium Anatomicum zostało zniszczone w wyniku alianckiego nalotu bombowego na Poznań. Po zakończeniu działań wojennych modernistyczna odbudowa części amfiteatralnej budynku zmieniła w bryle tylko nachylenie stropów Sal prosektoryjnych i Sali wykładowej, ze skośnych na pulpitowe, lecz nie wpłynęła na ogólną bryłę gmachu, która od 1921 r. ma tę samą formę do dnia dzisiejszego.]

²⁰⁷ Lech Ławicki, *Architektura Poznania*, [w:] Kronika Miasta Poznania 1993, R. 61, nr 3/4, s. 109.

²⁰⁸ Ludwik Puget, *O wygląd Poznania*, [w:] Kronika Miasta Poznania 1996, nr 4, s. 205-206.

²⁰⁹ AUAM, Rektorat 15-1060a; projekt fasady zwieńczonej attyką, gmachu Instytutów Chemii Wydziału Filozoficznego, autorstwa Edwarda Madurowicza.

²¹⁰ *W Uniwersytecie Poznańskim*, [w:] *Świat*, 1922, R. 17, nr 11, s. 7, fot. pt. *Przyszły Zakład Chemii Uniwersytetu Poznańskiego*; zob. też: Lech Ławicki, *Architektura Powszechnej Wystawy Krajowej*, [w:] Kronika Miasta Poznania 1976, nr 4, s. 34 – w której L. Ławicki powołuje się na przypis 3: Jan Zachwatowicz, *Architektura Polska*, Warszawa 1966, s. 421.

się równorzędnie z oceną Pugeta, tj. wskazują Rogera Sławskiego jako autora, jak ma to miejsce np. w artykule z 1993 r., zamieszczonym w Kronice Miasta Poznania: „*Geneza formy attyki zaprojektowanej przez Rogera Sławskiego wywodzi się z tradycji renesansowych Sukiennic krakowskich.*”²¹¹. Stanowisko historyków zastanawia, albowiem wiadomym jest, że Roger Sławski objął opieką gmachy uniwersyteckie od roku 1927, podczas gdy wybudowaną attykę można było oglądać w przestrzeni miasta już w roku 1924, o czym świadczą fotografie z 1 stycznia 1925 r., które wykonali przedstawiciele Państwowego Inspektoratu Budownictwa Poznań-Miasto²¹², wizytujący stan budujących się gmachów uniwersyteckich.

Studia nad materiałem prasowym połowy lat dwudziestych XX w. wykazały, że problem autorstwa projektu gmachu Chemii pojawił się właśnie w roku 1925, gdy w artykule opublikowanym w „Dzienniku Poznańskim” z dnia 7 kwietnia 1925 r., którego autor charakteryzował gmach Chemii jako wspaniałą budowlę „...*przypominającą nam ratusz poznański, Sukiennice w Krakowie itp.*...”²¹³, dziennikarz zainteresowany imponującym obiektem próbował ustalić nazwisko architekta projektu, a nie uzyskawszy w Biurze Budowlanym Uniwersytetu Poznańskiego informacji przejrzystej odniósł się ostatecznie do Aktu Erekcyjnego, w którym uwieczniono nazwisko Edwarda Madurowicza. A zatem już w roku 1925 środowisko pracowników Biura, z kierownikiem Janem Polaszkiem (zatrudnionym w roku 1921 – gdy E. Madurowicz wykreślał projekty gmachów UP), nie wypowiedało się jasno na temat autora projektu. Mogło się to wiązać zarówno z ambicjami pracowników Biura jak również ze zmianami wprowadzanymi w oryginalnych projektach przez innych architektów, na co wskazuje odpowiedź, którą w Biurze Budowlanym UP uzyskał wspomniany dziennikarz:

*„Na odnośne zapytanie, kto jest twórcą tego budynku otrzymałem odpowiedź: Inspekcja budowlana, w urzędach wszelka indywidualność osobista znika wobec ujednoczonej, harmonijnej pracy zespołu. A jednak mówiłem sobie, musiał ten pomysł w czyimś mózgu powstać. Urząd jako jednostka zbiorowa musi być kierowana przez kogoś, a więc kto? Pan inspektor Polaszek, czy kto inny dał pomysł?”*²¹⁴.

²¹¹ Lech Ławicki, *Architektura Poznania*, [w:] Kronika Miasta Poznania 1993, R. 61, nr ¾, s. 109.

²¹² APP, sygn. 97,teczka Inspekcja budowlana w Poznaniu 1925.

²¹³ *Nowy gmach uniwersytetu w Poznaniu*, [w:] Dziennik Poznański z dn. 07.04.1925 r., R. 67, Nr 81, s. 4.

²¹⁴ Op. cit., s. 4.

W literaturze można napotkać sugestie, że to Jan Polaszek jest prawdopodobnym autorem projektów gmachów Anatomii oraz Chemii, wykreślonych dla terenu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich²¹⁵.

Domniemanie autorów tego założenia nie jest słuszne, albowiem przestudiowane w tym temacie źródła wskazują, że Jan Polaszek oddelegowany został (przez dyrektora Departamentu Robót Publicznych MbDzP, Mariana Pospieszalskiego, i naczelnika budownictwa w Województwie Poznańskim, Rogera Sławskiego) do dyspozycji profesorów chemii pod koniec maja 1920 r., w celu wykreślenia wstępnych planów pracowni chemicznych²¹⁶. Plany te nie mogły jednakże dotyczyć budynków chemicznych na placu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, albowiem prośbę o odstąpienie tego terenu dla Uczelni wystosował rektor, prof. Heliodor Święcicki, do Ministerstwa Spraw Wojskowych, dopiero 16 kwietnia 1921 r., tak więc blisko rok później²¹⁷. Natomiast wcześniej, tj. w roku 1920 oraz w styczniu 1921 r. rektor niestrudzenie zabiegał u władz ministerialnych o pozyskanie gruntów pasa pofortecznego, pod nowe budynki²¹⁸. Tak więc z przekonaniem można wysunąć wniosek, że wstępne plany kreślone przez Jana Polaszka tyczyły się przygotowań do wzniesienia gmachu Chemii na terenach pofortecznych. Szkice te nie mogły także dotyczyć żadnego zaplanowanego rzeczywiście budynku, albowiem lokalizację działki pod budowę gmachu Chemii (plac za gmachem byłego Urzędu Osadniczego) ustalono dopiero 6 września 1920 r., na posiedzeniu uczelnianej Komisji Budowlanej, zaś Jan Polaszek kreślił plany laboratoriów chemicznych już od maja tego roku, a więc przed ustaleniem gruntu pod budynek Chemii. Natomiast należy podkreślić, że w pracach wspomnianej Komisji Budowlanej, której przewodniczył rektor prof. Heliodor Święcicki uczestniczył architekt Edward

²¹⁵ Szymon Piotr Kubiak, *Modernizm zapoznany – Architektura Poznania 1919-1939*, Fundacja Centrum Architektury, Wyd. II, Warszawa 2016, s. 107; zob. też: *O budowie Instytutu Chemicznego dla Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Poznańskiego, rzecz drukowana jako rękopis przez profesorów chemii tegoż wydziału, Poznań w marcu 1923*, s. 8

²¹⁶ Adam Wrzosek, *Uroczystość poświęcenia kamieni węgielnych gmachów uniwersyteckich w Poznaniu*, Dziennik Poznański, z dn. 14 grudnia 1921, R. 63, nr 268, s. 8.

²¹⁷ AUAM, Rektorat, sygn. 15-243, pag. 609, *Pismo Rektora UP prof. H. Święcickiego z dnia 16 kwietnia 1921 roku L. dz. 609 do Ministerstwa Spraw Wojskowych w sprawie pozyskania terenu pod budowę nowych gmachów uniwersyteckich*; zob. też: *Majątek nieruchomości Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1933-1936*, red. Stanisław Runge, Poznań 1936, s. 10-11.

²¹⁸ AUAM, Rektorat, sygn. 15-243, pag. 204, *Pismo Rektoratu UP Do Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej w Poznaniu, L. 204, z dnia 1 lutego 1921 r.*, informujące o planowaniu budowy gmachów Chemii i Anatomii na terenach pofortecznych.

Madurowicz²¹⁹. Gdy możliwość wznoszenia budynków na gruntach pofortecznych została wykluczona i pozyskano drugi grunt, dla którego Edward Madurowicz wykreślił nowe projekty budynków, Jan Polaszek zajął się wykreślaniem szczegółów w projektach Edwarda Madurowicza, lecz dotyczących tylko dwóch gmachów chemicznych: Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej, natomiast szczegóły do projektu gmachu Anatomii (autorstwa Edwarda Madurowicza) wykreślał budowniczy Lenz²²⁰.

W literaturze przedmiotu, w kontekście autorstwa projektów gmachów, które wybudowano: Anatomii i Chemii najczęściej wymieniani są wspólnie Edward Madurowicz i Roger Sławski²²¹, a niekiedy autorstwo przypisuje się tylko Rogerowi Sławskiemu²²². Może to wynikać ze zbyt wyolbrzymionego rozumienia - przez autorów publikacji - zmian dokonanych w obu budynkach, w takcie ich adaptacji dla potrzeb Powszechnej Wystawy Krajowej. Należy jednakże podkreślić, że są autorzy oddający w tym przypadku chwałę Madurowiczowi²²³.

Wniosek: Roger Sławski nie jest autorem projektów Collegium Anatomicum ani Collegium Anatomicum UP, jak również Jan Polaszek nie jest autorem projektów

²¹⁹ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, pag. 3, *Protokół z posiedzenia do ustalania projektu budowy gmachu dla instytutów chemicznych z dnia 6 września 1920 r.*, L. 711.

²²⁰ *Budowa gmachu uniwersyteckiego*, POSTĘP z dn. 16.09.1921, R. 32, Nr 194, s. 3.

²²¹ Anna Dyszkant, *Powszechna Wystawa Krajowa – PeWuKa w Poznaniu – wczoraj i dziś*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Oddział Terenowy w Poznaniu, 12.05.2014, Strona intern. <https://www.nid.pl/pl/Regiony/Wielkopolskie/Aktualnosci/news.php?ID=2188> [dostęp 16.02.2016]; zob. też: Lech Ławicki, *Architektura Poznania w latach 1927-1929*, [w:] Kronika Miasta Poznania 1993, R. 61, nr 3-4, s. 109, 126; zob. też: Gabriela Klause, *Poznańskie realizacje Rogera Sławskiego z lat 1898-1950*, [w:] Kronika Miasta Poznania 1998 nr 1, s. 191; zob. też: Szymon Piotr Kubiak, *Modernizm zapoznany, Architektura Poznania 1919-1939*, Warszawa 2016, s. 107; zob. też: Armin Mikos v. Rohrscheidt, Izabela Wyszowska, *Architektura i sztuka Poznania w latach 1918-1939 (I.W.)*, [w:] *Obcy w Poznaniu – Historyczna metropolia jako ośrodek turystyki kulturowej* (pp.457), Kraków, styczeń 2011, ResearchGate, s. 64, Strona intern. https://www.researchgate.net/publication/210348624_Obcy_w_Poznaniu_Historyczna_metropolia_jako_osrodek_turystyki_kulturowej [dostęp 2.11.2020].

²²² Jan Skuratowicz, *Architektura Poznania w latach 1918-1939, Budownictwo miejskie*, [w:] Kronika Miasta Poznania 1996, nr 4, s. 24; zob. też: Ludwik Puget, *O wygląd Poznania*, [w:] Kronika Miasta Poznania 1996, nr 4, s. 205-206, [za:] Odbitka z Działu Kultury i Sztuki Kuriera Poznańskiego, nakładem autora, Poznań 1928.

²²³ Maciej Michalski, *Miejsce Uniwersytetu, Infrastruktura Uniwersytetu Poznańskiego w przestrzeni miejskiej Poznania i okolic 1919-2019*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 76; zob. też: Krystyna Nowakowska, *Zarys rozwoju urbanistycznego Poznania*, [w:] Kronika Miasta Poznania 1989, R. 57, nr. 2, s. 59; zob. też: Władysław Czarnecki, *Wspomnienia architekta*, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2005, t. I., s. 149; zob. też: Władysław Czarnecki, *Wspomnienia architekta*, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2005, t. I., s. 32, 116, 149.

gmachów Anatomii i Chemii na gruntach pofortecznych ani gmachów Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej na placu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich.

AUTORSTWO PROJEKTÓW MODERNIZACJI COLLEGIUM ANATOMICUM, W ROKU 1946

Kolejna sytuacja, odnosząca się do nieścisłego określania autora projektu Collegium Anatomicum, występuje w literaturze powojennej i dotyczy odbudowy gmachu po zniszczeniach wojennych, w ramach której obiekt poddano modernizacji. Polegała ona na likwidacji dotychczasowego wejścia głównego, od północy, przebudowie centralnej klatki schodowej, a także na rozbudowaniu wejścia osiowego od strony zaplecza (południowego), które po przebudowie zmieniło swoją funkcję, na obecne wejście frontowe. Zmodyfikowane projekty tej modernizacji, która zmieniła całkowicie hol główny i wymusiła zamianę fasady frontowej z północnej na południową, wykonali w roku 1946 Stanisław Pogórski i Tadeusz Płończak. Od tego czasu autorstwo projektu Collegium Anatomicum interpretowane jest w publikacjach m. in. następująco: „Stanisław Pogórski ... autor i współautor m. in. Collegium Anatomicum w Poznaniu, ...”²²⁴; „Pogórski był autorem i współautorem licznych projektów architektonicznych na terenie kraju i Poznania, m. in. ... Collegium Anatomicum przy ul. Śniadeckich (1946 z T. Płończakiem)”²²⁵.

W rzeczywistej interpretacji twierdzenia te winny brzmieć: „Stanisław Pogórski i Tadeusz Płończak są autorami projektów modernizacji Collegium Anatomicum, w roku 1946”. Brak ścisłej informacji, w tym przypadku znaczącej, multiplikuje niewłaściwe dane w literaturze.

Wniosek końcowy: Stanisław Pogórski i Tadeusz Płończak nie są autorami projektu gmachu Collegium Anatomicum. w Poznaniu.

²²⁴ Józef Jasiczak, Marcin Kanoniczak, Tomasz Kanoniczak: *Budynek Wydziału Budownictwa Lądowego*, [w:] *Wpływ dawnego fotu Rauch na lokalizację budynku Wydziału Budownictwa Lądowego Politechniki*, strona intern. <https://sites.google.com/view/iak-put-poznan-pl/o-instytucie/historia-instytutu/historia-budynku> [dostęp 15-12-2021]

²²⁵ Władysława Dembecka: *Stanisław Pogórski 1908-04-20 – 1958-03-01*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* t. 27, s. 219, strona intern. <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stanislaw-pogorski> [dostęp 15-12-2021]

VI.10.4. OCENA STYLU ARCHITEKTONICZNEGO GMACHÓW: ANATOMII, CHEMII FILOZOFICZNEJ ORAZ CHEMII LEKARSKIEJ, W PROJEKTACH Z 1921 R., ORAZ PROBLEM AUTORSTWA ATTYKI GMACHU COLLEGIUM HELIODORI ŚWIĘCICKI, W LITERATURZE

W estetyce architektury miasta Poznania gmach Collegium Anatomicum, od momentu ukończenia jego budowy, w roku 1929, szereguje się pośród budowli o zewnętrznych formach modernizujących. W takim też stylu ukazywany jest w literaturze i w prasie, a także postrzegany mniej lub bardziej w społeczności miejskiej.

Równowagę wizerunku budynku, ugruntowanego na przestrzeni jego stu letniej historii zachwiał, ale w wyniku badań wzbogacił, rezultat jednej z kwerend prowadzonych w Archiwum UAM, w 2018 r., podczas której ujawniły się zdumiewające projekty widokowe gmachu Anatomii, z 1921 r., autorstwa Edwarda Madurowicza, rozrysowane jednakże nie w estetyce modernizmu lecz w narodowym stylu polskiego renesansu! [Ryc. 29, 33]. Niewiadomy ten dotąd fakt stanowił przesłankę do ujęcia stylu budynku w problem badawczy, który rozszerzyłam o analizy stylu dwóch sąsiadujących z nim gmachów: Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej, w celu prześwietlenia wizji architekta względem finalnego widoku budynków, po materializacji projektów. Po wstępnym przeglądzie literatury posiłkowej pojawiła się drugoplanowa przesłanka do podjęcia badań, a mianowicie opinie historyków, którzy przypisują autorstwo projektu attyki gmachu Collegium Chemicum Rogerowi Sławskiemu, gdy tymczasem obrany do badań projekt elewacji tego obiektu, z attyką, z 1921 r., autoryzowany jest nazwiskiem *Madurowicz*. Wyjaśnienie tego zagadnienia obrałam jako problem poboczny.

Do badań wykorzystałam projekty widokowe elewacji frontowych i tylnych w/w gmachów, wykonane w rzutach pionowych i perspektywicznych, w ołówku (gmach Anatomii) oraz w tuszu (gmachy chemiczne), datowane na 1 i 2 kwietnia 1921 r. oraz ogólnie na kwiecień tego roku, autoryzowane nazwiskiem *Madurowicz* lub jego inicjałami *EM*.

Widoki analizowanych gmachów przyciągały uwagę spójnością stylu i jego detalu, i zdumiewały, albowiem wszystkie ich fasady - skierowane ku północy - wieńczyły koronkowe i niemalże identyczne ciągi rytmicznych attyk, przypominających Sukiennice w Krakowie [Ryc. 34]. Integralność stylu trzech budynków, na etapie projektów, nie jest ujęta w źródłach ani w literaturze, co w przypadku braku danych na ten temat w publikacjach może wynikać z faktu, że w stylu neorenesansu wzniesiono tylko jeden z

nich – gmach Collegium Heliodori Święicki [Ryc. 30]. Natomiast o kolorystyce gmachu Anatomii w estetyce krakowskich Sukiennic [Ryc. 29] nic nie jest dotąd wiadomo z pewnością dlatego, że w końcowej fazie budowy jego elewacjom nadano styl modernistyczny i tylko z takiej estetyki budynek znany jest w przestrzeni miasta. Trzeci gmach, Chemii Lekarskiej, ozdobiony w stylu bliźniaczym do gmachu Chemii Filozoficznej nie został wzniesiony, z tego też względu w publikacjach na ogół jest pomijany. Trzeba jednakże zaznaczyć, że o koherencji stylu dwóch gmachów chemicznych istnieją śladowe wzmianki.

Ryc. 29. Widok fasady gmachu Anatomii od strony północno-zachodniej, wykreślony w stylu polskiego renesansu, z attyką zakrywającą dach półkolistego prosektorium. Widoczne wejście frontowe zachodnie - niewybudowane. Projekt Edwarda Madurowicza z roku 1921. AUAM,teczka „Anatomia” bez sygn.

Ryc. 30. Gmach Collegium Chemicum w latach trzydziestych XX w. Projekt wykonał Edward Madurowicz, w 1921 r. Końcowy etap budowy, w latach 1928-1929, nadzorował Roger Sławski. Fot. Strona intern.: <http://www.lazarz.pl/id=2&nr=5672> [dostęp 10.06.2018]

Studia nad cechami elewacji budynków wykazały, że dwa gmachy chemiczne: Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej łączyła analogiczna attyka grzebieniowa zwana *polską*, zakrywająca ich płaskie dachy, która charakteryzowała się wysokim cokołem zwieńczonym szeregiem regularnych „zębów”, wyrażonych w sterczynach zakończonych stożkami [Ryc. 30, 31, 34]. Większe gabaryty sterczyn, wzbogacone o dwuwolutowe esownice, wykorzystał architekt do zaakcentowania - w obu budynkach - miejsc centralnych oraz skrajnych. Elementy te odpowiadają w sposób niemalże identyczny detalom attyki krakowskich Sukiennic, różniąc się tylko od niej

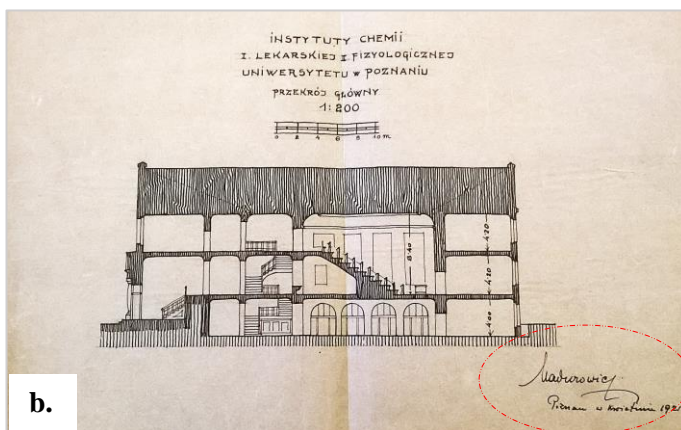
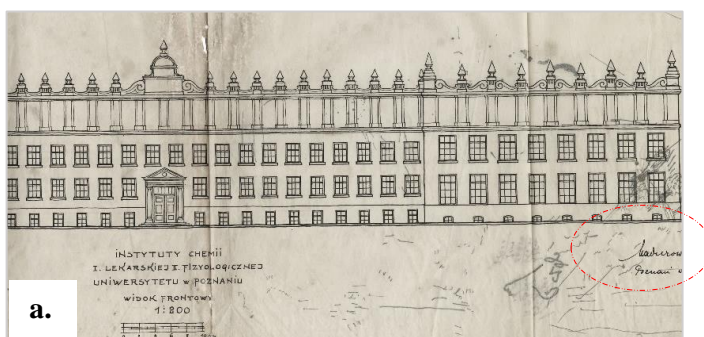
zakończeniem sterczyn. Szczyciki zębów attyki Sukiennic zdobią maszkarony a szczyciki zębów attyk dwóch gmachów Chemii, jak już wspomniałam, zdobią geometryczne stożki.

Ryc. 31. Projekt neorenesansowej fasady gmachu Chemii Filozoficznej, przy ul. Grunwaldzkiej, wykreślony przez Edwarda Madurowicza na początku kwietnia 1921 r. Zbiory AUAM - Rektorat 15-1060a.

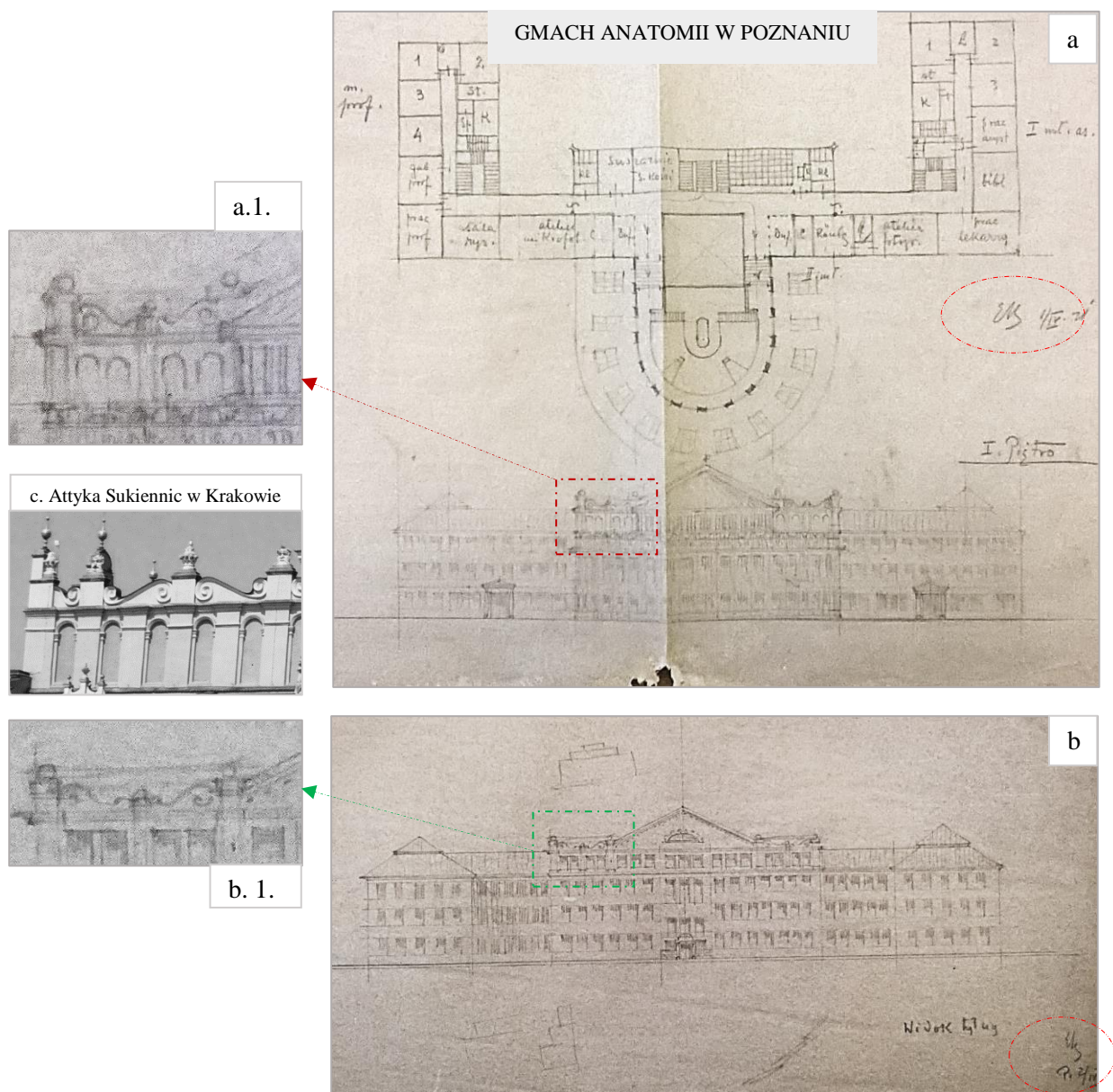
Ryc. 32. Projekty gmachu dla Instytutu Chemii Lekarskiej i Fizjologicznej UP, dla terenu u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, z kwietnia 1921 r, autoryzowane przez Edwarda Madurowicza:

- a/ fasada budynku (od północy),
 - b/ przekrój główny gmachu, od ul. Śniadeckich (strona zachodnia).
- AUAM, teczka „Anatomia”, bez sygn.

Ze względu na to, że gmach Chemii Lekarskiej jest z reguły pomijany w literaturze, a nie został wzniesiony pomimo wmurowania pod jego budowę Aktu Erekcyjnego, należy dodać, że w jego części środkowej architekt zaprojektował salę wykładową, zwróconą dziesięcioma rzędami ławek dla słuchaczy ku południu, wznoszącą się na wysokość dwóch kondygnacji (8.4 m) od wysokiego parteru do dachu budynku [Ryc. 32.b]. Obiekt miał zostać wzniesiony między gmachami Anatomii a Chemii Filozoficznej, wzdłuż planowanej ulicy wewnętrznej, nazwanej w projekcie *ulicą*

prywatną (również niezrealizowaną), która miała połączyć ul. Śniadeckich z przyszłą ul. Rektora Świącickiego [Ryc. 7].

Ryc. 33. Projekty elewacji gmachu Anatomii UP w estetyce polskiego renesansu, przypominającej Sukiennice w Krakowie, datowane na 2 kwietnia 1921 r., autoryzowany przez Edwarda Madurowicza (w czerwonych owalach)

- a. rzut poziomy I piętra oraz rzut widokowy frontowy, z neorenesansową fasadą,
 - a. 1. powiększenie fragmentu attyki fasady gmachu Anatomii,
- b. rzut widokowy zaplecza budynku z atyką na skrajach korpusu,
 - b. 1. powiększenie attyki korpusu budynku od strony zaplecza,
- c. fragment attyki krakowskich Sukiennic, fot. Ewa Sumelka 2016.

Unikalny widok przedstawiał projekt widokowy frontowej elewacji gmachu Anatomii (skierowanej do roku 1946 ku północy), której rodzimy styl podkreślił Madurowicz poprzez zwieńczenie jego elewacji paralelną do gmachów chemicznych

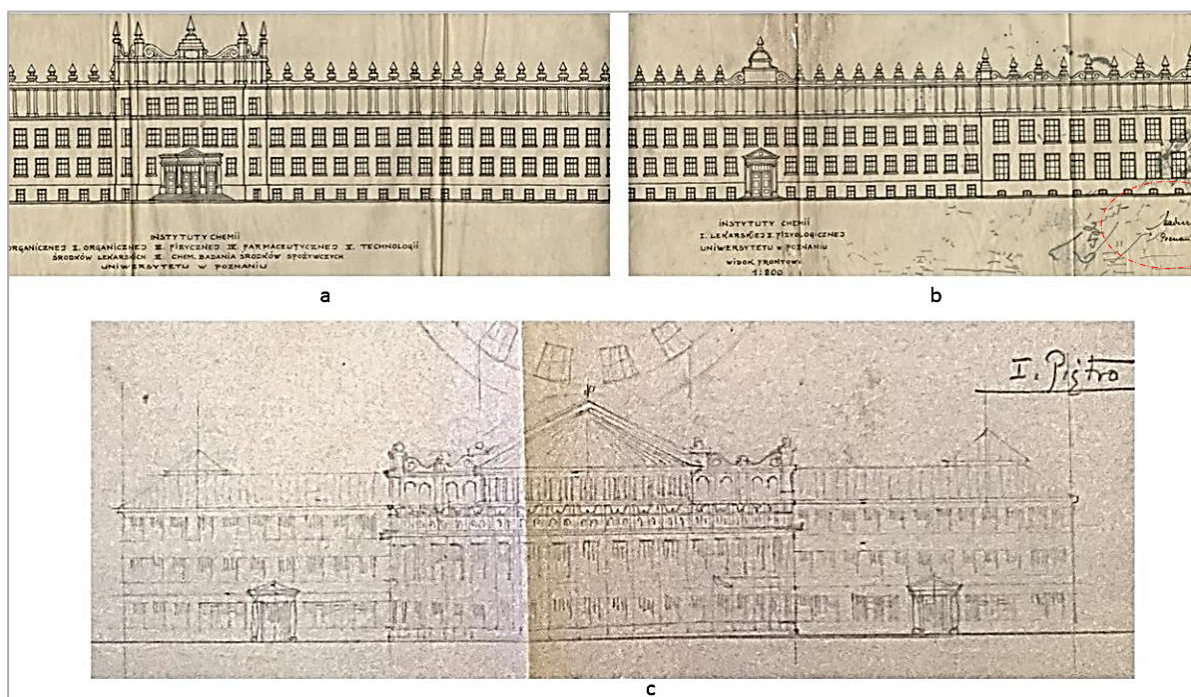
attyką, z motywami zdobniczymi wyższych i niższych sterczyn i esownic, rozmieszczonych jednakże inaczej niż w budynkach chemicznych. [Ryc. 29, 33].

Półkolisty obwód części amfiteatralnej obiegała attyka o cokole niższym, zwieńczonym niemalże identycznym grzebieniem z szeregiem rytmicznie biegnących zębów, których szczytarki architekt zakończył geometrycznymi kulami (a nie stożkami jak w budynkach chemicznych). Natomiast skraje dachu korpusu budynku ozdobiła attyka wyższa, o sterczynach i esownicach w większych proporcjach. Półkolisty grzebień audytorium kończył się - w miejscu przylegania do korpusu - attyką wyższą, która stanowiła odzwierciedlenie attyki krakowskich Sukiennic [Ryc. 33]. Elewacje bocznych skrzydeł budynku wieńczyły tylko niewielkie gzymsy.

Analizując projekt gmachu Anatomii w estetyce neorenesansu, trudno założyć hipotezę na temat przyczyn rezygnacji z utrzymania budynku w tej formule, tym bardziej, że finalizowanie budowy realizowano dla potrzeb Powszechnej Wystawy Krajowej, podczas której gmachy Anatomii i Chemii tworzyły wyróżniający się zespół pałacowy, z łączącą je galerią rzeźby. Z pewnością wpływ na tę sytuację miał nieustanny deficyt środków finansowych blokujący realizację wielu planów, ale być może także długotrwała mroźna zima 1928/1929 r. (-36°C), która znacząco utrudniała ostatnie prace budowlane, w tym osychanie budynków. Nie można także wykluczyć, że nadana budowli formuła modernistyczna wiązała się z trendami w estetyce architektonicznej, zmierzającymi od końca lat dwudziestych w kierunku stylu nowoczesnego, kojarzącego się z prostotą i równocześnie elegancją obiektów oraz dostojnością ich funkcji. Mogło się to również wiązać z budowanym w sąsiedztwie gmachem Miejskiej Szkoły Handlowej, przy ul. Śniadeckich, któremu architekt - Stefan Cybichowski - nadał styl modernistyczny. Być może bliskość obu gmachów zdecydowała o ich spójnej estetyce, i być może decyzje w tej sprawie podejmował Naczelny Architekt Powszechnej Wystawy Krajowej, Roger Sławski.

Kontynuując temat trendów, lecz tym razem w kontekście budownictwa uniwersyteckiego, wydaje się prawdopodobne, że rozplanowanie trzech siostrzanych w stylu gmachów - na wspólnym gruncie - mogło się opierać o niemieckie trendy w budownictwie uniwersyteckim medycznym, wyznaczającym grupowanie gmachów dydaktycznych oraz klinicznych w osobnych zespołach urbanistycznych. Zespół trzech analizowanych budynków [Ryc. 7] wydaje się niewielki, szczególnie gdy porównać go

do planu miasteczka klinicznego na gruntach jeżyckich [Ryc. 8], jednakże podobny zespół trzech gmachów dydaktycznych wzniesiono pod koniec XIX w. dla Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, przy ul. Piekarskiej, który spełniał kryteria właśnie trendów niemieckich. Tak więc początkowe założenie, że projekt kompleksu gmachów Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej, przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, wykreślono w oparciu o trendy niemieckie, można przyjąć za słuszne.

Ryc. 34. Projekty elewacji frontowych gmachów uniwersyteckich UP (od strony północnej), zwieńczone attykami w stylu neorenesansu; dla lokalizacji na placu u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich; architekt Edward Madurowicz; projekty z początku kwietnia 1921 r.:

a/ gmach Chemii Filozoficznej; źródło: AUAM, Rektorat 15-1060a,

b/ gmach Chemii Lekarskiej; źródło: AUAM, Rektorat 15-1060a,

c/ gmach Anatomii; źródło: AUAM, teczka „Anatomia” bez sygn.

W owalu widoczny fragment nazwiska architekta: *Madurowicz*.

Styl polskiego renesansu, jakim nierozzerwalnie scalił Edward Madurowicz trzy sąsiadujące budowle, czytelnie wskazuje na koncept architekta, który będąc świadomym dominacji - w Poznaniu - architektury niemieckiej, w tym pierwszego zaplecza Uniwersytetu Poznańskiego organizującego się w budynkach przejmowanych po administracji pruskiej, odczuwał społeczną potrzebę silnego zaznaczenia symbolem narodowym polskości architektury dla polskiego Uniwersytetu, który dotąd w Poznaniu nie istniał. Sprzyjało temu miejsce, dla którego powstawały projekty, a mianowicie rozległy plac przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, od wschodu zamknięty

zielenią drzew cmentarza, od południa wolnym terenem prywatnym (na którym w latach późniejszych wytyczono Plac Waszyngtona), od zachodu zabudową willową i od północy sąsiadującym terenem Liceum im. Karola Marcinkowskiego oraz górującymi w oddali budynkami koszar wojskowych. Gdyby zaprojektowany przez Madurowicza kampus uniwersytecki zrealizowano, teren ten manifestowałby koronkami neorenesansu polskość miejsca, gdzie w specjalistycznie zaprojektowanych obiektach odradza się polska nauka, co też – jak z powyższego wynika - było zamierzeniem architekta [Ryc. 34].

Jak można odczytać na większości przedstawionych tutaj projektów elewacji gmachów Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej ich autorem jest Edward Madurowicz. Zastanawia więc literatura, w której z niewiadomych powodów autorstwo atyki gmachu Chemii Filozoficznej przypisuje się Rogerowi Sławskiemu, natomiast próżno szukać w piśmiennictwie, w tym kontekście, nazwiska Madurowicz [Ryc. 31,32]. Za czynnik sprawczy tej sytuacji można uznać artykuł Ludwika Pugeta pt. *O wygląd Poznania*, opublikowany w Kurierze Poznańskim z 1928 r., w którym ten właśnie autor przypisuje autorstwo projektu całego obiektu Rogerowi Sławskiemu, wyróżniając jego zasługi dla powstania projektu atyki tego gmachu²²⁶.

Ryc. 35. Makieta Gmachu Chemii Wydziału Filozoficznego, wykonana na podstawie projektu Edwarda Madurowicza, z 1921 r., z wysoką neorenesansową atyką, ryzalitem na osi i wieżami alkierzowymi, opublikowana w Tygodnik *Świat* z dn. 18 marca 1922 r., R. XVII, nr 11, s. 7.

Trudno zrozumieć podstawy opinii Pugeta, albowiem już w momencie rozpoczynania robót budowlanych, we wrześniu 1921 r., prasa donosiła o wznoszeniu gmachu zaprojektowanego przez Edwarda Madurowicza (Chemii Filozoficznej), który dla wygody i bezpieczeństwa studiującej młodzieży, zaplanował w nim wielką salę

²²⁶ Ludwik Puget, *O wygląd Poznania*, Odbitka z Kuriera Poznańskiego, Poznań 1928, [w:] Kronika Miasta Poznania 1996, nr 4, s. 205-206; zob. też: Jan Skuratowicz, *Architektura Poznania w latach 1918-1939, Budownictwo miejskie*, Kronika Miasta Poznania 1996, nr 4, s. 24.

wykładową na 500 słuchaczy, cztery mniejsze Sale – każda na 100 słuchaczy - i 10 Sal ćwiczeniowych mieszczących po ok. 50 studentów²²⁷.

Miniaturę tego projektu można było także zobaczyć pół roku po rozpoczęciu budowy, na fotografii makiety gmachu Chemii, opublikowanej w tygodniku *Świat*, w 1922 r., obrazującej elewację frontową tego budynku zwieńczoną neorenesansową attyką, z wyrazistym ryzalitem oraz skrajnymi alkierzowymi wieżami²²⁸ [Ryc. 35]. L. Puget podkreśla w artykule, że: „*Architekt, p. Sławski, miał przed sobą zadanie wyprowadzenia nad dach niezliczonego szeregu kominów odciągających gazy. Uczynił to za pomocą attyki...*”²²⁹. Opinia ta nie znajduje potwierdzenia w dokumentach z 1921 r., albowiem niemalże identyczną uwagę zanotował odrębnie Edward Madurowicz, w roku 1921 (a więc 7 lat wcześniej), przygotowując plan budowy tego budynku, w programie przestrzenno-użytkowym *Opis wstępnego projektu na budowę gmachu Chemii Filozoficznej*, w którym zapisał: cyt. „*attyki są połączeniem kominów digestoriów, które znajdują się w oknach.*”²³⁰. Z adnotacji tej wynika, że sterczyny attyki spełniały obok funkcji dekoracyjnej również funkcję użytkową, służąc jako ujścia kominów wentylacyjnych wychodzących z laboratoriów. Zapis ten, obok sygnowanego przez Madurowicza projektu elewacji tego budynku [Ryc. 31, Ryc. 34], jest fundamentalny dla poświadczenia autorstwa analizowanej attyki, na rzecz tego architekta.

W związku z powyższym nasunęło się pytanie, czy w obecnym gmachu Collegium Heliodori Święcicki, pomimo zniszczeń wojennych, zachowały się sterczyny ze śladami kominów digestoriów z okresu budowy gmachu? Poszukiwania specjalistów nadzorujących kanały wentylacyjne w Collegium Heliodori Święcicki przyniosły zaskakujący rezultat. Okazało się bowiem, że w kilku sterczynach, które przetrwały II wojnę światową, nadal istnieją oryginalne ujścia wentylacyjne wychodzące z digestoriów, lecz od wielu lat są nieczynne. Informacja ta jest świadectwem, że attykę Collegium Heliodori Święcicki wybudowano zgodnie z odrębną notatką Edwarda Madurowicza, z 1921 r., która została wytworzona 7 lat przed opinią Pugeta.

²²⁷ *Budowa gmachu uniwersyteckiego*, POSTĘP z dn. 16.09.1921, R. 32, Nr 194, s. 3.

²²⁸ *W Uniwersytecie Piastowskim*, ŚWIAT, z dn. 18 marca 1922 r., R. XVII, nr 11, s. 7.

²²⁹ Ludwik Puget, *O wygląd Poznania*, odbitka z Działu Kultury i Sztuki „Kurjera Poznańskiego”, nakładem autora, Poznań 1928, [w:] *Kronika Miasta Poznania* 1996, s. 206.

²³⁰ AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo: *Opis wstępnego projektu. Instytuty chemii Wydziału filozoficznego Uniwersytetu w Poznaniu i obliczenie kosztów z 12 lipca 1921 r.*

Należy także zaznaczyć, że analiza porównawcza attyki widocznej w projektach gmachu Chemii Filozoficznej, z 1921 r., oraz attyki tego budynku widocznej na archiwalnych fotografiach, z 1 stycznia 1925 r.²³¹, wykazała, że wybudowano ją ostatecznie w formie zredukowanej o opisane wyżej stożki sterczyn grzebienia cokołu, i w takiej formie istnieje ona do czasów obecnych.

Rzeczywisty widok pierwszych polskich gmachów zaprojektowanych przez Edwarda Madurowicza dla Uniwersytetu Poznańskiego, w 1921 r., prezentowałyby imponujący, tożsamy w stylu kampus uniwersytecki, który klamrą polskiego renesansu spajałyby gmachy: Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej, z którymi integralnie i niepodważalnie wiązałyby się - w historii architektury m. Poznania - nazwisko Edwarda Madurowicza. Kryzys gospodarczy państwa w okresie międzywojennym i związane z nim niedobory lub blokady finansowania wielu inwestycji, uniemożliwiły realizację wizji architekta.

Wniosek: Gmach Collegium Anatomicum znany powszechnie ze stylu modernistycznego zaprojektowany został w oryginale, w 1921 r., w stylu polskiego renesansu, podobnie jak dwa gmachy Chemii: Filozoficznej i Lekarskiej, tworząc z wraz nimi kampus uniwersytecki spojony analogiczną formułą architektoniczną. Autorem projektów elewacji tych budynków był Edward Madurowicz. Rozplanowanie gmachów na placu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich oparte zostało o trendy w niemieckim budownictwie uniwersyteckim medycznym, według zasad grupowania gmachów dydaktycznych i gmachów klinicznych w odrębne zespoły urbanistyczne.

VI.10.5. PRZYCZYNY SUBIEKTYWNYCH OCEN BRYŁY GMACHU COLLEGIUM ANATOMICUM, W LITERATURZE POWOJENNEJ

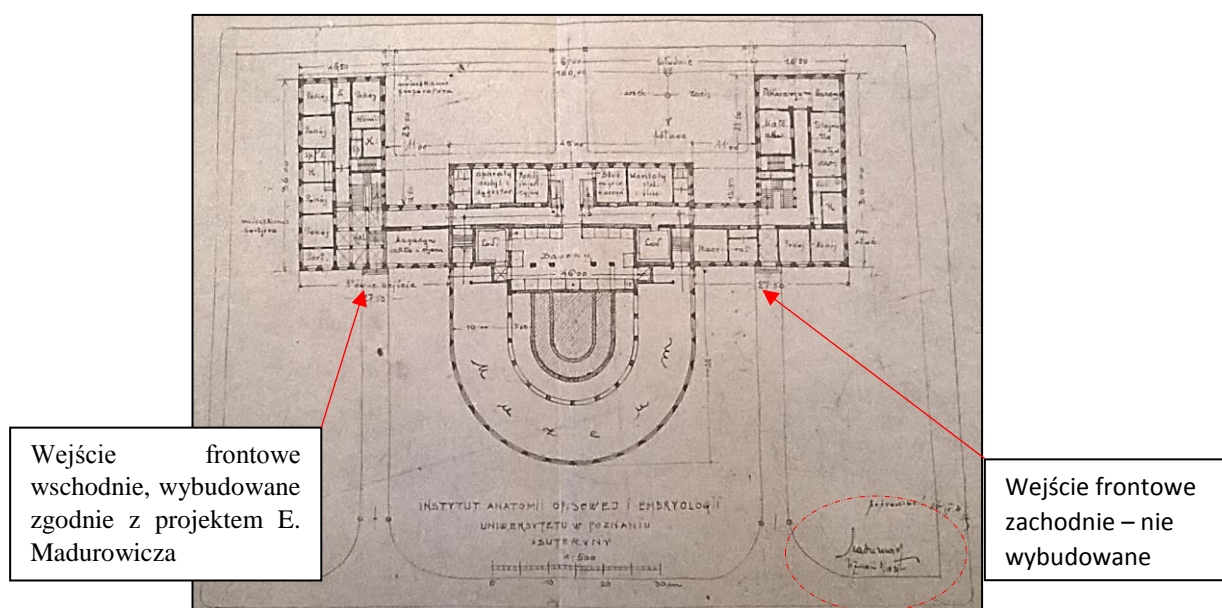
W literaturze powojennej nierzadko spotkać można sceptyczne opinie na temat projektu Collegium Anatomicum wypowiedane przez autorów publikacji lub dziennikarzy, którzy określają koncepcję budynku jako przykład „*nie w pełni udanego rozwiązania architektonicznego*”²³². Autorzy tłumaczą to m. in. złymi relacjami pomiędzy **tympanonem fasady** osadzonym w spadzistym dachu a wysuniętym

²³¹ APP, sygn. 97, Teczka: Państwowa Inspekcja Budowlana, fotografie z inspekcji na placu budowy gmachów Anatomii i Chemii, 1 stycznia 1925r.

²³² Lech Ławicki, *Architektura Poznania*, [w:] Kronika Miasta Poznania 1993, R. 61, nr 3/4, s. 109.

oskarpowanym wejściem głównym, które są wobec siebie autonomiczne, co wskazuje na złą interpretację form narodowych. Zarzuty te kierowane są pod adresem autora projektu budynku.

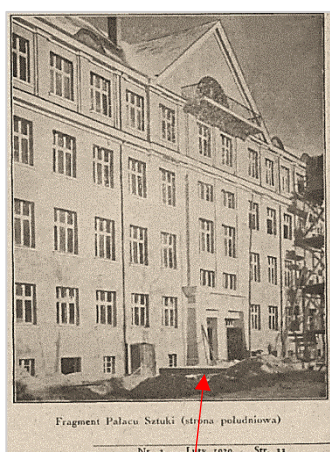
Opinie te stanowiły przesłankę do zanalizowania tematu albowiem wskazywały, że negatywne oceny wypowiediane przez ich autorów oparte są wyłącznie na widoku gmachu Collegium Anatomicum jaki znany jest w przestrzeni miasta od 1946 r. (do czasów obecnych). Nie uwzględniają one jednakże analiz porównawczych budynku po roku 1946 do projektów z 1921 r., co stanowi klucz dla naprawdę obiektywnego spojrzenia na temat oceny gmachu. Problem polega na tym, że w okresie przedwojennym i powojennym elewacje budynku pełniły funkcje przeciwstawne. W okresie międzywojennym **fasada** budynku **nie charakteryzowała się tympanonem ani oskarpowanym wejściem**, lecz znajdowała się od strony audytorium gmachu. Z opinii zacytowanej wyżej wynika, że autorzy artykułów nie są z tym zagadnieniem zaznajomieni. Brak wiedzy o odwróceniu funkcji fasady i zaplecza budynku, przez historyków i dziennikarzy podsunął sugestię, że zagadnienie to nie jest znane w literaturze, dlatego należy je wyjaśnić w tej pracy.

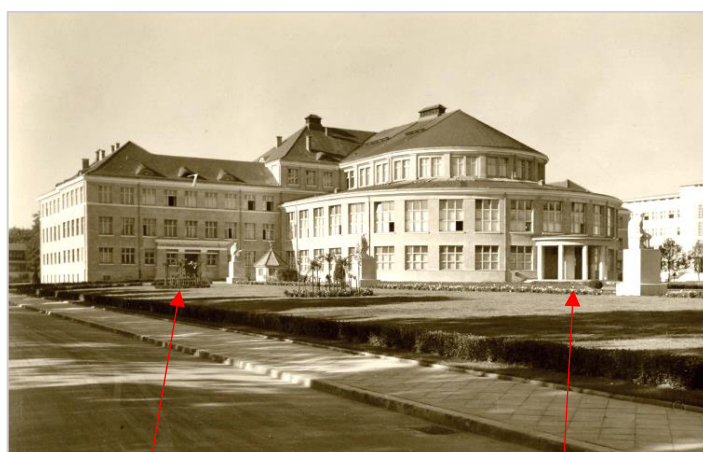
Ryc. 36. Projekt wysokich suterren gmachu Anatomii z zaplanowanym na tym poziomie Muzeum anatomicznym, z 3 kwietnia 1921 r., autoryzowany nazwiskiem *Madurowicz*. Widoczne dwa wejścia w elewacji frontowej (północnej). Wejście wschodnie funkcjonujące jako wejście główne wybudowano zgodnie z projektem E. Madurowicza, natomiast wejścia zachodniego nie wybudowano. AUAM, teczka „Anatomia”, bez sygn.

Do zanalizowania i oceny wskazanego problemu wykorzystałam projekty architektoniczne gmachu Anatomii z lat 1921, 1928, 1929, projekty Collegium Anatomicum z roku 1931, fotografie elewacji gmachu przedwojenne i powojenne oraz obserwacje obecnego stanu obiektu. Badania skoncentrowałam na porównaniach elewacji gmachu w różnych zakresach czasowych, z podziałem na: 1/ cechy budynku w projektach Edwarda Madurowicza, z 1921 r., zgodnie z którymi budynek wzniesiono, 2/ cechy projektów zmienianych przez innych architektów w trakcie budowy, 3/ cechy gmachu oddanego do użytku w pierwszej połowie lat trzydziestych XX w., 4/ cechy budynku po jego modernizacji, w latach 1946-1950.

Nadrzędnym wynikiem badań porównawczych projektu z roku 1921 i lustracji obecnej przestrzeni budynku (w kluczowych miejscach odpowiadających zmianom z 1946 r.) jest fakt, że Edward Madurowicz, w roku 1921, fasadę gmachu Anatomii zaprojektował od strony północnej, a nie południowej – jak obecnie!

37.a. Wejście południowe od zaplecza, w przyziemiu (południowe), r. 1928

37.b. Wejście frontowe główne (północno-wschodnie), z 1929 r., z adresem przy ul. Święcickiego 6.

37.b. Dodatkowe wejście zaprojektowane przez Rogera Sławskiego na czas trwania PWK, w 1929 r. następnie w tymże roku zdemontowane.

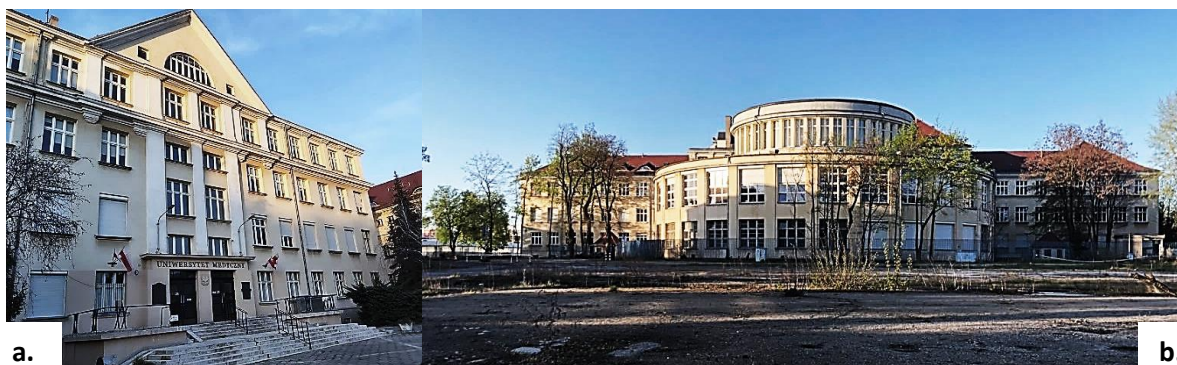
Ryc. 37.a. Gmach Anatomii w czasie budowy, widoczna elewacja od strony zaplecza (południowa) z wejściem osiowym w przyziemiu, luty 1929 r. Źródło: Echo PWK, z 1 lutego 1929, nr 2, s. 33.

Ryc. 37.b. Gmach Anatomii UP zaadaptowany na Pałac Sztuki, na czas trwania PWK, 1929 r.; elewacja frontowa. Zbiory Miejskiego Konserwatora Zabytków, fot. Roman Ulatowski.

Na etapie projektu z 1921 r. fasada gmachu (północna) posiadała dwa symetrycznie usytuowane wejścia, po stronie lewej i prawej audytorium, przy czym portiernia ulokowana została przy wejściu lewym [Ryc. 36, 37.b]. Po zmianie projektów budynku na potrzeby Powszechnej Wystawy Krajowej z zaplanowanych w 1921 r. dwóch wejść północnych wybudowano tylko jedno - lewe, funkcjonujące jako wejście główne z

portiernią do roku 1946. Jest ono widoczne na wielu fotografiach i pocztówkach, m. in. z 1929 r. [Ryc. 37.b]. Strona południowa budynku (znana obecnie jako fasada frontowa) stanowiła wówczas zaplecze, które na osi gmachu posiadało wejście mniejsze, usytuowane lekko ponad poziom gruntu (bez obecnego oskarpowania) [Ryc. 37.a]. W takiej formie gmach wybudowano i tak funkcjonował w okresie międzywojennym.

Stan ten uległ radykalnej zmianie w trakcie odbudowy po zniszczeniach wojennych i modernizacji gmachu, którą wykonano na polecenie Biura Planowania Miasta, według projektu Stanisława Pogórskiego przy współudziale Tadeusza Płończaka, w roku 1946²³³. Podczas przebudowy, którą rozpoczęto pod koniec 1946 r., zamurowano wejście główne północne (od strony ul. Świącickiego) [Ryc. 37.b], całkowicie przebudowano centralną klatkę schodową i poszerzono oraz znacznie podwyższono (oskarpowano) wejście południowe [Ryc. 38.a], które od tego momentu stało się wejściem głównym do budynku. Odtąd strona północna pełni rolę zaplecza budynku [Ryc. 38.b].

Ryc. 38. a. Collegium Anatomicum UMP, elewacja południowa – od 1946 r. stanowi nieautentyczny front budynku. Fot Ewa Sumelka 2019.

Ryc. 38. b. Collegium Anatomicum UMP, elewacja północna - od 1946 r. stanowi nieautentyczne zaplecze budynku. Fot. Agnieszka Ziółkowska 2020.

Skutkiem powojennej modernizacji gmachu jest wymuszona zamiana funkcji elewacji budynku tzn. strona północna (z audytorium) stanowiąca do 1946 r. front budynku stała

²³³ Józef Jasiczak, Marcin Kanoniczak, Tomasz Kanoniczak: *Budynek Wydziału Budownictwa Lądowego*, [w:] *Wpływ dawnego fotu Rauch na lokalizację budynku Wydziału Budownictwa Lądowego Politechniki*, strona intern. <https://sites.google.com/view/iak-put-poznan-pl/o-instytucie/historia-instytutu/historia-budynku> [dostęp 15-12-2021]; zob. też.: Arch. Stanisław Pogórski, Izba Architektów Rzeczypospolitej Polskiej, Pamięci Architektów Polskich, strona intern.[dostęp: 15.02.2021]

się zapleczem a strona południowa (z tympanonem) będąca dotąd zapleczem zyskała miano nieautentycznego frontonu/fasady budynku²³⁴.

Taki stanu rzeczy ma swoje konsekwencje w literaturze i w prasie, przy określaniu miejsca w skrzydłach bocznych budynku. Gdy czytamy np. o siedzibie Zakładu Histologii, która znajduje się w zachodnim skrzydle, uzyskujemy sprzeczne informacje:

- literatura przedwojenna podaje, że „*Zakład Histologii mieści się w prawym skrzydle budynku*”,
- literatura powojenna podaje, że „*Zakład Histologii mieści się w lewym skrzydle budynku*”

a ostatecznie jest to skrzydło tożsame – zachodnie. Lecz uwaga: gdy materiał badawczy odnoszący się do okresu przedwojennego oceniamy w czasach współczesnych, w przypadku nieznanego faktu odwrócenia funkcji elewacji budynku, uzyskamy wynik błędny.

Automatyczne odwrócenie fasad gmachu jest główną przyczyną subiektywnych opinii wypowiedzianych przez autorów publikacji na temat bryły Collegium Anatomicum na co wskazują przytoczone teksty charakteryzujące budynek następująco: „...*budynek nie był zaprojektowany odpowiednio do swego przeznaczenia użytkowego (wejście dla studentów umieszczono w tylnej części gmachu itp.)*”²³⁵, „*masywny trójkątny szczyt na osi fasady*”²³⁶, co należałoby sprostować „masywny trójkątny szczyt na osi manierycznej fasady”. Spuścizną po frontonie północnym gmachu Collegium Anatomicum, jest niezmienny od okresu międzywojennego do dnia dzisiejszego adres budynku, przy ul. Rektora Heliodora Świącickiego 6 (z wyjątkiem lat 1939-1945).

Wniosek: Przyczyną subiektywnych ocen bryły i funkcjonalności Collegium Anatomicum UP w literaturze przedmiotu, jest nieznanie wiedzy na temat funkcji fasady i zaplecza budynku w okresie II RP, które zostały „sztucznie” odwrócone w roku 1946, w wyniku modernizacji gmachu - powojennej.

²³⁴ AUMP, *Odbudowa gmachów*, pag. F VII-19, *Pismo prof. J. Suszki, Referenta Senatu dla Odbudowy Zniszczonych Gmachów UP, do Dyrektora Administracyjnego Akademii Medycznej w Poznaniu, z dn. 21.05.1951 r.*, Pismo: *Sprawozdanie z odbudowy Collegium Anatomicum*, w którym podjęto decyzję przebudowy wnętrza gmachu z wybudowaniem nowej klatki schodowej od południa, w latach 1946-1950, ze zmianą frontu budynku z północnego na południowy.

²³⁵ *Odbudowa gmachów uniwersyteckich w Poznaniu*, *Dziennik Wola Ludu* z 4 stycznia 1947 r., R. III, nr 3 (381), s. 3.

²³⁶ Szymon Piotr Kubiak, *Modernizm zapoznany, Architektura Poznania 1919-1939*, Fundacja Centrum Architektury, Warszawa 2016, s. 110.

VI.10.6. WYNIKI

- Pierwsza zmiana projektów gmachu Anatomii miała miejsce w roku 1922, w ramach której w jego zachodnim skrzydle, w parterze i w suterrenach, wytyczono nową siedzibę dla Zakładu Medycyny Sądowej.
- Projekt architektoniczny pierwszego budynku dla Zakładu Medycyny Sądowej UP wykreślono w roku 1922, dla działki między ul. Rokietnicką a ul. Bukowską, w pobliżu obecnego gmachu Collegium Humanum UMP. Decyzję w sprawie budowy tego obiektu podjęła Rada Wydziału Lekarskiego 31 maja 1922 r.
- W połowie roku 1922 powstał plan urbanistyczny zespołu gmachów klinicznych dla Wydziału Lekarskiego UP, który zajmował obszar zamknięty obecnymi ulicami: Marcelińską, Polną, Bukowską i Bułgarską. Projekt przewidywał wzniesienie na tym terenie m. in. 16. gmachów klinicznych, ponad 20 domów profesorskich, asystenckich i studenckich, kościoła, budynków gospodarczych oraz linii tramwajowej. Do priorytetowej budowy wyznaczono gmach Kliniki Chirurgicznej oraz budynek dla Zakładu Medycyny Sądowej, dla których - w grudniu 1922 r. - przygotowano pakiet dokumentów i projektów.
- Na początku kwietnia 1921 r. Edward Madurowicz wykreślił projekt elewacji gmachu Anatomii, której nadał styl polskiego renesansu przypominający Sukiennice w Krakowie. W kolorystyce budynku wyróżniało się audytorium, które obiegała attyka grzebieniowa z szeregiem zębów zakończonych geometrycznymi kulami.
- W kwietniu 1921 Edward Madurowicz wykreślił projekty fasad gmachów Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej, które charakteryzowała spójna formuła architektoniczna wyrażona w zwieńczeniach elewacji ciągami rytmicznych niemalże identycznych attyk, nawiązujących do polskiego renesansu. Estetyka wszystkich gmachów - w projektach - przypomina krakowskie Sukiennice.
- Autorem projektu attyki wieńczącej elewację gmachu Collegium Heliodori Święcicki jest Edward Madurowicz, a nie Roger Sławski – jak przekazuje literatura.
- Z dzieł malarskich, przedstawiających gmachy anatomiczne polskie w II RP., które dla estetyki wnętrza gmachu Anatomii zamówił prof. Stefan Różycki, do czasów obecnych przetrwały dwa: widok Collegium Anatomicum we Lwowie oraz widok Collegium Anatomicum w Krakowie, wykonane na przez poznańskiego artystę Edmunda Czarneckiego, w roku 1934. Zdobiące one obecnie przestrzeń Zakładu Anatomii Prawidłowej UMP.

- W okresie międzywojennym, wojennym i pierwszych dwóch latach powojennych elewacje gmachu Collegium Anatomicum pełniły funkcje: fasada - od strony północnej i zaplecze - od strony południowej, zgodne z projektem Edwarda Madurowicza, z 1921 r. Funkcje te zostały odwrócone w roku 1946, w wyniku modernizacji budynku po zniszczeniach wojennych.

VI.11. DYSKUSJA – DO ANEKSU

Wszystkie założone cele badań zostały zrealizowane ukazując liczne wyniki oryginalne, wnoszące nową merytoryczną wiedzę do historii organizacji Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego oraz historii architektury miasta Poznania.

Trudno zdecydować, który z tematów wyróżnić, albowiem rezultaty analiz unikalnych projektów i dokumentów w wielu przypadkach zaskakiwały, tworząc sumarycznie niezwykle ciekawe zjawisko poznawcze.

Już w pierwszym zadaniu (VI.8.), w którym podjęłam próby ustalenia danych dla zdumiewającego szkicu budynku, oznaczonego *Anatomia i Wały Leszczyńskiego*, charakteryzującego się obrysem bryły całkowicie nierozpoznawalnej w poznańskiej architekturze uniwersyteckiej, otrzymałam wyniki nieznane dotąd historykom, nieujęte ani w literaturze przedwojennej, ani powojennej. Nadrzędnym dla całości pracy okazał się wynik dowodzący, że analizowany szkic obrazuje budynek zaprojektowany dla nauczania anatomii, jednakże planowany przez władze UP do wzniesienia na terenie innym niż gmach wybudowano (przy ul. Śniadeckich), a mianowicie dla działki przy Wałach Leszczyńskiego, leżącej na terenach pofortecznych m. Poznania. Uzyskany wynik zdumiewał, albowiem dotychczasowa wiedza na temat początkowej historii gmachu Anatomii, przedstawiana zarówno w pracach prof. Adama Wrzoska jak i we wszystkich następnych publikacjach w temacie, dotyczy tylko gmachu wzniesionego przy ulicy Śniadeckich. Żadna ze wspomnianych publikacji nie uwzględnia wydarzeń inicjujących plan budowy tego obiektu, a więc daleko posuniętych starań władz Uczelni o wzniesienie gmachu Anatomii na gruntach pofortecznych, o które usilnie zabiegał rektor prof. Heliodor Świącicki, w przekonaniu o dobrych rokowaniach tego terenu dla rozbudowy Uczelni, w przyszłości.

Tak więc rezultaty badań dopowiadają nieznaną dotąd początkową historię gmachu Collegium Anatomicum, który władze Uczelni zamierzały wnieść na działce

ograniczonej z trzech stron ówczesnymi ulicami Wały Leszczyńskiego, Św. Barbary i Wały Kościuszki. Procedury urzędowe dla realizacji budynku, w ramach których powstał projekt - wykonany przez Edwarda Madurowicza - a także plany i kosztorys budowy, trwały od ostatniej dekady stycznia do około początku marca 1921 r., kiedy to realizację tej inwestycji wstrzymały nagle ekspertyzy osiadania gruntów pofortecznych, z wynikiem negatywnym, blokującym wznoszenie na tym obszarze obiektów stałych. W tej sytuacji władze Uczelni rozpoczęły natychmiastowe poszukiwania alternatywnego miejsca budowy, które pozyskano przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich.

I od tego to właśnie momentu historię Collegium Anatomicum w Poznaniu rozpoczynają wszystkie opublikowane w ostatnich stu latach artykuły, monografie i opracowania naukowe. Badania spuentowałam wnioskiem, że w pierwszych miesiącach 1921 r. powstały kolejno dwa różne projekty gmachu Anatomii dla dwóch różnych terenów miejskich, z których projekt budynku opracowany dla terenów pofortecznych jest jego koncepcją pierwszą. W odniesieniu do czasów współczesnych dodać tutaj można, że działkę dla której powstał pierwszy koncept budynku, przy zbiegu Wałów Leszczyńskiego i ul. Św. Barbary (dzisiejsza Aleja Niepodległości i ul. Św. Barbary), przez kilkadziesiąt następnych lat zajmował zielony skwer. Zagospodarowano go dopiero w latach 1972-1974, kiedy to wzniesiono na nim Hotel POLONEZ, w którym od przebudowy (w roku 2014) funkcjonuje Centrum Akademickie POLONEZ.

Z całokształtu badań najbardziej absorbowano zgłębienie genezy planowania pierwszej polskiej infrastruktury uniwersyteckiej i w związku z tym przestudiowanie kilkudziesięciu dokumentów, których szczegóły mogły ujawnić związek analizowanego szkicu z zamierzeniami władz Uczelni. Rezultatem drobiazgowej krytyki źródeł okazał się tylko jeden dokument, z 1 lutego 1921 r., którego końcowe zdania potwierdziły dążenia władz Uczelni do wzniesienia gmachu Anatomii na pasie pofortecznym. Dużym utrudnieniem w badaniach okazały się daty dokumentów, często niewiarygodne dla wyciągania logicznych wniosków, które w kilku przypadkach wymuszały określenie względnych zakresów czasowych, jak miało to miejsce w przypadku ustalenia daty wykreślenia szkicu, a także daty zakończenia ekspertyz osiadania gruntów.

Ale nie tylko, bowiem w trakcie porządkowania - według kolejności dat - dokumentów charakteryzujących się zwrotem „gmach Anatomii” powstało pytanie: czy możliwe jest aby, wobec braku jakiegokolwiek dokumentacji dla koncepcji gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego, dokumenty oceniane dotąd przez historyków

jako odnoszące się do budynku przy ul. Śniadeckich dotyczyły również gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego? Pomimo trudności wynikających z nielogicznych dat wielu pism, ustaliłam, że akta wytworzone w styczniu i lutym 1921 r. odnoszą się równorzędnie do projektów obu gmachów Anatomii. Jest to ustalenie ważne, dowodzące że pisma z tego okresu, wykorzystywane dotąd przez historyków w odniesieniu do gmachu Anatomii przy ul. Śniadeckich, nie tracą na swojej aktualności, lecz są tylko niepełne. Odnaleziony po ponad stu latach szkic pierwszej koncepcji gmachu Anatomii, przy Wałach Leszczyńskiego, jest jedynym zachowanym rysunkiem dokumentującym jego kompozycję, a wyniki badań nad tym projektem dopisują - do historii Wydziału Lekarskiego oraz do historii architektury m. Poznania - wydarzenie, które w dziejach tworzenia w Poznaniu medycznej architektury uniwersyteckiej, plasuje się na miejscu pierwszym.

Nie mniej interesujące okazały się badania nad inspiracjami twórczymi architekta, Edwarda Madurowicza, które mogły wpływać na proces powstania drugiej koncepcji gmachu Anatomii - przy ul. Śniadeckich (VI.9.2.). Po minionych stu latach od powstania projektu wydawało się to mało prawdopodobne, lecz okazało się możliwe dzięki analizom detali architektonicznych widocznych na projektach roboczych budynku. Badania porównawcze tych rysunków z rzutami Instytutów Anatomicznych w Europie wskazywały czytelnie, że Edward Madurowicz sondował trendy panujące wówczas w architekturze medycznej, przede wszystkim niemieckiej, kreując na jej podstawie m. in. próbną kompozycję bryły poznańskiej Anatomii oraz współzależność jej pomieszczeń. W dokumentach archiwalnych ani w literaturze nie istnieją na ten temat żadne notatki, jednakże z powyższych analiz wynikało, że stymulantem powstania pierwszego kształtu gmachu Anatomii mogła być bryła Instytutu Patologii w Halle. Szkic tej formy poznańskiego budynku, nazywanego często wspólnym gmachem Anatomii i Chemii Lekarskiej, uwzględniany jest przez historyków w publikacjach, jednakże w żadnej z nich projekt ten nie jest analizowany w odniesieniu ani do gmachu w Halle, ani do innych tego typu obiektów. Po wielu analizach komparatywnych okazało się, że pierwiastkiem myśli twórczej Edwarda Madurowicza był precedensowy gmach tzw. Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana w Monachium, autorstwa architekta artysty prof. Maxa Littmanna, którego prekursorskie dydaktyczne prosektorium, mieszczące się w tym obiekcie, stało się wzorcem dla dydaktycznego prosektorium w gmachu Anatomii - poznańskim.

Sprawcą wszczęcia badań nad inspiracjami Madurowicza względem drugiej koncepcji gmachu Anatomii, był niewielki detal architektoniczny naniesiony obok szkicu roboczego Anatomii UP, który zwracał uwagę niecodziennym kształtem wachlarza. To dzięki tej formie - po wielu badaniach - ujawnił się po stu latach związek gmachu Anatomii w Poznaniu z gmachem Nowej Anatomii w Monachium. W początkowych badaniach figura ta nie znajdowała uzasadnienia związku z budynkiem poznańskim, gdyż żadna analizowana przestrzeń gmachu nie nosiła śladów bytu o obrysie wachlarza, lecz w ogólnym zarysie kształt ten wykazywał harmonię z półkolistym audytorium, przylegającym do budynku. Dalszy tok badań ułatwiło niemieckie czasopismo budowlane „*Zentralblatt der Bauverwaltung*”, z 1908 r., w którym zamieszczono projekt gmachu Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium. Studia porównawcze nad detalem wachlarzowym naszkicowanym przez Edwarda Madurowicza i detalami w projekcie monachijskiego gmachu Nowej Anatomii uruchomiły cykl dowodowy przedstawiony w ANEKSIE, którego efektem są wyniki dowodzące, że prosektorium gmachu Anatomii UP powstało w oparciu o prekursorski projekt prosektorium gmachu Nowej Anatomii w Monachium, które - co należy podkreślić - nie posiadało dotąd wzorca na świecie.

Drugim ciekawym cyklem badań związanym z czynnikiem twórczym Edwarda Madurowicza (VI.10.4), którego wyniki wnoszą nieznane dotąd fakty do historii architektury uniwersyteckiej m. Poznania, i nie są dotąd ujęte w literaturze, stanowiła analiza wizji Edwarda Madurowicza odnosząca się do wydzwiku stylu kompleksu trzech gmachów uniwersyteckich: Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej, które architekt zespolił w projektach analogicznym detalem polskiego renesansu, nadając wszystkim obiektom wizerunki przypominające Sukiennice w Krakowie. Najbardziej zdumiewał wynik analizy projektu elewacji gmachu Anatomii, który ujawniał nieznany historykom koloryt tego gmachu w koronkowej szacie wyższych i niższych attyk grzebieniowych, w niektórych fragmentach dokładnie odzwierciedlających krakowskie Sukiennice. Aura elewacji budynku urzekała, albowiem obiekt ten nie był nigdy w swojej historii postrzegany w stylu innym niż modernistyczny, w którym został zbudowany i jest charakteryzowany w literaturze, i w którym prezentuje się do czasów obecnych. Natomiast dwa gmachy chemiczne okalały attyki analogiczne wobec siebie, bardzo podobne do grzebienia attyki gmachu Anatomii, różniąc się tylko od niego zakończeniem zębów. Szczyciki gmachu Anatomii wieńczyły geometryczne kule a szczyciki gmachów

Chemii - geometryczne stożki. Analizując kompleksowy widok trzech budynków uniwersyteckich oplecionych attykami polskiego renesansu można wyrazić tezę, że finalnym zamierzeniem Edwarda Madurowicza było stworzenie kampusu uniwersyteckiego o silnym wydźwięku narodowym, podkreślającym polskość budowli pośród okolicznych zabudowań pruskich.

Ustalenie, że fasady trzech powyższych gmachów architekt zwieńczył, w 1921 r., identyczną attyką ma istotne znaczenie dla sprostowania błędnych informacji zamieszczanych w literaturze przedmiotu, których autorzy często przypisują autorstwo atyki gmachu Collegium Heliodori Święicki zasłużonemu dla Poznania architektowi Rogerowi Sławskiemu, czego nie potwierdzają ustalone w pracy fakty. Wyniki zrealizowanych w pełni badań wnoszą nową wiedzę w zakresie inspiracji twórczych Edwarda Madurowicza, zarówno do historii organizacji Wydziału Lekarskiego UP jak również do historii architektury m. Poznania.

Niezgodność historyków co do autora projektu atyki Collegium Heliodori Święicki, wiąże się z prawie stuletnim problemem autorstwa projektów zarówno gmachu Collegium Anatomicum jak i gmachu Collegium Heliodori Święicki (VI.10.3). Problem ten jest skutkiem wieloletniej budowy obu gmachów i związanej z nią kilkukrotną zmianą projektów, kreślonych przez różnych architektów. Kontrowersyjne autorstwo projektów obu gmachów istnieje w literaturze do czasów obecnych.

Badania nad przyczynami odmiennego stanowiska historyków w powyższej sprawie podjęłam aby ukazać skomasowane dzieło autorskie Edwarda Madurowicza, wyrażone w projektach trzech bratnich budynków i przedstawić je jako kontrargument dla opinii historyków, którzy wskazując jeszcze czterech innych architektów jako autorów omawianych gmachów, rozdzielają tę braterskość. Pomimo wielu zachowanych świadectw pracy twórczej Madurowicza, jako autorzy tego dzieła pojawiają się w literaturze także architekci: Roger Sławski, Jan Polaszek oraz Stanisław Pogórski i współtworzący z nim Tadeusz Płończak. Opinie historyków budziły moją wątpliwość od pierwszego momentu zajęcia się tematem gmachów u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, gdyż opinii tych nie argumentowano wynikami badań, a jedynie opierano się na cytowaniu innych autorów, którzy także nie analizowali tego tematu. Jedyńm sposobem obrony osobistych praw autorskich Edwarda Madurowicza do jego skomasowanego dzieła było wszczęcie badań nad ukazaniem zakresu pracy twórczej czterech w/w architektów włożonej przez nich w modernizację projektów gmachu

Anatomii i gmachu Chemii Filozoficznej, i ocena zakresu tych prac w kontekście odpowiedzi na pytanie: czy zakres zmian wprowadzanych przez w/w architektów w projektach może uzasadniać mianowanie ich autorami lub współautorami projektów całych budynków. Wszystkie analizy wykazały wyniki przeczące twierdzeniom historyków, dając jednak rezultat w postaci odpowiedzi na wiele pytań związanych ze zmianami projektów, które zadawano już w latach wcześniejszych, lecz w literaturze ich nie analizowano. Ostatecznym zyskiem wiedzy uzyskanej w wyniku podjętych badań jest ustalenie, że to Edward Madurowicz jest autorem kompleksu budynków u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, a także ważna dla historii gmachu Anatomii, jak również dla badaczy zainteresowanych tematem, analiza zmian wprowadzanych w projektach budynku, w okresie II RP, przedstawiona w porządku chronologicznym.

Przygotowania do zanalizowania tematu zmian wprowadzanych w projektach gmachu Anatomii wydały nadspodziewany rezultat w postaci pakietu nieznanych dotąd projektów i dokumentów dotyczących związku budynku Anatomii z Zakładem Medycyny Sądowej (VI.10.2). Ujawniły się mianowicie unikalne rysunki, pochodzące z roku 1922, niewykorzystane dotąd w literaturze, świadczące o tym, że pierwsza zmiana projektu gmachu Anatomii miała miejsce nie w roku 1925, jak przekazuje literatura, a już rok po rozpoczęciu budowy, tj. w roku 1922! Projekty te odnosiły się do dwóch siedzib zaplanowanych dla jednego zakładu - Zakładu Medycyny Sądowej - w dwóch różnych punktach miasta, które zatwierdzono w tym samym czasie, tj. w grudniu 1922 r. i styczniu 1923 r. Pierwszy projekt przedstawiał siedzibę rozrysowaną w zachodnim skrzydle budującego się gmachu Anatomii, która zastanawiała miejscem wytyczonych pomieszczeń, albowiem wykreślono je w zachodnim skrzydle budynku, które było miejscem innym niż sutereny audytorium, do których Zakład Medycyny Sądowej wprowadził się do Collegium Anatomicum w roku 1930. Drugą siedzibę dla tej jednostki stanowił projekt niezależnego budynku przewidzianego do budowy przy nowo projektowanej ulicy między ul. Bukowską a ul. Marcelińską, którą w obecnej przestrzeni miasta zlokalizowałam jako ul. Rokietnicką.

W rezultacie analiz sytuacji lokalowej Zakładu Medycyny Sądowej, sytuacji gospodarczej kraju oraz badań porównawczych gruntów jezyckich w roku 1922 i w roku 2022, wykazałam, że przyczyną planowania dwóch siedzib dla tej jednostki było opejonalne działanie władz uczelni na rzecz jak najszybszego pozyskania właściwej siedziby dla Zakładu Medycyny Sądowej, którego ze względu na wymogi stawiane tego

typu placówkom, nie można było urządzić w żadnym obiekcie uniwersyteckim. Pierwszą decyzją podjętą w tej sprawie, w maju 1922 r., był plan budowy niezależnego budynku na gruntach jeżyckich, w ramach planowanego kompleksu czternastu klinik. Inwestycję tę planowano jednakże w trudnym okresie gospodarczym państwa, który nie gwarantował czy budynek ten będzie wzniesiony. Szukano zatem alternatywnego rozwiązania tego problemu i znalezienia miejsca, które rokowałoby na pewną realizację. Takim rozwiązaniem był gmach Anatomii, którego budowa trwała od roku, a zatem inwestycja ta wydawała się dobrze rokująca. Zmieniono zatem projekty budynku, w grudniu 1922 r., wyznaczając w zachodnim jego skrzydle lokale dla ZMS. Z budowy odrębnego gmachu jednakże nie zrezygnowano, o czym świadczą daty zatwierdzenia projektów obu nowych siedzib: 1/ projekt gmachu dla ZMS w kompleksie klinik zatwierdzono 22 stycznia 1923 r., 2/ projekt siedziby dla ZMS w gmachu Anatomii zatwierdzono 23 stycznia 1923 r. Tak więc wydaje się, że jednostkę tę planowano osadzić w budującym się gmachu Anatomii przejściowo, do czasu wybudowania obiektu przy ul. Bukowskiej. Jak wiadomo, żadnego z zamierzeń nie udało się zrealizować.

Projekt nowej siedziby dla Zakładu Medycyny Sądowej w budującym się gmachu Anatomii, w roku 1922, jest pierwszą zmianą projektów autorskich Edwarda Madurowicza, a zmiana projektów mająca miejsce w roku 1925, uważana dotąd za pierwszą, stanowi odtąd drugą w chronologii zmianę projektów budynku.

W trakcie analiz porównawczych: terenów jeżyckich z 1922 r. z tym samym miejscem w obecnej przestrzeni miejskiej, uzyskałam wynik na miarę symbolicznego stoletniego „kamienia węgielnego” pod budowę gmachu Zakładu Medycyny Sądowej. Mianowicie w miejscu, w którym w 1922 r. zaplanowano budynek dla ZMS, w roku 2021 rozpoczęto budowę Collegium Humanum UMP, w którego przestrzeni zaplanowano nową siedzibę dla obecnego Zakładu Medycyny Sądowej UMP.

Wniosek: ZMS UMP wprowadził się do nowego miejsca w Collegium Humanum w roku 2022, dokładnie sto lat po wykonaniu dla tej działki projektu budynku dla tego zakładu, na zlecenie władz UP z rektorem Heliodorem Świącickim, w roku 1922.

Podobnie jak a analizach tematów poprzednich, wyniki przeprowadzonych badań w całości wnoszą nowy pakiet nieznanych dotąd faktów do historii organizacji Wydziału Lekarskiego UP a szczególnie do historii Zakładu Medycyny Sądowej.

VI.12. WNIOSKI - ANEKS

Na podstawie wyników, otrzymanych po zanalizowaniu problemów przedstawionych w Aneksie, wysunęłam następujące wnioski:

1. Wstępne decyzje o wybudowaniu gmachu dla Zakładu Anatomii Opisowej Wydziału Lekarskiego UP podjęte zostały jeszcze przed otwarciem Uniwersytetu w Poznaniu i półtora roku przed uruchomieniem Wydziału Lekarskiego, 1 kwietnia 1919 r.
2. Projekty gmachu Anatomii z 1921 r. wykonane zostały dla dwóch różnych gruntów m. Poznania, a nie dla jednego, jak uważano dotychczas: pierwszy projekt wykreślony został dla działki u zbiegu ulic Wały Leszczyńskiego i Św. Barbary (obecnie Aleja Niepodległości i Św. Barbary), natomiast drugi dla działki przy ul. Śniadeckich.
3. Działania władz UP zmierzające do wzniesienia gmachu Anatomii na terenach pofortecznych poświadczył dotąd jeden dokument, z dnia 1 lutego 1921 r.
4. Odstąpienie od budowy pierwszej koncepcji budynku Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego nastąpiło po 1 lutego 1921 r., na skutek otrzymania negatywnych wyników ekspertyz osiadania gruntów pofortecznych.
5. Dokumenty ze stycznia i lutego 1921 r. cechujące się zwrotem „gmach Anatomii”, uważane dotąd za odnoszące się do gmachu Anatomii przy ul. Święcickiego, w rzeczywistości odnoszą się równorzędnie do obu koncepcji gmachu Anatomii.
6. Odnaleziony i zanalizowany projekt gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego, w Poznaniu, ma unikalne znaczenie historyczne dla Miejskiego Konserwatora Zabytków, w którego zbiorach nie figurują żadne świadczące o jego istnieniu dane.
7. Projekty gmachów: Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej, dla terenu u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, zostały wykonane przez Edwarda Madurowicza, w marcu i kwietniu 1921 r.
8. Projekty gmachów Anatomii i Chemii Filozoficznej z 1921 r., dla terenu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, nie zostały wykonane przez Rogera Sławskiego.
9. Projekty gmachu Collegium Anatomicum, z 1921 r., nie zostały wykonane przez Stanisława Pogórskiego i współtworzącego z nim Tadeusza Płończaka, albowiem ich dziełem jest współautorstwo modernizacji tego gmachu, w roku 1946.
10. Autorem projektu gmachu Anatomii, z 1921 r., przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, nie jest Jan Polaszek, albowiem wykreślone przez z tego budowniczego rysunki dotyczyły szczegółów do projektu gmachu Chemii Filozoficznej.

11. Prawa autorskie osobiste do projektów gmachów: Anatomii, Chemii Filozoficznej oraz Chemii Lekarskiej przynależą do Edwarda Madurowicza, a nie do innych architektów wskazywanych w literaturze przedmiotu.
12. Pierwsze zmiany w oryginalnych projektach gmachu Anatomii wprowadzono w grudniu 1922 r., a nie w roku 1925 jak podają Kroniki UP i literatura.
13. Szkice i program budowy nowego gmachu dla Zakładu Medycyny Sądowej, między ulicami Marcelińską i Bukowską, wykonano między 31 maja a 1 lipca 1922 r.
14. Plan władz Uczelni dotyczący umieszczenia Zakładu Medycyny Sądowej w budującym się gmachu Anatomii mógł być traktowany jako rozwiązanie przejściowe, trwające do czasu wybudowania odrębnego budynku dla tej jednostki, który zaprojektowano w kompleksie gmachów klinicznych, na gruntach jeżyckich.
15. W grudniu 1922 r. władze UP zabiegały o realizację dwóch wariantowych siedzib dla ZMS: 1/ w zachodnim skrzydle budującego się gmachu Anatomii oraz 2/ w nowo zaprojektowanym budynku między ulicami Marcelińską a Bukowską.
16. Projekty gmachu Anatomii przy ul. Śniadeckich oparte są o rozwiązania architektoniczne wykreowane przez Maxa Littmanna, w projekcie gmachu Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium.
17. Rozmieszczenie gmachów Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej na placu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, na etapie projektu, oparte jest na trendach niemieckiego budownictwa uniwersyteckiego medycznego, których jedną z zasad było grupowanie gmachów dydaktycznych w odrębne zespoły urbanistyczne.
18. Styl polskiego renesansu nadany sąsiadującym budynkom Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej wyraża zamierzenie stworzenia przez architekta jednolitego kampusu uniwersyteckiego o silnym wydźwięku narodowym.
19. Fasady gmachów Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej, w projektach z 1921 r. zwrócone są ku północy.
20. Elewacje gmachu Anatomii zaprojektowane przez Edwarda Madurowicza, w roku 1921, w konfiguracji: frontowa od północy a zaplecze o południa, i tak wybudowane, w wyniku modernizacji budynku realizowanej w roku 1946, w ramach odbudowy powojennej, zostały „sztucznie odwrócone”.
21. Po zlikwidowanym - w roku 1946 - wejściu głównym prowadzącym dotąd do Collegium Anatomicum od północy, pozostał niezmienny adres budynku: Poznań ul. Święcickiego 6, aktualny do czasów obecnych.

22. Jedynym jak dotąd zachowanym projektem architektonicznym świadczącym, że budowę gmachu Anatomii zaplanowano w miejscu innym niż został wzniesiony, jest szkic budynku Anatomii wykreślony dla działki między ówczesnymi ulicami Wały Leszczyńskiego, Św. Barbary i Wały Kościuszki.
23. Jedynym jak dotąd zachowanym projektem architektonicznym, na którym widoczny jest podpis pierwszego rektora UP, prof. Heliodora Święcickiego, jest szkic gmachu Anatomii z rozplanowaniem pomieszczeń dla Zakładu Medycyny Sądowej w zachodnim skrzydle budynku, wykonany w grudniu 1922 r.
24. Kompleksowe wykorzystanie wielkiej Sali wykładowej do celów wystawowych podczas Powszechnej Wystawy Krajowej, nie było możliwe, albowiem dolna część Sali posiadała już surową, uskokowo wybudowaną widownię, której wykorzystanie w takim stanie nie było możliwe, dlatego też betonową widownię przykryto tymczasowo dodatkowym stropem.

VII. STRESZCZENIE

Ewa Sumelka

„Zarys dziejów Collegium Anatomicum Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1920-1939 – od sztuki do nauki”

Prezentowana praca obejmuje cykl sześciu publikacji dotyczących wybranych zdarzeń z dziejów gmachu Collegium Anatomicum oraz komplementarny Aneks, w którym przedstawiono nowatorskie wyniki badań nad początkowym okresem planowania i budowy tego obiektu, nieznane dotąd historykom.

W porządku badawczym, opartym na metodach historycznych i architektonicznych, założono kilkadziesiąt hipotez i wyznaczono tyleż celów badawczych, uzyskano kilkadziesiąt wyników i wyciągnięto tyleż wniosków. W związku z tym nie sposób wymienić wszystkich w streszczeniu.

Budowa gmachu dla Zakładu Anatomii była pierwszą inwestycją uniwersytecką omawianą jeszcze przed otwarciem Uniwersytetu w Poznaniu i półtora roku przed uruchomieniem Wydziału Lekarskiego. O nieuchronnej realizacji tego obiektu powiadomiono Naczelną Radę Ludową pismem z 1 kwietnia 1919 r.

Dla planowanego budynku Anatomii powstały, w roku 1921, dwa scenariusze jego budowy opracowane dla dwóch terenów miejskich. Pierwszą koncepcję - niesymetrycznego budynku - zaplanowano na terenach pofortecznych przy Wałach Leszczyńskiego (obecnie Aleja Niepodległości przy ul. Św. Barbary), w miejscu gdzie w roku 1972 wybudowano Hotel POLONEZ. Autorem projektu był Edward Madurowicz. Analizowany szkic jest jedyną zachowaną dotąd wizją projektową tego obiektu i ma unikalną wartość historyczną dla Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu, w którego zbiorach nie figurują żadne dane na jego temat.

Oznacza to, że projekt gmachu Anatomii przy ul. Śniadeckich jest drugą koncepcją tego budynku, a nie pierwszą i jedyną, jak dotąd sądzono. Kreślił ją także Edward Madurowicz lecz tym razem równocześnie z projektami gmachów Chemii Filozoficznej oraz Chemii Lekarskiej, które sąsiadowały z gmachem Anatomii. Ocena rzutów frontowych trzech ww. budynków wskazuje na spójny rodzimy detal architektoniczny wieńczący wszystkie fasady obiektów. Zamierzeniem architekta było prawdopodobnie stworzenie uniwersyteckiego kompleksu wyraźnie naznaczonego stylem narodowym, wyróżniającym gmachy polskie pośród architektury uniwersyteckiej organizowanej na bazie budowli pruskich. Oryginalnym jest kolejny wniosek a mianowicie: Edward Madurowicz projektując gmach Anatomii przy ul. Śniadeckich inspirował się nowoczesnymi rozwiązaniami konstrukcyjnymi zastosowanymi w projekcie gmachu tzw. Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana w Monachium, autorstwa artysty-architekta prof. Maxa Littmanna, a szczególnie jego wzorcem rewolucyjnego w świecie prosektorium. Jak słuszna była to inspiracja świadczą opinie anatomów, którzy w czasach obecnych oceniają poznańską placówkę jako jedną z najbardziej funkcjonalnych i najlepiej zaprojektowanych prosektorium w Europie.

Wnioski dotyczące niewiadomego kośćca indyjskiego słonia, widocznego na fotografiach przedwojennej Sali wykładowej, ujawniły okoliczności jego pozyskania. Zgon słonia zwanego Małym Kohnem nastąpił w Poznańskim ZOO, w sierpniu 1924 r., a o pozyskanie jego zwłok do celów naukowych zabiegał prof. Stefan Różycki. Gigantyczne zwłoki preparowało na miejscu czterech prosektorów pod nadzorem precyzyjnego laboranta Michała Wlizły. Potężny materiał biologiczny trafił do Zakładu Anatomii Opisowej, mieszczącego się wówczas w Collegium Marcinkowskiego na Wildzie, a preparowaniem wybranych do badań narządów zajęli się pracownicy naukowcy, technicy oraz studenci. Kilkuletnim macerowaniem, składaniem i montowaniem szkieletu zajmował się wspomniany już Michał Wlizło. Ilość materiału biologicznego

była przytłaczająca, a zatem nie można wykluczyć, że szczegółowy inwentarz starszych preparatów znajdujących się w obecnym Zakładzie Anatomii Prawidłowej, wykazałby istnienie preparatów sporządzonych z narządów lub tkanek olbrzyma.

Kolejne wnioski przyczyniły się do ustalenia charakteru i wariantów zdobnictwa naściennego stosowanego w przestrzeni Pałacu Sztuki, w 1929 r. Posłużyły one do analiz porównawczych i ustalenia, że odkryte w Katedrze i Zakładzie Histologii i Embriologii, w 2009 r., podsufitowe szlaki dekoracyjne są oryginalnym naściennym fragmentem zdobniczym pochodzącym z Pałacu Sztuki, z 1929 r.

Następne cenne wnioski wysunięto po zanalizowaniu kolejnego, nieznanego dotąd historykom, szkicu gmachu Anatomii z 1922 r. z naniesionymi w zachodnim skrzydle gmachu lokalami dla Zakładu Medycyny Sądowej. Powodem pierwszego przeprojektowania przestrzeni budującego się gmachu Anatomii, w roku 1922, była niezwykle nagła potrzeba pozyskania nowej siedziby dla tej jednostki, której rozpaczliwa sytuacja lokalowa wykluczała funkcjonowanie i prowadzenie jakichkolwiek zajęć dydaktycznych. Wizja władz Uczelni umieszczenia Zakładu Medycyny Sądowej w budującym się gmachu Anatomii była rozwiązaniem przejściowym, do czasu wybudowania i oddania do użytku odrębnego budynku dla tego zakładu, zaprojektowano także w roku 1922, w oryginalnym kompleksie „miasteczka klinicznego” zamkniętego w trapezie ulic Marcelińskiej, Polnej, Bukowskiej i Bułgarskiej. Odszukany po stu latach, także dotąd historykom nieznan, szkic tego gigantycznego kompleksu obejmującego 16 obszernych klinik, ponad 20 domów profesorskich, asystenckich i studenckich, centralnie położony kościół, linię tramwajową oraz liczne zieleńce, ogrody i budynki gospodarcze, po raz pierwszy upublicznia prezentowana dysertacja.

Ewa Sumelka

VIII. SUMMARY

Ewa Sumelka

“An Outline History of the *Collegium Anatomicum* Building of the University of Poznań, 1920-1939: From Fine Arts to Sciences”

The dissertation comprises a series of six publications on selected developments in the history of the *Collegium Anatomicum* and an Appendix which presents the latest

research findings regarding the initial period of planning and construction of the building, hitherto unknown to historians. In the course of research, based on historical and architectural methods, several hypotheses were established, a number of research objectives were set, and significant results and conclusions were produced. It is therefore impossible to enumerate all of them in this summary.

The construction of the building for the Department of Human Anatomy was the first university investment discussed even before the opening of the University of Poznan and a year and a half before the inauguration of the Faculty of Medicine. The Supreme People's Council was notified of the planned construction of the facility in a letter dated April 1, 1919.

For the planned Collegium Anatomicum building, two construction proposals were outlined in 1921 for two urban areas. The first proposal - of an asymmetrical building - was drawn up for the former Posen Fortress grounds at Wały Leszczyńskiego (now Niepodległości Avenue near Św. Barbary Street), where the Polonez Hotel was built in 1972. The author of the design was Edward Madurowicz. The preserved draft is the only visualization of this structure that has survived, and it constitutes a unique historical asset for the Municipal Historical Monuments Conservation Office in Poznan, whose records contain no data about it.

The design of the Collegium Anatomicum building in Śniadeckich Street was the second proposal for this building, but not the first and only one as it has been believed so far. The design was also drafted by Edward Madurowicz; however, it was co-developed with the designs of the Philosophical Chemistry and Medical Chemistry buildings adjacent to the Collegium Anatomicum. The analysis of the front views of the three buildings indicates a consistent domestic architectural detail crowning all building facades. The architect's intention was most likely to create a university complex clearly marked by national style, which would make the Polish buildings stand out among the university architecture developed on the basis of earlier Prussian constructions. Another original finding is that Edward Madurowicz, while designing the Collegium Anatomicum, was inspired by the modern structural solutions applied in the design of the building of the New Anatomical Institute of Ludwig Maximilian University of Munich by the artist-architect Prof. Max Littmann, and especially by his groundbreaking model of the prosectorium. Opinions of anatomists, who currently rate the Poznan institution as one of the most functional and best designed dissecting rooms in Europe, testify to the validity of this inspiration.

The research into the unknown skeleton of an Indian elephant found in the photographs of the pre-war lecture hall revealed the circumstances of its acquisition. The elephant, called Little Kohn, died in the Poznan Zoo in August 1924 and it was Prof. Stefan Różycki who first expressed his interest in acquiring the elephant cadaver for scientific purposes. The enormous cadaver was dissected on site by four prosectors under the supervision of meticulous lab technician Michał Wlizło. The biological material was transferred to the Department of Descriptive Anatomy, then situated in the Collegium Marcinkowskiego in the Wilda district of Poznań, and the specimen organs were prepared by scientific and technical staff and students. The skeleton of the elephant was macerated, assembled, and installed over a period of several years by the aforementioned Michał Wlizło. The amount of biological material was overwhelming, so it may be that a detailed inventory of older specimens in the present-day Department of Human Anatomy might reveal the existence of preparations made from organs or tissues of the elephant.

Further research contributed to the determination of the types and variations of wall decorations in the Fine Arts Palace at the 1929 Polish General Exhibition. The research findings were used to conduct comparative analyses and to establish that the decorated soffits discovered in the Chair and Department of Histology and Embryology in 2009 are original wall decorative fragments from the 1929 Palace.

Other important findings were also made following the analysis of yet another, unknown to historians, drawing of the Collegium Anatomicum building from 1922, which contained the premises for the Department of Forensic Medicine in the west wing. The reason for the first redesign of the space of the building, still under construction in 1922, was the extremely urgent need to obtain new headquarters for the department, whose desperate situation prevented it from functioning and conducting any teaching activities. The decision of the University authorities to locate the Department of Forensic Medicine in the Collegium Anatomicum was a temporary solution, until much later a separate facility for that department was constructed, designed also in 1922 as part of an imaginative "clinical campus" enclosed in the trapezium of Marcelinska, Polna, Bukowska and Bulgarska streets. A sketch of this enormous complex, comprising 14 large clinics, 36 professors' residences, a centrally located church, a streetcar line, and numerous lawns, gardens, and outbuildings, was for the first time uncovered in this dissertation.

The final, most unique, research finding is that the above-mentioned drawing of the Collegium Anatomicum building, including a layout of the new seat for the Department

of Forensic Medicine in the western wing, made in December 1922, is the only known design to date bearing the original signature of the first Rector of the University of Poznan, Prof. Heliodor Święcicki.

Ewa Sumelka

IX. ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

ARCHIWUM AKT NOWYCH W WARSZAWIE

- AAN, sygn. 3117, Zespół: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, *Plan stołecznego miasta Poznania, nowe budowle i remont kapitalny uniwersytetu w Poznaniu z roku 1921-1923.*
- AAN, sygn. 3120, Zespół: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, *Plan rozmieszczenia gmachów Anatomii, Chemii Filozoficznej, Chemii Lekarskiej i Zakładu Medycyny Sądowej na placu u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich w Poznaniu*, wykonany w 1925 r.

ARCHIWUM MIEJSKIEGO KONSERWATORA ZABYTKÓW W POZNANIU

- Fotografie Sali wykładowej Collegium Anatomicum autorstwa Romana Ulatowskiego.
- Fotografie Powszechnej Wystawy Krajowej autorstwa Romama Ulatowskiego.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W POZNANIU

- APP, sygn. 97, pag. 144: *Inspekcja budowlana w Poznaniu – mieście: Raport z budowy Anatomji.*
- APP, Akta Miasta Poznania, *Kartoteka ewidencji ludności m. Poznania 1870-1931*, Edward Madurowicz, karta meldunkowa nr 182, 183; Strona intern.: <http://www.e-kartoteka.net/pl/search#show> [dostęp 2018-03-16].
- APP, Akta Miasta Poznania, *Kartoteka ewidencji ludności m. Poznania 1870-1931*, Władysław i Edmund Czarnecy, *Kartoteka Ewidencji Ludności 1870-1931*, Karta meldunkowa nr 680, 681; Strona intern.: <http://www.e-kartoteka.net/pl/search#show> [dostęp 2019-08-25].
- APP, sygn. 53/805/0/4/441: *Ogólne personalia Szkół zawodowych*, Akta personalne Państwowej Szkoły Budowniczej i Mierniczej w Poznaniu, Zespół: Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego w Poznaniu, strona intern.: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/1189549#scan53>

ARCHIWUM POLSKIEJ AKADEMII NAUK W WARSZAWIE ODDZIAŁ W POZNANIU

- APAN-OP, sygn. P-III-70, *Materiały prof. Adama Wrzoska*, Poświadczenie prof. Stefana Różyckiego, z dn. 19.01.1925 r., o przekazaniu przez prof. Józefa A. Markowskiego czterech szkieletów, ze zbiorów we Lwowie, dla Zakładu Anatomii Prawidłowej Uniwersytetu Poznańskiego.
- APAN-OP, sygn. P-III-85, *Materiały prof. Heliodora Święcickiego*, Artykuły prasowe: 1/ *Praca „Komisji Uniwersyteckiej” nie była łatwa*, (autora nie podano), 2/ Józef Kostrzewski, *Jak powstawał Uniwersytet Poznański*, [w:] Kurier Poznański nr 208 z 7 maja 1939 r.

ARCHIWUM UNIWERSYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

- AUAM, Rektorat, sygn. 15-33, s. 1(2), *I. Posiedzenie Komisji Uniwersyteckiej w dniu 11 listopada 1918 r., Memorial III w sprawie organizacji Wszechnicy Piastowskiej 1918-1919.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-33, s. 2(3), *II. Posiedzenie Komisji Uniwersyteckiej w dniu 18 listopada 1918 r., Memorial III w sprawie organizacji Wszechnicy Piastowskiej 1918-1919.*

- AUAM, Rektorat, sygn. 15-33, s. 7(6), IV. *Posiedzenie Komisji Uniwersyteckiej w dniu 10 grudnia 1918 r., Memorial III w sprawie organizacji Wszechnicy Piastowskiej 1918-1919.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-33, s. 23(22), XIX. *Posiedzenie „Komisji Uniwersyteckiej” w dniu 1. kwietnia 1919 r., Memorial III w sprawie organizacji Wszechnicy Piastowskiej 1918-1919.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15/33, s. 24(23), XX *Posiedzenie „Komisji Uniwersyteckiej” z dnia 5 kwietnia 1919 r., Memorial III w sprawie Organizacji Wszechnicy Piastowskiej 1918-1919 r.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-33, s. 27(26), XXIII *Posiedzenie „Komisji Uniwersyteckiej” z dnia 19 maja 1919 r., Memorial III w sprawie organizacji Wszechnicy Piastowskiej 1918-1919.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-33, s. 29(28), XXV *Posiedzenie „Komisji Uniwersyteckiej” w dniu 2. czerwca 1919 r., Memorial III w sprawie organizacji Wszechnicy Piastowskiej 1918-1919.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-33, s. 31(30), XXVII *Posiedzenie „Komisji Uniwersyteckiej” z d. 30.10.1919 r., Memorial III w sprawie organizacji Wszechnicy Piastowskiej 1918-1919.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-33, s. 34(33), XXXII *Posiedzenie Kom. Uniw. d. 13.8.19 r., Memorial III w sprawie organizacji Wszechnicy Piastowskiej 1918-1919.*
- AUAM, Rektorat sygn. 15-75, pag. 121, II-1: *Potrzeby budowlane Wydziału Lekarskiego w Uniwersytecie Poznańskim.* Pismo nieadresowane i niedatowane, z wykazem czternastu niezbędnych dla Wydziału Lekarskiego nowych budynków.
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-229, pag. 6, *Pismo Rektora Heliodora Święcickiego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 6 listopada 1920 r. w sprawie pozyskania gruntów pofortecznych.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo odręczne: *List dr Markowskiego do dr. Wrzoska (Lwów 10.III.21), z adnotacją Edwarda Madurowicza „odpisałem 29.III.1921”.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, pag. 3, *Protokół z posiedzenia do ustalania projektu budowy gmachu dla instytutów chemicznych z dnia 6 września 1920 r., L. 711, odbytego pod przewodnictwem Magnificencji Rektora prof. dr. Święcickiego, przy współudziale decernenta Województwa Cybichowskiego, uniwersyteckiego budowniczego rządowego Madurowicza, Komisji budowlanej uniwersyteckiej reprezentowanej przez dziekanów: prof. Korczyńskiego, Peretiatkowicza i Wójcika, jako też prof. Hrynakowskiego i Ohanowicza, oraz kierowników instytutów chemicznych: wyżej wymienionych prof. Korczyńskiego i Hrynakowskiego oraz prof. Galeckiego.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-241: *Odpis pisma Departamentu Robót Publicznych Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej do Wydziału Robót Publicznych Województwa Poznańskiego, L. dz. 12a 347, z dnia 15 września 1920 r.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, pag. 4, *Odpis: Rezultat badania gruntu przy Wałach Leszczyńskiego, z dnia 9 lipca 1921 r.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo: *Opis wstępnego projektu na budowę Instytutu Anatomii Opisowej Uniwersytetu w Poznaniu oraz obliczenie kosztów, z 12 lipca 1921 r.,*
Pismo: *Opis wstępnego projektu na instytuty chemii lekarskiej i chemii fizjologicznej oraz obliczenie kosztów, z 12 lipca 1921 r.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, Pismo: *Opis wstępnego projektu. Instytuty chemii Wydziału filozoficznego Uniwersytetu w Poznaniu i obliczenie kosztów z 12 lipca 1921 r.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, s. 2,; *Program na instytuty Chemji Medycznej oraz Anatomji.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, pag. 1: *Odpis pisma Departamentu 12. Robót Publicznych MbDzP L. dz. 12a.-602/21 do Wojewódzkiego Wydz. Robót Publicznych w sprawie programu dla wykonania szkiców wewnętrznych gmachu Anatomii i Chemii Lekarskiej.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, *Opis wstępnego projektu na budowę Instytutu Anatomii opisowej Uniwersytetu w Poznaniu oraz obliczenie kosztów z dnia 19 stycznia 1921 r.*

- AUAM, Rektorat, sygn. 15-241, pag. 1, *Pismo Departamentu Robót Publicznych Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej do Wydziału Robót Publicznych Województwa Poznańskiego, L. Dz. 12 a.-602/21, z dnia 21 stycznia 1921 r.*
- AUAM, Rektorat, sygn.15-243: *Pismo architekta Wydziału Budownictwa Regencji Stefana Cybichowskiego do Rektora H. Świąćickiego w 20.XI.1919 r.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-243, *Pismo: Warunki konkursu na zabudowę pawilonową obiektów uniwersyteckich przy ul. Grunwaldzkiej.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-243, *Pismo kierownika Wydziału Robót Publicznych Rogera Sławskiego Uwagi nad zamiarem rozpisania konkursu na projekta zabudowań Wszechnicy przy ul. Grunwaldzkiej – niedatowane.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-243, pag. 204. *Pismo: Rektoratu Uniwersytetu Poznańskiego do Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej w Poznaniu, L. 204, z dnia 1 lutego 1921 r.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-243, *Pismo: Rektora Uniwersytetu Poznańskiego, prof. Heliodora Świąćickiego do Ministerstwa spraw Wojskowych, za pośrednictwem, Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w Warszawie, L. 609, z dnia 16 kwietnia 1921 r.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-243: *Pismo: Do Państwowej Inspekcji Budowlanej Uniwersyteckiej z dn. 14 maja 1921 r., L. dz. Nr 741.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-243: *Kopia pisma Rektora prof. Heliodora Świąćickiego Do Ministerstwa Byłej Dzielnicy Pruskiej w Poznaniu z dn. 6 października 1921 r., nr 1398.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-243: *Pismo Wydziału Budownictwa Województwa Poznańskiego do Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej – Departament Szkolnictwa i Oświaty w Poznaniu z dn. 27 października 1921 r. L. Dz. 3502/21.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-243, pag. 744: *Pismo Państwowej Inspekcji Budowlanej Uniwersyteckiej z dn. 28 marca 1922 r., L. Dz. 422/22, Do Rektoratu Uniwersytetu Poznańskiego, w sprawie rysunków szczegółowych Sal wykładowych.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-246, pag. 123, *Pismo Kierownika Zakładu Anatomii Opisowej prof. Stefana Różyckiego do Rektora UP z d. 10 października 1929 r. w sprawie przejęcia po PWK gmachów Anatomii i Chemii.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-246, *Pismo Naczelnego Dyrektora Międzynarodowej Wystawy Komunikacji i Turystyki, z dnia 7 listopada 1929 r., L. dz. TH. 207: Do Jego Magnificencji Rektora Uniwersytetu Poznańskiego, w sprawie użyczenia Targom placu między gmachami Anatomii i Chemii na pokaz nawierzchni drogowych.*
- AUAM, Rektorat, sygn., 15-246, *Pismo Rektora Uniwersytetu Poznańskiego, z dnia 15 listopada 1929 r. Nr. 5871: Do Pana Naczelnego Dyrektora Międzynarodowej Wystawy Komunikacji i Turystyki, w którym rektor informuje, że Senat nie mógł przychylić się do prośby o użyczenie placu między gmachami Anatomii i Chemii.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-246, *Pismo rektora Uniwersytetu Poznańskiego, z dnia 5 lutego 1930 r., nr. 797: Do Pana Dziekana Wydziału Lekarskiego, w którym rektor informuje, że szczegółowy projekt rozmieszczenia zakładów naukowych w gmachu Anatomii został zatwierdzony przez MWRiOP.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-247: *Teczka, Gmach Chemii i Anatomii 1929-1931, w której znajdują się projekty adaptacji budynków, wykonane w latach 1929-1931.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-396, s. 122-124, *Opinia Komisji Koła Architektów m. Poznania z dn. 20 marca 1920 r. w sprawie oceny gruntów pod zabudowę uniwersytecką, [w:] Teczka Uniwersytet Poznański - początki i organizacja 1919-1922.*
- AUAM, Rektorat, sygn. 15-826, *Pismo wystosowane przez rektora UP do: Radca J. Polaszek, Starostwo Powiatowe Poznańskie, Referat Budowlany – Kierownictwo Budowy Gmachów Chemii i Anatomii, nr 5072/39, z dn. 20 czerwca 1939 r., w sprawie odbioru budowlanego*

przestrzeni przygotowanej dla Zakładu Chirurgii Operacyjnej WL UP, mieszczącego się w Collegium Anatomicum.

- AUAM, Rektorat, sygn. 1060c, Projekt na *Instytut Anatomii Opisowej i Embryologii Uniwersytetu w Poznaniu, 3 kwietnia 1921 r.* autoryzowany nazwiskiem Edwarda Madurowicza; projekty na *Instytut Chemii: I. Lekarskiej, II. Fizyologicznej, Uniwersytetu w Poznaniu, Poznań w kwietniu 1921 r.*, autoryzowane nazwiskiem Edwarda Madurowicza; *Instytuty Chemii: I. Nieorganicznej, II. Organicznej, III. Fizycznej, IV. Farmaceutycznej, V. Technologii Środków Lekarskich, VI. Chemii Badania Środków Spożywczych Uniwersytetu w Poznaniu, Poznań w kwietniu 1921 r.*

- AUAM, Rektorat, sygn. XXXIII/6, kopie zbiorów PTPN, *Notatki prof. Heliodora Święcickiego.*

- AUAM – teczka „Anatomia - kosztorysy”, bez sygnatury, (teczka), Fragmenty czasopisma *Zentralblatt der Bauverwaltung nr 3.* z 11.01.1908 r.

- AUAM, teczka „Anatomia”, bez sygn., *Projekty na: Instytut Anatomii Opisowej i Embryologii Uniwersytetu w Poznaniu z 1,2,3,4 kwietnia 1921 r.* autoryzowane nazwiskiem Edwarda Madurowicza; oraz projekty na *Instytut Chemii: I. Lekarskiej, II. Fizyologicznej, Uniwersytetu w Poznaniu, Poznań w kwietniu 1921 r.*

- AUAM, teczka „Anatomia”, bez sygn., Plan ołówkowy nieznanego budynku, z opisami „*Anatomia*” i „*Wąły Leszczyńskiego*”, wykonany na kalce technicznej – nie sygnowany.

- AUAM, teczka „Anatomia”, bez sygn., Szkice perspektywiczne gmachu Anatomii wykonane w ołówku, niesygnowane.

- AUAM, teczka „Anatomia”, bez sygn., Szkic rozplanowania wielkiej Sali wykładowej w gmachu Anatomii.

- AUAM, teczka „Anatomia”, bez sygn.: *Odpis pisma Wydziału Budownictwa Szkolnego MWRiOP dn. 17 lutego 1925 roku, Nr 160/DB, Do Rektoratu Uniwersytetu w Poznaniu.*

- AUAM, Rektorat, sygn. 15-1060a,b,c,d,e, Projekty gmachu Anatomii, Chemii Filozoficznej i Chemii Lekarskiej z 1921 r.

ARCHIWUM UNIWERSYTETU MEDYCZNEGO IM. KAROLA MARCINKOWSKIEGO W POZNANIU

- AUMP: Odbudowa gmachów, pag. F VII-19. *Pismo prof. J. Suszki, Referenta Senatu dla Odbudowy Zniszczonych Gmachów UP, do Dyrektora Administracyjnego Akademii Medycznej w Poznaniu, z dn. 21.05.1951 r.*

ARCHIWUM UNIWERSYTETU PRZYRODNICZEGO W POZNANIU

- AUPP, teczka nr 112, Plan rozmieszczenia pawilonów uniwersyteckich na terenach pofortecznych, z 1920 r., zatwierdzony przez Mariana Pospieszalskiego i Rogera Sławskiego.

ZBIORY AUTORKI

- Fotografia archiwalna z budowy wielkiej Sali wykładowej w gmachu Anatomii UP, z dnia 8 września 1928 r., wymiary 10,6x7,6 cm, (licytacja Allegro we wrześniu 2020 r.).

- Fotografie archiwalne wielkiej Sali wykładowej oraz prosektorium, w gmachu Anatomii UP, z 1932 r., wymiary 4,0x5,5 cm, (licytacja Allegro w grudniu 2022 r.).

- Fotografie archiwalne Collegium Anatomicum autorstwa Władysława Czarneckiego oraz Collegium Anatomicum nieznanego autora, (licytacje Allegro w 2021 r.)

- Fotografie archiwalne Powszechnej Wystawy Krajowej, autorstwa Władysława Czarneckiego, (licytacja Allegro w 2021 r.).

ZBIORY KATEDRY I ZAKŁADU MEDYCZYNY SĄDOWEJ UMP – DOKUMENTY I PROJEKTY:

- KiZMS, Odpis – Wyciąg z posiedzenia Rady Wydziału Lekarskiego z dnia 31 maja 1922 r. w sprawie budowy Zakładu Medycyny Sądowej na terenach jeżyckich.
- KiZMS, Pismo dziekana WL prof. Adama Wrzoska: *Do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie, Budowa Zakładu medycyny sądowej*, z dnia 1 lipca 1922 r. nr L. dz. 764, w sprawie sytuacji lokalowej Zakładu Medycyny Sądowej.
- KiZMS, Pismo – *Objaśnienie do propozycji umieszczenia Zakładu medycyny sądowej w budującym się gmachu Anatomii*, podpisane przez J. Polaszka dnia 28 grudnia 1922 r. i przez R. Sławskiego dnia 22 stycznia 1923 r.
- KiZMS, Pismo z dnia 7 grudnia 1922 r.: *PROGRAM na budowę zakładu medycyny sądowej dla Uniwersytetu w Poznaniu, przy nowo projektowanej ulicy podłużnej między dzisiejszą drogą do Marcelina i ul. Bukowską*.
- KiZMS, Pismo Wojewody Poznańskiego L.Dz. 104/23 VIII A. do Rektoratu Uniwersytetu z dnia 23 stycznia 1923 roku w sprawie zatwierdzenia planu umieszczenia Zakładu Medycyny Sądowej w gmachu Anatomii, podpisane w zastępstwie Wojewody przez R. Sławskiego, z adnotacją odręcznie Rektora Święcickiego *Do Dziekanatu Lek.*
- KiZMS, Rzut suterenu gmachu Anatomii z rozplanowaniem lokali dla Zakładu Medycyny Sądowej, zatwierdzony podpisami Rektora prof. Heliodora Święcickiego i inż. Jana Polaszka z datą 30 grudnia 1922 r. oraz inż. Rogera Sławskiego z datą 20 stycznia 1923 r., wymiary projektu 48,0 x 24,0 cm.
- KiZMS, Plan sytuacyjny rozmieszczenia gmachów uniwersyteckich na terenach u zbiegu ul. Grunwaldzkiej i Śniadeckich: gmachu Anatomii, Chemii Lekarskiej, Chemii Filozoficznej, Medycyny Sądowej i Kotłowni zatwierdzony 14 sierpnia 1925 r. przez inż. Rogera Sławskiego, i insp. Jana Polaszka, wymiary projektu 59,0 x 31,5 cm.
- KiZMS, Projekty rozmieszczenia pomieszczeń dla Zakładu Medycyny Sądowej w gmachu Anatomii z lat 1928-1929, wymiary projektu 65x50 cm.
- KiZMS, *Protokół naradczy w sprawie budowy kliniki chirurgicznej i zakładu medycyny sądowej dla Uniwersytetu w Poznaniu*, z dn. 7 grudnia 1922 r., podpisany przez dziekana WL prof. Adama Wrzoska, dyrektora Kliniki Chirurgicznej prof. Antoniego T. Jurasza, kierownika ZMS prof. Stefana Horoszkiewicza, radcę budownictwa inż. Rogera Sławskiego oraz inspektora Jana Polaszka.

X. BIBLIOGRAFIA

1. *Album biograficznie zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX – Tom I*, wydanie nakładem Maryi Chełmońskiej, Warszawa 1901.
2. Armin Mikos v. Rohrscheidt, Izabela Wyszowska, *Architektura i sztuka Poznania w latach 1918-1939* (I.W.), [w:] *Obcy w Poznaniu – Historyczna metropolia jako ośrodek turystyki kulturowej* (pp.457), Kraków, styczeń 2011, Research Gate, s. 64; Strona intern.: https://www.researchgate.net/publication/210348624_Obcy_w_Poznaniu_Historyczna_metropolia_jako_osrodek_turystyki_kulturowej [dostęp 2020-11-02].
3. Banasiewicz Maria, Czubiński Antoni, *Źródła do dziejów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, t. 1, *Organizacja i rozwój uczelni od listopada 1918 roku do inauguracji w maju 1919 roku*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1973.
4. Bierkowski Ludwik, *Wstęp do Anatomii ciała ludzkiego dla uczniów poświęcających się umiejętności lekarskiej*, Drukarnia Akademicka, Kraków 1850.

5. *Budowa gmachu uniwersyteckiego*, POSTĘP z dn. 16.09.1921, R. 32, Nr 194.
6. Ciesielska Maria, *Profesor Edward Loth – Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata za sprawą doktora Ludwika Stabholza*, Nowa Medycyna 2018, nr 2.
7. Czarnecki Władysław, *Wspomnienia architekta*, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2005, t. I.
8. Czubiński Antoni, *Rozwój bazy materialnej na UP w latach 1924-1939*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, red. Zdzisław Grot, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1972, Rozdz. III.
9. Czubiński Antoni, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, red. Zdzisław Grot, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1972.
10. Dembecka Władysława: *Stanisław Pogórski 1908-04-20 – 1958-03-01*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* t. 27. Strona intern. <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stanislaw-pogorski> [dostęp 15-12-2021]
11. *Die neue Anatomie in München. Architekten Heilmann u. Littmann in München*, Zentralblatt der Bauverwaltung, Herausgegeben, Ministerium der Öffentlichen Arbeiten, XXVIII, Jahrgang 1908, nr 3., Berlin 11.01.1908, s.17-19, [w tłumaczeniu: Nowa anatomia w Monachium. Architekci Heilmann i Littmann, w Monachium, Zentralblatt der Bauverwaltung, 1908. Nr 3, 11.01.1908].
12. Drzewiński Jan, *Rozwój bazy materialnej nauk medycznych*, [w:] *W 50-lecie rozwoju nauk medycznych w Poznaniu 1920-1970*, PWN Oddział w Poznaniu, Poznań 1969.
13. Dyszkant Anna, *Powszechna Wystawa Krajowa – PeWuKa w Poznaniu – wczoraj i dziś*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Oddział Terenowy w Poznaniu, 12.05.2014; Strona intern.: <https://www.nid.pl/pl/Regiony/Wielkopolskie/Aktualnosci/news.php?ID=2188> [dostęp 2016-02-16].
14. *Dzieje histologii polskiej*, strona internetowa Katedry Historii Medycyny UJCM, <https://khm.cm-uj.krakow.pl/cm/uploads/2017/02/histologia.pdf> [dostęp 2020-11-16].
15. *Dzieje Wydziału Lekarskiego i Farmaceutycznego Uniwersytetu Poznańskiego i Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego*, red. Jan Hasik, Wydawnictwo Jubileuszowe z okazji 70-lecia Akademickiego Szkolnictwa Medycznego w Poznaniu 1919-1989, Poznań 1989.
16. *Dzieła Adama Mickiewicza*, Literatura Słowiańska, T. II, wydał Tadeusz Pini, Lwów 1912.
17. *Edward Madurowicz, Pamięci Architektów Polskich, Izba Architektów Rzeczypospolitej Polskiej*; Strona intern.: http://www.inmemoriam.architektsarp.pl/pokaz/edward_madurowicz,65525 [dostęp 2019-06-21].
18. Franklin P. Mall, *Die Neue Anatomische Anstalt in München*. Von Dr. J. Rückert. 109 Seiten ind 18 Tafeln. Wiesbaden: J. Bergmann. 1910, The Anatomical Record, Vol. 4, issue 12, December 1910; Strona intern.: <https://doi.org/10.1002/ar.1090041207> [dostęp 2019-02-09].
19. Gajda Zdzisław, *Theatrum Anatomicum ulica Kopernika 12*, [w:] *O ulicy Kopernika w szczególności o Wesolej w ogólności prawie wszystko*, Uniwersytet Jagielloński, Collegium Medicum, Wydawnictwo AA, Kraków 2005.
20. Georg Jacob Wolf, *Max Littmann 1862 – 1931*, Munchen 1931.
21. *Ginekologiczno-Położniczy Szpital Kliniczny przy ul. Polnej w Poznaniu 1901-2011*, red. Piotr Jasiński, Tomasz Opala, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2011.
22. Gulczyński Andrzej, *Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej 1919-1922*, Wydawnictwo PTPN, Poznań 1995.
23. *Handbuch der Architektur*, Darmstadt 1888, t. 4, cz. 6/2.
24. Hasik Jan, Juszczyk Jacek, *Dzieje Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego i Akademii Medycznej 1919-1979*, AM Poznań 1979.

25. Heliodor Świącicki w 90. rocznicę powstania Uniwersytetu Poznańskiego, red. Michał Musielak, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2009.
26. Hendrykowska Małgorzata, *Miejsce kina w życiu kulturalnym Poznania (1919-1927)*, [w:] Kronika Miasta Poznania 1985, nr 4.
27. Heruday-Kiełczewska Magdalena, *Jak powstawał akademik „Hanka”*. Karta z historii życia akademickiego w przedwojennym Poznaniu, artykuł opublikowany 19.08.2013 r.; Strona intern.: <https://histmag.org/Jak-powstawal-akademik-Hanka.-Kartka-z-historii-zycia-akademickiego-w-przedwojennym-Poznaniu-8316> [dostęp 2018-01-31].
28. Hottin Christian, *Retour sur un patrimoine parisien méconnu: lesespaces de transmission du savoir à l'époque moderne (I). De la maison à l'amphithéâtre*, Journals Operation Org., In Situ 10-2009, URL: <http://journals.openedition.org/insitu/3777>, DOI : 10.4000/insitu.3777, ISSN : 1630-7305. [W tłumaczeniu: *Spojrzenie wstecz na mało znane paryskie dziedzictwo: przestrzenie przekazywania wiedzy w czasach nowożytnych (I). Z domu do amfiteatru*, In Situ [Online], 10 | 2009, opublikowano 19 maja 2009, konsultowano 27 sierpnia 2021. URL : <http://journals.openedition.org/insitu/3777>; DOI : <https://doi.org/10.4000/insitu.3777>.]
29. Hyrtl Józef, *Anatomia opisowa ciała ludzkiego podług Józefa Hyrtla przez Ludwika Adolfa Neugebauera i Janusza Ferdynanda Nowakowskiego*, t. 1, Warszawa 1868.
30. Jasiczak Józef, Kanoniczak Marcin, Kanoniczak Tomasz: *Budynek Wydziału Budownictwa Lądowego* [w:] *Wpływ dawnego fotu Rauch na lokalizację budynku Wydziału Budownictwa Lądowego Politechniki*, strona intern. <https://sites.google.com/view/iak-put-poznan-pl/o-instytucie/historia-instytutu/historia-budynku> [dostęp 15-12-2021]
31. Jędrzejewski Roman, *Przechowalnia zwłok i krematorium w Zakładzie Anatomii Opisowej i Topograficznej U. P.*, Lekarz Polski, Warszawa, 1 maja 1936, R. XII, Nr 5.
32. Julian Puterman-Sadłowski, Izba Architektów Rzeczypospolitej Polskiej; Strona intern.: http://www.inmemoriam.architektsarp.pl/pokaz/julian_sadlowski,21337 [dostęp 2021-01-16].
33. Kadyi Henryk (1851-1912), *Prof. Dr. Ludwik Teichmann, Wspomnienie pośmiertne*, Biblioteka Jagiellońska, sygn. 220899 III, str. intern: <https://polona.pl/item/prof-dr-ludwik-teichmann,MTMwODE4NTA2/2/#info:metadata>, [dostęp 2021-08-17].
34. *Katalog Działu Sztuki, Powszechna Wystawa Krajowa 1929 r.*, red. Mieczysław Treter, Warszawa 1929.
35. *Katedra i Zakład Anatomii, Uniwersytet Jagielloński, Collegium Medicum*, strona intern: <https://katedra-anatomii.cm-uj.krakow.pl/o-katedrze/historia/> [dostęp 2020-01-21].
36. *Katedra i Zakład Medycyny Sądowej*, Roman Wachowiak, Zygmunt Przybylski, Czesław Żaba, Maciej Marcinkowski, (oprac.), [w:] *Collegium Anatomicum w Poznaniu – o historii, sztuce i nauce*, red. Maciej Zabel, Ewa Sumelka, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2015.
37. Klause Gabriela, *Poznańskie Realizacje Rogera Sławskiego z lat 1898-1950*, [w:] Kronika Miasta Poznania – Budowniczości i Architekci, Poznań 1998, nr 1.
38. Klause Gabriela, *Roger Sławski 1871-1963 architekt*, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 1999.
39. *Kliniki i Zakłady teoretyczne Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego w krakowskiej dzielnicy Wesola*, red. Piotr Franaszek, Księgarnia Akademicka, Kraków 2016.
40. Koczocik-Przedpelska Jadwiga, *Marzenia i Spełnienia*, Wydawnictwo AM w Poznaniu, Poznań 2000.
41. Kodym-Kozaczko Grażyna, *Duch czasu i duch miejsca w urbanistyce i architekturze Poznania w XX w. Ring Stübbena i Dzielnica Zamkowa*, [w:] *Pomnik Historii – Historia w Pomniku*, red. Maciej Moszyński, Marcin Słomiński, Poznań, Centrum Turystyki Kulturowej TRAKT, 2018.

42. Kodym-Kozaczko Grażyna, *Poznański Ring w przestrzeni miasta. Krótka nauka urbanistyczna według obyczaju europejskiego*, Instytut Architektury i Planowania Przestrzennego, Politechnika Poznańska, Poznań 2016, s. 19-22; Strona intern.: http://trakt.poznan.pl/wpcontent/uploads/2016/06/3_Poznanski_Ring_w_przestrzeni_miasta_Kro_tka_nauka_podlug_obyczaju_europejskiego.pdf [dostęp 2020-09-15].
43. Kodym-Kozaczko Grażyna, *Rozbudowa Poznania w planach Hermanna Josefa Stübbena*, [w:] *Urbanistyka Poznania w XX wieku, przestrzeń, ludzie, idee*, Wydawca: Wydział Architektury Politechniki Poznańskiej, Poznań 2017.
44. *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, t. 1 (1894/95-1897/98), Lwów 1899.
45. *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, red. Wiktor Hahn, t. 2 (1898/9-1909/10), Lwów 1912.
46. *Kroniki Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1923/24; 1924/1925; 1925/26; 1926/27; 1927/28; 1928/29; 1929/30; 1930/31; 1931/32; 1932/33; 1933/34; 1934/35; 1935/36; 1936/37*.
47. Kruszyński Bartosz, *Poznańczycy w wojnie polsko-bolszewickiej 1919-1920*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2010.
48. Kubiak Szymon Piotr, *Modernizm zapoznany, Architektura Poznania 1919-1939*, Fundacja Centrum Architektury, Warszawa 2016.
49. Kulak Teresa, Mieczysław Pater, Wojciech Wrzesiński, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego 1702-2002*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
50. *Ludzie-Czas-Miejsca - 90 lat studiów lekarskich w Poznaniu*, red. Anita Magowska, Wydawnictwo Naukowe UMP, Poznań 2010.
51. Lux Joseph August, *Das Stadttheater in Posen erbaut von prof. Max Littmann*, München 1910.
52. Łaguna Stanisław, *Opis Zakładu Medycyny Sądowej Uniwersytetu Poznańskiego i jego organizacja*, Odbitka z Czasopisma Sądowo-Lekarskiego, R XII, nr 2, 1939.
53. Ławicki Lech, *Architektura Poznania*, [w:] *Kronika Miasta Poznania* 1993, R. 61, nr ¾.
54. Ławicki Lech, *Architektura Powszechnej Wystawy Krajowej*, [w:] *Kronika Miasta Poznania* 1976, nr 4.
55. Maćkowiak Zenon, Musielak Michał, *Adam Wrzosek, Życie i działalność*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2000.
56. Magowski Władysław, *Dziennik pociągu sanitarnego Nr 73*, Acta Medicorum Polonorum R. 1/2011, s. 115-126.
57. Markwitz Wiesław, *Profesor Witold Michałkiewicz (1914-1998)*, [w:] *Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu 1950-2019, Historia i luminarze*, red. Michał Musielak, [w serii:] *Uniwersytet Poznański (1919-2019)*, red. serii Zbigniew Pilarczyk, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019.
58. *Max Littmann (1862-1931) Biografia*; Strona intern.: [https://saebi.isgv.de/biografie/Bernhard_Max_Littmann_\(1862-1931\)](https://saebi.isgv.de/biografie/Bernhard_Max_Littmann_(1862-1931)) [dostęp 2020-02-09].
59. Meissner Roman, Słomko Zbigniew, Pisarski Tadeusz, *Rektor Wszechnicy Piastowskiej, szkice do portretu Heliodora Święcickiego (1854-1923)*, Materiały Konferencyjne Dni Heliodora Święcickiego, Poznań 1987.
60. Michalski Maciej, *Miejsce Uniwersytetu, Infrastruktura Uniwersytetu Poznańskiego w przestrzeni miejskiej Poznania i okolic 1919-2019*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019.
61. Michalski Maciej, *Od biurowca Komisji Kolonizacyjnej po uniwersyteckie Collegium Medicum*, [w:] Maciej Michalski, Zenon Pałat, *Collegium Maius w Poznaniu*, Wydawnictwo Miejskie Poznania, Poznań 2020.
62. Michałkiewicz Witold, *Estetyka i studia lekarskie*, [w:] *Nowiny Lekarskie* 1939, z. 6.
63. Modrzejewski Józef, *Roger Sławski i jego dzieło*, *Kronika Miasta Poznania* 1988, nr 3.

64. Musielak Michał, *Heliodor Święcicki 1854-1923*, seria: *Biografie Rektorów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, red. serii Przemysław Hauser, Tomasz Schramm, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2016.
65. Musielak Michał, *Profesor Adam Wrzosek (1875-1965) historyk i filozof medycyny, zarys biografii intelektualnej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2022.
66. Musielak Michał, *Tradycje akademickich studiów medycznych w Poznaniu*, [w:] *Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu w latach 1950-2019, Historia i luminarze nauki*, red. Michał Musielak, [w serii:] *Uniwersytet Poznański (1919-2019)*, red. serii Zbigniew Pilarczyk, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019.
67. Müffigbrodt Paul, Eduard Schmitt, Paul Spieker, *Medizinische Lehranstalten der Universitäten*, [w:] Josef Durm, Hermann Ende, Eduard Schmitt, *Handbuch der Architektur*, Stuttgart, Alfred Kroner Verlag 1905.
68. *Naczelna Rada Ludowa 1918-1920*, Kronika Miasta Poznania 1998, nr 4.
69. *Nowy gmach uniwersytetu w Poznaniu*, Dziennik Poznański z dn. 07.04.1925 r., R. 67, Nr 81.
70. *Nowy gmach studium wychowania fizycznego Uniwersytetu w Poznaniu*, Wychowanie Fizyczne, red. Eugeniusz Piasecki, styczeń-kwiecień 1921, z. 1-4.
71. N. Z., *Otwarcie Collegium Anatomicum*, Wieczorny Kurjer Grodzieński z dn. 18 listopada 1934 r., R. III, Nr 316(879).
72. Oelwein Cornelia, *Max Littmann*, Sächsische Biografie, hrsg. vom Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde e.V., 13.05.2019. Strona intern.: [https://saebi.isgv.de/biografie/Bernhard_Max_Littmann_\(1862-1931\)](https://saebi.isgv.de/biografie/Bernhard_Max_Littmann_(1862-1931)) [dostęp 2020-02-09]
73. *Odbudowa gmachów uniwersyteckich w Poznaniu*, Dziennik Wola Ludu z 4 stycznia 1947 r., R. III, nr 3 (381).
74. Olszewski Marian, *Naloty bombowe zachodnich aliantów na Poznań w 1941 i 1944 roku*, [w:] Kronika Miasta Poznania, Poznań 1967.
75. Pajzdowski Nikodem, *Wystawa sztuki*, [w:] *Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu 1929 r.*, red. Stanisław Wachowiak, Poznań 1930, T. IV.
76. Pałat Zygmunt, *Architektura a polityka. Gloryfikacja Prus i niemieckiej misji cywilizacyjnej w Poznaniu na początku XX w.*, Wydawnictwo PTPN, Poznań 2011.
77. Paradowska Aleksandra, *O międzywojennych dziejach Szpitala*, [w:] *Nowiny Szpitalne*, Poznań 2013, nr ½ (62/63), R. XII/XIII.
78. Podsiadły Adam, *Śremianin w rektorskiej todze. Heliodor Święcicki (1854-1923) lekarz, naukowiec, profesor Uniwersytetu Poznańskiego*, Wydawnictwo: Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy im. Heliodora Święcickiego w Śremie, Śrem 2010.
79. Pomniki Narodowego Dziedzictwa Kulturowego Bośni i Hercegowiny; Strona intern.: *Istorijska građevina – vila „Stefanija“ u ulici Mjedenica broj 5 u Sarajevu, projektovana je i izgrađena 1911/12. godine, kao individualni stambeni objekat porodice Jegger. Projektant vile je arhitekta Eduard Madurowicz(8), porijeklom iz Poljske*; Strona Intern.: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3272 [dostęp 2013-04-08].
80. *Powszechna Wystawa Krajowa 1929 w Poznaniu*, dzieło zbiorowe pod red. S. Wachowiaka, Poznań 1930, t. I, II.
81. Prevoz Zbigniew, *Bastion medycyny współczesnej – reportaż własny z Collegium Anatomicum w Poznaniu*, [w:] *Dziennik Bydgoski* z 4 marca 1937 r., R. 31, Nr 51.
82. *Projekt rozwiązania kwestji pomieszczenia uniwersytetu* [w:] *Kurier Poznański* z dn. 28.III.1920 r. nr 73.

- 83.** *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. I, wyd. Domalanus Anna, Mamczak-Gadkowska Irena, Sak Monika, Wysokińska Aleksandra, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019.
- 84.** *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919-1939*, t. II, wyd. Domalanus Anna, Mamczak-Gadkowska Irena, Sak Monika, Wysokińska Aleksandra, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2020.
- 85.** Puget Ludwik, *O wygląd Poznania* [w:] *Kronika Miasta Poznania* 1996, nr 4, [za:] Odbitka z Działu Kultury i Sztuki „Kuriera Poznańskiego”, nakładem autora, Poznań 1928.
- 86.** Puterman Lucjan, Madurowicz Edward, *Projekt Szpitala Czerwonego Krzyża w Łodzi (1927) zakup*, Izba Architektów Rzeczypospolitej Polskiej; Strona intern.: http://www.inmemoriam.architektsarp.pl/pokaz/julian_sadlowski,21337 [dostęp 2021-01-16].
- 87.** Reichsuniversität Posen, *Verzeichnis für das Sommersemester 1941, Personen und Vorlesungs- Verzeichnis*.
- 88.** Sabat Daniel, *The historical outline of Vilnius pathological anatomy in the first half of the 19th century*, *Pol. J. Pathol*, 2004, 55(2).
- 89.** Sak Monika, *Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Z problematyki zarządzania dokumentacją szkoły wyższej*, Poznań 2015, Instytut Historii UAM, Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Krzysztofa Strykowski.
- 90.** *Sala Honorowa*, [w:] *Katalog Działu Sztuki, Powszechna Wystawa Krajowa 1929 r.*, red. Mieczysław Treter, Warszawa 1929.
- 91.** *Sejm i Senat gościem PWK*, *Echo Powszechnej Wystawy Krajowej* nr 6, czerwiec 1928.
- 92.** *Składy Osobowe Uniwersytetu Poznańskiego: 1920/21, 1921/22, 1922/1923, 1923/24, 1924/25, 1925/26, 1926/27, 1927/28, 1929/30, 1930/31, 1931/32, 1932/33, 1933/34, 1934/35, 1935/36, 1937/38, 1938/39*.
- 93.** *Skład Osobowy i spis wykładów Akademii Medycznej na rok Akademicki 1950/51*.
- 94.** Skuratowicz Jan, *Architektura Poznania międzywojennego 1918-1939*, *Kronika Miasta Poznania* 1996, nr 4.
- 95.** Sokołowska-Pituchowa Janina, *Budynek Zakładu Anatomii i jego Muzeum*, [w:] Janina Sokołowska-Pituchowa, *400 lat Katedry Anatomii w Krakowie (1602-2002)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wyd. 1, Kraków 2002.
- 96.** Sokołowska-Pituch J., Walocha J.A., Skrzat J., Mazur M., Gziut T., *In memory of Professor Józef Markowski, an anatomist from Lvov*, *Folia Morphologica* 2007, Vol. 66, No. 4.
- 97.** Sumelka Ewa, Zabel Maciej, *II wojna światowa*, [w:] *Collegium Anatomicum w Poznaniu – o historii, sztuce i nauce*, red. Maciej Zabel, Ewa Sumelka, Wydawn. Naukowe UAM, Poznań 2015.
- 98.** Szoldrska Halszka, *Co działo się w gmachu Anatomii przy ulicy Rektora Świącickiego 6*, [w:] *Walka z kulturą polską*, Księgarnia Akademicka, Poznań 1948.
- 99.** Ślósarek Genowefa, *Odkrycie struktury komórkowej tkanki nerwowej*, *KOSMOS* 2008, t. 57, nr 1-2 (278-279).
- 100.** Świącicki Heliodor, Bugiel Włodzimierz, *L'esthétique dans la médecine*, Paryż, 1912.
- 101.** *Uroczystość poświęcenia kamieni węgielnych gmachów uniwersyteckich* *Dziennik Poznański* z dn. 14.12.1921, R. 63, nr 268.
- 102.** Wachholz Leon, *Ludwik Teichmann szkic biograficzno-historyczny*, [w:] *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny*, red. Adam Wrzosek, Poznań 1930, t. X, z. 1.
- 103.** Wachowiak Stanisław, *Czasy, które przeżyłem, wspomnienia z lat 1890-1939*, Wydawnictwo CZYTELNIK, Warszawa 1983.
- 104.** Wasilewski Tadeusz, *Wrażenia z Zakładu Anatomii Opisowej i topograficznej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, *Nowiny Lekarskie* 1936, z. 6.

- 105.** Weichardt Teodor, *Anatomia to jest nauka poznania części ciała ludzkiego, z rozkazu Stanisława Szczęsnego Potockiego*, Kraków 1786.
- 106.** Weichert Lucjan (Łucjan), strona intern. <https://sites.google.com/view/iak-put-poznan-pl/o-instytucie/historia-instytutu> [dostęp 2021-01-16].
- 107.** *Wileński Uniwersytet pozyskał Collegium Anatomicum*, Lekarz Polski z 1 stycznia 1935 r., R. 11, nr 1.
- 108.** Wójtowicz Małgorzata, *Instytuty teoretycznych nauk medycznych – kształtowanie architektury zgodnie z jej funkcją naukową*, [w:] Małgorzata Wójtowicz, *Architektura w służbie nauki*, Wrocław 2020.
- 109.** Wrzosek Adam, *Rzut oka na rozwój Wydziału Lekarskiego w Uniwersytecie Poznańskim w pierwszym trzyleciu jego istnienia (1920/21, 1921/22, 1922/23) za rektoratu Heliodora Świącickiego*, Archiwum Historii i Filozofii Medycyny 1925, t. III, z. 1.
- 110.** Wrzosek Adam, *Wydział Lekarski w Uniwersytecie Poznańskim w pierwszych latach swego istnienia (1920/21, 1921/22, 1922/23)*, Poznań 1924.
- 111.** Wrzosek Adam, Wydział Lekarski, [w:] Adam Wrzosek *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919, 1919-1920, 1920-1921, 1921-1922, 1922-1923) za rektoratu Heliodora Świącickiego, Księga Pamiątkowa*, Poznań 1924.
- 112.** Wrzosek Adam, *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919, 1919-1920, 1920-1921, 1921-1922, 1922-1923) za rektoratu Heliodora Świącickiego, Księga Pamiątkowa*, Poznań 1924.
- 113.** Wrzosek Adam, *Uroczystość poświęcenia kamieni węgielnych gmachów uniwersyteckich w Poznaniu*, Dziennik Poznański, z dn. 14 grudnia 1921, R. 63, nr 268.
- 114.** Wrzosek Adam, *Uroczystość poświęcenia kamieni węgielnych gmachów uniwersyteckich w Poznaniu dnia 28 listopada 1921 roku*, Poznań 1921, broszura.
- 115.** W. Sz., *Nowy szpital dzieciątka Jezus*, Tygodnik Ilustr. z dn. 20(7) lipca 1901 r., Nr 29.
- 116.** *W Uniwersytecie Piastowskim*, Tygodnik Ilustrowany „Świat” z dn. 18 marca 1922 r., R. XVII, nr 11.
- 117.** *Wydział Lekarski*, [w:] *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, t. 1 (1894/95-1897/98), Lwów 1899.
- 118.** *Wydział Lekarski*, [w:] *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, red. Wiktor Hahn, t. 2 (1898/9-1909/10), Lwów 1912.
- 119.** Wyszczelski Lech, *Wojna polsko-rosyjska 1919-1920*, Wydawnictwo Bellona SA, Warszawa 2010, t. 1 i 2.
- 120.** *Wyższa Szkoła Handlowa w Poznaniu pod własną strzechą*, Kurier Poznański z dnia 1.05.1928, nr 200.
- 121.** Zachwatowicz Jan, *Architektura Polska*, Warszawa 1966.
- 122.** Zakrzewski Zbigniew, *Ulicami mojego Poznania, przechadzki z lat 1918-1939*. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1985.
- 123.** Zakrzewski Zbigniew, *Wspominam Poznań*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1986.

STRONY INTERNETOWE

- 124.** Archiwalne fotografie gmachu Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana w Monachium, strona intern.: <https://www.literaturportal-bayern.de/themen?task=lpbtheme.default&id=459> [dostęp 2020-09-21].
- 125.** MAPSTER, *Plany miast – Europa środkowa, Plany miasta Poznania*: strona intern.: <http://igrek.amzp.pl> [dostęp 2020-09-21].

- APP, sygn. Pl.m.P.Poz. XXX, plan Poznania z 1920 r.: http://maps.mapywig.org/m/City_plans/Central_Europe/Plan_miasta_Poznania_1920_APP_Sygn._Pl.m.Poz._14a-2.jpg [dostęp 2021-02-16]
- APP, sygn. Pl.m.P.Poz. XXX, plan Poznania z 1920 r.: http://maps.mapywig.org/m/City_plans/Central_Europe/Plan_miasta_Poznania_c.1920_APP_Sygn._Pl.m.Poz._14a.jpg [dostęp 2021-02-16]
- APP, sygn. Pl.m.P.Poz. XXX, plan Poznania z 1923 r.: http://maps.mapywig.org/m/City_plans/Central_Europe/PLAN_MIASTA_POZNANIA_1923_APP_Sygn._Pl.m.Poz._14c-1.jpg [dostęp 2021-02-16]
- APP, sygn. Pl.m.P.Poz. XXX, plan Poznania z 1929 r.: http://maps.mapywig.org/m/City_plans/Central_Europe/PLAN_STOLECZNEGO_MIASTA_POZNANIA_12.5K_1929_APP_Sygn._Pl.m.Poz._15b.jpg [dostęp 2021-02-16]
- APP, sygn. Pl.m.P.Poz. XXX, plan Poznania z 1930 r.: http://maps.mapywig.org/m/City_plans/Central_Europe/PLAN_MIASTA_POZNANIA_10K_1930_APP_Sygn._Pl.m.Poz._20.jpg [dostęp 2021-02-16]
- APP, sygn. Pl.m.P.Poz. XXX, plan Poznania z 1935 r.: http://maps.mapywig.org/m/City_plans/Central_Europe/PLAN_STOLECZN._MIASTA_POZNANIA_20K_1935_APP_Sygn._Pl.m.Poz._17-1.jpg [dostęp 2021-02-16]

126. STREET VIEW, Mapa internetowa: Poznań i Monachium.

XI. SPIS ILUSTRACJI

Ryc. 1. Projekt roboczy gmachu Anatomii UP, przy ul. Śniadeckich, parter, datowany na 1 IV 1921. AUAM, jednostka „Anatomia” bez *sygnatury* (teczka).

Ryc. 2. Przedmiot badań - nieznaną projekt gmachu Anatomii przy Wałach Leszczyńskiego, w Poznaniu. AUAM, jednostka „Anatomia” bez *sygnatury* (teczka).

Ryc. 3. Wynik analizy porównawczej wykonanej dla ustalenia miejsca lokalizacji działki, dla której na początku 1921 r. wykreślono projekt pierwszej koncepcji gmachu Anatomii, przy Wałach Leszczyńskiego w Poznaniu.

Ryc. 4. Centrum Akademickie Polonez w 2020 r., mieszczące się między ulicami: Aleją Niepodległości, Świętej Barbary i Janusza Kulasa/Zaułek Piotra Majchrzaka, w Poznaniu. W miejscu tym na początku 1921 r. zaplanowano budowę gmachu Anatomii Uniwersytetu Poznańskiego]. Fot. mapy Google.com [dostęp 9-11-2020 r.]

Ryc. 5. Projekt Szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie, z gmachem Collegium Anatomicum zaprojektowanym u zbiegu ulic Teodora i Wspólnej (obecnie Tytusa Chałubińskiego i Wojciecha Oczki). Fot. za: Tygodnik Ilustrowany z dn. 20(7) lipca 1901 r., Nr 29, s. 560.

Ryc. 6. Jeden z kilku planów kompleksu gmachów uniwersyteckich dla Wydziału Lekarskiego UP, wykreślony przez rektora prof. Heliodora Święcickiego, w latach 1919-1920, APAN-OP, sygn. P-III-85/3, *Materiały Heliodora Święcickiego*.

Ryc. 7. Plan lokalizacji gmachów uniwersyteckich na placu u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, w Poznaniu. Na terenie tym zaplanowano, w roku 1921, trzy obszerne obiekty dydaktyczne: od lewej gmach Anatomii, od prawej gmach Chemii Wydziału Filozoficznego oraz pomiędzy nimi gmach Chemii Lekarskiej. Zbiory KiZMS UMP.

- Ryc. 8.** Projekt miasteczka klinicznego Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego, z 1922 r. Obszerny kompleks gmachów medycznych zaplanowano na gruntach jeżyckich między obecnymi ulicami: Bukowską, Polną, Marcelińską oraz Bułgarską. Zbiory KiZMS UMP.
- Ryc. 9.a. i 9.b.** Przedwojenne dzieła malarskie przedstawiające widoki gmachów Anatomii uniwersytetów polskich, eksponowane do czasów obecnych w Collegium Anatomicum w Poznaniu. Fot. obrazu malarskiego Marta Szyszka, 2019 r.
- Ryc. 10.a.** Szkic medycznego gmachu dydaktycznego dla Uniwersytetu Poznańskiego, którego wstępna koncepcja zakładała wspólne użytkowanie budynku przez Zakład Anatomii Opisowej oraz przez zakłady chemii Wydziału Lekarskiego. Projekt wykonał Edward Madurowicz, w lutym lub na początku marca 1921 r. (AUAM sygn. Rektorat 15-241).
- Ryc. 10.b.** Projekt Instytutu Patologii Uniwersytetu w Halle - (1878-1879, projekt Ludwig Aleksander von Tiedemann, [w:] Małgorzata Wójtowicz, *Architektura w służbie nauki*, Wrocław 2020, s. 209, źródło: *Handbuch der Architektur*, Darmstadt 1888, t. 4, cz. 6/2, s. 389).
- Ryc. 11.** Rzut roboczy poziomy parteru gmachu Anatomii UP, z dodatkowym rysunkiem o kształcie „wachlarza”. AUAM, teczka „Anatomia”, bez sygn.
- Ryc. 12.** Rzut poziomy gmachu tzw. Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana w Monachium, projektu Maxa Littmanna, z prosektorium o obrysie wachlarza. Fragment oryginalnego czasopisma *Zentralblatt der Bauverwaltung* nr 3, z 11.01.1908 r, bez sygn.
- Ryc. 13.** Max Littmann - projekt gmachu tzw. Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium, z 1904 r., Czasopismo *Zentralblatt der Bauverwaltung* nr 3, z 11.01.1908 r, bez sygn.
- Ryc. 14.** Edward Madurowicz - projekt Instytutu Anatomii Opisowej i Embriologii Uniwersytetu Poznańskiego, z początku kwietnia 1921 r. AUAM, teczka „Anatomia”, bez sygn.
- Ryc. 15.** Gmach Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium, projektu Maxa Littmanna, współcześnie. Mapa google.com, [dostęp 12.02.2021].
- Ryc. 16.** Gmach Collegium Anatomicum Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, projektu Edwarda Madurowicza, współcześnie. Mapa gogle.com, [dostęp 12.02.2021].
- Ryc. 17.** Projekt roboczy II piętra gmachu Anatomii Uniwersytetu Poznańskiego, autorstwa Edwarda Madurowicza, z 3 kwietnia 1921 r. AUAM, teczka *Anatomia*, bez sygn.
- Ryc. 18.** Projekt widokowy gmachu Nowej Anatomii Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana, w Monachium, od strony prosektorium (od północy), autorstwa Maxa Littmanna, z 1904 r. Grafika z czasopisma niemieckiego [przypis 143] AUAM, teczka *Anatomia – Kosztorysy*, bez sygn.
- Ryc. 19.** Projekt widokowy gmachu Anatomii Uniwersytetu Poznańskiego, autorstwa Edwarda Madurowicza, datowany na 3 kwietnia 1921 r. AUAM, teczka *Anatomia*, bez sygn.
- Ryc. 20.** Projekt Sali wykładowej dla gmachu Anatomii Uniwersytetu Poznańskiego, rozrysowany dla 384 słuchaczy, niesygnowany, z 1922 r., AUAM, teczka *Anatomia*, bez sygn.
- Ryc. 21.** Sala wykładowa w gmachu Anatomii Uniwersytetu Poznańskiego w budowie, w czasie przygotowań do Powszechnej Wystawy Krajowej. Zbiory Ewy Sumelki (licytacja Allegro).
- Ryc. 22.** Wystawa Towarzystwa Artystów "Sztuka" z Krakowa, w Pałacu Sztuki, podczas PWK w 1929 r., zorganizowana w przestrzeni prosektorium gmachu Anatomii. Zbiory Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu, fot. Roman Ulatowski.
- Ryc. 23.** Studenci Wydziału Lekarskiego UP podczas ćwiczeń w prosektorium Collegium Anatomicum UP, w roku 1932. Zbiory Ewy Sumelki (licytacja allegro).
- Ryc. 24.** Plan pomieszczeń wyznaczonych dla Zakładu Medycyny Sądowej w zachodnim skrzydle gmachu Anatomii, w trakcie budowy, w grudniu 1922 r. Zbiory KiZMS UMP.

- Ryc. 25.** Projekt budynku dla Zakładu Medycyny Sądowej, dla działki na placu przy zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, między gmachami Anatomii i Chemii. Zbiory KiZMS.
- Ryc. 26.** Wynik analizy porównawczej gruntów jezyckich w roku 1922 i w roku 2022, dla ustalenia działki, dla której: 1/ plan górny: w roku 1922 powstał projekt budynku dla Zakładu Medycyny Sądowej UP, 2/ mapa dolna: w roku 2022 ZMS UMP wprowadził się do nowego Collegium Humanum, Zbiory KiZMS UMP; mapa współczesna Google.com
- Ryc. 27.** Stan budowy gmachu Anatomii Uniwersytetu Poznańskiego, z dnia 1 stycznia 1925 roku. Fot. J. Puciński, Zbiory Miejskiego Konserwatora Zabytków, w Poznaniu.
- Ryc. 28. a. b.** Zajęcia z anatomii w niewykończonyj wielkiej Sali wykładowej, w Collegium Anatomicum, w 1932 r. Zbiory Ewy Sumelki (licytacja allegro).
- Ryc. 29.** Widok fasady gmachu Anatomii od strony północno-zachodniej, wykreślony w stylu polskiego renesansu. Projekt E. Madurowicza z roku 1921. AUAM,teczka „Anatomia” bez sygn.
- Ryc. 30.** Gmach Collegium Chemicum w latach trzydziestych XX w. Projekt wykonał Edward Madurowicz, w 1921 r. Fot. Strona intern.: <http://www.lazarz.pl?id=2&nr=5672> [dostęp 10.06.2018]
- Ryc. 31.** Projekt neorenesansowej fasady gmachu Chemii Filozoficznej, przy ul. Grunwaldzkiej, wykreślony przez E. Madurowicza w kwietniu 1921 r. Zbiory AUAM - Rektorat 15-1060a.
- Ryc. 32.** Projekty gmachu dla Instytutu Chemii Lekarskiej i Fizjologicznej UP, dla terenu u zbiegu ulic Grunwaldzkiej i Śniadeckich, z kwietnia 1921 r, autoryzowane przez Edwarda Madurowicza. AUAM,teczka „Anatomia”, bez sygn.
- Ryc. 33.** Projekty elewacji gmachu Anatomii UP w estetyce polskiego renesansu, przypominającej Sukiennice w Krakowie, 2 kwietnia 1921 r., autoryzowany przez Edwarda Madurowicza. AUAM,teczka „Anatomia”, bez sygn.
- Ryc. 34.** Projekty elewacji frontowych gmachów uniwersyteckich UP, zwieńczone attykami w stylu neorenesansu; architekt E. Madurowicza; projekty z początku kwietnia 1921 r.: a/ gmach Chemii Filozoficznej, źródło: AUAM, Rektorat 15-1060a,b/ gmach Chemii Lekarskiej; źródło: AUAM, Rektorat 15-1060a, c/ gmach Anatomii; źródło: AUAM,teczka „Anatomia” bez sygn.
- Ryc. 35.** Makieta Gmachu Chemii Wydziału Filozoficznego, wykonana na podstawie projektu E. Madurowicza, z 1921 r. [w:] Tygodnik *Świat* z dn. 18 marca 1922 r., R. XVII, nr 11, s. 7.
- Ryc. 36.** Projekt wysokich suterren gmachu Anatomii z zaplanowanym Muzeum anatomicznym, z 3.VI.1921 r., autoryzowany nazwiskiem *Madurowicz*. AUAM,teczka „Anatomia”, bez sygn.
- Ryc. 37.a.** Gmach Anatomii w czasie budowy, widoczna elewacja od strony zaplecza z wejściem w przyziemiu, luty 1929 r. Źródło: Echo PWK, z 1 lutego 1929, nr 2, s. 33.
- Ryc. 37.b.** Gmach Anatomii UP zaadaptowany na Pałac Sztuki, na czas trwania PWK, 1929 r.; elewacja frontowa. Zbiory Miejskiego Konserwatora Zabytków, fot. Roman Ulatowski.
- Ryc. 38. a.** Collegium Anatomicum UMP, elewacja południowa – od 1946 r. stanowi nieautentyczny front budynku. Fot Ewa Sumelka 2019.
- Ryc. 38. b.** Collegium Anatomicum UMP, elewacja północna - od 1946 r. stanowi nieautentyczne zaplecze budynku. Fot. Agnieszka Ziółkowska 2020.